DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS

A jogászi professzió társadalmi felelősségvállalása.

Különös tekintettel az ügyvédek pro bono munkájára.

Paizs Melinda Adrienn

Szeged, 2026

A jogászi professzió társadalmi felelősségvállalása.

Különös tekintettel az ügyvédek pro bono munkájára.

Doktori (PhD) értekezés

Készítette: Paizs Melinda Adrienn
(Kézirat lezárva: 2026. augusztus 28.)

Témavezető:
Dr. Nagy Zsolt János, PhD
Szegedi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola
Szeged, 2026.

Tartalom

Ábrajegyzék 5
I. Bevezetés 9
I.1. A kutatás tárgya, aktualitása, relevanciája 10
I.2. Kutatási kérdések, és az azok megfogalmazásának alapot adó empirikus adatok 16
I.3. A kutatás módszerei, a módszerek kiválasztásának indoklása 21
II. A jótékonyság történetiségének vallási vonatkozású hagyománya 24
II.1.Hinduizmus 27
II.2. Judaizmus 30
II.3. Buddhizmus 33
II.4. Kereszténység 35
II.5. Iszlám 37
II.6. Összefoglalás 38
III. A pro bono helye a társadalmi felelősségvállalás spektrumán 40
III.1. A CSR leválasztása a pro bono fogalmáról 40
III.2. Önkéntesség 44
III.2.1. Önkéntesség a magyar ifjúság körében 47
III.2.2. Az önkéntesség hatásai 49
III.3. Pro Bonoról általában 50
III.4. A társadalmi felelősségvállalás színterei az oktatásban 52
III.4.1. Középiskola - Közösségi szolgálat 53
III.4.2. Egyetem - Az egyetemek közösségi szerepvállalása és a tapasztalati tanulás 54
III.4.3. TM 56
III.4.4. Jogklinikai oktatás 56
III.5. Összefüggések 60
IV. A jogászság mint középosztályi professzió 61
IV.1. A magyar jogászi hivatásréteg sajátosságai 64
IV.2. Joghallgatói mobilitás, pályaválasztási motivációk és társadalmi felelősség 68
V. Jogszabályi keretek és az *instrumentális kondicionálás* 73
V.1. Globalizáció és európai jogharmonizáció 73
V.2.A pro bono helye a Common Law rendszerben 78
V.3. A pro bono helye a Civil Law rendszerben 80

V.4. Magyar jogszabályi környezet 81
V.4.1. Törvény az ügyvédségről és az ügyvédi tevékenységről 84
V.4.2. A törvény genezisének pro bonohoz kapcsolódó részletei 86
V.4.3. Sajtóvisszhang 89
V.5. Összegzés 94
VI. Civil aktivitás, mint társadalmi cselekvés 97
VI.1. Konfliktusos csoportok: Ellenkultúra és szubkultúra 97
VI.2. Munkadefiníció és cselekvéselmélet 100
VI.3. A pro bono, mint a harc eszköze 102
VI.3.1. esettanulmány, abortusz 103
VI.4.2. esettanulmány, kannabiszhasználat 120
VI.4.3. Összefoglalás az esettanulmányokhoz 139
VII. Empirikus kutatás 141
VII.1 Primer kutatás kérdései és a hozzájuk kapcsolódó hipotézisek 141
VII.2. Mintavétel 144
VII.3. Primer kutatás: Elemzés 146
VII.3.1. Ügyvédek 147
VII.3.2. Elsős joghallgatók 184
VII.3.3. Jogklinikai munkában résztvevő diákok 203
VII.3.4. Következtetések az empirikus adatokból 215
VII.4. Összefoglalás 225
VII.5. Következtetések és ajánlások 226
IX. Zárszó 229
X. Irodalomjegyzék 230
X.2. Jogforrások és webes források 245
X.3. Hivatkozott sajtóorgánumok 250
X.4. Hivatkozott jogvédő szervezetek 251
XI. Melléklet 252
XI.1. Táblázatok jegyzéke 252
XI.2.1. Interjú vázlat - jogászok 259
XI.2.1. Interjú vázlat – *rendőr* 259
XI.2.2. Kérdőívek 260

Ábrajegyzék

1. ábra: 1. táblázat: Korcsoportok * Előfordult-e, hogy ellenszolgáltatás nélkül vállalt ügyet? 18
2. ábra: 2. táblázat: Milyen jellegű ügyet vállalna a jövőben ellenszolgáltatás nélkül? . 19
3. ábra: 3. táblázat: Kapcsolódott e ön….? 48
4. ábra: 4. táblázat: intézményi bizalom - mean (Mennyire bízik ön.....?) 86
5. ábra: 5. táblázat: ügyvédek száma Magyarországon 88
6. ábra: 7. táblázat: Előfordult-e, hogy ellenszolgáltatás nélkül vállalt ügyet? 93
7. ábra: 8. táblázat: A jogi diploma megszerzése óta részt vett-e valamilyen szakmai továbbképzésen? & korcsoportok..... 94
8. ábra: 11. táblázat: életkori kategóriák, ügyvédek. 147
9. ábra: 1. diagram: állandó lakóhely, ügyvédek (N=168) 148
10. ábra: 12. táblázat: Melyik egyetemen tanult? 149
11. ábra: 2. diagram: Mi az Ön családi állapota? Kérem, a tényleges állapotot jelölje, ne csak a hivatalosat!..... 150
12. ábra: 3. diagram: Mennyire igazak Önre az alábbiak? Vallásos vagyok.0-10-ig terjedő Likert skálán. 151
13. ábra: 13. táblázat: Mennyire jellemzők Önre az alábbiak?..... 152
14. ábra: 14. táblázat: Pénzkereső tevékenységgel töltött idő. 153
15. ábra: 15. táblázat: Az alábbi tényezők mennyire igazak Önre: Azért választottam a jogi pályát, mert… 154
16. ábra: 4. diagram: Mennyire volt könnyű/nehéz a karrierválasztás, mikor a jogi tanulmányait megkezdte?(N=170) 155
17. ábra: 5. diagram: Az Ön oktatási intézményében volt olyan kurzus tanulmányai alatt, amelyben a jogászi pályához szükséges jártasságok elsajátíthatók, fejleszthetők?(N=171) 155
18. ábra: 6. diagram: Ön szerint a jogi munkakörök magas szintű ellátásához milyen kiegészítő tudásra, készségekre van szükség - a jogszabályok ismeretén túl?(N=171) jelölte 157
19. ábra: Véleményed szerint egy jó jogásznak milyen emberi tulajdonságokkal, jellemzőkkel kell bírnia? Sorolj föl legalább 3-at, nem beleértve a szakmai tudáselemeket.(N=440) 158

20. ábra: 7. diagram: A jogi diploma megszerzése óta részt vett valamilyen szakmai továbbképzésen? (N=171) 159
21. ábra: 16. táblázat: Milyen jellegű szakmai továbbképzésen vett részt? 159
22. ábra: 17. táblázat: Kérem értékelje a felsorolt hivatásokat egyenként, a társadalmi elismerés, presztízs skáláján! 161
23. ábra: 8. diagram: Hogyan tekint ügyvédi foglalkozására? 162
24. ábra: 18. táblázat: Mi nehezíti, mi akadályozza leginkább Önt a hivatása elvégzésében? 163
25. ábra: 9. diagram: Tagja-e az Ügyvédi Kamarán kívül valamilyen más szakmai szervezetnek, kamarának? 164
26. ábra: 10. diagram: Önt személy szerint mennyire érdeklik a közéleti kérdések, a politika?(N=171) 165
27. ábra: 11. diagram: Személy szerint mennyire bízik meg a következő nemzeti intézményekben? (0-tól 10es skálán, ahol a 0 az egyáltalán nem, a 10 pdig a teljes mértékben) Mean 166
28. ábra: 19. táblázat: Rotálkt Komponens Mátrix, Intézményi bizalom, Ügyvédek... 168
29. ábra: 12. diagram: Ha kiegészíthetné az Alaptörvényt, milyen alapvető értékeket, jogokat és kötelezettségeket fogalmazna meg benne?(N=171) – igen válaszok... 170
30. ábra: 20. táblázat: Középiskolás évei alatt végezett valamilyen önkéntes munkát? Ha igen, mit? 171
31. ábra: 13. diagram: Előfordult, hogy ellenszolgáltatás nélkül vállalt ügyet? Ügyvédek.(N=169) 172
32. ábra: 21. táblázat: egyéb sebezhető csoportok 174
33. ábra: 13. diagram: képvisel-e, támogat-e ügyvédi munkájával valamilyen formában alapítványt, civil szervezetet? (N=165) 175
34. ábra: 14. diagram: Évente megközelítőleg hány Ft-ot fordít Ön jótékonyságra? (pl. adomány) - elemszám 176
35. ábra: 15. diagram: A baráti környezetében végez valaki önkéntes tevékenységet/pro bono munkát? 176
36. ábra: 22. táblázat: A családjában végez valaki pro bono tevékenységet, vagy önkéntes munkát? Ha igen ki? 177
37. ábra: 23. táblázat: Miért dolgozik pro bono alapon? 178
38. ábra: 16. diagram: Életkor% (N=164**)** Elsős joghallgatók 185

39. ábra: 24. táblázat: szülők iskolai végzettsége, elsős joghallgatók 186
40. ábra: 17. diagram, Lakóhely településtípus szerint az elsős joghallgatók mergelt mintájában (N=200)..... 186
41. ábra: 25. táblázat: Hogyan látod, megélhetési lehetőségeidet tekintve évfolyambéli társaidhoz viszonyítva a te helyzeted… 187
42. ábra: 26. táblázat: Családodban, családod közvetlen környezetében ki dolgozik, kik dolgoznak jogászi pályán? (N=162)..... 189
43. ábra: Mennyire igazak Rád az alábbiak? Vallásos vagyok. Likert skála 0-10 189
44. ábra: 27. táblázat: táblázat: Mennyire jellemzők önre az alábbiak?... – Mean, SD, Mod, Med. 191
45. ábra: 28. táblázat:28. táblázat: Az alábbi tényezők mennyire igazak Rád? azért választottam a jogi pàlyàt, mert... (Likert skála, 1-4.) N=165, Mean, SD 192
46. ábra: 29. táblázat: Rotált komponens mátrix: Kérlek, értékeld az alábbi életcélokat aszerint, hogy számodra ezek elérése jelenleg mennyire fontos! 195
47. ábra: Véleményed szerint egy jó jogásznak milyen emberi tulajdonságokkal, jellemzőkkel kell bírnia? Sorolj föl legalább 3-at, nem beleértve a szakmai tudáselemeket.(N=480) 196
48. ábra: Milyen konkrét hírforrásokból tájékozódsz? 198
49. ábra: 30. táblázat: Rotált komponens Mátrix, intézményi bizalom, elsős joghallgatók 199
50. ábra: 19. diagram: Személy szerint mennyire bízol meg a következő nemzeti intézményekben? Mean 199
51. ábra: 20. diagram: Ha kiegészíthetnéd az Alaptörvényt, milyen alapvető értékeket, jogokat és kötelezettségeket fogalmaznál meg benne? (N=195) igen válaszok.... 200
52. ábra: 31. táblázat: Középiskolás éveid alatt végeztél valamilyen önkéntes munkát? (Az érettségihez kötelezőn kívül) 201
53. ábra: 21. diagram: Milyen esetben/kiknek végeznél ingyen, ellenszolgáltatás nélkül, vagy csökkentett díjas jogi munkát?..... 203
54. ábra: 32. táblázat: táblázat: Az alábbi tényezők mennyire igazak rád? azért választottam a jogot, mert... (N=18) Likert skála 1-5 205
55. ábra: 22. diagram: diagram: A Te oktatási intézményedben van-e olyan más kurzus, amelyben a jogászi pályához szükséges jártasságok elsajátíthatók, fejleszthetők? 205

56. ábra: Véleményed szerint egy jó jogásznak milyen emberi tulajdonságokkal, jellemzőkkel kell bírnia? (szakmai tudást és ehhez kapcsolódó jellemzőket nem ideértve) (N=51) 206
57. ábra: 23. diagram: Szerinted a jogi munkakörök magas szintű ellátásához milyen kiegészítő tudásra készségekre van szükség - a jogszabályok ismeretén túl? (Több válasz is lehetséges)..... 207
58. ábra: 24. diagram: Mennyire jellemzők rád az alábbiak? Mennyire értesz velük egyet?(0: egyáltalán nem, 10: teljes mértékben) 208
59. ábra: 25. diagram: Személy szerint mennyire bízol meg a következő nemzeti intézményekben..... 209
60. ábra: 26. diagram: Ha kiegészíthetnéd az Alaptörvényt, milyen alapvető értékeket, jogokat és kötelezettségeket fogalmaznál meg benne? (N=18) 210
61. ábra: 27. diagram: Miért dolgozol a jogklinikán? (több válasz is lehetséges, N=17) 211

I. Bevezetés[1][2]

A társadalmi egyenlőtlenségek egyre szembetűnőbb jeleivel találkozhatunk világszerte, a civil jótékonyság pedig ezzel párhuzamosan egyre nélkülözhetetlenebb az élet számos területén. Beszélhetünk anyagi értelemben vett egyenlőtlenségről, de a kulturális tőkében és az infrastrukturális ellátottságban is egyre nagyobb szakadék tátong a felső és az alsó osztályok között; de nem csak az alsó és felső osztály között *nyílik az olló, a szegénységi rés* is egyre nagyobb, tehát a szegények egyre szegényebbek.[3] A joghoz jutás esélye sem egyenlő; a jog ismerete és használata a társadalom különböző szegmenseiben még azonos jogi feltételek mellett is eltérően realizálódik, így segítség nélkül leküzdhetetlen mértékű materiális egyenlőtlenségekhez vezet; elég például arra gondolni, hogy egy alacsonyabb társadalmi pozícióban lévő, alacsonyabb *kulturális tőké*vel rendelkező,[4] más miliőben szocializálódott egyén sok esetben nem ismeri a jogi eljárás lényegét, szóhasználatát. Bár

[1] Paizs, 2021. A bevezető fejezet egyes részei megjelentek a Comparative Law Working Papers – Volume 5. No. 2. 2021. – Hallgatói különszámában.

[2] A doktori értekezés elkészítése során a szerző az OpenAI ChatGPT mesterséges intelligencián alapuló eszközt nyelvi és stiláris szerkesztésre, egyes szövegrészek átfogalmazásának támogatására, a szöveg szerkezeti koherenciájának javítására, valamint szakirodalmi és jogforrási keresések támogatására használta. A kutatási kérdések kialakítása, az empirikus kutatás megtervezése és lebonyolítása, az adatok elemzése és értelmezése, továbbá a tudományos következtetések levonása a szerző önálló munkája. A szerző az MI által szolgáltatott javaslatokat és információkat kritikusan értékelte, ellenőrizte és szükség szerint módosította, azok végleges felhasználásáért pedig teljes felelősséget vállal.

[3] A szegénységi rés azt mutatja meg, hogy a szegénységi küszöb alatti jövedelemből élők átlagos nettó jövedelme mennyivel marad el a szegénységi küszöbtől. Az Eurostat adatai alapján a 444.hu arról számol be, hogy csak Romániában és Szlovákiában rosszabb a szegénység helyzete, tehát nagyobb a szegénységi rés, Magyarországnál. A longitudionális adatokat figyelembe vége hazánkban 2000-ben volt utoljára ennyire rossz a helyzet. A 2024-es mérés alapján a magyar adat 29,5%, az EU27-es 22,3%, míg a legjobban teljesítő Belgiumban 13%-os a rés. (Székes, 2024) A szegénység és társadalmi kirekesztettség kockázatának kitett lakosság aránya 3 magyar régióban is (Észak-Magyarország [31,8%], Észak-Alföld [26,2%], Dél-Dunántúl [37,5%]) is 25 és 35% közötti a 2023-as Eurostat adatok alapján. (https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20241015-1)
Az EU lakosságának 9,5%-a nem engedhette meg magának 2023-ban, hogy minden második nap húst, halat vagy ezek vegetáriánus megfelelőjét tartalmazó étkezést vásároljon, Magyarországon ez nagyjából 15%; a szegénység kockázatának kitettekre összpontosítva, 2023-ban az uniós szintű arány 22,3% volt, Magyarország adatai a második legrosszabbak voltak a rangsorban 44,9%-al. (https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/w/ddn-20240712-1) Bár számos olyan sajtócikket lehet olvasni, ami ennek az ellenkezőjét állítja, azonban egy vitathatatlan tény, hogy a KSH 2016-ban, egy sajtónyilatkozatban közölve, beszüntette a létminimum számítást. (KSH, 2016) A szociológia szakmai vitája elmaradt a kérdésben, pedig a létminimum számítást más, szegénységi mérőszámok nem helyettesítenek hatékonyan. (Huszár, 2022)

[4] Bourdieu elmélete szerint három nagyobb tőketípust lehet megkülönböztetni, így a gazdasági, a kulturális és a kapcsolati tőkét, melyek mindegyike szükséges a sikerhez, mert az anyagi javak a többi tőketípus nélkül nem tudnak hasznosulni. (Bourdieu 1999: 156-157.) Ezeket „elfedheti" a szimbolikus tőke, hisz, ha a vagyonos ember a pénzét kórház építésre fordítja a társadalom nagylelkűnek látja, a magasan képzett embert könnyebben tekintik bölcs szakértőnek, akinek pedig kiterjedt ismerősi köre van, könnyen tűnhet befolyásos és „megkerülhetetlen" embernek.

formálisan, manapság a polgári társadalmakban már nem ismeri a jog a formális megkülönböztetést, de ezek a materiális különbségek mégis jelentős mértékű hatással lehetnek egy-egy eljárás kimenetelére. A probléma sokrétűsége miatt, arra csak sokféle tevékenységgel tud érdemben reagálni a civil társadalom; más civil megmozdulások mellett az ügyvédség is reagál a jelentkező igényekre. Gondoljunk akár arra, hogy a Covid-19 által okozott egészségügyi vészhelyzetben például a Somogy Megyei Ügyvédi Kamara honlapján találhattunk egy listát azokról az ügyvédekről; akik olyanoknak ajánlották föl a segítségüket, akik a pandémia miatt szorultak jogi tanácsra, akár arra, hogy a 2015-ös menekültválság, és az ukrán-orosz konfliktus miatt hazánkba érkezők is számos ügyvédet sarkalltak segítségnyújtásra. De azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a jogsegély szervezetek milyen sokféle problémakört lefednek tevékenységükkel. Beszélhetünk olyanokról, mint az Előadó Jogvédő Iroda Egyesület, akik zenészeknek nyújtanak segítséget, nőjoggal foglalkozó szervezetekről, mint a Patent Egyesület, vagy a NaNe (Nők a Nőkért Egyesület az Erőszak ellen), a Férfihang Civil Társaság, ami a férfiak érdekképviseletére jött létre, illetve a TASZ (Társaság az emberi szabadságjogokért), és a Helsinki Bizottság, ami hazánkban talán a legismertebb két független, civil jogvédő szervezet, amelyek gyakran lépnek fel közösen az alapvető emberi jogok, a jogállamiság, a sajtószabadság és a tisztességes eljárás védelmében.

I.1. A kutatás tárgya, aktualitása, relevanciája

Az elmúlt 20 – 25 évben a jogi pro bono mozgalmak is egyre jobban előtérbe kerültek Európában és Magyarországon is. Így például számos brit ügyvédi iroda és jogi iskola ünnepli 2002 óta a Pro Bono hetet, amely célja a pro bono szolgáltatások felajánlásának az ösztönzése. A Law Works, mint nemzetközi karitatív szervezet solicitorokkal és joghallgatókkal dolgozik együtt, ösztönözve és támogatva a pro bono tevékenységeket. A PILnet (Global Network for Public Interest Law) Alapítvány[5] kezdeményezése 2006-ban indult hazánkban, és a Magyar Ügyvédi Kamarával összefogva, már 2011 óta minden évben kiosztja az Év Pro Bono Ügyvédje és az Év Pro Bono Ügyvédi Irodája díjakat is. Az elismeréseket társadalmi szerepvállalásukkal, hátrányos helyzetűek, civil szervezetek, stb. térítési díj nélküli segítésével lehet kiérdemelni. A díj és az alapítvány létrejötte arra utal, hogy az ügyvédi társadalmi szerepvállalás intézményes elismerésére és támogatására is

[5] Az alapítvány tagjai internetes portáljukon (a probonougyved.hu – n) segítenek civil szervezeteknek pro bono alapon ügyvédet találni a problémájuk megoldására.

megfogalmazódott igény; a nyilvános szakmai elismerés pedig külső, elsősorban presztízs- és reputációalapú motivációként ösztönözheti az ügyvédeket a társadalmi szerepvállalásra.

2019-ben a Budapesti Ügyvédi Kamara hívta életre a bono hetet, amit 2024 októberében már 5. alkalommal szerveztek meg, és ahol a kezdetek óta már több, mint 1000 ügyben tudtak segítséget nyújtani az ügyvédek az ingyenes nyílt napon. Az pedig, hogy Budapesten annyira sikeres volt a kezdeményezés, hogy a vidéki nagyvárosokra is kiterjesztették megszervezését, csak alátámasztja ennek a kérdésnek az aktualitását. Ez az esemény Szegeden egyfajta pro bonot népszerűsítő szakmai találkozó volt, ahogy a meghívóban fogalmazott a PILnet alapítvány titkára: *„találkozót szervezünk Szegeden a jogi pro bono népszerűsítésére. Az esemény során a résztvevők megismerkedhetnek a jogi pro bono fogalmával és működésével, a civil szervezetek bemutathatják a tevékenységeiket és megoszthatják a felmerülő jogi kérdéseiket, a résztvevő ügyvédek pedig szakértelműkkel önkéntesen segíthetik a szervezeteket, hogy hatékonyabban tudjanak navigálni a jog világában. A rendezvény jó alkalom arra, hogy a helyi civil élet szereplői a helyi ügyvédekkel megismerkedjenek, és a későbbiekben lehetőségükhöz mérten együttműködjenek.”*[6]

Szintén az aktivitás erősödésére utalnak az olyan, aktívan működő jogvédő szervezetek is, mint a Társaság a Szabadságjogokért, a Helsinki Bizottság, a Jogriporter Alapítvány. Ehhez a társadalmi felelősségvállaláshoz kapcsolódnak az olyan egyetemi kurzusok is, amik a gyakorlati tapasztalatszerzés mellett a pro bono szemléletét ismertetik meg a diákokkal, például a Szegedi Tudományegyetem Jogi karának gondozásában működő Jogklinika, illetve azok az oktatói tevékenységek, melyeket nem az egyetemmel munkaviszonyban állók látnak el a jogi oktatás intézményeiben, hanem olyanok, akik ingyenesen, közérdekű önkéntes szerződéssel dolgoznak.[7] Annak ellenére tehát, hogy az ügyvédség társadalmilag igen sokrétűen aktív, pro bono tevékenységük a szociológiai vizsgálatok szempontjából mindmáig *terra incognita* maradt. A kutatás időszerűségét indokolja így, hogy a magyar jogszociológiai szakirodalomban a jogászi pro bono tevékenység motivációinak, társadalmi beágyazottságának és intézményi

[6] https://www.szegediugyvedikamara.hu/hirek/2025-03-13_pro-bono-nap-a-szegedi-%C3%BCgyv%C3%A9di-kamar%C3%A1ban/

[7] Az SZTE-n a HR kézikönyv (hatályos 2025 március 17-től) a közérdekű önkéntes tevékenységről szóló 2005. évi LXXXVIII. törvény és a 2/2020. (IV.03.) sz. kancellári utasítás a Szegedi Tudományegyetemen történő közérdekű önkéntes jogviszony, valamint önkéntes segítői jogviszony létesítésének rendjéről alapján határozza meg az önkéntes tevékenységet. (https://u-szeged.hu/hr-portal/hr-kezikonyv/hr-kezikonyv)

feltételrendszerének átfogó empirikus vizsgálata mindeddig nem történt meg. A dolgozat ezt a kutatási hiányt kívánja részben pótolni, hozzájárulva a jogászi professzió társadalmi felelősségvállalásának, és az ügyvédség társadalomreformeri szerepének mélyebb megértéséhez.

Először feltétlenül szükséges a fogalom meghatározása. Mi a jó? Mi a közjó? Mi számít közjóért végzett tevékenységnek? Ennek a kérdésnek a meghatározásához elindulhatunk Platóntól és Arisztotelésztől, foglalkozhatunk a görög individuális és szociális iskolákkal, majd Ágostonnal és Rawlsal is; nem kaphatunk egy konkrét, konszenzuális választ. Mindenki számára más a jó, mind a filozófiában, mind a hétköznapokban. A „jó" és a „közjó" fogalma az európai gondolkodástörténetben folyamatos újraértelmezésen megy keresztül. Ennek oka, hogy a különböző filozófiai irányzatok eltérő emberképből, társadalomfelfogásból és igazságosságelméletből indulnak ki, ezért a közjó tartalmát is másként határozzák meg. A közjó egyes értelmezések szerint az egyéni érdekek összegződéseként jelenik meg, míg más megközelítések olyan kollektív értékként tekintenek rá, amely meghaladja az egyéni preferenciákat, és a társadalom egészének működését, stabilitását vagy igazságosságát szolgálja. Éppen ezért a közjó fogalma nem tekinthető statikus kategóriának, hanem történetileg és kulturálisan változó konstrukcióként fogható fel, amelyet az adott kor politikai, gazdasági és erkölcsi viszonyai egyaránt alakítanak. A jelen értekezés szempontjából e fogalmi bizonytalanság különös jelentőséggel bír, hiszen a pro bono tevékenység értelmezése is attól függ, hogy milyen társadalmi célokat tekintünk közérdekűnek, illetve milyen erkölcsi kötelezettséget tulajdonítunk a jogászi professziónak.

A klasszikus filozófia hagyományaiban a „jó" fogalmát legteljesebben talán Platón „ideatanában" találjuk meg, számára az egyén ugyan azzal a négy erénnyel jellemezhető, mint a jó állam. A közjó fogalma ebből a perspektívából nem individuális preferenciák összességeként értelmezhető, hanem a társadalmi rend és harmónia legmagasabb formájaként. Az igazságos társadalom Platón szerint akkor valósul meg, ha mindenki a társadalmi rendben neki kijelölt helyen végzi el saját feladatát. Ebből következően a közjóért végzett tevékenység egyben a társadalom szerkezetének fenntartását is szolgálja. Platón felfogásában a közjó és az igazságosság elválaszthatatlan egymástól: az állam csak akkor képes betölteni rendeltetését, ha polgárai erényeiket kibontakoztatva nem kizárólag saját érdekeiket követik, hanem a közösség egészének

működéséhez is hozzájárulnak. Ez a gondolat később a professziók társadalmi szerepéről szóló elméletekben is visszaköszön, amelyek szerint bizonyos hivatások – így az ügyvédi hivatás is – nem pusztán piaci szolgáltatást nyújtanak, hanem sajátos közérdeket is képviselnek. A keresztény gondolkodás korai alakjainál – például Szent Ágostonnál – a „jó" teológiai értelmezést nyer. A közjó itt már nem kizárólag világi, társadalmi rendként jelenik meg, hanem a transzcendens jóval, Isten akaratával azonosul. Azáltal, hogy Isten belénk oltotta a jót, véleménye szerint a rosszat és a jót az értelem fényével megkülönböztethetjük egymástól.

A pro bono ('*közjóért*') munka a civil jótékonyság egyik formája, ami általában egy olyan önkéntes munkát takar, amit szakemberek végeznek, speciális képességeiknek megfelelő szolgáltatásokat vállalnak önkéntes alapon, ellenszolgálatatás nélkül, olyanoknak segítve, akik máskülönben anyagilag nem engedhetnék meg maguknak az adott szolgáltatást, és/vagy a közjó szolgálatára. Bár a fogalom napjainkra elsősorban a jogászi hivatással forrt össze, ugyanakkor más professziók – például az orvosok, pszichológusok, könyvelők, mérnökök vagy kommunikációs szakemberek, de akár szépségipari szakemberek – körében is ismert és alkalmazott gyakorlat. A pro bono sajátossága, hogy a szolgáltatás értékét nem csökkenti az ingyenesség ténye: a szakember ugyanazt a színvonalú, szaktudásán alapuló munkát nyújtja, amelyet fizetős megbízás esetén is elvárnának tőle. A pro bono tevékenység így nem egyszerűen önkéntes munka, hanem professzionális tudás társadalmi célú felajánlása, amely egyszerre kapcsolódik a szakmai kompetenciához, az etikai normákhoz és a társadalmi szolidaritás elvéhez. Lévén a közjóért végzett munka is fontos adaléka a tevékenységnek, amit a végzői foglalkozásuk felhasználásával végeznek, a hivatástudat vizsgálatát sem hagyhatjuk ki, hiszen a hivatástudat és az önkéntesen, ingyen vállalt munka motivációja szorosan összefügg egymással. A strukturalista szemlélet ugyanis a hivatások végzőit foglalkozási rétegnek tekinti, amelynek tagjai olyan feladatokat látnak el, amelyek a társadalmi és a közjó érdekében nélkülözhetetlenek.[8] A professzióelméletek klasszikus szerzői – többek között Talcott Parsons– arra mutatnak rá, hogy a professziók társadalmi legitimációja nem kizárólag magas szintű szaktudásukból fakad, hanem abból a hallgatólagos társadalmi szerződésből is, amely szerint a kiemelt autonómiáért és társadalmi presztízsért cserébe a hivatás képviselői kötelesek a közérdek szolgálatát is szem előtt tartani. Ebben az értelmezésben a pro bono tevékenység nem csupán egyéni altruizmus, hanem a

[8] Gócza, 2016: 151.

professzionális szerepfelfogás egyik lehetséges megnyilvánulása, amely erősíti a hivatás társadalmi legitimitását és a közbizalmat.

A Pro Bono és ahhoz kapcsolódó fogalmak tisztázása nélkül nem különíthetjük el minden bizonyossággal azt, hogy mi számít pontosan pro bono jogi munkának és mi nem. Felmerülhet például a kérdés, hogy az ismerősöknek, barátoknak nyújtott ingyenes segítség is annak számít? Vagy csak a rászorulóknak tett szolgálatot vehetjük pro bononak? Az ügyvédek egy számottevő része - Utasi Ágnes adatai alapján[9] - az ismerősöknek, családtagoknak való segítséget is pro bononak tekintik. Amennyiben azonban a 'közjó'-ból indulunk ki, ez egyértelműen nem a pro bono kategóriájába esik, inkább egy szívesség, ami reciprocitáson, vagy az összetartozásuk tudatán alapul. A fogalmi elhatárolás nem pusztán terminológiai jelentőségű, hanem a kutatás érvényességének egyik alapfeltétele is. Amennyiben ugyanis a pro bono fogalmába minden ellenszolgáltatás nélkül végzett jogi segítségnyújtást bevonnánk, a családtagoknak, barátoknak vagy üzleti partnereknek nyújtott szívességek összemosódnának azokkal a tevékenységekkel, amelyek elsődleges célja valóban a közjó szolgálata vagy a joghoz való hozzáférés elősegítése, ugyanis az ilyen interperszonális segítségnyújtás a szociológiai és antropológiai megközelítések szerint elsősorban a reciprocitás normájára[10] épül, vagyis olyan kölcsönös viszonyrendszer része, amelyben a segítségnyújtás a személyes kapcsolatok fenntartását és megerősítését szolgálja. A két jelenség motivációs háttere jelentősen eltérhet: míg az előbbit gyakran a személyes kapcsolatokból fakadó kölcsönösség, bizalom vagy erkölcsi kötelezettség motiválja, addig a pro bono munka mögött jellemzően a társadalmi felelősségvállalás, a szakmai etika vagy az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés előmozdításának szándéka áll. Ezen kívül is számos olyan jogsegély forma van, mely rokon a pro bono fogalmával, vagy közel áll ahhoz, és érdemes lenne vele a társadalmi felelősségvállalás szempontjából foglalkozni, így például a kirendelt végő intézménye, az ügyvédi irodák CSR ('Corporate Social Responsibility', vagyis vállalati társadalmi felelősségvállalás) tevékenysége, a jogsegély szervezeteknél főállásban dolgozók munkája, azoké, akik csökkentett díjazásért vállalják bizonyos ügyek képviseletét. Azonban jelen dolgozatnak, ezek

[9] Utasi Ágnes, az Ügyvédek a gyorsuló időben (Belvedere, Szeged, 2015) című kötetéhez készült kérdőíves adatfelvételének adatbázisából készült saját statisztikai elemzésem alapján.
[10] Mauss, 1925.

részletes bemutatása nem képezi tárgyát. Olyan mértékben foglalkozik csak velük, amennyire az ingyen vállalt pro bonoról való leválasztásukhoz szükséges.

Tehát a disszertáció *célja* a pro bono fogalmának körbejárása és kontextusba helyezése. Ennek során a dolgozat arra vállalkozik, hogy a pro bono tevékenységet ne kizárólag jogi kategóriaként, hanem társadalomtudományi, jogszociológiai és professziószociológiai összefüggéseiben is értelmezze. A kutatás abból az alapfeltevésből indul ki, hogy a jogászi társadalmi felelősségvállalás és a pro bono munka nem érthető meg kizárólag normatív jogi megközelítésből, hanem annak történeti, kulturális, erkölcsi és társadalmi beágyazottságát is szükséges vizsgálni. Így célom bemutatni, hogy *a vallások miként foglalkoztak a jótékonysággal,* hisz a történetiség, a kulturális és társadalmi háttér ismerete nélkül a napjaink kulturális berendezkedése sem megérthető, legyen szó jogi kultúráról, vagy a hagyományok műveléséről, továbbá a vallás moralitás dogmatizálódásában játszott jelentős szerepére való tekintettel.[11] A világvallások jótékonyságszemléletének bemutatása azért fontos, mert a közjóért végzett cselekvés, az önkéntes segítségnyújtás és a rászorulók támogatása eltérő tartalommal jelent meg az egyes vallásokban, de minden esetben hozzájárult azokhoz a kulturális mintázatokhoz, amelyek a modern társadalmakban a társadalmi felelősségvállalásról alkotott elképzeléseket is meghatározzák. A vallási hagyományok vizsgálata ezért nem öncélú történeti kitérő, hanem annak megértését szolgálja, hogy a jótékonysággal, az adományozással és a másokért végzett önkéntes munkával kapcsolatos erkölcsi normák milyen történeti gyökerekkel rendelkeznek. A vallások összehasonlítása pedig azért fontos, mert különböző vallások különböző típusú jótékonyságot preferálnak, hasonlatosan a különböző jogrendszerekhez, hisz a vallások és a jogrendszerek története sokszor párhuzamos.

Az összehasonlító jogi elemzés célja annak feltárása, hogy az eltérő jogi kultúrák és jogrendszerek milyen módon ösztönzik vagy éppen korlátozzák a pro bono tevékenységet, valamint milyen intézményi megoldások alakultak ki a joghoz való hozzáférés elősegítésére; tehát annak feltérképezése, hogy *a pro bono szabályozásában milyen különbségek mutatkoznak a különböző jogrendszerekben*. E nemzetközi kitekintés egyúttal lehetőséget teremt a magyar szabályozás és gyakorlat nemzetközi kontextusba

[11]Hisz a szentiratok hatása az írott jogra igen sokszínű, teljesen más normatív hatása van például a Bibliának, mint a Koránnak.

helyezésére is. Célom továbbá feltérképezni azt, hogy a *jogi pro bono-t végzők motivációi* hogyan viszonyulnak Magyarországon az önkéntesség motivációihoz, a viselkedésüket befolyásoló tényezőket, illetve azt, hogy milyennek látják a *jogi szabályozást, mind a jogklinika, mind a pro bono tekintetében***.** Így tehát célom annak feltárása, hogy a magyar ügyvédi kar társadalmi felelősségvállalásának jelenlegi gyakorlata milyen összefüggést mutat a professzió társadalmi szerepfelfogásával, és milyen tényezők ösztönzik vagy gátolják a pro bono kultúra fejlődését Magyarországon. Ennek a feladatnak az elvégzéséhez a kontinentális jogrendszerre szükséges koncentrálnunk a jogi környezet bemutatása során, hisz hazánk ehhez tartozik, a common law ismertetésének bemutatása csak az összehasonlítás érdekében, felszínesen szükséges a *cause lawyer* jelenségre koncentrálva.

I.2. Kutatási kérdések, és az azok megfogalmazásának alapot adó empirikus adatok

A magyar ügyvédek pro bono tevékenységére irányuló korábbi empirikus kutatások köre szűk, a rendelkezésre álló eredmények általánosíthatóságát pedig módszertani korlátok nehezítik,[12] ebből adódik kutatásom egyik legfőbb relevanciája is. Így az ügyvédek az ügyvédek társadalmi felelősségvállalásának vizsgálatára irányuló kutatás kiindulópontját, a már említett, 2015-ös professziókutatás eredményei jelentik, amik az Utasi Ágnes által szerkesztett *Ügyvédek a gyorsuló időben* címen jelent meg. Interjús adatfelvétellel kiegészített online kitöltős adatfelvételt végzett a magyarországi ügyvédek körében. Fontos leszögezni, hogy a nevezett kötet tekintetében professziókutatásról beszélhetünk, mely elsősorban az ügyvédek életkörülményeit és életstílusát mutatja be, csak érintőlegesen foglalkozott az ügyvédek társadalmi felelősségvállalásával, így a jelen vizsgálat nem ennek a nagymintás adatfelvételnek a megismétlése, eredményei a kérdések megfogalmazásához jelentettek olyan alapot, mely a későbbi adatfelvétel előkészítése során érvényesebb adatfelvételi kérdések megfogalmazását tette lehetővé. Továbbá a kutatás megbízhatóságát is növeli, hogy egy nagymintás adatfelvétellel összehasonlíthatók a minta demográfiai változói.

[12] Rutai Zsuzsanna adatfelvételének eredményeit *A jogi segítségnyújtás gyakorlata Magyarországon* című kiadványban közölte. A kérdőív terjesztése részben a PILnet partneri hálózatán keresztül történt, ezért a mintában felülreprezentáltak lehetnek a pro bono tevékenységhez már eleve kapcsolódó ügyvédek. Erre utalhat, hogy a válaszadók 95%-a rendszeresen vagy alkalmanként nyújtott ingyenes jogi segítséget. Az eredmények ezért fontos előzményt jelentenek, országos reprezentativitásuk azonban korlátozott. (Rutai, 2022)

A könyvben Császár Balázs foglalkozott érintőlegesen a pro bono kérdésével a *Közösségi részvétel, közéleti részvétel, politikai orientáció* című fejezetben, ő arra jutott, hogy egyaránt megtalálható a motivációk között az informális kapcsolatokban működő szolidaritás és reciprocitás, illetve társadalmi cél szolgálata is.[13]

Az említett kötet elemzéséhez magam is készítettem interjút, a beszélgetés során pedig az interjúalanyom gondolatai keltették fel érdeklődésemet a pro bono ügyek iránt, így az ő válaszaiból kiindulva kezdtem el a vizsgálódást Utasi Ágnes adatbázisán.[14] Az interjú alanya, egy középkorú nagyvárosi férfi úgy nyilatkozott, hogy bizonyos feltételek mellett gyakran vállal ügyeket fizetség nélkül. Az 1068 fős mintából *(Melléklet 1. táblázat)* 1048-an, vagyis szinte mindenki vállaltak ilyen tevékenységet. Ugyanakkor magas azok aránya is (871-fő) akik nem tagjai semmilyen jótékonysági szervezetnek, mindössze 176 főnek volt ilyen tagsága. Ahhoz, hogy a jelen dolgozat hipotéziseit megfelelően lehessen megfogalmazni, és láthatóvá váljon, hogy a *state of art* során mivel nélkülözhetetlenül szükséges foglalkozni, érdemes kitérni a nevezett kutatás kapcsolódó adataira.

Kérdéses volt, hogy milyen háttérváltozók befolyásolják az ilyen szerepvállalást, és milyen tényezőtől teszik leginkább függővé azt. A kérdezett életkorával, nemével, vallásosságával, civilszervezeti tagságával, és az szülei etnikai csoportba való tartozásával[15] került összevetésre. 5%-os döntési szint mellett sem a nemek (szig.: 0,621), sem a vallásosság (szig.: 0,741) tekintetében nem volt szignifikáns különbség a válaszadók pro bono ügy vállalása között. 70.8%-uk nem tagja egy civil, társadalmi szervezetnek sem, de nincs szignifikáns különbség e mentén sem közöttük (szig.: 0,06). Egyedül az életkori csoportok között *(1. táblázat)* volt kimutatható különbség (szig: 0,00).

[13] Császár, 2015: 170.
[14] Az adatok elemzését és az interjúk elkészítését mesterszakos hallgatóként oktatói vezetéssel végeztük. A bemutatott adatokat más nem elemezte/publikálta, 2019-ben az ekkor elkészült adatsor jelentette a doktori felvételire készített kutatási tervem alapját.
[15] [apai: szerb (0,00), ukrán (0,036), német (0,293), szlovák (0,3) zsidó (0,325), román (0,9) horvát (0,141); anyai ágon csak a szerb (0,023)] – Két esetben van ugyan szignifikáns különbség, de az elemszám nagyon alacsony, így kétséges a validitása, vagyis érvényessége.

1. táblázat: Korcsoportok * Előfordult-e, hogy ellenszolgáltatás nélkül vállalt ügyet? Crosstabulation (Ügyvédek, 2015, saját szerkesztés)					
	Előfordult-e, hogy ellenszolgáltatás nélkül vállalt ügyet?				Összesen
	nem	igen, egyszer	többször	rendszeresen	
<36 éves	3,80%	7,70%	67,30%	21,20%	100%
36-44 éves	1,20%	2,80%	67,30%	28,70%	100%
45-55 éves	0,40%	1,30%	68,20%	30,10%	100%
56-65 éves	2%	0,80%	71%	26,20%	100%
65< éves	6%	1,20%	66,30%	26,50%	100%

*1. ábra: 1. táblázat: Korcsoportok * Előfordult-e, hogy ellenszolgáltatás nélkül vállalt ügyet?*

Annak ellenére, hogy 70,8%-uk nem tagja civil szervezetnek, 58,9%-uk válaszolta azt, hogy támogat munkájával valamilyen formában alapítványt, vagy civil szervezetet. Interjú alanyom abban az esetben vállalna fizetség nélkül ügyet, mikor az alany rászoruló, és nem tudná kifizetni a szolgáltatás árát. A 2015-ös felvétel adataiból látszik, *(2. táblázat)* hogy a minta elemeinek jelentős hányada (14,5%-a) szintén ilyen esetekben vállal pro bono alapon ügyet.[16] Ezen kívül hasonló arányuk (14,8%) ismerőseitől, barátaitól és családtagjaitól sem kér fizetséget.

[16] Ezeket a kategóriákat én hoztam létre *induktív logikával*, a hozzájuk tartozó címkékkel együtt, a kérdőívben ez egy nyitott kérdésként szerepelt, ennek megfelelően a válaszok többnyire szókapcsolatok, mondatok voltak. Ezeket tartalmuk alapján redukáltak, és kategorizáltam egy manuális adatredukciós folyamatban. A válaszok között voltak olyanok, amik több csoportba is tartozhattak volna, mert több helyre beillő választ is beírtak a rendelkezésükre álló mezőbe, azonban a kódolás során mindig abba a kategóriába kategorizáltam, amit első helyen szerepeltettek. Így például a legtöbb kategória rejt magában olyanokat, akik azoknak is vállalnának ügyet, akik nem tudnak érte fizetni. Korábbi empirikus adatfelvétel hiányában a nyitott kérdések válaszainak kategorizálását induktív logikával hajtottam végre, vagyis alulról építkezve, a válaszokból születtek a kódok.

2. táblázat: Milyen jellegű ügyet vállalna a jövőben ellenszolgáltatás nélkül?[17]			
	Elemszám	*Érvényes százalék*	*Kumulált százalék*
alapítványoknak, civilszervezeteknek, nonprofit szervezetek	85	7,9	7,9
állammal szembeni	11	1	8,8
büntetőjog	27	2,5	11,4
családjog	51	4,7	16,1
egyéb	68	6,3	22,4
emberjog	7	0,7	23,1
ismerősök, barátok, családtagok	**159**	**14,8**	**37,9**
munkajog	22	2	40
nem vállalna ilyen ügyet	**254**	**23,6**	**63,5**
NV	113	10,5	74
polgárjog	16	1,5	75,5
pro bono	12	1,1	76,6
rászoruló	**156**	**14,5**	**91,1**
szubjektív okok	96	8,9	100
Összesen	1076	100	

2. ábra: 2. táblázat: Milyen jellegű ügyet vállalna a jövőben ellenszolgáltatás nélkül?

A rászoruló kategóriába tartozók nagytöbbsége az anyagi források hiányát említette a rászorultság alapjának, de voltak, akik fogyatékkal élők rászorultságát emelték ki. Voltak, akik bizonyos ügyek természete miatt kifejezetten büntető ügyeket vállalnának ellenszolgáltatás nélkül. Így például nők bántalmazása esetében, vagy orvosokat érintő büntető eljárásoknál. Velük szemben voltak olyanok is, akik bármilyen természetű ügyet vállalnának, kivéve büntető eljárásban való részvételt.

Az egyéb kategóriában olyan ügytípusok találhatóak, amelyekből csak néhány eset volt a mintában, mint például az Uniós jog. Akadt néhány válaszadó, aki a szakmai kihívást jelentő ügyeket emelte ki. A legnagyobb elemszámot itt azok teszik ki, akik készségesen bármilyen ügyet vállalnak, vagy bármilyen üggyel kapcsolatban hajlandók fizetség nélküli tanácsadásra. Néhányan kifejezetten az állammal szembeni ügyek tekintetében állnának pro bono alapon egy bajbajutott mellé. Figyelemre méltó, hogy a válaszadóknak nagyjából negyede nem vállalna ilyen ügyet, (illetve, hogy nagy arányuk (113-an) nem válaszolt a kérdésre), viszont az első táblázat adatai szerint csak 28 ember

[17] Ügyvédek, 2015-ös adatbázisából saját szerkesztés.

volt a mintában, akik korábban még nem foglalkozott pro bono üggyel, vagy nem kívántak válaszolni.[18]

Láthatjuk, mint azt a korábbiakban már említésre került, hogy a válaszadók jelentős hányada tekinti az ismerősöknek, barátoknak, családtagoknak való segítségnyújtást pro bono tevékenységnek, ennek az oka a feltételezésem szerint a közösségtudat léte lehet. A közösség kritériuma Webernél a hasonlóság (közös cél, érték, tradíció, emócio alapján), Durkheimnél pedig a körön belüli szolidaritás A kutatási kérdések megfogalmazásánál elsősorban ezekből az adatokból és információkból indultam ki.

A téma interdiszciplináris jellege miatt elég sokrétű kutatási kérdésekkel átfogható csak. Egyfelől meg kell néznünk makroszinten: Milyen az a történeti- és társadalmi kontextus, amiben értelmeznünk kell a társadalmi felelősségvállalást? Milyen hatása van a vonatkozó jogszabályokra és az intézmények működésének dinamikájára a globalizációnak? Hogyan illeszkedik a jogi pro bono, mint társadalmi cselekvés a többi hasonló cselekvés közé, mint pl. a CRS[19], vagy a kirendelt védő intézménye? Leírható-e le a pro bono társadalmi cselekvésként? Ha igen, hogyan? Másfelől a mikro szint vizsgálata is szükséges: Hogyan gondolkodnak az ügyvédek az őket érintő jogi szabályozásokról? Meg tudják határozni a pro bono munka mibenlétét? El tudják különíteni azt a szívességből, vagy reciprocitási alapon végzett ingyenes anyagi ellentételezés nélküli szolgáltatástól? Milyen motivációból végeznek ingyen munkát? Milyen hatása van ennek az életükre? Hogyan látják a tevékenység szabályozottságát, vagy hogyan ítélik meg a szabályozás szükségességét? Milyen viszonyban van a nemzetközi pro bono piac a magyarral? Lehet a pro bono jogi munkát jogi szabályokkal elősegíteni, vagy az szükségképpen politikai zsarolássá válik az ügyvédség felé? Hogyan segíthet az ügyvédi pro bono a joghoz jutásban lévő egyenlőtlenségek csökkentésében miközben a jog nemzetközi jellege egyre inkább növekszik, és ezzel együtt egyre több ügynek van nemzetközi jogi, és nemzetközi magánjogi vonatkozása?

[18] Itt fontosnak tartom megjegyezni, hogy ezeket a kategóriákat én hoztam létre, a kérdőívben ez egy nyitott kérdésként szerepelt. A válaszok között voltak olyanok, akik több csoportba is tartozhattak volna, mert több helyre beillő választ is beírtak a rendelkezésükre álló mezőbe, azonban a kódolás során mindig azt tartottam meg, amit első helyen szerepeltettek. Így például a legtöbb kategória rejt magában olyanokat, akik azoknak is vállalnának ügyet, akik nem tudnak érte fizetni.

[19] Corporate Social Responsibility – Vállalati társadalmi felelősségvállalás

I.3. A kutatás módszerei, a módszerek kiválasztásának indoklása

A kutatási kérdések sokszínűsége miatt azok megválaszolása módszertani szempontból is komplex vizsgálati megközelítést igényel. A kutatás makro- és mikroszintű elemzéseket egyaránt alkalmaz, mivel a pro bono tevékenység kialakulását és működését intézményi, jogi és kulturális tényezők, valamint az egyének motivációi, értékpreferenciái és rendelkezésre álló erőforrásai együttesen alakítják. E tényezők nem egymástól elkülönülten fejtik ki hatásukat: az egyéni döntések meghatározott intézményi és kulturális környezetben születnek meg, ismétlődésük pedig visszahat a professzió normáira és gyakorlatára. A mikro- és makroszintű megközelítés együttes alkalmazása ezért lehetővé teszi, hogy a pro bono tevékenységet ne kizárólag egyéni altruizmusnak vagy intézményi kötelezettségnek, hanem e két szint kölcsönhatásában kialakuló társadalmi gyakorlatnak tekintsük.

A makroszintű kérdések közül a vallástörténeti vonatkozások vizsgálatára a szent iratok és más vallási források összehasonlító tartalomelemzésével kerül sor. A vallási dimenzió azért releváns, mert e morális dokumentumok hozzájárulhatnak a korabeli, illetve a későbbi társadalmak segítségnyújtással, adományozással és közösségi felelősséggel kapcsolatos szemléletének megértéséhez. A különböző vallási hagyományok jótékonyságra és a rászorulók támogatására vonatkozó előírásai szemléltetik, hogy a vallási normák az egyéni magatartás mellett a közösségi intézmények és segítségnyújtási gyakorlatok kialakulására is hatást gyakorolhatnak. E történeti összefüggések nem igazolják a modern pro bono tevékenység közvetlen vallási eredetét, de értelmezési keretet nyújtanak azoknak a normáknak a vizsgálatához, amelyek a szaktudás közösségi célú, ellenszolgáltatás nélküli felhasználását legitimálhatják.

A különböző országok jogi normáinak és intézményi megoldásainak feltérképezése a jogösszehasonlítás módszerével történik. Ennek alkalmazását az indokolja, hogy a pro bono tevékenység intézményesülése szorosan összefügg az egyes jogrendszerek és jogászi professziók eltérő szerkezetével. A common law jogrendszerekben a precedensjog, az ügyvédek társadalomformáló szerepe és a professzionális önszabályozás sajátosságai eltérő feltételeket teremtenek a pro bono gyakorlat számára, mint a kontinentális jogrendszerek állami jogsegélyhez és kodifikált szakmai szabályokhoz szorosabban kapcsolódó modelljei. Az összehasonlítás célja nem valamely külföldi

megoldás közvetlen átvételének igazolása, hanem annak azonosítása, hogy az eltérő szabályozási és intézményi környezet milyen módon ösztönzi, szervezi vagy korlátozza az ellenszolgáltatás nélküli jogi segítségnyújtást.

A jogi és intézményi összefüggések vizsgálatát konkrét jogesetek bemutatása egészíti ki. A jogesetek elemzése lehetőséget teremt annak feltárására, hogy a pro bono jogi segítségnyújtás és a társadalomreformeri ügyvédi szerepfelfogás miként jelenik meg a gyakorlatban, különösen olyan ügyekben, amelyek egyéni jogsérelmek mellett szélesebb társadalmi problémákat is láthatóvá tesznek. Az esetek kiválasztása ezért nem reprezentatív mintavételen alapul, hanem célzott: olyan ügyek bemutatására irányul, amelyekben az ügyvédi vagy jogvédői közreműködés az érintett személy jogainak érvényesítésén túl a szabályozás hiányosságaira, a jogalkalmazás problémáira vagy valamely sérülékeny társadalmi csoport joghoz való hozzáférésének akadályaira is rámutatott. A jogesetek feldolgozása a tényállás, az eljárás, az ügyvédi vagy jogvédői szerepvállalás, a döntés és annak tágabb társadalmi, illetve szabályozási következményei mentén történik. Ez az elemzés nem a pro bono tevékenység gyakoriságának mérésére szolgál, hanem annak szemléltetésére, hogy az ellenszolgáltatás nélküli jogi közreműködés miként kapcsolódhat össze az egyéni jogvédelemmel, a közérdek képviseletével és bizonyos esetekben a jogi vagy társadalmi változások előmozdításával.

A mikroszintű kérdések primer empirikus adatfelvétellel válaszolhatók meg. A vizsgált jelenség összetettsége és az eredmények érvényességének növelése érdekében kevert módszertan alkalmazására került sor: kvalitatív adatfelvételi módszerként félig strukturált interjúk, kvantitatív módszerként pedig online kérdőíves adatfelvétel szolgált. A kérdőív standardizált formában tette mérhetővé a pro bono tevékenység elterjedtségét, formáit, motivációit és az azzal kapcsolatos attitűdöket, míg az interjúk lehetőséget teremtettek az egyéni tapasztalatok, értelmezések és döntési helyzetek részletesebb feltárására. A két módszer együttes alkalmazása révén a számszerű összefüggések az interjúalanyok tapasztalatain keresztül értelmezhetővé, a kvalitatív megállapítások pedig a kérdőíves eredményekkel összevethetővé váltak.

A mindkét adatfelvételi technikához alkalmazott mérőeszközök saját kidolgozásúak, kérdésstruktúrájuk azonban tudatosan egymásra reflektál. A kérdőív és az interjúvázlat azonos vagy tartalmilag megfeleltethető témaköröket vizsgál, különösen a

társadalmi felelősségvállalás, a pro bono tevékenység, az egyéni és szakmai motivációk, valamint a jogászi szerepfelfogás tekintetében. Az interjúk nyitottabb kérdései lehetőséget biztosítottak a kérdőívben előre meghatározott válaszkategóriák mögött álló indokok és tapasztalatok megismerésére, míg a kérdőíves adatfelvétel a kvalitatív kutatás során azonosított jelenségek szélesebb körű vizsgálatát tette lehetővé. A két adatforrás összevetése nem a közöttük fennálló közvetlen oksági kapcsolat kimutatását, hanem az eredmények kölcsönös ellenőrzését, kiegészítését és árnyalását szolgálja. A különböző módszerek eredményeinek egymásra vonatkoztatása így a pro bono tevékenység történeti, intézményi és egyéni meghatározottságának összetettebb értelmezését teszi lehetővé.

II. A jótékonyság történetiségének vallási vonatkozású hagyománya – *a vallási normák kialakulása, kondicionáló hatása,[20] interiorizációja[21] és tovább élése a modern pro bono szemléletben[22]*

Az egymásnak nyújtott segítségről mindig is úgy gondolkoztak, mint ami természetes viselkedési forma. Nem csak a társadalomban, hanem a természetben is. Ahogy az az 1800-as évek végén az Erdélyi Múzeum-egylet Orvos-Természettudományi szakosztályának felolvasásán elhangzott: *"A természetben az egymás ellen való acsarkodásnál nagyobb szerepet játszik az egymásnak nyújtott segítség. (...) Azt nem akarom állítani, hogy az önfeláldozásnak lehet nagy szerepe a természetben; a természet ugyanis meggátol mindent, ami az individum a saját érdeke ellen cselekedhetne; de viszont, mondhatni elő is mozdít mindent, a mit önmagának elenes kára nélkűl, a mások érdekében tehet. Ez is az alkalmazkodás törvényéből folyik; a köznek a jólléte ugyanis a természetben is haszna minden egyesnek."*[23]

Bár mára számos motiváció meghúzódik a mások segítésére irányuló cselekvések mögött, a jótékonyság gyökerei vallástörténeti kérdésekhez nyúlnak vissza, így a jótékonyság kifejezés ezen aspektusainak körül járása nélkülözhetetlen ahhoz, hogy jól érthessük, miért is végeznek önkéntes munkát az emberek. Bár mára a legtöbben nem vallási indíttatásból segítenek, de a vallási hagyományok erősen átszővik a kultúránkat, az egyének mindennapi életének akkor is részét képezik a vallási normák a kollektív tudás részeként, ha valaki nem vallásos. Természetesen a jótékonyság vallástörténeti vizsgálata a jelen dolgozatban nem önálló vallástudományi célkitűzés, hanem a modern pro bono tevékenység normatív és intézményi előzményeinek feltárását szolgálja. Ehhez

[20] A kondicionálás kifejezés Ivan P. Pavlov és B.F. Skinner nevéhez kapcsolódik, akik egymástól függetlenül fedezték fel a jelenséget. Bár különböző mértékben és célból, de mindketten kiterjesztették állatkísérleteken alapuló megfigyeléseiket emberekre is. Úgy gondolták, hogy az emberi viselkedés nagy része tanult reflexeken alapul. (Clark, 2004: 279-285)

[21] A klasszikus kondicionálás során kialakult belsővé tétel azt jelenti, hogy a viselkedés annyira beépül a személyiségbe, hogy automatikussá, már-már reflex szerűvé válik.

[22] E fejezet kidolgozása során a szerző az OpenAI ChatGPT mesterséges intelligencián alapuló eszközt forráskeresés támogatására használta. A keresés alapjául szolgáló utasítás arra irányult, hogy az eszköz tárja fel a hinduizmus, a judaizmus, az iszlám és a kereszténység elsődleges vallási szövegeinek, a jótékonyságra, az adományozásra, a rászorulók támogatására és az ellenszolgáltatás nélküli segítségnyújtásra vonatkozó részeit. A feltárt források tartalmát, tudományos relevanciáját és hivatkozási adatait a szerző önállóan ellenőrizte; azok értelmezését, összehasonlítását és a modern pro bono szemlélettel való kapcsolatukra vonatkozó következtetéseket saját tudományos álláspontja alapján alakította ki.

[23] Apáthy, 1892: 92-95.

figyelembe kell vennünk a vallási eredetű segítségnyújtási normák kialakulását és társadalmi interiorizációját, a karitatív tevékenységek intézményesülését, a filantrópia megjelenését, valamint azt a folyamatot, amelynek során az általános segítségnyújtási kötelesség egyes hivatások sajátos professziós felelősségévé alakult. A modern pro bono jogi tevékenység természetesen nem azonos a vallási értelemben vett alamizsnával vagy karitációval, hisz előbbi, mint arról már szó volt, olyan szakmaspecifikus segítségnyújtás, amelynek során a jogász díjazás nélkül vagy lényegesen csökkentett díjazás mellett használja fel speciális tudását valamely rászoruló személy, közösség vagy közérdekű cél érdekében. A két jelenség között mégis normatív és részben történeti folytonosság figyelhető meg. A rászorulók támogatása, az ellenszolgáltatás nélküli szolgálat, a segítő személyes felelőssége, valamint a támogatott méltóságának tiszteletben tartása olyan, vallási hagyományokban is megjelenő normák, amelyek szekularizált és professzionalizált formában a modern pro bono ethoszában is felismerhetők. E kapcsolat ugyanakkor nem jelent valamennyi világvallásból egyformán levezethető történeti leszármazást. A nyugati ügyvédi pro bono közvetlen intézménytörténeti előzményei elsősorban a római jogban, a keresztény caritas eszméjében, a középkori kánonjogban és az európai jogászi hivatás professzionalizációjában kereshetők. Más vallási tradíciók esetében inkább normatív és funkcionális párhuzamokról beszélhetünk. Ezek azt mutatják meg, hogy az anyagi javak mellett az idő, a munka és a speciális tudás ellenszolgáltatás nélküli felajánlása több kultúrában is a közösségi felelősségvállalás elismert formájává vált.

A legtöbb vallás hangsúlyozza a könyörületességet, az együttérzést és a mások segítésének fontosságát.[24] A legtöbb vallásban megjelenik az a motívum is, hogy az

[24] Nehéz eldönteni melyik vallások tekinthetők a legnagyobb hatásúnak, ha a teljes Földet és a történelmünket nézzük; több szerző is írt könyvet az öt nagy világvallásról, de ezek összetétele nem egyezik meg pontosan, illetve az azonos elemek sorrendje és hangsúlya is eltér egymástól. A teljesség igénye nélkül ilyen például: 1. Edward Rice (1973) *The Five Great Religions* címmel írt könyvet, amiben a hinduizmussal, a buddhizmussal, az iszlámmal, a judaizmussal, és a kereszténységgel foglalkozott. 2. John Dickson (2008*) A Spectator's Guide to World Religions: An introduction to the big five* címen megjelent művében ugyan azokról a vallásokról értekezik, mint Rice. 3. Frances Worthington 2011-ben publikálta az *Abraham: One God, Three Wives, Five Religions*-t, amiben egyedi megközelítéssel vizsgálja Ábrahám alakját és az általa befolyásolt öt vallást: a kereszténységet, a judaizmust, az iszlámot, valamint a Bábí - és Bahá'í hitet. 4. Talán a legismertebb könyv a témában az *Öt világvallás* (*Die Fünf Weltreligionen*), amit Helmuth von Glasenapp (1989) írt, Rice-al és Dicksonnal ellentétben ötödik vallásként nem a judaizmussal, hanem a kínai univerzalizmussal foglalkozik. Ezek a listák nem fedik le az összes nagy hatású vallást, így például egyik sem foglalkozik a szikhizmussal, vagy a dzsainizmussal; a szerzők mindig a vallások globális elterjedtségéből és a követőik számából indulnak ki. A jótékonyság valamilyen formában mind a 10 említett világvallásban megjelenik, többnyire már az alapelvek között is. Nagyon sokféle kifejezés kapcsolódik ide, így az adományozás, az alamizsna, a szolgálat, könyörület, önzetlenség, szolidaritás, társadalmi felelősségvállalás, karitáció, a humanitárius-, vagy filantróp cselekedet.

adomány adásának önzetlenül, névtelenül kell történnie, vagy legalábbis ilyen esetben bír a legmagasabb spirituális értékkel. Ebből következően a vallási normák elvárják, szorgalmazzák, hogy az egyén szempontjából belsővé váljon a segítség nyújtás szándéka, ne külső kényszer legyen. Szükséges tehát az interiorizáció. Ezek az erkölcsi elvek áthatották a társadalmi normákat és értékeket, így befolyásolták közvetve a jogalkotást, emellett a vallási eredetű elvek a jogi és professziós normák kulturális előzményeiként is tovább élhetnek**.** A jótékonyság valamilyen formában mind az öt vizsgált világvallásban megjelenik, többnyire már az alapelvek között is.

Sok vallásban alakultak ki intézményesített formái a jótékonyságnak és az elesetteknek való segítségnyújtásnak is, így például az iszlámban a *zakát* a kötelező adományozási rendszer; a kereszténység tekintetében pedig akár a szerzetesekről is beszélhetünk a téma vonatkozásában. A legtöbb rend karizmája valamilyen olyan tevékenységet foglal magában, ami a társadalom érdekeit szolgálja, vannak sok más mellett betegápoló és tanító rendek jelenleg is, de már a középkorban is tartott fenn a keresztény egyház „kórházakat", ispotályokat[25]. Az intézményesülés a pro bono története szempontjából azért lényeges, mert a segítségnyújtást az alkalmi egyéni cselekedetek szintjéről tartós szerepekhez, szervezetekhez és eljárásokhoz kapcsolta. A modern pro bono programok, jogklinikák és jogvédő szervezetek természetesen eltérő, többnyire szekuláris környezetben működnek, szervezeti logikájukban azonban ugyancsak arra épülnek, hogy az egyéni segítési hajlandóságot rendszeresen igénybe vehető szolgáltatássá alakítsák. A jótékonyság fogalmát érintő szekularizáció ebből a szempontból nem feltétlenül a vallási eredetű értékek eltűnését jelenti.[26] Az önzetlenség, a felebaráti felelősség, az igazságosság és a közösség szolgálatának normái vallási hivatkozásuk elvesztését követően is fennmaradhatnak állampolgári erényként, társadalmi felelősségvállalásként vagy professziós szerepelvárásként. A modern pro bono motivációiban ezért akkor is felismerhetők vallási hagyományok által közvetített kulturális minták, ha maga a jogász nem vallási kötelességként értelmezi tevékenységét.

[25] Ezek többnyire elsősorban nem a betegek ápolására szolgált, hanem az elesetteknek, szegényeknek volt menhelye.

[26] Magának a fogalomnak számos definíciója létezik, maguk a szekularizációval foglalkozó kutatók közül is vannak, akik úgy vélik, hogy inkább csak leírások meghatározások halmazairól lehet beszélni (J. Casanova, Glock-Stark, stb.). Jelen szöveg esetében a fogalom és a tevékenység vallási környezettől elszakadásaként értelmezhető.

A következőkben a jótékonyság megjelenéséről lesz szó 5 nagy világvallás tekintetében, a vallások kialakulásának sorrendjében. A kiválasztott vallásokban a jótékonyság nem csupán társadalmi gyakorlat vagy erkölcsi elvárás, hanem sok esetben mély vallási gyökerekkel bíró tevékenység. A következőkben megvizsgálom tehát, hogy a világvallások miként értelmezik és intézményesítik a jótékonyságot – spirituális, társadalmi és teológiai szinten egyaránt.[27] A vizsgálat középpontjában az áll, hogy e hagyományok miként értelmezik a segítségnyújtás kötelező vagy önkéntes jellegét, a segítő szándékát, a kedvezményezett méltóságát, valamint az anyagi javakon túl az idő, a munka és a tudás felajánlását. Ezek azok az elemek, amelyek később – eltérő történeti közvetítéseken keresztül – a modern pro bono szemlélet értelmezésében is jelentőséghez jutnak.

II.1.Hinduizmus

Az adományozás a hinduizmusban nemcsak társadalmi és gazdasági aktusként jelenik meg, egyfajta erkölcsi kötelesség is, valamint spirituális jelentőségű cselekedet, utóbbi. Elősegíti a személyes és közösségi fejlődést, de akár politikai funkciója is lehet. Emellett az önkéntes munka is felfogható a spirituális adomány egyik formájának, a lelki megtisztulás által, különösen, ha az önzetlen, mások szolgálatára és isten iránti odaadásból végzik.

A vallás és a társadalmi rend a funkcionalista vallásszociológia megközelítése szerint elválaszthatatlanok egymástól, mivel a vallás segít legitimálni és megerősíteni a társadalmi struktúrákat, köztük a hatalmi hierarchiákat is.[28] Így ez a királyi adomány is a vallás hatalom stabilizáló funkciójával azonosítható. A történelem során, a különböző időszakokban más-más funkció volt elsődleges. A politikai funkcióra így példa lehet az, hogy a 14. és 16. század között a Vijayanagara Birodalom királyainak adományai– például föld, arany, templomépítés vagy papság támogatása – nem csupán vallási kötelességek voltak, hanem politikai és társadalmi eszközként is szolgáltak a hatalom legitimálására, a lojalitás megszilárdítására és a társadalmi rend fenntartására. A vallási intézmények támogatása révén a királyok spirituális tekintéllyel is felruházták magukat, s ez megerősítette világi uralmukat. Az ilyen esetekben a vallási adományozás nemcsak jámborságot, hanem tudatos államvezetési stratégiát is tükrözött, amely hozzájárult a

[27] Nagy-Tóth, 2017.
[28] Durkheim, 2006

politikai stabilitáshoz és a kulturális identitás megerősítéséhez.[29] A vallási adomány politikai felhasználása ugyanakkor arra is rámutat, hogy a jótékony cselekedetek mögött nem szükségszerűen kizárólag altruista motiváció húzódik meg. Az adományozás legitimációs, státuszerősítő vagy közösségi elismerést biztosító funkciója a modern filantrópia és pro bono tevékenység vizsgálatában is releváns lehet. A pro bono ezért nem pusztán a segítség objektív tényén, hanem a cselekvő motivációján és a szolgáltatás társadalmi funkcióján keresztül is vizsgálandó.

A *Manu Smṛti*, az egyik legfontosabb hindu törvénykönyv, részletesen tárgyalja a társadalmi és vallási kötelességeket. A 6.92-es versben például tíz alapvető erényt sorol fel, amelyek közé tartozik a *dāna* (jótékonyság), azaz az adományozás, mint vallási kötelesség. Ezek az erények mind a társadalmi harmóniát és vallási tisztaságot szolgálják; a dāna ekkor már normatív kötelezettség, és szorosabban kapcsolódik a kasztrendszerhez is, például a bráhminok támogatásához. A *Bhāgavata-purāṇá*bana a vallás négy alapvető pillére közül az egyik a jótékonyság, az oktatás, a böjt és az igazmondás mellett; ez a mű, a többi puránához hasonlóan már elsősorban az adományozás spirituális használt hangsúlyozza.

Az jótékonyság/adományozás különböző típusainak bemutatása számos szentírásban megtalálható; a *Bhagavad-gítá*ban például Kṛṣṇa háromfélét különböztet meg a 17. fejezet 20–22. verseiben. A legmagasabb rendű adományozás, amely kötelességből, viszonzás nélkül, a megfelelő időben és helyen, méltó személynek adva történik. Kṛṣṇa szerint ez a jóság jegyében, módjában végzett adományozás; ez szembe helyezhető a következő két típussal. A második ugyanis vonakodva, a megtérülés vagy viszonzás reményében történik. Ez a szenvedély jegyében végzett adományozás. Az utolsó típusú helytelen időben és helyen, méltatlan személynek adva történik, tisztelet nélkül. Tehát kiderül, hogy a jótékonyságban nemcsak a cselekedet, hanem a szándék, a hely, az idő és az odafigyelés is fontos tényezők, vagyis a külső cselekedet mellett a belső szándék és a megfelelő környezet is alapvető fontosságú; hiszen ezek határozzák meg a jótékonyság helyes módját.

[29] Rao, 2016.

A kommentárokból kiderül, hogy az egyénnek kötelessége is a lehetőségeihez mérten adni.[30] Az is kiderül itt, hogy a jótékonykodás a lélekre is jó hatással van.[31] A fejezet azzal zárul, hogy az áldozatvállalás és a jótékonyság, amelyeket hit és a szentírások útmutatásainak figyelembevétele nélkül hajtanak végre, hiábavalók. A Bhagavad-gítában Kṛṣṇa hangsúlyozza, hogy az adományozás nemcsak társadalmi kötelesség, hanem spirituális gyakorlat is, amely elősegíti a tisztulást és a fejlődést. Az adományozás helyes módja tehát nemcsak a külső cselekedet, hanem a belső szándék és a megfelelő környezet is meghatározza.

A Bhagavad-gítán kívül más szentírások is foglalkoznak az adományozás kérdésével. A Rigvédában például a 10. könyv 117. versében az adományozást a "satya" (igazság) és a "rta" (kozmoszi rend) fogalmával kapcsolják össze. A Chandogja Upanisad 3.17.4 verse szerint az adományozás az önzetlenség és a szeretet kifejezése, amely elősegíti a spirituális fejlődést.
A dána kötelező, a Védák, az Upanisadok és a Bhagavad-gítá dicséri az adakozást. Azt tartják, hogy a helyesen végzett adományozás megtisztítja a szívet és pozitív karmát eredményez. A *dána* szerepe a negatív mentális állapotok leküzdésében is jelentős; az adakozás csökkenti az adakozó kötődését a tárgyakhoz a szolgálati szemlélettel, így kitárja a szívet, előmozdítja a másokkal való együttérzés képességét Tehát a hinduizmus a jótékonyságot és az adományozást nem csupán egy kedves cselekedetnek tartja, hanem egy alapvető erkölcsi és spirituális kötelességnek, amely hozzájárul az egyéni fejlődéshez és a társadalmi harmóniához. A hangsúly az önzetlenségen, a tiszteleten és a rászorulók segítésén van.

Ahogy látható, a jótékonyság nem egységes gyakorlatként jelent meg a hindu hagyományban, hanem fokozatosan fejlődött a rituális normák betartásától az etikai belső értékké és jámborság felé – mindig is a kortárs társadalmi és vallási viszonyok tükrében; ezért az adományozás vallásos kötelezettsége különböző formákban és motivációk mentén jelent meg, miközben mindvégig a vallási élet integráns részét képezte. A viszonzásról való előzetes lemondás a modern pro bono fogalmában is meghatározó. A pro bono szolgáltatás nem azonos azzal a piaci megbízással, amelynek díját utóbb nem

[30] *„A dharmának négy alaptétele van, amelyek közül az egyik, a legfontosabb Kali korában – a jótékonykodás, minden lehetséges eszközzel."*
[31] *„A Kali korszakában a jótékonykodás a megtisztulás eszköze."*

sikerül behajtani: a szolgáltató már a jogviszony kezdetén úgy vállalja a munkát, hogy azért nem vár piaci ellenszolgáltatást. A hindu tipológia ezért történeti eredetkapcsolat nélkül is alkalmas annak szemléltetésére, hogy a segítségnyújtás társadalmi és erkölcsi megítélése nem választható el a cselekvő szándékától.

II.2. Judaizmus

A Tóra és a Talmudban kiemelkedő szerepet adnak a jótékonyságnak, és különböző módon szabályozzák az adományozást;[32] az adományozás nem csupán pénzbeli formában történhet, például ételt adva a szegényeknek vagy időt és energiát szánva a közösség szolgálatára. Alapvető célja nem csupán a szegények segítése, hanem a közösségi összetartozás erősítése és a társadalmi igazságosság megteremtése; nemcsak társadalmi és vallási kötelesség, hanem egy fontos spirituális gyakorlat, amely szorosan összefonódik a közösségi felelősségvállalás eszméjével, valamint a társadalmi igazságosság egy intézményesített formája is.

Már egészen korán megjelenik az adakozás szabályozása; a Tóra törvényei (pl. Mózes harmadik és ötödik könyve) már tartalmazzák az intézményes formáit, így például a föld szélén hagyott termény (*peá*), a szegényeknek járó tized (*ma'aser ani*), formájában. Ezekben a szabályokban egy agrárjellegű társadalom érhető tetten, ahol a jótékonyság a földművelők és a kiszolgáltatott csoportok közötti egyensúlyt szolgálta. A zsidó közösségek diaszpórába kerülésével a közösségi szolidaritás és az önszerveződő segélyszervezetek (pl. *hevra kadisha, tzedakah gabbai*) váltak fontossá. Az adományozás egyik legfontosabb formája a tzedakah, amely nem csupán adományozást, hanem igazságosságot és társadalmi felelősségvállalást is jelent, tehát az adományozásnál egy szélesebb erkölcsi eszmét is kifejez. A tzedakah szót gyakran "jótékonyságnak" fordítják, de jelentése sokkal mélyebb: a szó valódi jelentése "igazságosság", és az adományozás tehát nemcsak egy szociális aktus, hanem az erkölcsi kötelessége a közösség iránt. A judaizmusban a tzedakah nem válik választhatóvá vagy fakultatívvá: minden felnőtt zsidó köteles adni, annak mértékében, ahogyan ereje és lehetőségei engedik. A *tzedakah* ezzel az igazságosság és a társadalmi kiegyenlítés évezredes kérdéséhez is kapcsolódik. Már Arisztotelész igazságosságelméletében megjelent a javak közösségen belüli elosztásának problémája, valamint az érdem és a jó szerencse közötti feszültség. Arisztotelész a

[32] *„Az adományozás mindenekelőtt való"* és *„Jobb adni, mint elfogadni"* (Talmud, Baba Batra 9a)

nemesziszt a mások érdemtelen nyeresége miatt érzett fájdalomként írta le, bár ez nem jelentett önálló redisztributív elméletet; Wyllie értelmezése szerint pedig a konvencionális igazságosság támogatása mögött akár az irigység motivációja is meghúzódhatott.[33] A *tzedakah* ezzel szemben az igazságosság követelményét konkrét segítségnyújtási és újraelosztási kötelezettséggé alakítja: a javak közösségi célú átengedését nem pusztán az adományozó jóindulatától teszi függővé.

Az adományozás gyakorlata szoros kapcsolatban áll a *mitzvah* fogalmával is, mely kifejezés "parancsolatot" jelent, a *tzedakah,* az egyik legfontos mitzva, aminek vannak fokozatai; az egyik legfontosabb eleme a rangsorolás szempontjainak, hogy tud e valamelyik fél a másik kilétéről. A Tóra és a Talmud értelmezésében a jótékonyság nemcsak egy ajánlott vagy szociális cselekedet, hanem egy vallási parancsolat, egy kötelező mitzvah; az elvárt cselekedetek közé tartozik, hogy a zsidó közösségi tagok támogassák a szegényeket, árvákat, özvegyeket és más rászorulókat, mivel ezzel hozzájárulnak a közösség igazságos működéséhez és a vallási törvények betartásához.[34] A tanítás arra ösztönöz, hogy a gazdagok segítsenek a szegényeknek, és mindenki tegye meg a tőle telhetőt a közösség javáért.[35]

A judaizmusban az adományozásnak nemcsak társadalmi, hanem spirituális dimenziója is van, az érdemét nemcsak a cselekedet, hanem a cselekvő szándéka is meghatározza. A jó szándékú adományozás és a mások iránti szeretet kifejezése a legmagasabb formája az adakozásnak, így az adományozás szándéka ugyanúgy fontos, mint maga a tett. A judaizmusban a tzedakah, nem csak a cselekedet végrehajtását, hanem annak módját is figyelembe veszi. A legjelentősebb rabbinikus gondolkodók egyike, Maimonidész a *Mishneh Torah* című művében – a jótékonyság nyolc szintjét különböztette meg, rangsorolva azokat az erkölcsi tökéletesség és spirituális érték szerint. Ezek a fokozatok világosan mutatják, hogy a judaizmus számára nemcsak a támogatás ténye, hanem a segítő szándék minősége, az adakozás módja és a kedvezményezett méltóságának megőrzése is kiemelkedő jelentőséggel bír. A nyolc fokozat közül a legmagasabb rendű az, amikor valaki segítséget nyújt egy másik embernek úgy, hogy

[33] Wyllie, 2021.
[34] Greenspan, 81-97. (A rabbinicalassembly nem közli a megjelenés évét.)
[35] A *Deuteronómium* 15:7-11-ben az adományozás konkrét parancsolata található: *„ne keményítsd meg a szívedet, és ne zárkózz el szegény testvéred elől, hanem tárd ki a kezedet szélesre előtte"*

lehetőséget biztosít számára az önálló életre.[36] Ez történhet munkát adva, üzleti partnerség révén vagy bármilyen módon, ami elősegíti, hogy az illető ne legyen többé rászoruló. Ez a forma nemcsak a szegénység tünetét kezeli, hanem annak gyökerét, és összhangban áll a méltóság és önrendelkezés elvével. A második legmagasabb szinten áll az, amikor az adományozó és a kedvezményezett nem ismerik egymást. Ilyenkor az adakozás teljes mértékben önzetlen, és nem járhat semmiféle társadalmi elismeréssel, hiszen a két fél anonim módon vesz részt az adásban és az elfogadásban. A harmadik fokozatnál az adományozó ismeri a kedvezményezettet, de az utóbbi nem tudja, kitől kapta a segítséget. Ez védi a rászoruló méltóságát, ugyanakkor az adakozónak is megadja a lehetőséget, hogy irányítottan, de visszafogottan segítsen. A negyedik fokozat fordított helyzet: a rászoruló ismeri az adományozót, de az adakozó nem tudja, kit támogat. Ez gyakran történik, amikor valaki előre meghatározott összeget juttat el egy közösségi intézményen keresztül a rászorulóknak. Az ötödik szint, amikor az adományozás nyilvános, és a rászoruló is tudja, ki segítette meg – ám az adakozó közvetlenül nyújt segítséget, mégis tiszteletteljes módon. A hatodik, hetedik és nyolcadik szinteken már fokozatosan csökken az adakozás önzetlensége és a rászoruló méltóságának megőrzése. Ilyen például, amikor az adományt vonakodva adják, vagy amikor az adakozás megalázó módon történik, esetleg az adomány mértéke nem arányos az adakozó lehetőségeivel. Az utolsó, legalacsonyabb szint az, amikor az ember csak kényszer hatására, esetleg megszégyenítést követően ad. Maimonidész rangsorolása világosan tükrözi a tzedakah mögötti morális és spirituális elvárásokat: nem elegendő adni – helyesen kell adni. A cél nem csupán a szükség csillapítása, hanem a segítségnyújtás olyan módja, amely tiszteletben tartja a másik ember autonómiáját és méltóságát.

A segítségnyújtás módjának és a kedvezményezett méltóságának jelentősége a modern pro bono kapcsolatban is meghatározó. Az ingyenesség önmagában nem garantálja, hogy a jogi segítség megfelelő minőségű vagy a támogatott személy autonómiáját tiszteletben tartó szolgáltatás lesz. A pro bono képviselet során ezért ugyanazoknak a szakmai és etikai követelményeknek kell érvényesülniük, mint a díjazás ellenében nyújtott jogi szolgáltatás esetében. A kedvezményezett nem a jogász jóindulatának passzív tárgya, hanem jogokkal és önálló döntési képességgel rendelkező ügyfél. A judaizmus példája ezért a pro bono karitatív értelmezésének meghaladásához

[36] Ez az adakozás funkcionalitására is rámutat, hiszen, ha valaki a társadalom hasznos tagjává válik ezáltal, már önmagában az egész társadalmi jólét érdekében cselekedett a segítő.

is hozzá járul. A pro bono nem pusztán a jogász önkéntes adománya, hanem olyan igazságossági gyakorlat is lehet, amelynek minőségét a kedvezményezett jogérvényesítési képességére, autonómiájára és társadalmi helyzetére gyakorolt hatása alapján értékeljük.

II.3. Buddhizmus

A buddhizmusnak több iskolája és ága van, de az adományozás és a jótékonyság szinte minden irányzatban központi szerepet kap. Az, hogy a jótékonyság a buddhizmusnak is szerves részét képezi a jótékonyság azon is látszik, hogy azokban az országokban is megjelenik ilyen tevékenység, ahol a vallás nem "őshonos", illetve ennek médianyilvánosságából is. A buddhista csoportok nyugaton is szociális, jóléti tevékenységével, illetve ennek egyéni és társadalmi hatásával foglalkoznak. Bár kisebb részben vannak azok a lapok, a Sükösd által vizsgált amerikai és brit médiában, amelyek foglalkoznak ázsiai vallási vagy ahhoz kapcsolódó szociális/jótékonysági kérdésekkel, de mindegyik vizsgált orgánumban megjelentek olyan cikkek, amik a buddhista közösségeket és a hozzájuk köthető civil szervezetek önkéntes munkáját és a rászorulóknak nyújtott segítséget tárgyalják.[37]

A buddhizmusban kiemelt szerepe van a jótékonyságnak, vagyis az adás cselekedetének. Ezt támasztja alá az is, hogy a nyugati országokban, ahol a buddhizmus "importált vallásként" van jelen is végeznek jótékony tevékenységeket a buddhisták, és ezeknek sajtó reprezentációja is van, de az is, hogy már az időszámításunk előtti évszázadokból is vannak feljegyzések a jótékonyság fontosságáról a vallásban.

Fontos szerepe van az önzetlen segítségnyújtásnak épp úgy, mint az adományozásnak, ezek a tevékenységek egyaránt elősegítik a vágyak elengedését, az önzés csökkentését és a karmánk megtisztítását is. Már a Hann-dinasztia idejében is ösztönözték az embereket, hogy anyagi javakat adományozzanak kolostoroknak, ezt megnevezve a kapzsiság ellenszereként.[38] Így a buddhizmus jótékony aspektusa szoros

[37] A három amerikai vizsgált orgánumban a budhizmussal kapcsolatban megjelent 224 cikknek nagyjából 5%-a szociális/jótékonysági témájú, a brit médiában ez valamivel több, mint 3%. Bár ezekkel az országokkal szemben Kínában a buddhizmus széleskörű és mély beágyazottságú a társadalomban, és a vallással foglalkozó cikkek is kevésbé marginálisak, a szociális/jótékonysági témájú cikkek aránya mégis csak 5,5% a vizsgálat mintában. Azonban teljesen más kép rajzolódhat ki az olyan országokban, ahol a népszerűsége nagyobb a társadalmi felelősségvállalásra nagy hangsúlyt fektető humanisztikus buddhizmusnak. (Sükösd, 2017.)

[38] Hamar, 2004: 70-90.

kapcsolatban áll a vallás alapvető céljával, a szenvedés megszüntetésével és a megvilágosodás elérésével, tehát a közösség segítése, a szegények és rászorulók támogatása szoros kapcsolatban áll az egyén spirituális céljaival.

Fontos különbség a hinduizmussal szemben, hogy a spirituális cél nem mindig az adományozóval kapcsolatos. Az adománylevelek közül több konkrétan leszögezi az adomány spirituális célját. Ezekre a dokumentumokra jellemző, hogy a kívánsága az adományozónak az, hogy a szerzett spirituális érdem ne *csak* a sajátja, vagy ne a sajátja legyen, hanem valaki más, jellemzően a családja, vagy minden élőlény javára *háramoljon*. A bráhmanikus adományokban nem mutatkozik ez a típusú önzetlenség.[39]

A legfontosabb adományozási forma a „dāna" (adományozás) volt, amely alapvetően az önzetlenséget, a másokkal való törődést és a birtoklás iránti ragaszkodás csökkentését hivatott kifejezni. A dāna gyakorlása a hívek számára nemcsak erkölcsi kötelesség volt, hanem közvetlenül hozzájárult a szenvedés megszüntetéséhez is, A *dāna* a buddhista tanításokban a „Három Gyakorlat" (śīla – erkölcsi fegyelem, *samādhi* – meditációs összeszedettség, *prajñā* – bölcsesség) közül az első, az *śīla* előfeltételeként jelenik meg. Az adakozás tehát nem csupán előzmény, hanem aktív erény, amely minden buddhista számára követendő. A buddhista szövegek kiemelik, hogy nem az adomány értéke a legfontosabb, hanem az adakozás szándéka, azaz a tudatos, együttérző és önzetlen lemondás (*cāga*), amely során az egyén saját érdekeit mások szükségletei mögé helyezi. A *Páli Kánonban*, különösen az *Anguttara Nikāya* és a *Dīgha Nikāya* szövegeiben számos példa olvasható arról, hogy a Buddha milyen nagyra értékelte az adakozást. A *Sigālovāda Sutta* (DN 31) például felsorolja a háztartás fő kötelességei között azt, hogy támogassa többek között a szegényeket és azokat, akik rászorulnak.

Az adakozás formái a buddhizmusban lehetnek anyagi természetűek (étel, ruha, pénz, gyógyszer), de szellemi ajándékok is – például a tanítás (*Dhamma-dāna*), amelyet a hagyomány szerint *„minden adomány közül a legnagyobb"*- ként tartanak számon.[40] Emellett a mások javára végzett önkéntes munka, a szangha szolgálata, vagy akár a jóakarat és az együttérzés kifejezése is adománynak számít. A szellemi javak és a tudás adományként való értelmezése különösen közel áll a pro bono fogalmához. A jogi tudás olyan nem anyagi erőforrás, amelynek társadalmi értékét részben az adja, hogy

[39] Balogh, 2022
[40] Dhammapada 354

megszerzése hosszú képzést igényel, alkalmazása pedig professzionális jogosultsághoz kötött. Ennek térítésmentes rendelkezésre bocsátása ezért nem egyszerűen önkéntes munka, hanem a szakmai erőforrás közérdekű újraelosztása. Fontos elem továbbá, hogy az adományozásnak szerénynek és csendesnek kell lenni, ugyanis a dicsekvés csökkenti az adomány értékét. Ez az elv a pro bono tevékenység reputációs funkciójának kritikai vizsgálatát is indokolja. A pro bono nyilvánossága hozzájárulhat a szolgáltatás elérhetőségéhez, más jogászok mobilizálásához és a jó gyakorlatok terjedéséhez, ugyanakkor vállalati vagy egyéni önreprezentáció eszközévé is válhat. A nyilvánosság ezért önmagában nem teszi értéktelenné a segítséget, de szükségessé teszi annak vizsgálatát, hogy a kommunikáció elsősorban a kedvezményezettek érdekeit vagy a szolgáltató reputációját szolgálja-e.

II.4. Kereszténység

A kereszténységben a jótékonyság és az adományozás központi szerepet tölt be, Jézus Krisztus tanításain és példáján alapulva. Számos intelme és tanítása van a Bibliában és a keresztény hagyományban a nagylelkűséggel és a segítségnyújtással kapcsolatban. Annak ellenére, hogy itt nem keleti vallásról van szó, számos hasonlóság megfigyelhető azokkal. *"A két vallás az etikus életvitelt, az együttérzést és az altruizmust hirdette, ez a közös alap elősegítette a kölcsönös tiszteletet és a vallási gyakorlatok szinkrézisét. Például a keresztyén jótékonysági munka és a buddhista együttérzési kezdeményezések gyakran keresztezik egymást a közösségi szolgálatban."*[41]

A keresztény jótékonysági hagyomány a jelen dolgozat szempontjából a többi vizsgált vallásnál közvetlenebb jelentőséggel bír. A modern európai és angolszász pro bono történeti előzményei ugyanis részben a keresztény caritas eszméjéhez, a középkori egyház szegénygondozó tevékenységéhez, valamint a kánonjognak a rászorulók jogi támogatására vonatkozó előírásaihoz kapcsolódnak. A kereszténység esetében ezért nem csupán a pro bonóval funkcionálisan rokon értékekről, hanem dokumentálható intézmény- és professziótörténeti kapcsolatról is beszélhetünk. A kereszténységben a jótékonyság nem pusztán erkölcsi erény, hanem a hit aktív megélése, a felebaráti szeretet legfőbb megnyilvánulása. A szeretet (görögül: *agapé*, latinul: *caritas*) központi szerepet játszik Jézus tanításaiban, és a keresztény vallási élet egyik alappillére. A jótékonyság a

[41] Lőrinczy, 2024: 274.

keresztény etika szerint nem választható lehetőség, hanem természetes következménye annak, hogy az ember elfogadta Isten szeretetét, és e szeretetet tovább akarja adni mások felé. A *caritas* fogalma ebben az értelemben nem egyszerűen alkalmi adományozást jelent, hanem a másik ember javára irányuló, cselekvő szeretetet. A modern pro bono szemlélettel való kapcsolata abban ragadható meg, hogy a segítségnyújtást személyes felelősségként fogalmazza meg, és nem szűkíti azt pénzbeli támogatásra. A szolgálat tárgya lehet az egyén munkája, ideje és tudása is; a jogász esetében pedig éppen a speciális jogi tudás válik a segítségnyújtás eszközévé.

Jézus példázataiban számos alkalommal hangsúlyozza a rászorulók iránti irgalom és segítőkészség fontosságát. A legismertebb talán a jó szamaritánus története (Lk 10,25–37), amely arra tanít, hogy a felebaráti szeretet nem társadalmi vagy vallási hovatartozás kérdése, hanem minden emberre kiterjed. A Máté evangéliuma 25,35–40 szerint pedig a segítségnyújtás egyenértékű az Istennel való kapcsolat megélésével: *„Amit e legkisebb testvéreim közül eggyel is tettetek, velem tettétek.”* Itt természetesen nem csak az irgalomról van szó a kereszténységben, és ebben is tetten érhető a vallás liberálisnak mondható szemlélete, a társadalmi megkülönböztetésről, pontosabban a megkülönböztetésmentesség szükségességéről is szó van. Egyfajta társadalomkritika is kerül megfogalmazásra, hiszen a társadalmi pozíciók ambivalensek, nincsenek korrelációban a jóindulattal, a helyes cselekedetekkel.

A kereszténység története során a jótékonyság intézményesült formái is megjelentek, különösen a középkortól kezdve. A szerzetesrendek – különösen a bencések, ferencesek és irgalmas rendek – kiemelkedő szerepet játszottak a szegénygondozásban, betegápolásban, oktatásban és más karitatív tevékenységekben. Az egyházak és vallásos közösségek ma is számos jótékonysági intézményt tartanak fenn világszerte, kórházaktól kezdve iskolákon át hajléktalan menhelyekig. A jótékonyság keresztény gyakorlata többféle formát ölt: lehet pénzbeli adomány (*almužna*), természetbeni segítség, vagy akár önkéntes munka és időfelajánlás. A három hagyományos "jócselekedet" – böjt, ima és alamizsna – a húsvéti időszakban különösen hangsúlyos, de egész évben jelen van a keresztény etikában. A katolikus egyház katekizmusa szerint a jótékonyság *„az összes erény anyja és gyökere”*.[42] A keresztény hagyomány ugyanakkor hangsúlyozza, más vallásokhoz hasonlóan, hogy a

[42] KEK, 1827.

jótékonyságnak nem lehet célja a dicsőségszerzés vagy más világi haszon – *„Ne tudja a bal kezed, mit tesz a jobb" (Mt 6,3)*[43]

Az elismerés keresésének tilalma a modern pro bono motivációinak vizsgálatában is releváns. A pro bono munkát végző jogász tevékenysége egyszerre irányulhat a közjóra, és járhat számára reputációs, szakmai vagy személyes előnyökkel. E motivációk együttes jelenléte önmagában nem szünteti meg a tevékenység társadalmi értékét, de indokolttá teszi annak vizsgálatát, hogy a segítségnyújtás megszervezése és kommunikációja mennyiben igazodik a kedvezményezettek szükségleteihez, illetve mennyiben szolgálja elsődlegesen a szolgáltató önreprezentációját.

II.5. Iszlám

A titkos adományozás erényét a Korán (2:271) és a hadíszok[44] is dicsérik, és ez a téma a jótékonyság iszlám etikájának fontos része a szakirodalomban is. Az alapelv az, hogy úgy adj a jobb kezeddel, hogy arról ne tudjon a bal sem; hasonlóan a kereszténységhez. Az iszlámban azonban a jótékonyság nem csupán ajánlott erény, hanem az egyik legfontosabb vallási kötelezettség, amely a hívő életének szerves része. Két fő formáját különböztetik meg: a zakāt, azaz a kötelező adomány, és a szadaka, vagyis az önkéntes adakozás. Míg a zakāt a szociális igazságosságot szolgáló, pontosan meghatározott, éves anyagi hozzájárulás, addig a szadaka tágabb, mindenféle önkéntes segítség, akár pénzbeli, akár tettek vagy jó szó formájában. Az iszlám tehát intézményesített és spirituálisan motivált módon is előírja a jótékonyság gyakorlatát.

A Korán számos helyen hangsúlyozza a jótékonyság fontosságát, mind társadalmi, mind spirituális dimenzióban. Az Al-Baqara (2:267–273) szúrában részletesen szó esik arról, hogy az adományozás csak akkor fogadható el, ha az önkéntes, jó szívvel adott, nem megalázó vagy hátsó szándék vezérli, és lehetőség szerint a legjobb dolgokból történik. A zakāt kiszámítására és elosztására konkrét szabályokat írnak elő, és kedvezményezett csoportjait is meghatározza a Korán (pl. szegények, adósok, utazók, új megtérők, szabadságukat kivásárolni kívánó rabszolgák, Allah útján harcolók – 9:60). Az

[43] Ide kapcsolódik a közkeletűen ismert Máté Evangéliumából*: „boldogok a lelki szegények, mert övék a Mennyeknek országa"* (Máté 5:3-12) Hiszen ez a gondolat arról szól, hogy a lelkünkből adunk. Ez pedig összhangban van más vallások koncepciójával a lélekkel adományozásról.
[44] A hadísz (hadith) kiegészíti és magyarázza a Koránt, a iszlám szent könyvét, ez jelenti Mohamed próféta életének és tanításainak szóbeli hagyományokon alapuló lejegyzését.

iszlám tehát nemcsak erkölcsi, hanem jogi és gazdasági rendszerként is működteti az adományozás elvét. A jótékonyságot az evilági közösségi szolidaritás eszközeként, ugyanakkor a túlvilági üdvösség előfeltételeként is értelmezik.[45] A szadaka fogalma azonban jóval szélesebb, mint a pusztán pénzbeli adakozás. Ide tartozik mindenféle jótett: egy pohár víz adása, mosoly, jó szó, vagy épp a testi segítségnyújtás.

A keresztény és az iszlám megfogalmazás hasonlósága az anonim, illetve hivalkodástól mentes segítségnyújtás közösen megjelenő követelményére világít rá. A modern pro bono szempontjából ez a segítő önreprezentációjának korlátozását és a kedvezményezett méltóságának előtérbe helyezését jelentheti. A pro bono nyilvánossága ugyanakkor akkor is indokolt lehet, ha a szolgáltatás elérhetőségéről tájékoztatja a rászorulókat vagy más szakembereket ösztönöz részvételre; a döntő kérdés ezért nem önmagában a nyilvánosság, hanem annak célja és módja.

II.6. Összefoglalás

A jótékonyság gyakorlata szinte minden világvallásban meghatározó erkölcsi és spirituális értékként jelenik meg, legalábbis a jelen fejezetben vizsgált 6 vallásnak mindenképpen. Mindegyik vallás kiemelt fontosságot tulajdonít a jótékonyságnak, mint spirituális és/vagy társadalmi kötelességnek. Az önzetlenség, az alázat, valamint a rászorulók méltóságának megőrzése is egy központi elv. Továbbá nemcsak az anyagi adományozás, hanem a szolgálat, önkéntesség és szellemi támogatás is a jótékonyság részének számít. Az iszlám és zsidó hagyomány jogi értelemben is előírja a jótékonyság bizonyos mértékét, míg más vallásokban ez inkább erkölcsi és spirituális kötelesség. Így az iszlám világában a jótékonyság szorosan összefonódik a szociálpolitikai stabilitással és a vallásjogi (fiqh) előírásokkal, míg a hinduizmus hangsúlyosabban spirituális és kasztrendszerhez kötött szerepeket is hordoz (pl. bráhminok támogatása). A kereszténység hangsúlyozza az aktív közösségi jelenlétet és a szolgálat gyakorlati oldalát (pl. ételosztás). A buddhizmusban a jótékonyság sokkal inkább a személyes spirituális fejlődés, az „egó” elengedésének a része, és kevésbé kötődik intézményes formákhoz. A különbségek ellenére mindegyik vizsgált hagyományban megjelenik az a gondolat, hogy

[45] Mohamed próféta számos hadíszban hangsúlyozza, hogy az igaz hithez elengedhetetlen a másokkal való törődés: *„A hívő az, aki szeret és akit szeretnek. Nincs jó abban, aki nem szeret és akit nem szeretnek. És a legjobb emberek azok, akik a leghasznosabbak mások számára."* (Hadith Answers, 2024.) https://hadithanswers.com/the-best-of-people-are-those-who-benefit-others/

a segítség erkölcsi értékét nem kizárólag az átadott javak mennyisége határozza meg. Jelentősége van a cselekvő szándékának, a támogatás módjának, a kedvezményezett szükségleteinek, valamint annak, hogy a segítség megőrzi-e a másik ember méltóságát és autonómiáját.

A vizsgált vallási hagyományok alapján a modern pro bono szemlélet nem vezethető vissza egyetlen vallási tanításra, és nem tekinthető valamely vallási gyakorlat változatlan továbbélésének sem. Kialakulása több, történetileg egymásra épülő normatív és intézményi folyamat eredménye. E folyamat első szintjét a rászorulók segítésére vonatkozó vallási normák megfogalmazása és interiorizációja jelenti. A második szinten a segítségnyújtás intézményesült: közösségi pénzalapok, szerzetesrendek, szegénygondozó szervezetek és más tartós szolgáltatások alakultak ki. A harmadik szinten pedig a társadalmi munkamegosztás és a professzionalizáció következtében egyes foglalkozási csoportok saját szaktudásukhoz kapcsolódó közösségi felelősséget fogalmaztak. A pro bono ennek a fejlődésnek a jogászi hivatásban megjelenő sajátos formája. A vallási jótékonyság és a modern pro bono közötti normatív folytonosság több közös elemben ragadható meg. Ilyen az ellenszolgáltatás nélküli segítségnyújtás, a cselekvő személyes felelőssége, a rászoruló méltóságának védelme, valamint az anyagi javakon túl az idő, a munka és a tudás felajánlása. További közös elem az a felismerés, hogy a segítségnyújtás nem kizárólag az adományozó és a kedvezményezett közötti magánviszony, hanem a közösség integrációjához és igazságosabb működéséhez is hozzájárul.

III. A pro bono helye a társadalmi felelősségvállalás spektrumán

Mikor társadalmi felelősségvállalásról beszélünk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a vállalati társadalmi felelősségvállalást, vagyis a CSR-t, a jótékonysági célú pénzadományt, az adományozást, a közösségi szolgálatot, a társadalmilag felelős üzleti gyakorlatot, az önkéntes szerződéssel végzett oktatói tevékenységet, és a kötelező iskolai közösségi szolgálatot sem. Ahhoz, hogy pontosan meghatározhassuk, hogy mit is jelent a pro bono, ezektől, a társadalmi felelősségvállalás különböző platformjaitól, a gyakorlataitól el kell tudnunk különíteni. A felsorolt tevékenységek között ugyanis részleges átfedések figyelhetők meg, de eltérnek egymástól többek között a cselekvő személye, a tevékenység önkéntes vagy kötelező jellege, a felhasznált erőforrás, az ellenszolgáltatás, valamint a kedvezményezettek köre alapján. A pro bono sajátossága ebben a rendszerben elsősorban abban ragadható meg, hogy a cselekvő nem pusztán idejét vagy anyagi erőforrásait, hanem saját szakmai tudását és kompetenciáját bocsátja valamely általa hasznosnak vélt társadalmilag cél szolgálatába. A pontos konceptualizálás pedig fontos lehet akkor is, ha egy ügyvédi iroda pro bono célokat akar kitűzni magának, akkor is, ha a jogalkotók szeretnék szabályozni a területet, de akkor is, ha - ahogy az a jelen dolgozatra is igaz - fel szeretnénk térképezni az ügyvédek társadalmi felelősségvállalásának mintázatait, egy olyan időszakban, mikor a tudatos állampolgári lét, és a társadalmi egyenlőtlenségek következményeinek enyhítését célzó civil kezdeményezések egyre inkább előtérbe kerülnek.

Jelen alfejezet célja ennél tágabb: annak bemutatása, hogy a pro bono nem kizárólag a jogászi hivatáshoz kapcsolódó gyakorlat, hanem általánosabb értelemben a szakmai tudás társadalmi célú, díjazás nélküli rendelkezésre bocsátásának egyik formája. Ennek tisztázása egyúttal lehetővé teszi a pro bono elhelyezését az önkéntesség és a társadalmi felelősségvállalás tágabb rendszerében.

III.1. A CSR leválasztása a pro bono fogalmáról

Mint arról már szó volt a társadalmi egyenlőtlenség egyre szembetűnőbb jeleivel találkozunk, és ezérét a civil jótékonyság egyre nélkülözhetetlenebb az élet mind több területén. Azonban amennyiben a társadalmi felelősségvállalást használjuk a tudományos kereséseink kulcsszavának, abban az esetben a vállalati vonatkozásával találkozhatunk leggyakrabban; azonban számos más területen is találkozhatunk vele, nem csak a

vállalatok társadalmi felelősségvállalásában. A felelősségvállalás ugyanakkor nem korlátozódik a gazdasági szervezetekre. Történeti szempontból mégis indokolt elsőként a vállalati társadalmi felelősségvállalás vizsgálata, mivel a társadalmi felelősségvállalás modern fogalmának és tudományos tárgyalásának kezdetei a vállalati szektorban gyökereznek.[46]

Az Európai Bizottság korábbi definíciója úgy fogalmaz, hogy: *„A vállalati társadalmi felelősségvállalás alatt azt az üzleti koncepciót értjük, melynek értelmében a vállalatok – önkéntes alapon – társadalmi és környezetvédelmi szempontokat érvényesítenek üzleti tevékenységük során és partnereikkel fenntartott kapcsolataikban."*[47] 2011-ben új intézkedéscsomagot terjesztettek elő a CSR előremozdítására, számítva azzal a korábbi, elfogult megközelítéssel, amely azt sugallta, hogy a vállalatok társadalmi felelősségvállalása tisztán önkéntes jellegű, valamint mentes az állami és jogi beavatkozásoktól. Az új definíció amellett, hogy kiemeli a felelős menedzsment fontosságát is, [48] mellőzi az önkéntes szót, úgy fogalmaz helyette, hogy *"a vállalatok felelőssége a társadalomra gyakorolt hatásaikért."* Kiemeli továbbá a felelős menedzsment fontosságát is.[49] A fogalomváltozás következtében a CSR már nem kizárólag a vállalatok szabadon választott jótékony tevékenységeit jelöli, hanem a működésük társadalmi és környezeti következményeiért viselt átfogó felelősséget is. Ez lényeges különbség a pro bonóhoz képest, amelynek egyik meghatározó eleme továbbra is a szakmai szolgáltatás önkéntes vállalása.

Az CSR-t érintő szakirodalmak egészen az 1950-es évekig visszavezethetők, de kezdetben még az üzletemberek felelősségvállalásáról beszéltek, csak a'70-es években kezdték el a vállalatok társadalmi felelősségvállalásának tárgyalását. Itt már azzal is foglalkoztak, hogy hogyan lehet feltérképezni a felmerülő társadalmi igényeket, és hogy a vállalati működésbe azok minél hatékonyabb megválaszolásához milyen folyamatokat

[46] Ez nem jelenti azt, hogy a gazdasági szereplők társadalmi felelősségvállalásának ne lettek volna korábbi történeti előzményei. A reneszánsz itáliai városállamokban a Medici és más kereskedő-bankár családok vallási, szociális és művészeti célú adományozása, valamint mecenatúrája a közösségi szerepvállalás intézményesülő formáit mutatta. E korszakban azonban a családi vagyon, a személyes döntés és a gazdasági szervezet tevékenysége még nem különült el egyértelműen. A támogatások emellett nem tekinthetők kizárólag önzetlennek: a vallási és közösségi célok szolgálata mellett hozzájárulhattak a család társadalmi tekintélyének, politikai befolyásának és gazdasági kapcsolatainak megerősítéséhez is. A család mecenatúrája összekapcsolódott társadalmi és politikai pozíciójának megszilárdításával. E gyakorlatok ezért a modern vállalati társadalmi felelősségvállalás történeti előzményeinek tekinthetők, de nem azonosíthatók annak mai, szervezetileg elkülönült formájával. (Hughes-Johnson, 2012)

[47] Európai Bizottság, 2011: 4.

[48] Kun, 2012.

[49] Európai Bizottság, 2011: p.7.

kell beépíteni. Fontos elem ezen a szinten, hogy szükségesnek tartották egymástól elkülöníteni a szervezeti szintet az egyéni szinttől; a menedzserek szerepét a vállalati felelősség értelmezésekor a vállalatról leválasztva is értelmezni kell. Wood úgy fogalmazott 1991-ben, hogy nem a szervezet az, ami meghatározza a vállalat társadalmi felelősségét, hanem *„egyes emberek, akik folyamatosan döntéseket hoznak és választásokra kényszerülnek, amelyek némelyike nagy, némelyike kicsi horderejű, van, ami elhanyagolható, és van, ami pedig komoly következményekkel jár"*[50] A szervezeti és egyéni szint elkülönítése a pro bono értelmezésekor is meghatározó: míg a CSR alapvetően valamely gazdasági szervezet működéséhez kapcsolódik, addig pro bono tevékenységet az egyén saját elhatározásából, szervezeti program hiányában is végezhet. Az ügyvédi iroda intézményesített pro bono programja ugyanakkor mindkét kategóriába besorolható: szakmai tartalma alapján pro bono tevékenység, szervezeti beágyazottsága alapján pedig az iroda CSR-stratégiájának része lehet.

Egy konkrét nemzetközi példát is említve: az IBM 2008 óta biztosít lehetőséget az alkalmazottai számára, hogy részt vegyenek az IBM Service Corps munkájában, ennek keretében egyszerre 10-15 ember utazhat el, hogy különböző nemzetközi civil partnerekkel együttműködve négy hetes ciklusokban, fejlődő piacokon gazdaságfejlesztési problémákat oldjanak meg. A program kezdete óta, 2022-vel bezárólag már nagyjából 4000 ember vett részt ezeknek a társadalmi és gazdasági kihívásoknak megoldásában, mintegy 1500 projektben. A projektek variabilitása nagy: az anyáról gyermekre terjedő HIV-fertőzés csökkentésétől a természetvédelmi szervezetekkel való együttműködésig terjedtek a brazíliai Amazonasban, de foglalkoznak környezetgazdálkodási stratégiák kidolgozásával is, a helyi közösségek gazdasági lehetőségeinek megteremtésére összpontosítva. [51] Bár ezekkel a CSR tevékenységekkel egyértelműen kiszolgálnak fontos társadalmi igényeket, de az is tagadhatatlan, hogy üzleti előnyökhöz is jut ezáltal az IBM, hiszen mélyebb kapcsolatokat alakít ki az ezeken a fejlődő piacokon, illetve néhány kiemelkedő tehetség készségeit is fejlesztik ezek során a projektek során, felkészítve őket a jövőre, az esetleges későbbi vezetői feladataik ellátására.[52] A példa azt mutatja, hogy a közérdekű cél és a szervezeti önérdek nem feltétlenül zárja ki egymást. A közvetett üzleti, szakmai vagy reputációs előny megléte ezért önmagában nem szünteti meg a tevékenység társadalmilag felelős jellegét. Ez a pro

[50] Gérig, 2014: p.54.
[51] https://www.ibm.com/history/ibm-service-corps
[52] https://www.pyxeraglobal.org/collaboration-community-impact/

bono motivációinak későbbi vizsgálata során is jelentőséggel bír, hiszen a társadalmi segítségnyújtást az egyéni vagy szervezeti előnyök megszerzése iránti törekvés is kísérheti.

A sajtó figyelmes és kritikus követéséből azt láthatjuk, hogy a nyugati országokban is szükség van a fogyasztók nyomására, mert amíg a fogyasztók és az üzleti partnerek nem kényszerítik arra a gazdasági szereplőket, hogy gazdasági hatásukat mérsékeljék és kompenzálják, addig nem lehet arra számítani, hogy maguk fogják korlátozni működésüket. Magyarországon viszont ennek megvalósításának kapcsán a probléma a fogyasztók alacsony tudatossági szintje, illetve az, hogy alacsony a lakosság elkötelezettségének mértékéneke a globális társadalmi és környezeti problémák megoldásával szemben, inkább csak azokat a veszélyeket tartják szem előtt, amik közvetlenül veszélyeztetik helyi közösségeiket és környezetüket.[53] Ugyanakkor olyan szempontok is vannak, amik miatt a vállalatoknak is érdeke a CSR tevékenység, például növelhetik a versenyképességüket az által, hogy vonzóbbá válhatnak a befektetők számára és motiváltabb alkalmazottakat vonhatnak be, mivel ez PR szempontból is előnyös, hisz növekedhet a céges imázs és reputáció.[54]

Üzleti és akadémiai vizsgálatok egyaránt foglalkoztak a magyarországi vállalatokkal a felelősségvállalásuk vonatkozásában. Ilyen volt például az AON-Hewitt által végzett Legjobb Munkahely felmérések, az mtd Tanácsadó Esélyegyenlőségi kutatásai, illetve a KPMG felmérései a hazai fenntarthatósági jelentésekről. Idetartozik továbbá a CSR 24/7 kutatás és a BCSDH (Business Council for Sustainable Development in Hungary) a fenntartható működésről szóló kutatása.[55] A Budapesti Corvinus Egyetem Empirukus Társadalomkutató Központja és a Munkaügyi Hivatal statisztikai osztályának közös kutatásából az derült ki, hogy a leggyakoribb CSR terület a szponzoráció és adományozás a mintában szereplő vállalatoknál. Az első négy helyen a közösségek támogatása (56%), sportszponzoráció (55%), kulturális szponzoráció (53%) és a környezetvédelmi ügyek szerepeltek hazánkban.[56] A válaszadók nagyrészt egyetértettek azzal kapcsolatban, hogy a társadalmi és környezetvédelmi ügyekkel még válság idején is foglalkoznia kell a vállalatoknak, illetve, hogy nem elegendő annyit tenni a közösségért, amennyit a törvényi kötelezettség előír. Azonban nem érzik úgy a szereplők,

[53] Feketéné Csáfor, 2006: 3.
[54] Feketéné Csáfor, 2006: 4.
[55] Gérig, 2014: 57-58.
[56] Gérig, 2014: 60-61.

hogy a vállalatok a közjóért felelősséggel tartoznának. Viszont ezt valamelyest árnyalja, hogy úgy gondolják, hogy vállalati célokat érintő vitában mindig a tulajdonos érdekét kell elsősorban figyelembe venni.[57] Ez összhangban van Ransburg Beatrix és Vágási Mária eredményével, akik azt mondják, hogy *„a vállalati szakemberek nem gondolták úgy, hogy a vállalatnak a gazdasági szerepkörből át kellene lépnie egy, az igazságosabb társadalom kialakítása érdekében tevékenykedő politikailag aktív szerepkörbe”*[58]

A CSR és a pro bono elhatárolása ezek alapján nem a társadalmi hasznosság vagy a tisztán altruista motiváció meglétén alapul. *A CSR a szervezet társadalmi és környezeti hatásaiért viselt felelősség tágabb, a gazdasági működésbe beépülő rendszerét jelenti; a pro bono ezzel szemben egy sajátos tevékenységi forma, amelynek során valamely szakmai szolgáltatást közvetlen díjazás nélkül vagy kedvezményes feltételekkel nyújtanak társadalmi célból.* A két kategória érintkezhet egymással, amikor egy vállalat vagy professzionális szolgáltató szervezet CSR-stratégiájának részeként szervez pro bono programot, de egyik fogalom sem vezethető vissza teljes egészében a másikra. A pro bono elhelyezéséhez ezért a következőkben az önkéntesség tágabb kategóriáját is szükséges megvizsgálni.

III.2. Önkéntesség

Az önkéntességnek számos meghatározása létezik; több definíciója fellelhető a magyar és a nemzetközi irodalomban egyaránt. Az ezekben használt különböző terminológiákban három állandó motívum jelenik meg. Ezek: a tevékenység önkéntes jellege, az, hogy mások hasznára irányul a tevékenység, illetve az, hogy azt nem elsősorban anyagi haszonszerzésért végzik.[59] Más meghatározások ezt a hármast kiegészítik azzal, hogy az önkéntes tevékenység általában egy szervezeten belül, annak keretében zajlik.[60] A szervezeti keret azonban nem tekinthető az önkéntesség szükségszerű fogalmi elemének, mivel a tevékenység informális módon, közvetlenül a segítségnyújtó és a kedvezményezett között is megvalósulhat.

Az önkéntes lehet különböző belső és külső motivációk által egyaránt vezérelve. Befolyásolja motivációit a vallásossága, a szociális háló, annak sajátos – akár

[57] Gérig, 2014.
[58] Ransburg – Vágási, 2011: 4. Id: Gérig, 2014: 61.
[59] Czike – Bartal, 2004: 16.
[60] Fényes, 2012

mikroszociológiai - körülményei és a politikai aktivitása. Az altruizmus, a szolidaritás, a segíteni akarás a kölcsönösség és a méltányosság határozhatja meg tradicionálisan egy önénes munkáját; viszont létezik új fajtája is az önkéntességnek, ami cselekvésorientált, a cselekvés célja a szabadidő hasznos eltöltése.[61] Itt már a racionálisabb eredetű motivációk[62] is fellelhetőek.[63] Fényes és Kiss az egyéni motiváció két nagy típusát különíti el: tradicionális/közösségi és modern. Az előbbi jellemzően altruisztikus, ahol a segítségnyújtás a közösség előre mozdítása a fontos. Az utóbbira, az újfajta motivációra viszont az jellemző, hogy individualisztikusabb, az egyént inspiráló dolgokat, kalandokat, új lehetőségeket és kapcsolatokat keres.[64] Mások feltételezik kevert motivációk létét is.[65] Az önkéntességnek lehet gazdasági, társadalmi – közösségi, szociálpszichológiai és politikai funkciója is. Utóbbira példa a társadalmi nyilvánosság és a demokrácia gyakorlása.[66] A motivációk keveredése a pro bono értelmezése szempontjából is fontos. A szakmai segítségnyújtás társadalmi célja mellett az önkéntes számára tapasztalatszerzést, kapcsolatépítést, szakmai fejlődést vagy reputációs előnyt is biztosíthat. Az ilyen közvetett előnyök megléte önmagában nem szünteti meg a tevékenység önkéntes vagy pro bono jellegét, amennyiben annak elsődleges közvetlen ellenértéke nem az anyagi díjazás.

Az egyén számára az önkéntesség sokféle haszonnal járhat. Biztosíthat egzisztenciális és mentális stabilitást, jelenthet számára önmegvalósítást, önkifejezést, vagy akár jutalmat, szórakozást. Fejlődhet általa a személyisége is. Lehet rekreációs jellege és akár közvetett anyagi megtérülés is előfordulhat. Ennek révén formálisan és informálisan tanulhat.[67] Az újfajta önkéntességnek fontos eleme, hogy elérhetővé tesz olyan tudást, ami az oktatási rendszer keretében nem szerezhető meg.[68] A társadalom számára az önkéntes tevékenységek haszna a vállalt feladat mibenlététől függ. A fiatalok például tanulhatnak felelősségvállalást, problémamegoldást. Az önkéntesség segítheti a munkaerőpiacról kiesettek reintegrálását azáltal, hogy nem válnak passzívvá. A

[61] Fényes-Kiss, 2011: 9-10.
[62] Ez a típus inkább a fiatalabb korosztályra jellemző, az ő motivációjuk sokkal individualisztikusabb, kevésbé jellemző az altruizmus.
[63] Fényes, 2011: 153.
[64] Fényes – Kiss, 2011: 42.
[65] Czike – Bartal, 2004: 11.
[66] Fényes – Kiss, 2001.
[67] Fényes – Kiss, 2011: 39-70.
[68] Czike – Bartal, 2004: 23.

nyugdíjasok megnövekedett szabadidejüket tölthetik el hasznosan.[69] A pro bono az önkéntességnek ezen tanulási és közösségi funkcióit a szakmai kompetenciák alkalmazásával kapcsolja össze.

A Kiss – Fényes szerzőpár különböző szempontokat használ az önkéntesség jellemzésére. Az önkéntesség lehet, nonprofit, vagy for profit, egyéni, vagy csoportos, belföldi, vagy külföldi, globális, vagy lokális, formális, vagy informális, nem foglalkozáshoz kapcsolódó,[70] és olyan, ami foglalkozáshoz kapcsolódik.[71] A nonprofit szervezetekben az önkéntes jelleg mindig jelen van. A megszerzett nyereséget[72] mindig visszaforgatják az alaptevékenységükbe. A magánszektor részei, az állami intézményektől függetlenül; itt kormányzati tisztviselők nem kaphatnak meghatározó szerepet. Saját szabályaik alapján történik a belső irányításuk, intézményesülten működnek.[73] Gyakran előfordul az, hogy a nonprofit szervezetek hiánypótló szerepet is betöltenek, társadalmi problémákra reagálnak, vagy kitöltenek egy olyan hézagot, amit a hivatalos, állami szervek nem tudnak, nem képesen vagy nem akarnak ellátni, ilyen módon szolgáltatói feladatokat is elláthatnak társadalmi szükségletek kielégítésében.[74] A formális és az informális szervezetek különbsége a jogi státuszukban ragadható meg. Míg a formálisan működő szervezet bejegyzésre kerül, addig az informális csoportot csak a tagok kapcsolata köti össze. Ez a pro bono szempontjából azért releváns, mert a szakmai segítségnyújtás gyakran civil- vagy szakmai szervezetek közvetítésével jut el azokhoz a személyekhez és közösségekhez, akik piaci vagy állami keretek között nem férnének hozzá az adott szolgáltatáshoz. A formális nonprofit civilszervezetek irodalma bőséges, nemzetközi és magyar vonatkozásban is, az informális keretek között önkéntes tevékenységet végző egyénekről és csoportokról azonban sokkal kevesebb kutatást lehet találni. Magyarországon 1995-ben készült először önkéntesekkel kapcsolatos felmérés, akkor a szervezeti keretek között tevékenykedő önkénteseket és a szervezethez nem kötődőeket is megkérdeztek. Azóta a formális szervezetekről rendszeresen készülnek kutatások, ám az informális csoportokról, és az „önálló” önkéntesekről nem.[75] Ez a

[69] Czike – Bartal, 2004: 24.

[70] A nem foglalkozási önkéntes tevékenység a korábban már leírt önkéntesség definíciójával jellemezhető, ellenben a foglalkozási önkéntes munka alatt azt kell érteni, mikor valaki a fő állását egy civil szervezetnél végzi, tőlük kapja a fizetését. (Dobossy, Virágh, Vukovich, Domonkos, Mahler, 2006: 12-14.)

[71] Fényes – Kiss, 2011: 42.

[72] Például egy általuk szervezett rendezvény hasznát.

[73]Bocz, 1999: 640.

[74]Bocz, 1999: 641.

[75] Czike, 2001: 27

különbség módszertani szempontból is jelentős: a szervezeteken keresztül megvalósuló tevékenységek könnyebben azonosíthatók, míg az egyénileg, informális módon végzett önkéntes és pro bono munka nagyobb eséllyel marad rejtve a kutatók előtt. [76]

A civil szervezetek bevételei évről évre növekvő tendenciát mutatnak, ami szintén alátámasztja a szektor térnyerését. Az állami forrásokból származó forrásaik aránya is nőtt 2019-ben, a szektor éves bevételének 45%-a származott állami vagy önkormányzati forrásokból, 2023-ban 48%-a.[77] A KSH adatai alapján, ugyan ebben az évben mindegy 61 ezer civil és egyéb non profit szervezet működött. Az alapítványok tevékenységének 33%-a oktatáshoz, 16%-a szociális ellátáshoz és 15%-a a kultúrához kötődött. A társas nonprofit szervezetek 21%-a foglalkozott szabadidős tevékenységgel, 32%-a volt sportegyesület és 16%-a volt kulturális.[78] Ezek a számok nagyjából összhangban vannak azzal, amit alább láthatunk az első táblázatban. A fiatalok is nagyobb arányban kapcsolódnak szabadidős-, sport-, vagy jótékonysági/szociális problémákkal foglalkozó szervezetekhez, mint máshoz, pl. közéleti témájúakhoz.

III.2.1. Önkéntesség a magyar ifjúság körében

A magyar fiatalok szervezeti részvételének vizsgálata azért releváns, mert megmutatja, milyen társadalmi közegben alakulhat ki az önkéntes és később akár a szakmai felelősségvállalás gyakorlata. A Magyar Ifjúság 2016 adatfelvétele alapján a fiatalok legnagyobb arányban sportklubokhoz vagy sportegyesületekhez, diák- és hallgatói szervezetekhez, kulturális csoportokhoz, valamint lazább közösségekhez kapcsolódtak. A közvetlenül szociális, jótékonysági, emberi jogi vagy közéleti tevékenységet végző szervezetekhez tartozás ennél lényegesen ritkább volt.

[76] Azonban itt fontos hangsúlyozni, hogy nem joghézagról van szó. A kettő megítélésének a különbsége bonyolultabb, ami akár egy külön disszertáció témája is lehetne.
[77] KSH, 2023. https://www.ksh.hu/stadat_files/gsz/hu/gsz0014.html
[78] Statisztikai Tükör, 2021.

százalék	**3. táblázat: Kapcsolódott e ön….?**[79]
8,6	**diák vagy hallgatói szervezethez**
5,3	**kulturális, hagyományőrző, művészeti csoporthoz, szervezethez**
10,7	**sportklubhoz vagy sportegyesülethez**
4,1	**környezetvédelmi, természetvédelmi, állatvédő szervezethez**
2,4	**szociális, lelki problémákkal foglalkozó szervezethez**
3,4	**jótékonysággal foglalkozó szervezethez**
2,2	egyházi szervezethez, vallási közösséghez (nem gyülekezet!)
0,9	emberjogi vagy békemozgalomhoz, szervezethez
1,8	szakszervezethez
2	szakmai, tudományos egyesülethez, szervezethez
1,4	helyi, lokális ügyekkel foglalkozó szervezethez
0,9	politikai párthoz
1,4	politikai ifjúsági szervezethez
1	közéleti kérdésekkel foglalkozó egyéb szervezethez
0,8	határon túli vagy határon túliakkal foglalkozó szervezethez
5,2	**bármilyen lazább közösség, mozgalom, csoporthoz (pl. zenekar, hobbi csoportok, filmklub, stb.)**

3. ábra: 3. táblázat: Kapcsolódott e ön….?

Az 3. táblázatból azt láthatjuk, tipográfiai kiemeléssel, hogy a fiatalok közül a legtöbben szabadidős, kulturális szervezeteknek voltak tagjai 2016-ban. A szociális vonatkozású szervezetek közepesen teljesítettek, a politikai vonatkozásúak pedig alul. 2025 válaszadóból 401 mondta, hogy van lehetősége civilszervezeteknél hallatni a hangját, 173 utcai tiltakozáson, viszont lakossági fórumon 630, képviselő, polgármesteri fogadóórán pedig 577. Az eredmények a közéleti részvételi lehetőségek korlátozott érzékelésére utalnak, önmagukban azonban nem elegendők annak megállapításához, hogy a fiatalok mekkora része tekinthető aktív állampolgárnak.[80] Az aktív állampolgárság ugyanis többdimenziós fogalom, amelynek a szervezeti tagság és a politikai részvétel mellett az informális közösségi aktivitás, az önkéntesség és más társadalmi részvételi formák is részét képezik.

Ha a fenti kérdéssel kapcsolatban, tehát, hogy milyen szervezetekhez kapcsolódnak a fiatalok, vizsgáljuk a háttérváltozókat, azt láthatjuk, hogy az életkori

[79] Magyar Ifjúság 2016-os adatbázis, saját szerkesztés.

[80]A fogalom eredete egészen Alexis de Tocqueville-ig (1835, 1840 - De la démocratie en Amérique) vissza vezethető, de mai formáját, miszerint akkor aktív állampolgár valaki, ha nem csak a jogaival él, hanem felelősséget érez részt venni a társadalmi életben és döntéshozatalban, tudatosan részt vesz a közössége életében, már olyan modern társadalomtudósokhoz köthetjük, mint Isin & Turner (2007). Ez a demokrácia szempontjából fontos, hisz növeli a társadalmi kohéziót, illetve hatékonyabbá teheti a társadalmi, közösségi problémák megoldását. A kifejezés

kategóriák csak a diák, vagy hallgatói szervezetek esetében számítanak releváns tényezőnek. Településméret szempontjából minden kérdés esetében szignifikáns a különbség. Az *„emberi jogi, vagy békemozgalom, szervezethez”* való tartozás, illetve a *„környezetvédelmi, természetvédelmi, állatvédő szervezethez”* való tartozás volt az, ami a fővárosban fordult elő viszonyszámban a legnagyobb arányban a kategóriák közül. Az iskolai végzettség a politikai párthoz, politikai ifjúsági szervezethez, közéleti kérdésekkel foglalkozó egyéb szervezethez, határon túli vagy határontúliakkal foglalkozó szervezethez, emberi jogi/békemozgalomhoz, szociális, lelki problémákkal foglalkozó szervezethez való csatlakozásban nincs szignifikáns hatással, minden más esetben a magasabb iskolai végzettség bír szignifikánsan kedvező hatással a csatlakozáshoz. A fő komponens elemzéskor[81] viszont nem alakulnak ki közöttük csoportok, egy komponensbe tömörül az összes szervezethez való tartozás. Ez arra utal, hogy az adatok alapján kevésbé különböző részvételi kultúrák, inkább egy általános aktivitási hajlandóság ragadható meg. A társadalmi felelősségvállalás és a későbbi szakmai önkéntesség szempontjából ezért nem csupán az lehet meghatározó, hogy az egyén milyen típusú szervezethez kapcsolódik, hanem az is, hogy kialakul-e benne a szervezett részvétel és a közösségi cselekvés gyakorlata.

III.2.2. Az önkéntesség hatásai

Az önkéntesség fontos szociális élményt is jelent az önkéntesek, különösen a fiatalabb korosztály számára, akik potenciális önkéntesként pozitív és hasznos időtöltésnek tekintik azt. Bartal (2022) eredményei alapján ez a jelenség az úgynevezett reflexív önkéntesség, ahol az önkéntesek elsősorban saját fejlődésüket és előnyeiket helyezik előtérbe.[82] Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy az önkéntesség nem csupán személyes élmény, hanem közösségi felelősségvállalás, munka, valamint civil és közpolitikai aktivitás is egyben. Ugyanis az önkéntesség és a társadalmi aktivitás közötti kapcsolat mélyebb vizsgálata során kiderül, hogy az önkéntesek nagyobb valószínűséggel vesznek részt civil

[81] A főkomponens elemzés egy olyan többváltozós statisztikai eljárás, ami az adatredukciós módszerek közé sorolható.

[82] Bartal a 15-29 éves korosztályban beszél a reflexív önkéntesség jelenlétéről, bár itt felmerül a kérdés: a reflexív önkéntesség korosztályi meghatározottságát nem a Magyar Ifjúság adatfelvétel konceptuális keretei jelölik ki? A korosztályi mintázatok átrendeződése, a fiatalkor lezárását jellemző élethelyzet kialakulásának tolódása miatt már maguk a Magyar Ifjúság kutatást koordináló szakemberek is magasabb (35-éves) korban húzták meg a vizsgált populáció felső korhatárát a legutolsó adatfelvétel előkészítése során. Vajon ebben a mintában is 29 éves korig tartana az önkéntesség ezen típusa, vagy épphogy kiderülne az adatokból, hogy másokra is jellemző? (Bartal, 2022: 130-148.)

és politikai tevékenységekben, mint azok, akik nem vállalnak önkéntes munkát. Így az önkéntesség amellett, hogy elősegíti a civil elköteleződés és a társadalmi érzékenység erősödését, gyakran magasabb politikai érdeklődéssel is párosulhat.[83]

Szorosan kapcsolódik a politikai aktivitáshoz az a társadalmi magatartásforma, amit aktív állampolgárságnak nevez a szakirodalom. Tartalmát tekintve ez egy közösségi és társadalmi életben való részvételre irányuló tudatos, felelősségteljes aktivitása az egyénnek. Nem pusztán a joggyakorlás, a szavazásokon való részvétel tartozik bele, de az önkéntesség, a közösségi és civil kezdeményezésekben való részvétel, illetve a társadalmi igazságosság és fenntarthatóság előremozdításáért való törekvés is. Az az ember, aki aktív állampolgár nem pusztán egy jogalanya a demokratikus berendezkedésnek, hanem a demokrácia aktív szereplője is. Nem passzív, nem csak "sodródik" az eseményekkel, és a közélettel, hanem aktívan részt vesz annak konstruálásában.[84] A köztársasági elnök a Budapesti Ügyvédi Kamara megalapításának 150. évfordulója tiszteletére rendezett kiállítás megnyitóján, 2025-ben a Magyar Nemzeti Múzeumban úgy fogalmazott: *„Az ügyvédek a jogállamiság garanciái, a jogrend nélkülözhetetlen őrei*"[85]. A megállapítás az ügyvédi hivatás közösségi jelentőségére utal: az ügyvéd nem kizárólag piaci szolgáltatást nyújt, hanem speciális tudása révén a jogállamiság gyakorlati működéséhez és a jogok tényleges érvényesüléséhez is hozzájárulhat. Az ügyvédi pro bono ezért az aktív állampolgárság sajátos, professzionális megnyilvánulásaként is értelmezhető. Ennek részletes tárgyalására azonban a dolgozat későbbi fejezetében kerül sor; előbb azt szükséges megvizsgálni, miként jelenik meg a pro bono más szakmák képviselőinek tevékenységében.

III.3. Pro Bonoról általában

A vállalati társadalmi felelősségvállalás szervezeti formái mellett, különböző szakmák képviselői önállóan is végezhetnek a szakmájukhoz kapcsolódó önkéntesen elvállalt ~~ingyen~~ díjazás nélküli munkákat; ez nem csak az ügyvédi hivatásrétegre jellemző. A pro bono tehát nem kizárólag az ügyvédi hivatás sajátos tevékenysége, hanem tágabb értelemben a szakértelem-alapú önkéntesség egyik formájaként is megragadható. Közös

[83] Baratal, 2010.
[84] Hoskins & Mascherini, 2009.
[85] https://www.sandorpalota.hu/hu/jogrend-nelkulozhetetlen-orei-150-eves-budapesti-ugyvedi-kamara

fogalmi magját az adja, hogy a segítséget nyújtó saját szakmai tudását, készségeit vagy szolgáltatását bocsátja valamely rászoruló személy, közösség vagy társadalmilag hasznos cél rendelkezésére közvetlen díjazás nélkül vagy kedvezményes feltételekkel. A pro bono ebben az értelemben az önkéntesség tágabb kategóriáján belül helyezkedik el, attól azonban a segítségnyújtás szakmai jellege különbözteti meg. Míg az általános önkéntes tevékenység nem feltétlenül igényli a cselekvő hivatásbeli kompetenciáinak alkalmazását, addig a pro bono szolgáltatás éppen az ilyen speciális tudás társadalmi hasznosításán alapul. Ugyanez választja el a pénz- és tárgyadományozástól is: ezek során a támogató elsősorban anyagi eszközt vagy javakat ad át, míg a pro bono esetében szakmai szolgáltatást nyújt.

A közösségi médiában is találkozhatunk már azzal a jelenséggel, hogy szakemberek igyekeznek rászorulóknak segíteni a saját kompetenciáik szerint. Például számos olyan video kering a facebookon is, amiben *fodrászok* állásinterjú előtt levágják hajléktalanok haját, szakállát, hogy jobb eséllyel indulhassanak, *stylistok,* esetleg teljes *szépség stábok* vállalják ingyen önbizalom hiányos, esetleg fogyatékkal élő nők külsejének átalakítását, az önértékelésük javításának elősegítése érdekében. Esetleg *fotósok* készítenek ingyen sorozatot kutyákról, hogy a fotókból készült naptárak bevételéből támogathassák a menhelyet. Találkozhatunk azzal is, hogy kézművesek készítenek krolipokat[86] koraszülött osztályoknak. Felmerül azonban itt is az a kérdés, hogy ezekben az esetekben mennyire látják az egyének a PR lehetőségét a vállalatokhoz hasonlóan a CSR tevékenységekben. Különösen a közösségi médiában bemutatott segítségnyújtás esetén kapcsolódhat össze a társadalmi cél a szolgáltató láthatóságának és kedvező megítélésének növelésével. A közvetett előny jelenléte azonban önmagában nem zárja ki a pro bono minősítést; a korábban tárgyalt reflexív önkéntességhez és CSR-tevékenységekhez hasonlóan itt is kevert motivációkkal számolhatunk. Fogalmilag inkább az vizsgálandó, hogy a kedvezményezett valós és szakmailag értékelhető szolgáltatásban részesül-e közvetlen díjfizetés nélkül, valamint hogy a társadalmi cél nem válik-e pusztán a reklámtevékenység eszközévé.

A nemzetközi tudományos színtéren már szép számmal vannak ennek a kérdésnek a megválaszolására irányuló kutatások. Koreában készítettek például kérdőíves

[86]Koraszülötteknek készült horgolt polip, amit ölelve nagyobb biztonságban érzik magukat. (https://hellobaby.hu/tudjatok-mi-az-a-korip-koraszulotteknek-keszult-horgolt-polip/)

adatfelvétel 701 nagyvárosi szépségszalonban, hogy megvizsgálhassák a szépségipari pro bono tevékenységeket befolyásoló tényezőket. Eredményként arra jutottak a vizsgálatban, hogy annál magasabb volt az elégedettsége a programban való résztvevőknek, minél magasabb volt a szalon színvonala, a program fenntarthatóságát pedig a bizalom szintje befolyásolta pozitívan.[87] A kutatás igazolja, hogy a pro bono fogalma a nemzetközi szakirodalomban nem kizárólag a jogászi hivatással összefüggésben jelenik meg, hanem más professzionális szolgáltatások társadalmi célú nyújtásának leírására is alkalmazható. A pro bono tágabb, szakmákon átívelő értelmezése egyúttal átmenetet képez az általános önkéntesség és az ügyvédi pro bono között. Míg előbbitől a szakmai tudás felhasználása különíti el, addig az ügyvédi pro bono ennek a tevékenységtípusnak a jogi szolgáltatások területén megvalósuló, sajátos változata.

III.4. A társadalmi felelősségvállalás színterei az oktatásban

A társadalmi felelősségvállalás nem csupán gazdasági szereplők, civil szervezetek vagy hivatásrendek ügye. Napjainkban az oktatási intézmények egyre kevésbé tekinthetők pusztán tudásközvetítőnek egyre inkább értékképző, társadalomformáló intézményekké válnak; részben a saját környezetük igényeire saját elhatározásukból reagálva, részben a jogszabályi keretekhez alkalmazkodva. Így aktív részeseivé váltak, és válnak egyre inkább a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentésének és a szolidaritás kultúrájának megteremtésében. Ezek a kezdeményezések szemléletformáló hatással vannak a fiatalokra azáltal, hogy már tanulmányaik alatt megtapasztalják a közösség iránti felelősségvállalás jelentőségét, illetve, hogy az intézményi és jogszabályi keretek nem bízzák pusztán a családra, mint elsődleges szocializációs közegre az elesettekkel szembeni érzékenyítést.[88] Ezzel tulajdonképpen az iskolák visszakaptak egy olyan szocializációs funkciót, ami már az intézmények létrehozásakor is a sajátjuk volt.[89]

Az oktatási színtér jelen fejezetben azért bír jelentőséggel, mert itt olyan, egymással részben érintkező tevékenységek jelennek meg, mint a kötelező közösségi szolgálat, az önkéntesség, a tapasztalati tanulás és a szakértelem-alapú segítségnyújtás. Ezek fogalmi elhatárolása lehetővé teszi annak vizsgálatát is, hogy a szakmai társadalmi felelősségvállalás miként épülhet be a pályára felkészítő szocializációba. Nem minden

[87] Jin-Suk, 2018: 403.
[88] Kálmán, 2023: 18-20.
[89] Ferge, 1976.

oktatási keretben végzett társadalmilag hasznos tevékenység tekinthető önkéntességnek vagy pro bonónak, de hozzájárulhat az ezekhez szükséges érzékenység, attitűdök és kompetenciák kialakulásához.

III.4.1. Középiskola - Közösségi szolgálat

Magyarországon 2012 szeptemberében bevezették a Középiskolai Közösségi Szolgálatot (továbbiakban IKSZ), az érettségi bizonyítvány megszerzésének jogszabályi feltételeként szabták meg 50 óra közösségi szolgálat elvégzését. Több célt határoztak meg, amit a tevékenység kötelezővé tételével elérni kívántak. Cél a fiatalok szociális érzékenységének fejlesztése: *"célja a közvetlen személyes kapcsolatok kiépítésén keresztül a szociális kompetenciák fejlesztése, valamint az érzékenyítés."* Fontos cél az élménypedagógiai nevelés elve is: *"A tevékenységek során egyszerre kell a szolgálatjellegnek és az élménypedagógia-alapú tanulásnak megvalósulnia. A közösségi szolgálat megvalósulásához szükséges egyfajta tanulási folyamat jelenléte is."*.[90] Cél tehát a diákokat „érzékenyíteni" és jelenlétüket növelni a társadalomban, de a tudományos diskurzusban helyenként tévesen azonosítják ezt az önkéntesség fogalmával.[91] Ez a társadalmi cél elérésének szempontjából azért is igazán lényeges, mert a KSH adatai alapán az önkéntesek „öregedő korstruktúrát" mutatnak.[92]

Fontos különbsége az IKSZ-nek az önkéntes munkától, hogy csak a nevezett EMMI rendelet 133. §-ának 2. bekezdésében felsorolt tevékenység típusokban végezhető, így *"a közösségi szolgálat keretei között a) az egészségügyi, b) a szociális és jótékonysági, c) az oktatási, d) a kulturális és közösségi, e) a környezet- és természetvédelemi, f) a katasztrófavédelmi, g) az óvodás korú, sajátos nevelési igényű gyermekekkel, tanulókkal, az idős emberekkel közös sport- és szabadidős, h) az egyes rendőrségi feladatok ellátására létrehozott szerveknél bűn- és baleset-megelőzési területen folytatható tevékenység."*[93] A másik különbség az IKSZ kötelező jellegben rejlik, hisz az önkéntesség alapfeltétele, hogy a motiváció bármilyen természetű is, a tevékenységet szabad akaratukból végzik.[94]

[90] 2011. évi CXC törvény a nemzeti köznevelésről.
[91] Markos, 2016.
[92] Bodó, 2014: 49-52.
[93] *20/2012. (VIII. 31.) EMMI rendelet 133. § 1-2.*
[94] Bodó, 2014: 48-55.

Több vizsgálat foglalkozott már az IKSZ hatásával, aminek eredményeként megállapították a szerzők (például Handy és munkatársai), hogy a tevékenység pozitívan hat a tanulók ilyen jellegű tevékenység végzésének gyakoriságára, illetve a *"tanórán kívüli iskolai vagy közösségi tevékenységekben résztvevő fiatalok, felnőttként nagyobb elköteleződést mutatnak a civil ügyek iránt."*[95]

III.4.2. Egyetem - Az egyetemek közösségi szerepvállalása és a tapasztalati tanulás

A globális szinten végbemenő változásokra, mind környezeti, mind társadalmi értelemben, az egyetemeknek is reagálniuk kell. A trendet, miszerint a tudástermelés célja maga a tudástermelés egyre inkább felváltja annak az igénye, hogy az egyetemek *„elefántcsonttorony"* ideáját felváltsa a társadalmi, nemzeti és gazdasági hasznosság, ami az egyetemek *harmadik-misszióját* jelenti. Ennek jegyében a társadalmi igazságosság, a társadalom marginalizált, perifériára szorult csoportok felzárkóztatása, és a fenntarthatóság érdekében végzett munkában az egyetemek is egyre aktívabb szerepet vállalnak, így különböző egyetemeken kívül szereplőkkel, például alulról szerveződő közösségekkel, civil szervezetekkel együttműködésben végeznek olyan feladatokat, amik azon túl, hogy a közösségi szükségletekre szolgálnak válaszreakcióval, mindkét fél számára egyaránt hasznosak.[96] Az egyetemeknek tehát bizonyítják társadalmi hasznosságukat, miközben főtevékenységüket is gazdagítják.[97]

A tevékenységek, köre melyek az egyetemi közösségi szerepvállalás keretében valósulnak meg, nagyon szerteágazó, [98] és nem uniformizálható.[99] Ennek oka természetesen abban keresendő, hogy az egyetemek környezetének sokfélesége különböző egyetemek esetében különböző eszközöket és közösségi szerepvállalásokat tesz indokolttá. Ennek keretében működik például az SZTE Társadalmi Felelősségvállalás Kompetenciaközpontja,[100] ami alkalmazott kutatások keretében foglalkozik többek között roma fiatalokkal, és az ő számukra működtetett

[95] Kálmán, 2023.
[96] Málovics és mtsi,2022: 631-640; Málovics és mtsi 2024: 71-100.
[97] Málovics, 2024.: 71-85.
[98] u.a.
[99] Benneworth et all.,2018: 94-103.
[100] https://u-szeged.hu/ikikk/ikikk-rovid-ismertetese

mentorprogramokkal, a munka és magánélet egyensúlyának a keretében „családbarát munkahely” szolgáltatások nyújtásával.

Szervesen kapcsolódik ehhez a kérdéskörhöz az olyan egyetemi kurzusok léte, amik a civilszervezetek létével és működésével foglalkoznak, céljuk a civil aktivitások és szerepvállalás népszerűsítése, a hallgatók figyelmének felhívása a civil szervezetek által hordozott értékekre. Így például „Miért nő a civil aktivitás?” című előadás sorozat,[101] vagy a civil önkéntesség kurzus az SZTE-n,[102] az ELTE ÁJK-n Társadalmi felelősségvállalás kurzusra jelentkezhetnek a hallgatók.[103] Az ilyen *service learning* kurzusok mellett több olyan programban is részt vehetnek a diákok az egyetemeken, amivel segíthetnek egy marginalizált csoportnak, egy konkrét tevékenységtípussal; így például a Tanítsunk Magyarországért mentorprogramhoz és a jogklinikai munkához is több magyarországi egyetemen lehet csatlakozni. Ezek a kezdeményezések összhangban vannak az Európai Unió 2017-ben megújított felsőoktatási programjával, ami a társadalmi beilleszkedéssel is foglalkozik, így többek között a gyermekek hátrányos helyzetével, illetve romaintegrációval.[104] Természetesen ezek a típusú kurzusok nemzetközi szinten is jelen vannak az oktatási intézményekben, az Európai Union kívül is, így két példát említve: A Carnegie Mellon Universist-n a diákok technológiai tanácsadással foglalkozó kurzusokon vehetnek részt, ahol megtanulhatják annak keretében, gyakorlatban, hogyan azonosítsák egy közösségi partner igényeit, és hogyan válasszanak megfelelő megoldási stratégiákat.[105] A Honkongi Baptista Egyetemen több service-learning kurzust is kínál, részt vehetnek a diákok többek között az akció kutatás[106] módszerével megvalósított kurzuson.[107] A CSUSM-on a service-learning kurzusokon kifejezetten az aktív állampolgári részvételen van a hangsúly.

E programok közös sajátossága, hogy a közösségi segítségnyújtást oktatási célokkal kapcsolják össze. A hallgató ezért a kedvezményezett számára hasznos tevékenységet végez, egyúttal azonban tudást, gyakorlati tapasztalatot és gyakran tanulmányi kreditet is szerez. Ez a kettősség nem teszi társadalmilag kevésbé értékessé a

[101] https://u-szeged.hu/sztehirek/2024-szeptember/miert-meno-civil?objectParentFolderId=19355
[102] https://u-szeged.hu/sztemagazin/2019/egyetemi-kurzus-civil
[103] https://www.facebook.com/elteajktfk/
[104] https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=LEGISSUM:4301062
[105] https://www.cmu.edu/teaching/designteach/index.html
[106] Gyakorlatorientált kutatási módszer**,** amelynek célja a helyi problémák feltárása és megoldása.
[107] https://ge.hkbu.edu.hk/en/search_11/?q=service+learning

tevékenységet, de megkülönbözteti a klasszikus önkéntességtől. A *service-learning* egyes formái akkor kerülhetnek közel a pro bonóhoz, ha a hallgatók vagy oktatók valamely szakmai kompetenciát közvetlenül egy közösségi partner vagy rászoruló csoport érdekében alkalmaznak. Ennek két hazai példája a mentorálásra épülő Tanítsunk Magyarországért program és a jogi szaktudást közvetítő jogklinika.

III.4.3. TM

A Tanítsunk Magyarországért program 2018 decemberében indult az Innovációs és Technológiai Minisztérium és az Emberi Erőforrások Minisztériumának közös kezdeményezésére, azzal a céllal, hogy egyetemi hallgatók mentorálással támogassák a hátrányos helyzetű, vidéki általános iskolásokat. A program kulcsfogalma a lehetőség: a hallgatók fejlődési és önismereti lehetőséget kapnak, ösztöndíjért cserébe segíthetik a fiatalabbakat; a mentorált diákok pedig új jövőképet, pályaválasztási alternatívákat és motivációt nyerhetnek. Hazai és nemzetközi kutatások alapján a személyes támogatás különösen fontos a kistelepüléseken élők számára – a rendszeres mentorálás akár 15–20%-os javulást is eredményezhet a tanulmányi teljesítményben és az iskolai részvételben. A program célja egyrészt a mentoráltak iskolai sikerességének növelése, másrészt a társadalmi kohézió erősítése a generációk közötti segítségnyújtás révén. Ezzel együtt a mentorok a kurzuson szakmai tapasztalatot szerezhetnek a társadalmi felelősségvállalás gyakorlása közben, illetve kreditpontot is szereznek.[108] Ez a program bár sem tisztán önkéntes, sem tisztán pro bononak nem tekinthető, mégis fontos helyet foglal el a társadalmi felelősségvállalás spektrumán, mert a tapasztalati tanulást valós társadalmi szükségletek kielégítésével kapcsolja össze, és elősegítheti a későbbi szakmai felelősségvállaláshoz szükséges attitűdök kialakulását.

III.4.4. Jogklinikai oktatás

A közösségi szolgálathoz hasonló tanulási módszer a jogklinika, bár ez inkább a szakterületen való tanulás kategóriájába sorolható. A jogklinika, mint módszertani gyakorlat azonban nem egy új keletű jelenség, ugyanis már Alexander I. Lyublinsky is kifejtette 1901- ben megjelent cikkében, hogy a jogi egyetemeknek az orvosi képzés modelljére kellene épülnie, vagyis a hallgatóknak már az egyetemi évek alatt indokolt

[108] https://www.tanitsunk.hu/hu/page/program

lenne szakmai gyakorlatot szerezniük, mégpedig úgy, hogy közben egy professzor vagy gyakorló jogász felügyeli a diákok munkáját az egyetem jogklinika programjában.[109]

A jogklinika általánosságban véve kettős céllal bír, az egyik funkciója szociális, a másik pedig oktatási. Az előbbi esetben társadalmi probléma enyhítésére irányul, az utóbbi esetben arról van szó, hogy mélyíthetik szakma specifikus ismereteiket, és olyan képességek, készségek és attitűdök sajátíthatnak el a hallgatók egy viszonylag védett szakmai közegben, amikre a későbbi pályájuk során szükségük lesz.[110] E kettős funkció a jogklinikát a tapasztalati tanulás és a pro bono határterületére helyezi. A kedvezményezett oldaláról ingyenes vagy kedvezményes jogi segítségnyújtás valósul meg, miközben a hallgató a tevékenységért tudást, szakmai tapasztalatot és rendszerint tanulmányi kreditet szerez. A kredit ezért nem a kedvezményezettnek nyújtott jogi szolgáltatás közvetlen ellenértéke, hanem a tanulmányi teljesítményének elismerése egy nem kötelezően teljesítendő tantárgyért, aminek a felvétele már alapvetően értékválasztást tükröz. A jogklinika így nem azonos a gyakorló ügyvéd klasszikus pro bono munkájával, de a jogászi pro bono kultúra és felelősségtudat kialakításának fontos szocializációs színtere lehet.

1992-ben készült el az USA-ban a MacCrate jelentés, kritizálta az amerikai jogi oktatás felépítését, és gyakorlati, és nem elméletorientált megközelítést szorgalmazott a jogi oktatás terén. Hosszú idő óta ez volt az első nagyobb átalakítási javaslat.[111] A MacCrate jelentésnek számtalan reflexiója született. Az egyik közülük David Barnhizer 1995-ben megjelent tanulmánya, amiben a jogi szakma átalakulásáról és annak kihívásairól beszél. Fejtegetését egy hasonlattal kezdi, egy kutatás bemutatásával: Kanadai kutatók egy véges rendszeren belül élő patkány közösségen akarták megfigyelni a populáció növekedésének hatásait. Azt vették észre, hogy amint a kezdetben „jól" viselkedő patkányok létszáma megnő, a források viszonylag állandó szinten tartása mellett, a patkányok egyre agresszívabban kezdenek viselkedni és a kannibalizmus is jelentkezik közöttük. A számuk így ismét visszaesik egy olyan szintre, ami újra lehetővé teszi az agresszió csökkenését. Barnhizer azt feltételezi, hogy ehhez hasonló jelenség figyelhető meg az ügyvédszakmában, az Egyesült Államokban, mivel évről-évre több

[109] Kálmán, 2018: 41.
[110] Kálmán, 2019: 70.
[111] American Bar Association Section of Legal Education and Admissions to the Bar, 1992.

tízezrek kapják kézhez jogi diplomáikat. Szükségesnek látja az ügyvédi hivatás lelkének megmentését. Úgy fogalmazott, hogy:

> *„A jelenlegi állapotunk patkányidőszakként történő felfogása segíthet diagnosztizálni az ügyvédi szakma problémáit, azonosítani a jogi iskolák és a szakma jövőbeni felelősségét, és hatékonyabb megoldásokat hozhat létre, mint az eddig javasolt vagy alkalmazott átmeneti megoldások. Ez különösen fontos, mert az ügyvédek és a jogi iskolák eltévelyedtek. Félnek megoldani a legaggasztóbb problémáikat, és meghozni az értelmes reformhoz szükséges elvi intézkedéseket."*[112]

Azonban azt is leszögezi, hogy nem megfeleltethető a helyzet teljesen a kísérletnek, a rendszer nem feltétlen teljesen zárt, nem egy üvegketrecben vannak, ahol egy felsőbb szervnek hatalma van az erőforrások fölött, és egy viszonylagos rugalmasság is jelen van e rendszerben. Így nem világos, hogy mi lesz ennek az időszaknak a vége, de lehetőség van arra, hogy újra meghatározzuk az elvárásainkat. A szerző úgy értékeli, hogy korában az ügyvédek és a jogi iskolák átmeneti időszakban vannak és az ügyvédi szakma átalakulóban, hiszen alkalmazkodik a szolgáltatásai iránti igények változásához. A nagyszámú új ügyvéd beáramlása a piacra többek között azt is jelenti, hogy szükséges újra meghatározni, hogy mit jelent ügyvédnek lenni; ugyanis a diplomát szerzők közül sokan nem fogják tudni a szakmájukat hagyományos értelemben használni, tudásokat más munkák során fogják alkalmazni, hiszen, amit a jogi egyetemen tanultak az hasznos lehet a jogi gyakorlattól eltérő területen is. Azt feltételezi, hogy ez az átmeneti időszak le fogja nyomni a szolgáltatások árát és emelni fogja a minőséget a kialakult versenyhelyzet miatt, így a jogi szolgáltatások fogyasztói profitálhatnak a helyzetből.[113][114]

Szerinte átalakításra van szükség a jogi képzésben, fontos, hogy milyen készségeket és elveket tanítanak, hogyan folyik a tanítás. Úgy látja, hogy az ügyvédek többsége nagyon sok jövedelemhez akar jutni, de frusztrálttá váltak vagy mert egyáltalán nem tudják, vagy azért, mert csak hetven-nyolcvan órában tudják pénzügyi céljaikat

[112] Saját fordítás az eredeti angol szövegből. Barnhizer, 1995: 49.
[113] Barnhizer, 1995.
[114] Ez megjelenik akár Spiró György Széljegyzet című drámájában (2019) is, ami egy társadalomkritikaként is felfogható arról, hogy a társadalmi verseny inkább hasonlít egy csapdahelyzetre, mint egy sportszerű küzdelemre. *„Mindig mindenkit át akarnak verni. Nem is feltétlenül rossz szándékból, hanem ösztönből. Csak úgy. Általában sikerül."* hangzik el a darabban, az egyik karakter, az ügyvédnő szájából. (https://mozgovilag.hu/2017/09/11/spiro-gyorgy-szeljegy-komedia/)

teljesíteni. Emiatt pedig elveszik a szakmai büszkeség, az ügyféllel való kapcsolattartáshoz való érzék, amik szerves részei az igazi professzionalizmusnak. Az ügyvédi iskoláknak ezért hatékonyabban kell elkezdeni oktatni a problémamegoldó készségeket-így például a diagnózis, a konceptualizálás, a szintézis, a probléma meghatározás és a- illetve törekedniük kell azok fejlesztésére, mert ezek azok a készségek, amelyek lehetővé teszik az ügyvédek hatékony működését.

Az egyik fő, jelen dolgozat szempontjából releváns feladatot abban látja, hogy a jogi karok az orvosi oktató-klinikákhoz hasonlatos intézményeket hozzanak létre,[115] ahol a hallgatók fontos készségeket sajátíthatnak el az ott végzett munkájuk során. Ilyen formán gyakorlat közben sokkal hatékonyabban sajátíthatják el az ügyvédi észjárást, mintha a vizsga tételeit tanulják szolgai módon. Elképzelése szerint ezek a jogi oktatóklinikák állandó szervezetként működve rendelkezhetnének teljes és részmunkaidős jogász alkalmazottakkal és joghallgatókkal, illetve vállalhatnának fizetős és pro bono alapú megbízásokat is. Így azt is biztosítani tudnák, hogy kevesebb ember szenvedjen igazságtalanságot jogos követelésekkel, gazdasági megfontolásból. Nem látja azonban szükségesnek, hogy ezek a jogi szolgáltatások azonos szinten működjenek akár a piaci jogi szolgáltatásokkal, akár az állami, szegényekre vonatkozó védőhivatali szolgáltatásokkal; sokszínűbb jogi gyakorlatot választhatnának, jogi segítséget nyújthatnának akár kisebb politikai alosztályokkal, vagy új üzleti vállalkozásokkal.[116] A jogklinika tehát nem kizárólag szociális jogsegélyt nyújtó intézmény, hanem a jogi szolgáltatások és az oktatás összekapcsolásának rugalmas szervezeti formája. A fizetős és pro bono ügyek együttes vállalása arra is rámutat, hogy nem maga az intézmény minősül pro bonónak: az egyes szolgáltatásokat azok kedvezményezettje, célja, díjazása és társadalmi funkciója alapján kell megítélni. A jogklinika ezért egyszerre lehet az ügyvédi gondolkodás gyakorlati elsajátításának helye, a joghoz való hozzáférés javításának eszköze és a későbbi pro bono szerepvállalást megalapozó szakmai szocializációs közeg.

[115] Magyarországon a leghosszabban és a legrégebb óta működő jogklinika Szegeden működik, az Alkotmányjogi tanszék gondozásában. Félévenként, átlagosan 10-15 hallgató vesz részt a jogklinikai munkában, 6-8 tanár felügyelete mellett. A klinikai munka a kari tanács jóváhagyásával működik, kreditbeszámítással. (Tóth, 2017: 151.)

[116] Barnhizer, 1995: 45-59.

III.5. Összefüggések

A fejezetben tárgyalt jelenségek a társadalmi felelősségvállalás egymással érintkező, de fogalmilag nem azonos formái. A CSR elsősorban a szervezetek társadalomra és környezetre gyakorolt hatásaiért viselt felelősséget jelenti, míg az önkéntesség szabad elhatározáson alapuló, nem elsősorban anyagi haszonszerzésért végzett segítségnyújtás. A pro bono az önkéntességhez szorosan kapcsolódó, de annál szűkebb kategória: sajátosságát az adja, hogy a cselekvő a szakmai tudását vagy szolgáltatását bocsátja valamely rászoruló személy, közösség vagy társadalmilag hasznos cél rendelkezésére közvetlen díjazás nélkül vagy kedvezményes feltételekkel. Egy ügyvédi iroda pro bono programja ezért a szervezet CSR-tevékenységének is részét alkothatja, miközben az egyén szervezeti háttér nélkül is végezhet pro bono munkát. A CSR, az önkéntesség és a különböző szakmákhoz kapcsolódó pro bono gyakorlatok vizsgálata azt is megmutatja, hogy a társadalmi felelősségvállalás mögött rendszerint kevert motivációk húzódnak meg. A közjó szolgálata mellett megjelenhet a szakmai fejlődés, az önmegvalósítás, a kapcsolatépítés, illetve az egyéni vagy szervezeti reputáció növelésének szándéka is. A közvetett előnyök megléte önmagában nem zárja ki a pro bono minősítést, arra azonban felhívja a figyelmet, hogy a tevékenység fogalmi besorolását, a cselekvő motivációját és a segítség társadalmi hatását külön elemzési szintként szükséges kezelni. Ez az ügyvédek pro bono szerepvállalásának vizsgálatakor is fontos szempont lesz.

Az oktatásban megjelenő társadalmi felelősségvállalási formák eltérően viszonyulnak az önkéntességhez és a pro bonóhoz. Az IKSZ kötelező jellege és általános, nem feltétlenül szakmai tartalma miatt egyik kategóriába sem sorolható, ugyanakkor megalapozhatja a későbbi közösségi részvételhez szükséges érzékenységet. A jogklinika ezzel szemben az oktatás és a pro bono határterületén helyezkedik el: a hallgatók kreditet és szakmai tapasztalatot szereznek, miközben a kedvezményezettek ingyenes vagy kedvezményes jogi segítségben részesülhetnek. A kredit ezért nem a kedvezményezettnek nyújtott szolgáltatás közvetlen ellenértéke, hanem a hallgató tanulmányi teljesítményének elismerése. Mindezek alapján a pro bono a társadalmi felelősségvállalás spektrumán olyan szakértelem-alapú segítségnyújtásként helyezhető el, amely érintkezhet a CSR-rel, az önkéntességgel és a tapasztalati tanulással, de egyik fogalommal sem azonos.

A dolgozat a továbbiakban pro bono tevékenységnek tekinti a jogi szaktudáson alapuló, önkéntesen vállalt jogi segítségnyújtást, amelyet a szolgáltató közvetlen munkadíj nélkül vagy a szokásos piaci díjnál lényegesen alacsonyabb díjazásért, közérdekű célból, illetve a jogi szolgáltatásokhoz másként nehezen hozzáférő személyek vagy szervezetek javára végez. A fogalom nem terjed ki a jogszabály alapján kötelezően ellátandó vagy közpénzből teljes mértékben díjazott jogi szolgáltatásokra. Ez a meghatározás szolgál a dolgozat elméleti elemzéseinek és empirikus vizsgálata során a pro bono meghatározásaként.

IV. A jogászság mint középosztályi professzió

Ahhoz, hogy a jogászságról érdemben beszélhessünk, és megfelelő mélységben tudjuk vizsgálni a csoportot, szükséges foglalkoznunk azzal, hogy mi is a professzió, a presztízs, a hivatás, a középosztály és nem kerülhetjük ki azt sem, hogy a joghallgatók rekrutációja hogyan alakul;[117] természetesen az ország sajátosságainak, így az oktatási rendszerének, jogrendszerének és jogásztársadalmi struktúrájának megfelelően. Ennek a fejezetnek a célja tehát a jogászi professzió sajátosságainak áttekintése; nem vállalkozik azonban a rész ennek mélyreható tanulmányozására, ennek a feladatnak az elvégzése egy önálló monográfiát igényelne.

A jogászi professzióval a hazai és nemzetközi tudományos színtéren is rengeteg szakirodalom és kutatás foglalkozik, de a közéleti írások is megszámlálhatatlanok a témában. Ennek egyik fontos oka, hogy olyan professzióról van szó, amely az európai társadalomtörténeti fejlődésben mindig magas presztízsű és státuszú volt.[118] A jogászi hivatás a klasszikus professziók közé tartozik; a funkcionalista professzióelméletek szerint mindenekelőtt a magas szintű szakmai tudás, a hosszú képzési folyamat, a szakmai

[117] A jogászi hivatásrenddel foglalkozó hazai szakirodalom a jogászságot jellemzően a középosztály, illetve a belsőleg tagolt középosztályok részeként vizsgálja. A jelen fejezet ehhez a kutatási hagyományhoz kapcsolódik, ezért nem vállalkozik az osztályfogalom általános elmélettörténeti áttekintésére, így különösen Marx, Weber és Bourdieu osztály- és rétegződéselméleteinek részletes bemutatására. Ehelyett kizárólag azokat a középosztályi sajátosságokat tárgyalja, amelyek a jogászság társadalmi helyzetének, belső tagolódásának és professzionális identitásának értelmezéséhez közvetlenül szükségesek. Lásd különösen Utasi Ágnes (szerk.): *Az ügyvédek hivatásrendje*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999; Utasi Ágnes (szerk.): *Ügyvédek a gyorsuló időben (1998–2015)*. Belvedere Meridionale, Szeged, 2016; Fónai Mihály – Barta Attila – Gyüre Annamária Csilla – Pénzes Ferenc: A joghallgatók rekrutációja és professzió-képének néhány eleme. *Pro Futuro*, 2014/2., 11–37.
[118] Fónai-Barta-Gyüre-Pénzes, 2014: 11.

autonómia,[119] a szakmai etikai normák és a közérdek szolgálatának igénye különbözteti meg a professziókat más foglalkozásoktól. A professzióelméleti megközelítések rámutatnak arra, hogy a professzionális csoportok nem csupán speciális tudással rendelkeznek, hanem társadalmi felhatalmazással is arra, hogy saját kompetenciaterületükön belül önálló döntéseket hozzanak, valamint társadalmi funkcióikat formális és informális kapcsolatok hálózatán keresztül látják el, illetve saját szubkultúrával rendelkeznek, amelyhez való igazodás a szakmai sikerük előfeltétele.[120] A jogászság esetében ez a felhatalmazás a jogrend működésének biztosításában, az igazságszolgáltatás támogatásában és az állampolgárok jogainak védelmében jelenik meg. Fónai és munkatársainak értelmezése szerint a professzió-elméleti irodalom azt is kiemeli, hogy jellemző a professziókra egy átlagosnál hosszabb képzési idő, ami szoros kapcsolatban áll a tudás és kompetencia igényével a jogászi munkaköröknek, és kiemeli a felsőoktatási intézmények szerepét, amik egyúttal a professzióba való belépés intézményi feltételeit biztosítják. Bár a professzió több nyelvben jelenthet „hivatást" és „szakmát" is, megkülönböztetik egymástól ezeket: az előbbieket a nagy múltú egyetemeken képzett „professziók"-nak tekintik, utóbbiakat újabb intézményekben oktatott „alkalmazott tudáson" alapuló foglalkozásoknak.[121] A professziók további jellemzője, hogy a hivatásgyakorlók identitástudattal rendelkeznek, közösséget alkotnak, ezek pedig hasonló értékeket eredményeznek. Ezt a közösségtudatot erősíti, továbbá a laikusok kizárását az, hogy mások számára nehezen érthető, a szaktudás feletti monopólium erejét bemutató nyelvi fordulatokat használnak.[122]

A professzionális státusz ugyanakkor társadalmi felelősséggel is együtt jár. A jogászi hivatás nem kizárólag piaci szolgáltatásként értelmezhető, hanem olyan közérdekű rendeltetéssel bíró tevékenységként is, amelynek része a közbizalom fenntartása és a közjó előmozdítása. Ez a megközelítés teremti meg az elméleti kapcsolatot a jogászi professzió és a pro bono tevékenység között. A felelősség ebben az értelmezésben nemcsak egyéni cselekvésben fejeződik ki, hanem a közösen osztott normák és értékek szintjén kialakuló kollektív tudatból, illetve a szakmai szocializáció során elsajátított beállítódásokat jelentő habitusból fakadó kollektív kötelezettségként is

[119] Az autonómiájuk nemcsak a szakmai zártságuk, hanem a jogrendszer stabilitásának a kérdéséhez is kapcsolódik. (Nagy, 2015: 74.)
[120] Greenwood, 1957: 45.
[121] Fónai-Barta-Gyüre-Pénzes, 2014: 12.
[122] Fónai – Nagy – Navratil: (Kézirat)

megjelenik.[123] E kötelezettség a jogrendszerbe vetett bizalom fenntartására és erősítésére irányul, amihez a professzió az átláthatóság és az igazságosság előmozdításával járul hozzá. E felelősségvállalás révén a professzió etikai[124] érzékenysége a jogászsággal szembeni társadalmi bizalmat is erősítheti, *„hidat képezhet a laikus és szakmai igazságérzet közti igen sokszor megjelenő szakadék felett”.*[125] Utasi az ügyvédek hivatásrendjével foglalkozó munkáiban úgy fogalmaz, hogy *„a legmagasabbra becsült foglalkozások minden társadalomban azok, amelyek tevékenységi struktúrájukkal a legközelebb állnak a hatalmi központokhoz és amelyek a legerősebb befolyást gyakorolják az emberek életére. A magas presztízsű foglalkozások ezáltal rendszerint azzal érdemlik ki a nagy tiszteletet, hogy professzionális működésükkel olyan tevékenységeket végeznek, amelyekkel közbenjáró-közvetítő szerepet töltenek be a „közemberek” és a hatalom képviselői között”.*[126]

Fontos azonban megjegyezni, hogy ez valóban híd, nem a különbségek elmosása; ahogy arra Fónai és munkatársai rávilágítanak, a magas státuszú és presztízsű professziók sajátossága, hogy laikusokkal szembeni autonómiájukat – mely alapja a tudásukból fakadó laikusok fölötti hatalmuk – képesek fönntartani.[127] A hídképző hatás azért is alakulhat ki a hivatásetika nyomán, mert az erkölcsös életet a magas presztízsű hivatásokhoz tartozóktól el is várja a társadalom; ugyanis azokat a hivatásokat tekinti magas presztízsűnek a társadalom, melyek tagjainak életéhez a tudás mellett a tekintély, a tisztelet és erkölcs is hozzátartozik. A pályára frissen belépőknek ezért személyes tulajdonságaiktól, érdemüktől függetlenül kvázi „megelőlegezik” a presztízst.[128] Weber nyomán úgy is fogalmazhatunk, hogy presztízsük alapja az a megbecsültség, amelyben a foglalkozásuk alapján részesülnek.[129] Ez ugyanakkor azzal az elvárással is együtt jár,

[123] A kollektív tudat durkheimi fogalmáról lásd bővebben Émile Durkheim: *A társadalmi munkamegosztásról*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001; a habitus bourdieu-i értelmezéséről pedig Pierre Bourdieu: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2002.
[124] Az ügyvédi hivatás etikai követelményeit a Magyar Ügyvédi Kamara etikai szabályzata rögzíti. Lásd az ügyvédi hivatás etikai szabályairól és elvárásairól szóló 6/2018. (III. 26.) MÜK szabályzatot. A jogászi etika és felelősség kérdéseiről részletesen lásd Nagy Zsolt – Tóth Judit: *Jogászi etika és felelősség*. Iurisperitus, Szeged, 2017.
[125] Nagy: Az etika fogalma a jogi oktatás fényében. (Kézirat)
[126] Utasi, 1999: 16.
[127] Fónai-Barta-Gyüre-Pénzes, 2014: 12.
[128] Utasi, 2016: 16.
[129] Fónai, 2010: 227.

hogy későbbi magatartásukkal igazolják és fenntartsák a professzió iránti társadalmi bizalmat.

A professziók vizsgálata a pro bono szempontjából azért is releváns, mert a funkcionalista gondolkodók pozitív értéktartalmat tulajdonítottak a professzióknak. Úgy gondolták, hogy tagjaik altruista motivációktól vezérelve, az általuk közjónak tekintett célok érdekében igyekeznek hozzájárulni a társadalom stabilitásához.[130] E normatív szerepfelfogás azonban nem történeti előzmények nélkül alakult ki, ezért szükséges áttekinteni azt is, hogy a magyar jogászi hivatásrend fejlődése során miként változott az autonómia, a közérdek szolgálata és a társadalmi felelősség értelmezése.

IV.1. A magyar jogászi hivatásréteg sajátosságai

A magyar jogászság történetileg is kiemelt társadalmi presztízzsel rendelkező értelmiségi réteget alkot. A rendszerváltást követően a jogászi pálya jelentősen differenciálódott intézményesült formában is: az ügyvédi, bírói, ügyészi, közjegyzői, közigazgatási és vállalati jogászi életutak egyaránt önálló szakmai karrierlehetőségekké váltak. Bár e hivatásrétegek eltérő munkakörnyezetben működnek, közös bennük a magas fokú szakmai képzettség, az etikai szabályozottság és a jogrendszer működtetésében betöltött meghatározó szerep. A magyar jogásztársadalom szerkezetének, belső rétegződésének és az egyes jogászi hivatások sajátosságainak vizsgálatában különösen jelentős kutatások rámutatnak arra, hogy a jogászság nem homogén csoport, hanem eltérő társadalmi státuszú és eltérő szakmai orientációjú alcsoportokból épül fel. E különbségek később a szakmai identitás, valamint a társadalmi felelősségvállalás különböző formáiban is megmutatkozhatnak.[131]

[130] Navratil, 2014: 20.

[131] Különösen szorosan kapcsolódnak ide Nagy Zsoltnak a jogászi etikával és a jogászképzéssel, Utasi Ágnesnek az ügyvédséggel és a középosztályi rétegződéssel, valamint Fónai Mihálynak az ügyvédek és a joghallgatók demográfiai és foglalkozásszerkezeti jellemzőivel kapcsolatos vizsgálódásai, továbbá Navratil Szonja professziótörténeti munkái, illetve Fleck Zoltánnak az igazságszolgáltatást és az intézményi autonómiát érintő írásai. A témához kapcsolódó meghatározó munkák közül lásd különösen: Nagy Zsolt – Tóth Judit: *Jogászi etika és felelősség*. Iurisperitus, Szeged, 2017.; Utasi Ágnes: Változás és állandóság az ügyvédek életvitelében (1998–2015). In Utasi Ágnes (szerk.): *Ügyvédek a gyorsuló időben (1998–2015)*. Belvedere Meridionale, Szeged, 2016, 11–122.; Fónai Mihály: A jogászok szociológiai jellemzői: létszám, foglalkozás, kor és nem szerint. In Jakab András – Gajduschek György (szerk.): *A magyar jogrendszer állapota*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, Budapest, 2016, 940–962.; Navratil Szonja: *A jogászi hivatásrendek története Magyarországon (1868/1869–1937)*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014.; Fleck Zoltán: *Jogállam és igazságszolgáltatás a változó világban. Jogszociológiai vizsgálódások*. Pallas Páholy – Gondolat Kiadó, Budapest, 2008.

A pro bono mai helyzete nem érthető meg a jogászi professzió autonómiájának, közérdekű szerepfelfogásának és piaci átalakulásának története nélkül, ezért a történeti folyamatokat abból a szempontból szükséges áttekinteni, hogy miként alakultak ki a társadalmi felelősségvállalás és a pro bono jelenlegi intézményi és normatív feltételei.

A modern magyar jogászi hivatásrendek kialakulása a 19. század második felében, a polgári állam- és igazságszolgáltatási rendszer kiépülésével gyorsult fel, Navratil a jogászi hivatásrendekkel foglalkozó levéltári kutatásának kezdő időpontjaként 1868-at és 1869-et jelöli meg, a független igazságszolgáltatás létrejöttét kijelölve a vizsgálat origójának.[132] Professziótörténeti elemzése alapján az ügyvédi, bírói és ügyészi hivatások intézményesülése egymástól eltérő módon ment végbe, miközben fokozatosan kialakultak az egyes pályákra való belépés képzettségi feltételei, szervezeti keretei és szakmai normái. Arra jut, hogy a 20. század elejére az ügyvédek - szemben a bírákkal és az ügyészekkel - már a jogállam őreivé váltak. Ezt a más foglalkozási csoportok modernizációs szerepvállalásának hiánya, a zsidó származású ügyvédek modernizációban betöltött szerepe, a joghoz és a jogállamisághoz való viszonyuk, valamint az ügyvédi hivatás sajátosságai egyaránt elősegítették**.** A hivatásrendi autonómia már akkor kialakult, és az ügyvédek emiatt, illetve az állammal való szoros kapcsolat hiánya miatt, a másik két jogászi hivatásrenddel szemben kiállhattak a közszabadságokért.[133] Az ügyvédség, amely ekkoriban elindult a professzionalizálódás útján, a 19–20. század fordulójára erős középosztályi értelmiségi csoporttá alakult, és egyszerre vált a modernizáció motorjává és képviselőjévé.[134] Bár a korszakban még nem beszélhetünk a mai értelemben intézményesült pro bono tevékenységről, a szakmai autonómia, a szolgálati jelleg és a közérdekű szerepfelfogás kialakulása megteremtette annak normatív előfeltételeit, hogy az ellenszolgáltatás nélküli jogi segítség a hivatás erkölcsi rendeltetésének egyik lehetséges megnyilvánulásává váljon.

A jogászi professziók autonómiáját általánosságban is érintette,[135] az ügyvédség professzionalizációjának és hivatásrendi autonómiájának a folyamatában pedig

[132] Navratil, 2014: 11-12.
[133] Navratil, 2014: 19.
[134] Navratil, 2014: 31.
[135] A bírói hatalom államszocialista korlátozásáról lásd: Fleck Zoltán: A bírói függetlenség állapota. *Fundamentum*, 2002/1., 28–38.

különösen jelentős törést idézett elő az államszocialista rendszer kiépülése.[136] Az 1947. évi I. törvény állami felügyelet alá helyezte az ügyvédi szervezetet, 1949-ben bevezették az ügyvédi munkaközösségeket, megszűnt az egyéni ügyvédi praxis, az ügyvédi hivatás gyakorlásához politikai lojalitást is megköveteltek, korlátozták a védelem szerepét, továbbá az autonóm ügyvédség állami alárendeltségbe került.[137] Tehát a korábban autonóm ügyvédek magánpraxisokon alapuló hivatásgyakorlását kollektív és erősen ellenőrzött szervezeti keretek közé terelték. Az autonómia korlátozása a jogászi társadalmi felelősség értelmezésére is hatást gyakorolhatott. A professzionális felelősség ugyanis csak korlátozottan érvényesülhet az államtól független hivatásrendi normaként akkor, ha a jogászi tevékenység intézményi kereteit és legitim céljait jelentős részben maga a politikai rendszer határozza meg. Ez nem jelenti azt, hogy az egyes jogászok ne végezhettek volna segítségnyújtó vagy ellenszolgáltatás nélküli tevékenységet; ezek azonban nem a professzió autonóm önszabályozásából fakadó, közérdekű szakmai kötelezettségként, hanem az államszocialista intézményrendszer keretei között jelenhettek meg.

Bár a szocializmus idejében a hatalmi elit az ügyvédi pálya presztízsét igyekezett leértékelni, a hetvenes-nyolcvanas évek kutatási eredményei azt mutatták, hogy a csoport társadalmi megítélése alig változott, továbbra is előkelő helyet foglaltak el az ügyvédek a presztízsrangsorban. A rendszer puhulásával pedig az ügyvédek jövedelmi-gazdasági helyzete is javulni kezdett, ezzel együtt pedig autonómiájuk is növekedett. A rendszerváltást követően a jogállami intézményrendszer és a piacgazdaság kiépülése ismét jelentősen átalakította a jogászi hivatásokat. Az ügyvédség visszanyerte szervezeti és gazdasági önállóságának meghatározó elemeit, a többi középosztályi hivatásrenddel való összehasonlításban piacképesebbé vált.[138]

Utasi Ágnes ügyvédkutatásai azt mutatják, hogy az ügyvédség a rendszerváltást követően belsőleg erősen tagolt hivatásréteggé alakult: egy szűk, kiemelkedő jövedelemmel, presztízzsel és nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező csoport mellett megjelentek a kevesebb megbízáshoz jutó és bizonytalanabb anyagi helyzetű ügyvédek is. Az azonos végzettség és kamarai tagság tehát nem eredményezett azonos társadalmi-gazdasági pozíciót és azonos életvitelt sem. A kutatás eredményeként több életstílus-

[136] Lásd különösen: Fleck Zoltán: *Jogszolgáltató mechanizmusok az államszocializmusban. Totalitarizmus-elméletek és a magyarországi szocializmus*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2001.
[137] Lehotay, 2026: 48-50.
[138] Utasi, 1999: 21.

csoportot különböztettek meg az ügyvédek között, amik számos tényező mentén mutatnak differenciáltságot. Klaszterelemzéssel szintetizálták az egyes életstíluscsoportok fogyasztási és aktivitási jellemzőit**.** Jelentős különbségeket találtak testkondicionálási és művelődési szokásokban éppúgy, mint a szülők iskolai végzettségében. Kiderült az is, hogy többségében azok, akik már gyermekkorukban is középosztályi értékek szerint szocializálódtak, tudtak az életstílusuk tekintetében felsőközéposztályivá válni. A szülők pedig törekszenek arra, hogy gyermekeiknek minél jobb képzési feltételeket teremtsenek.**[139]** Ez is alátámasztja, hogy státuszreprodukció jellemzi az ügyvédeket, hasonlóan más, magas presztízst biztosító foglalkozás képviselőihez; vagyis igyekeznek a privilegizált státuszukat megőrizni utódaik számára.[140]

A jogászság a társadalmi folyamatokban sajátos helyet foglal el, hiszen munkája egyszerre kapcsolódik az állami intézményrendszerhez, a gazdasági szférához és a civil társadalomhoz**.** A középosztályi pozícióhoz olyan értékrend és társadalmi szerepfelfogás is kapcsolódhat**,** amely meghatározhatja a közösségi szerepvállalás iránti nyitottságot. Utasi Ágnes *kutatásai* jól szemléltetik azt is, hogy a modern magyar középosztályt egyre inkább a kapcsolati tőke, a bizalom, a civil aktivitás és a közéleti részvétel különbségei tagolják. Már az 1998-as kutatásból kirajzolódott, hogy civil közéleti szereplést nagy eséllyel vállalnak azok az ügyvédek, akik sikeresek, a szakmai presztízsük megtartása érdekében, ugyanis szükségesnek látják, és ezzel támogatják a kapcsolati tőkéjük növelését.[141] A 2015-ös adatfelvétel adataiból pedig egyértelmű, hogy a vizsgált minta közel 50%-a társadalmilag aktívnak tekinthető, ebben az esetben is szignifikánsan nagyobb eséllyel mutat közéleti aktivitást a magasabb jövedelmi kategóriába tartozó ügyvéd.[142] Fontos továbbá kiemelni, hogy *„a jog liberális demokráciákban betöltött alapvető szerepéből kifolyólag, a jogalkotással és joggyakorlattal kapcsolatos racionalitás-problémák és igazságosság-problémák a jogtudók számára a közállapotokat meghatározó közéleti problémákként jelenhetnek meg”,* így közéleti vonatkozású kérdések a munkájukat közvetlenül nehezítik. Az empirikus adatok alapján az ügyvédek számára a leginkább az ellentmondásos, nehezen értelmezhető és gyorsan változó jogszabályi környezet jelent problémát, valamint a bürokrácia, illetve a fizetőképes

[139] Utasi, 1999.
[140] Utasi, 1999: 28-30.
[141] Utasi, 1999: 89.
[142] Csiszár, 2016: 168.

kereslet hiánya.[143] E problémák hangsúlyossága arra utal, hogy az ügyvédek mindennapi hivatásgyakorlásában a jogszabályi környezet kiszámíthatatlansága, az adminisztratív terhek és a praxis gazdasági fenntarthatósága meghatározó nehézségekké váltak. Problémaérzékelésük középpontjában tehát elsősorban a hivatásgyakorlás közvetlen működési feltételei állnak.

A jogászság a magyar társadalom tradicionális középosztályi értelmiségi rétegéhez sorolható tehát, és ezen belső differenciálódása nem változtat. Magas iskolai végzettsége, kulturális tőkéje, stabil munkaerőpiaci pozíciója és jelentős társadalmi presztízse révén a középosztály egyik meghatározó professzionális csoportját alkotja, bár különböző életstílus-csoportokba tagozódva. Ez a differenciálódás a pro bono tevékenység lehetőségeit is befolyásolhatja. Az ellenszolgáltatás nélküli ügyvállalásra rendelkezésre álló idő és anyagi erőforrások nem egyformán oszlanak meg a hivatásrend tagjai között. A rendszerváltás utáni folyamatok kettős hatást gyakoroltak a pro bono feltételeire. Egyfelől a szakmai autonómia, a kamarai önszabályozás és a jogállami értékek megerősödése lehetővé tette, hogy a jogászok társadalmi felelősségvállalása ismét a professzionális identitás részévé váljon. Másfelől a piaci verseny, a jogászi munka üzleti szolgáltatásként való értelmezése és a hivatásrenden belüli jövedelmi különbségek korlátozhatják az ellenszolgáltatás nélküli segítségnyújtás tényleges lehetőségét.

IV.2. Joghallgatói mobilitás, pályaválasztási motivációk és társadalmi felelősség

A jogászság belső differenciálódása erősödött, az egyes pályák pedig eltérő szervezeti kötődést és társadalmi státuszt kínáltak. E változások a jogászi pályára készülő hallgatók társadalmi összetételét, pályaképét és karrieraspirációit sem hagyták érintetlenül. A joghallgatók rekrutációjának és pályaválasztási motivációinak vizsgálata ezért annak megértéséhez is szükséges, hogy a jogászi professzió belső tagoltsága és társadalmi szerepfelfogása miként termelődik újra a következő nemzedékben.

A jogászi hivatás utánpótlásának vizsgálata fontos képet ad arról, hogy milyen társadalmi háttérből érkeznek a leendő jogászok. Fónai Mihály kutatásai szerint a joghallgatók jelentős része magasabb iskolai végzettségű családokból származik,

[143] Csiszár, 2016: 160-161.

ugyanakkor a képzés az első generációs értelmiségiek számára is fontos mobilitási csatornát jelent. A családi háttér, a kulturális erőforrások és a társadalmi kapcsolatok egyaránt befolyásolják a pályára lépés lehetőségeit. A pályaválasztási motivációk között egyszerre jelenik meg a magas társadalmi presztízs, az egzisztenciális biztonság, a szakmai önmegvalósítás, valamint az igazságosság és a társadalmi segítségnyújtás iránti elköteleződés.[144]

A jogászság társadalmi összetételének vizsgálatában kiemelt jelentőségű a társadalmi mobilitás kérdése, jelen bemutatás azonban nem terjed ki a jogászképzés intézményi rendszerének és hiányosságainak átfogó értékelésére; a jogi oktatás kizárólag a hallgatók professzionális szocializációjával és társadalmi felelősségvállalásával összefüggésben jelenik meg.[145] Fónai Mihály kutatásai szerint a jogi diploma jelentős eszköze az intergenerációs mobilitásnak, ugyanakkor a családi háttér továbbra is érzékelhető hatást gyakorol a karrierutakra.[146] A végzettségi mobilitás mellett a térbeli mobilitás – különösen a vidékről nagyvárosokba, illetve Budapestre irányuló továbbtanulás és munkavállalás – szintén meghatározó jellemzője a jogászi életutaknak. A jogászi hivatás magas társadalmi presztízsét számos kutatás igazolja. Ugyanakkor a reputáció nem kizárólag szakmai kompetenciából fakad, hanem abból is, hogy a társadalom milyen mértékben tekinti a jogászokat a közjó szolgálatában álló szereplőknek. A korábban bemutatott kutatások alapján a jogászi professzió társadalmi helyzete, belső tagoltsága és szerepfelfogása egyaránt befolyásolja azt a szakmai és társadalmi közeget, amelyben a leendő jogászok pályaképe és professzionális identitása formálódik. Mindezek alapján a joghallgatók társadalmi beágyazottságának vizsgálata nem csupán a jogászi hivatás komplexebb megismerése miatt fontos, hanem azért is, mert hozzájárul annak megértéséhez, hogy milyen társadalmi és szakmai tényezők ösztönözhetik a hallgatókat a közösségi szerepvállalás különböző formáira. A hallgatói

[144] Fónai-Barta-Gyüre-Pénzes, 2014: 23-29. és Fónai, 2014.

[145] A fejezet a jogászi professzió utánpótlásának vizsgálata során kitér a joghallgatók társadalmi rekrutációjára és pályaválasztási motivációira, a jogászképzés intézményi rendszerének, tantervi felépítésének és pedagógiai módszereinek részletes elemzésére azonban nem vállalkozik. Nem képezi a vizsgálat tárgyát a jogi oktatás hiányosságainak átfogó értékelése sem, mivel ez önálló felsőoktatás-szociológiai és oktatásmódszertani elemzést igényelne. A jogi képzés sajátosságai ezért kizárólag annyiban jelennek meg, amennyiben azok közvetlenül kapcsolódnak a hallgatók professzionális szocializációjához, társadalmi szerepfelfogásához, illetve a társadalmi felelősségvállalás és a pro bono tevékenység iránti attitűdjeik kialakulásához.

[146] A családi háttér, a kulturális tőke és a társadalmi pozíciók újratermelődésének összefüggéseiről lásd bővebben: Pierre Bourdieu: *La distinction. Critique sociale du jugement*. Les Éditions de Minuit, Paris, 1979.

motivációk és pályaelképzelések vizsgálata egyúttal azt is lehetővé teszi, hogy képet alkossunk a jogászi professzió következő nemzedékének szakmai önértelmezéséről. A pro bono tevékenység értelmezése ezért nem választható el a jogászi professzió sajátosságai mellett a joghallgatók szocializációjától sem.

Fónai és munkatársai vitatkoznak azzal az állásponttal, hogy a felsőfokú tanulmányok során a társadalmi egyenlőtlenségek háttérbe szorulnak, szerintük azok inkább az egyenlőtlenségek továbbéléséről szólnak.[147] Ez összhangban van Utasi korábban tárgyalt gondolatával arról, hogy a magas presztízsű hivatások tagjai szülőként gyermekeik képzésének kiemelt támogatásával igyekeznek biztosítani a privilegizált státusz kontinuitását. Az 1990-es évek végére az ügyvédek egyharmada nemcsak az életmódot és a habitust, hanem a szülők iskolai végzettségét tekintve is többgenerációs és visszaemelkedő középosztálybeli.[148] A jogászok rekrutációjának zártságát Kelemen kutatása is megerősíti, hisz kimutatta, hogy a vizsgálat évében az elsős joghallgatók szüleinek közel 80%-a (apák esetében 75%, anyák esetében 78%) volt diplomás. A Debreceni Egyetemen Fónai és munkatársai azt találták, hogy ez a tendencia a 2000-es években is megmaradt,[149] továbbá az is kirajzolódott, hogy a családjuk révén nagyjából a hallgatók negyede kötődik valamilyen módon a jogászsághoz, tehát beszélhetünk esetükben „születési rendi hivatásról".[150] Az állami férőhelyek számának a csökkentése azt a hatást érte el, hogy a bejutást a szülők iskolai végzettsége helyett egyre inkább a család anyagi helyzete határozza meg, hisz alacsonyabb iskolai végzettségű, de jó anyagi helyzetű családok gyermekei könnyebben bekerülhettek költségtérítéses helyekre.[151]

Arra is rámutat a debreceni vizsgálat, hogy a joghallgatók a többi területhez hasonlóan leginkább az érdeklődésük alapján választották a szakot, amire jelentkeztek.[152] Badó Attila és szerzőtársai motivációs vizsgálatai viszont arra mutatnak rá a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának vonatkozásában, hogy a jogi képzés választásában és a hallgatók pályaterveiben annak, hogy a jogászi pályát jövedelmezőnek látják és jó távlati munkalehetőségnek, növekvő szerepe van a jogászi pályához kapcsolódó presztízs- és karriervárakozásoknak és a doktori cím

[147] Fónai-Barta-Gyüre-Pénzes, 2014: 12.
[148] Utasi, 1999: 30.
[149] Fónai-Barta-Gyüre-Pénzes, 2014: 18-19.
[150] u.a.: 23.
[151] Badó-Feleky-Lőrincy-Patyi, 2011: 37.
[152] u.a.: 26.

megszerzésének, valamint a családi és társadalmi háttérhez kötődő hatások egyaránt szerepet játszanak a hozzátartozók példájának követésén keresztül.[153]

A pályaválasztáskor meghatározó egyéni motivációk ugyanakkor nem rögzítik véglegesen a joghallgatók későbbi szakmai szerepfelfogását, illetve az ezekre vonatkozó értékpreferenciákra a joghallgatói kutatások nagy része nem is tér ki. Fónai (2014) könyvében a pályaválasztási motivációk között szerepel az igazságérzet, mint lehetséges választási motiváció, azonban a mintában ezt a válaszadók 0,5%-a jelölte meg.[154] A jogászképzés azonban nemcsak a szükséges elméleti ismeretek és gyakorlati készségek átadásának színtere, hanem olyan szakmai szocializációs közeg is lehet, amelyben formálódik a hallgatók viszonya a jogászi hivatással együtt járó társadalmi felelősséghez. Ennek egyik lehetséges intézményes keretét a jogklinikai képzés jelenti, amely a kompetenciafejlesztést a valós jogi problémák megoldásával és a jogi segítséghez egyébként nehezen hozzáférő személyek támogatásával kapcsolja össze. A jogklinika így egyszerre szolgálhatja a hallgatók gyakorlati felkészítését, az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés elősegítését és az egyetem társadalmi felelősségvállalását. Kálmán Renáta kutatásai ezért abból a szempontból is jelentősek, hogy lehetővé teszik annak vizsgálatát, miként kapcsolódhatnak össze a hallgatók kezdetben elsősorban egyéni szakmai és karriermotivációi a közérdekért vállalt szakmai felelősséggel. Kálmán két csoportra bontja a hazai jogklinikai oktatás formáit, az egyik, ahol időszakos oktatás formájában jelenik meg a jogklinika, a másik kategória pedig ahol a hallgatók úgymond *„élő ügyfeles”* jogklinikai munkában vehetnek részt választható kurzusok formájában. Mind a két típus szemben áll a klasszikus katedra előadások formájával.[155] Amivel kapcsolatban Fleck Zoltán úgy fogalmaz: *„doktrínára épülő oktatás elbizonytalanító hatású: technikai eszközt ad a használathoz szükséges készségek és attitűdök fejlesztése nélkül.”*[156] A magyar képesítési keretrendszer négyeleme a tudás, a képességek, attitűdök, illetve az autonómia és felelősség.[157] Ezek azért is igazán fontosak, mert a jogászi professzió presztízsének elemeivel szoros kapcsolatban állnak.

Kálmán Condlinra hivatkozva szétválasztja a jogklinikai oktatás céljait mikro-és makro szintű eredményekre. Előbbi a diákok professzionális identitásának fejlesztése, az

[153] Badó-Feleky-Lőrincy-Patyi, 2011: 21.
[154] Fónai, 2014: 84.
[155] Kálmán, 2017: 73.
[156] Fleck, 2017: 2.
[157] Kálmán, 2017: 73.

utóbbi pedig a kritikai gondolkodás.[158] Empirikus vizsgálatában arra az eredményre jut, hogy a jogklinikai munkában résztvevő hallgatók túlnyomó többségének fejlődött az ismerete a hivatásréteg etikájáról, illetve a szakmai felelősségvállalási és szakmai kommunikációs képessége is.[159] Továbbá arra a következtetésre jut, hogy a rászorulókon kívül a jogászok is profitálnak a jogklinikai munkából, hiszen azáltal, hogy az ügyvédi kamarák ingyenes jogi szolgáltatását kevesebben választják az ügyvédek leterheltsége csökken.[160] Feltételezhető azonban, hogy a jogklinika szemléletformáló hatásán kívül már a hallgatók kurzusválasztása során is megjelenik egy értékválasztás, hisz a minta 49%-a válaszolta, hogy a tárgyfelvételi motivációi között szerepelt a rászorulóknak való segítségnyújtás.[161] Az eredmények ezért önmagukban nem bizonyítják, hogy a segítő attitűd kizárólag a jogklinikai részvétel hatására alakult ki: a program eleve nagyobb arányban vonzhatja a társadalmi problémák iránt érzékeny hallgatókat. A jogklinika jelentősége ugyanakkor éppen abban áll, hogy ezt a már meglévő motivációt konkrét szakmai tapasztalattal, etikai reflexióval és az ügyfélért viselt felelősség közvetlen megtapasztalásával kapcsolhatja össze. A hallgatók így még a professzióba való teljes belépésük előtt találkozhatnak azzal, hogy jogi tudásuk nemcsak piaci előnyként, hanem a joghoz való hozzáférés elősegítésének eszközeként is alkalmazható. A jogklinikai munka ebben az értelemben a pro bono tevékenység korai szocializációs terepeként értelmezhető: hozzájárulhat ahhoz, hogy az ellenszolgáltatás nélküli jogi segítségnyújtás ne alkalmi jótékony cselekedetként, hanem a jogászi hivatással együtt járó társadalmi felelősség egyik formájaként épüljön be a hallgatók szakmai szerepfelfogásába. Kálmán eredményei ezt a lehetséges kapcsolatot is alátámasztják, mivel egyes válaszadók kifejezetten jelezték, hogy későbbi jogászi munkájukba is be kívánják építeni az ingyenes jogi segítségnyújtást.[162]

[158] Kálmán, 2019: 78.
[159] Kálmán, 2021: 114-117.
[160] Kálmán, 2021: 111.
[161] Kálmán, 2021: 113.
[162] Kálmán, 2021: 105-119.

V. Jogszabályi keretek és az *instrumentális kondicionálás*

Az instrumentális kondicionálás kifejezés Clark Hull nevéhez kapcsolódik, aki ezt a tanulási formát olyan esetekre alkalmazta, ahol az alany válasza „instrumentális" – vagyis eszköz a megerősítés elérésében.[163] Jelen dolgozat tekintetében ez a pszichológia által használt kifejezés azért igazán érdekes és fontos, mert több olyan ország is van, ahol különböző „jutalmak", szerezhetők az ügyvédi pro bono tevékenységért, például adókedvezmény, máshol ÁFA-mentesség jár bizonyos pro bono jogi tevékenységekért; olyan is előfordul, hogy büntetést kell fizetni, ha valaki nem teljesíti a kvótában meghatározott pro bono órák számát egy adott időintervallum alatt. Ezek a pozitív megerősítések és pozitív büntetések,[164] „ösztönzők", amik nagyban hozzájárulhatnak ahhoz, hogy többen legyenek hajlandók, többen váljanak hajlamossá jogi segítség nyújtására. A Fülöp-szigeteken például az ingyenes jogi szolgáltatást nyújtó ügyvédek számára biztosított adólevonás (legfeljebb a bevétel 10%-áig.[165]

V.1. Globalizáció és európai jogharmonizáció

A globalizáció talán az egyik legmeghatározóbb témája a 21. század társadalmi változásokról szóló diskurzusának, így az ügyvédek társadalmi felelősségvállalásának vizsgálata közben sem hagyhatjuk figyelmen kívül; mind a világ fejlődésére, mind a hétköznapi életünkre nagy hatást gyakorol, negatív és pozitív hatásaival egyaránt. Ez az egyre gyorsuló ütemben végbemenő változás egyik kulcstényezője. A gazdasági, kulturális és társadalmi hatások mellett a globális változások, mint a hozzáférés világpiaci termékekhez és szolgáltatásokhoz, vagy a multikultúralitás és nemzetközi önkéntesség erősödése, illetve az olyan globális problémák, mint a klímaváltozás és környezeti terhelés növekedése, vagy a terrorizmus, a jogtudományt is érintik; épp úgy kihívás elé állítják az államokat, azok jogalkotó- és igazságszolgáltató szerveit, mint a nemzetközi szervezeteket. A globalizációnak fontos feladata is van az életünkben. Egyfajta "puha" hatásként új társadalmi gyakorlatok (pl. pro bono tevékenység Magyarországon) jelennek

---

163 Pavlov és Skinner munkája után Clark Hull már az operáns, vagy instrumentális kondicionálással foglalkozott, amiben a viselkedést jutalmazással és büntetéssel befolyásolta kísérleteiben. (Clark, 2004: 279-285)

164 A pozitív és negatív megerősítés az operáns kondicionálás rendszereben értelmehető és értelmezendő. A pozitív megerősítés „kellemes inger hozzáadását" (jelen koncepció szerint a pro bono tevékenységért adott jutalmakat), a pozitív büntetés pedig „kellemetlen inger hozzáadását" jelenti (jelen kontextusban például bírságot). (Atkinson-Hilgard, 2005: 269.)

165 **A** fülöp-szigeteki adóhatóság vezetője által aláírt dokumentum alapján: https://www.ntrc.gov.ph/images/BIR/RR/2022/RR%20No.%2012-2022.pdf

meg, amelyek nem jogi kényszerrel, hanem normák és intézményi minták révén terjednek, válnak nemzetközivé. E normaközvetítés jogi eszközei között említhetők a kötelező erővel nem rendelkező, mégis magatartásbefolyásoló hatást gyakorló *soft law,* vagyis puha jogi normák is.[166] Annak eredményeként pedig, hogy az országok között globális szinten egyre könnyebb nem csak az utazás, de a migráció is, az országok, gazdaságok, társadalmak és kultúrák egyre szorosabb kapcsolatban vannak, így szükségessé vált a jogrendszerek közelítése globális szinten a globális problémák kezelése érdekében. Ennek eredménye a jog nemzetközivé válása, a különböző országok jogrendszereinek közelítése, vagyis a jog globalizációja. A globalizáció egyre hangsúlyosabbá válása új megoldásokat követel meg jogalkotás és jogalkalmazás szintjén is, hiszen egyre több nemzetközi egyezmény, szerződés születik, és az olyan nemzetközi szervezetek, mint az ENSZ, vagy a Nemzetközi Büntetőbíróság, is hatással vannak a nemzeti jogokra, de akár az is okozhat nemzetközi jogvitát, hogy külföldi cégek jelen vannak egy országban.

A globalizáció folyamatával párhuzamosan az Európai Unión belül is végbemegy egy intézményesített jogközelítés. Erre, az európai jogharmonizációra az európai szabad, belső piac zavartalan működésének a fenntartása érdekében van szükség. A tőke, a szolgáltatások, személyek és áruk szabad áramlása megköveteli a tagállamok jogszabályainak összehangolását. Ennek keretében bizonyos esetekben[167] nem csak a jog közelítéséről, hanem annak egységesítéséről is szó van. Ennek egyik biztosítéka az EU működéséről szóló szerződés (TFEU) 288. cikke,[168] melynek értelmében a véleményekkel és ajánlásokkal szemben a rendeleteknek van jogilag kötelező erejük, tehát az EU rendeletei általános alkalmazásúak, teljes egészében kötelezők és közvetlenül alkalmazandó az összes tagállamban.

[166] Láncos Petra Lea: Az uniós soft law kutatásának főbb eredményei és aktuális kihívásai. ***Iustum Aequum Salutare***, 2018/4., 55–68. Lásd még: Nagy Károly: Soft law jellegű szabályok Magyarország kisebbségi rendelkezéseket tartalmazó kétoldalú szerződéseiben. ***Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica***, Tomus LVIII., 2000, 399–408.

[167] Így például az adatvédelem területén, melyet az EU 2016/679-es általános adatvédelmi rendelete szabályoz.

[168] https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2012/art_288/oj

Miközben az Európai unióban a tagállamoknak harmonizálniuk kell a jogszabályaikat az uniós joggal, addig a globalizált világban a bíróságok és törvényhozók gyakran figyelembe veszik más országok joggyakorlatát is.

A nemzetközi jog és az alkotmányjog kapcsolatát már Wright (1923) klasszikus munkája is vizsgálta; a nemzetközi jog alkotmányosodását azonban a későbbi szakirodalom dolgozta ki önálló elméleti megközelítésként.[169] A globalizáció hatására a nemzetközi jog egyre inkább alkotmányos jellegűvé válik,[170] hisz kezd olyan funkciókat betölteni, melyek korábban szorosan és kizárólag az alkotmányjoghoz tartoztak, így például az emberi és alapvető jogok védelmét, valamint az igazságosság biztosítását.[171] Kumm elemzése szerint a nemzetközi jog legitimitásának megítélésében meghatározó kérdés, hogy a nemzetközi normák milyen feltételek között korlátozhatják a nemzeti politikai döntéshozatalt.[172] Kassoti szerint a nemzetközi jog alkotmányjogiasodása megkísérli összeegyeztetni a globalizáció valóságát a jogállamiság és a legitimáció követelményeivel, ugyanakkor ez egy paradoxonokkal teli folyamat, mert ellentétes elveket próbál meg integrálni.[173] Eggett szerint a nemzetközi jog „alkotmányos folyamataiban" a normák és általános jogelvek alkalmazása, valamint az ezekkel kapcsolatos vitáknak van nagy szerepe, hiszen a nemzetközi jog nem rendelkezik írott alkotmánnyal, a nemzetközi közösség számára alapvető normák és értékek léteznek, mint például az ENSZ Alapokmány.[174]

A globalizáció tehát nemcsak a gazdaságot vagy a kultúrát alakítja át, hanem a jog fejlődésének irányát is meghatározza globálisan és regionális keretek között egyaránt. E közben pedig, sok más terület mellett, hat a jogászság belső szerkezetére, de hat a jogászok szerepének, illetve társadalmi felelősségvállalásuk felfogására is, a civil szféra többi tagjához hasonlóan. Ennek példája lehet a jogi oktatás formáinak alakulása; a jogászképzésben nemcsak angol nyelvű, vagy akár német jogiképzések jelennek meg,[175]

[169] Wright, 1923: 234.
[170] Lattmann – Kajtár – Stauber – Jeney, 2009.
[171] E folyamat egyúttal a természetjogi eredetű követelmények pozitív jogba történő átültetéseként is értelmezhető: ennek a folyamatnak az egyik korai, meghatározó állomása az 1789-es Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata jelentette, majd nemzetközi szinten az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata tette általános mércévé. (Szabó, 2011: 191-192.)
[172] Kumm, 2004: 912.
[173] Kassoti, 2017: 177-218.
[174] Eggett, 2019: 197-215
[175] Az SZTE Összehasonlító Jogi- és jogelméleti Intézetében német jogi képzés is folyik, melynek célja „A képzésben résztvevők számára bemutatni a hatályos német jog legfontosabb intézményeit, és elősegíteni,

hanem itthon is egyre több egyetem kínál nemzetközi, vagy európai jogi, illetve jog-összehasonlító kurzusokat; e mellett jellemző a pro bono mozgalmak nemzetköziesedése, a jogi felelősségvállalás angolszász országokban jellemző mintájának terjedése.

Ahhoz, hogy megérthessük Magyarországon milyen mintázatokkal írható le a jogásztársadalom társadalmi felelősségvállalása, pro bono munkája, és a diákok ilyen irányú attitűdformálását célzó jogklinikai képzése, beszélnünk kell a pro bono angolszász hagyományairól, a nemzetközi pro bono együttműködésekről és platformokról, valamint a hazai jogtörténet vonatkozó aspektusait sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Foglalkoznunk kell tehát azzal is, hogy a common law hagyományokban hogyan jellemezhető a pro bono, de azzal is, hogy a szocializmusban miért nem volt szükség ilyen mozgalmakra hazánkban, és ez az örökség hogyan hat ma. Továbbá, bár közelednek egymáshoz a szabályozások és a gyakorlatok; hiszen országonként változik, hogy a pro bono ügyvédi tevékenységet milyen szabályozások érintik. Ahhoz, hogy a magyarországi helyzetet megértsük, érdemes néhány eklatáns példában a külföldi szabályozásokra kitekinteni.

Az Amerikai Ügyvédi Kamara például szakmai magatartási szabálya kimondja, hogy *„[minden] ügyvédnek szakmai felelőssége, hogy jogi szolgáltatásokat nyújtson azoknak, akik nem tudnak fizetni. Egy ügyvédnek törekednie kell arra, hogy évente legalább 50 óra pro bono jogi szolgáltatást nyújtson."* E kötelezettség teljesítése érdekében az ügyvédek közvetlenül vagy szervezeteken keresztül is nyújthatnak jogi szolgáltatásokat azoknak, akik rászorulnak, és egyébként nem tudnának megfizetni ügyvédet. amelyek segítik ezt a lakosságot.[176] New York államban az ügyvédi kamarába való felvétel kérelmezőinek ötven óra, a jogi tanulmányok megkezdését követően teljesített, megfelelő pro bono szolgáltatást kell igazolniuk.[177] Utóbbi szabályozás sokakban váltott ki felháborodást, morális vagy filozófiai kifogásuk volt az ellen, hogy a pro bono kötelezővé váljon. Az egyik hozzászóló úgy fogalmazott, hogy: *„Tudod, amikor a jótékonykodás kötelezővé válik, az megszűnik jótékonykodásnak lenni, hanem inkább adó lesz."*[178]

hogy kiváló német szaknyelvi tudást szerezzenek." (https://www.juris.u-szeged.hu/oktatas/szakiranyu-tovabbkepzes-150507/nemet-jogi-kepzes), Az ELTE jogi kara pedig a Georg August Universitat Göttingen jogi karával együttműködésben szervezi német jogi képzését. (https://www.ajk.elte.hu/kepzes/nemet)

[176] Rhode, 1999: 2415. (saját fordítás)

[177] § 520.16 *Pro Bono* requirement for bar admission.(a) *Fifty-hour pro bono requirement.*

[178] Sargent, 2011. (saját fordítás)

Ezzel szemben Csehországban[179] és Lengyelországban[180] vannak ugyan a tevékenységet szabályozó jogszabályok, de nincsenek kötelezően előírt pro bono munkaórák, azonban vannak a tevékenységet szabályozó törvények. A Dán Ügyvédi Tanács vitatkozik a jogi segítségnyújtás jövőjéről, hiányzik a konszenzus a jogalkotók között is: vannak, akik szerint jogklinikai tevékenységekre kell korlátozódnia, mások szerint az USA-ból ismert típusú pro bono tevékenységek felé kellene mozdulni.[181] Dél-Koreában, a demokráciára való átállás és a jogi oktatási rendszer 2009-es reformja óta a pro bono kultúra is átalakult. Minden ügyvédnek jogszabályi előírás évente legalább 30 óra pro bono munkát végeznie a rászoruló lakosság felé, amennyiben valamilyen jól alátámasztott okból kifolyólag erre nincs lehetősége, a nem ledolgozott órák után fizetési kötelezettsége keletkezik.[182]

A számos álláspont ellenére a nemzetközi színtéren a legtöbben azzal értenek egyet, hogy a pro bono munkának értékes és fontos szerepe van az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés biztosításában. Mivel erre most nagyobb szükség van, mint valaha, de nem kötelezővé kell tenni, és nem is figyelmen kívül hagyni kell a kérdést, hanem a pro bono iránti elkötelezettséget ösztönözni kell az ügyvédi irodákban, különösen azoknál, akik képesek vállalni a terhet. A másik alternatíva, ami felmerült a diskurzusban, hogy ha pro bono ügyeket használnak fiatal joghallgatók oktatására és tapasztalatszerzésére, olya ügyvédekké formálhatják őket, akik karrierjük során automatikusan vállalják a jótékonysági munkát.

A pro bono terjedése így leginkább transznacionális szakmai mintakövetésként, normadiffúzióként vagy intézményi transzferként írható le a globalizáció relációjában, nem klasszikus jogharmonizációként. Hisz, miközben az ügyvédi hivatás és a pro bono szabályozása alapvetően nemzeti keretek között marad, a szakmai modellek, etikai normák, jogklinikai módszerek és szervezeti megoldások nemzetközi hálózatokon keresztül terjednek.

[179] Latham & Watkins LLP, 2010: 42-.
[180] Latham & Watkins LLP, 2010: 168-175.
[181] Latham & Watkins LLP, 2010: 169.
[182] Latham & Watkins LLP, 2019: 149-154.

V.2.A pro bono helye a Common Law rendszerben

A pro bono különösen hangsúlyos szerepet tölt be a common law jogcsaládba tartozó országok jogi kultúrájában, így az Egyesült Államokban, az Egyesült Királyságban, Kanadában és Ausztráliában. Ezekben az országokban a pro bono nem csupán morális vállalás, hanem a hivatásrendekbe mélyen ágyazott szakmai norma is, amely az ügyvédi identitás részét képezi. Ezt a kulturális beágyazottságot jól tükrözi, hogy például az amerikai ügyvédi kamarák (American Bar Associations - ABA) és jogi egyetemek is aktívan ösztönzik és számontartják a pro bono óraszámokat, a nagy ügyvédi irodák pedig intézményesített pro bono programokat működtetnek.

A jogászi hivatásfelfogás és a társadalmi felelősségvállalás kapcsolata a common law országokban eltérő történeti és intézményi fejlődésen ment keresztül, mint a kontinentális Európában. Míg az utóbbi térségben – így Magyarországon is – az állam hosszú ideig domináns szereplő maradt a joghoz való hozzáférés biztosításában, addig az angolszász modellekben a civil társadalom és az ügyvédi közösségek önkéntes részvállalása vált elsődlegessé. Ez a különbség a jogi professzionalizáció eltérő történetéből, a bíróságok szerepfelfogásából és az állam és egyén kapcsolatának sajátos értelmezéséből is fakad. A common law világában a jogászi szerepet sokkal inkább tekintik *„public service”*-nek – közszolgálatnak –, amelyhez szervesen hozzátartozik az igazságszolgáltatás akadálytalan működésének előmozdítása a rászorulók jogvédelmének biztosításán keresztül.

A kontinentális jogi kultúrában az ügyvédet – bár nem állami alkalmazottként működött, és díjazását sem az államtól kapta – sokáig az igazságszolgáltatás hivatalnokszerű szereplőjeként érzékelték. Az ügyfél érdekeinek képviselete mellett olyan intézményi hatalmat és a hivatali apparátushoz való hozzáférést tulajdonítottak neki, amely a laikusok számára az állami tisztviselőkhöz tette hasonlóvá. Ebből adódóan németül a nevük is Justizkommisar volt.[183] E kettősség irodalmi, korreflexív megjelenítése Kafka *A per* című regényében is felismerhető. A mű nem egyszerűen a Monarchia igazgatási és igazságszolgáltatási anomáliáit ábrázolja, hanem az egyén és az általa átláthatatlan intézményrendszer közötti elidegenedést is. Josef K. képtelen megismerni az ellene folyó eljárás alapját, a döntések tényleges meghozóit és a szervezet

[183] Schultz, 2007: 637.

működésének szabályait, miközben az intézmény korlátlanul beavatkozhat az életébe. Az eljárás szereplői maguk is csupán részfeladatokat végeznek: nem látják át a rendszer egészét, és felelősséget sem vállalnak annak működéséért. Az ügyvéd ebben a világban nem az intézményi hatalommal szemben álló független jogvédőként jelenik meg, hanem a bíróság informális viszonyait ismerő és azokba beágyazódó közvetítőként. Kafka ábrázolása így azt a tapasztalatot ragadja meg, hogy a polgár nem képes befolyásolni vagy akár megérteni a fölötte hatalmat gyakorló szervezetet, miközben az intézmény egyoldalúan és meghatározó módon alakíthatja az ő helyzetét.[184]

A common law országokban – különösen az Egyesült Államokban – a pro bono munkavégzés az ügyvédi etika és professzionalizmus lényegi elemévé vált, gyakran növeli a presztizst is. Az American Bar Association szabálya például kifejezetten kimondja, hogy minden ügyvédnek „pro bono publico" keretében évi legalább 50 óra ingyenes jogi szolgáltatás nyújtására kellene törekednie, különösen a hátrányos helyzetű csoportok javára, ez a norma komolyan befolyásolja a szakma értékrendjét.[185] Az Egyesült Királyságban is fontos szerepet tölt be a pro bono, ahol külön szervezetek – például a mára már *Magyarországon is aktív* nemzetközi szintű szervezet, mint a *PILnet* – koordinálják a jogászok önkéntes munkáját, gyakran együttműködve civil szervezetekkel, jogklinikákkal vagy épp a jogi karok hallgatóival. Ezzel együtt a jogklinikai oktatás is rendkívül magas színvonalon szervezett keretek között zajlik az egyetemeket, önálló infrastruktúrális háttérrel, külön sokszor külön épületben, és állandó személyzettel. Így például a Liverpool Egyetem[186], vagy a Queen Mary Egyetem jogklinikája.[187]

A pro bono tevékenység társadalomformáló lehetőségét a common law rendszerek precedensjogi szerkezete is erősíti. A társadalmi vagy politikai cél mellett elkötelezett cause lawyer ugyanis nem csupán az egyéni ügy kedvező lezárására törekedhet, hanem olyan ügyet is vállalhat, amely alkalmas valamely korábbi precedens megváltoztatására vagy új precedens kialakítására. Egy felsőbírósági döntés így az egyéni jogsérelmen túlmutató hatást fejthet ki, mivel az abban megfogalmazott jogértelmezés a későbbi

[184] Kafka, F. (1925). *Der Process*. Verlag Die Schmiede; Kafka, F. (2015). *A per* (Szabó Ede, Ford.). Európa Könyvkiadó, Douglas, 2002.
[185] ABA, 2018.
[186] https://www.liverpool.ac.uk/law/liverpool-law-clinic/
[187] https://www.qmul.ac.uk/lac/

ügyek, különösen az alsóbb szintű bíróságok ítélkezése számára is kötelező iránymutatássá válhat. A stratégiai pereskedés emellett nyilvánosságot teremthet valamely társadalmi problémának, és alakíthatja a közvéleményt, valamint a jogászi szakmai diskurzust. A kontinentális jogrendszerekben egy egyedi bírói döntés főszabály szerint nem idéz elő ugyanilyen közvetlen normaváltozást; az általánosan alkalmazandó szabály módosításához rendszerint jogalkotás szükséges, bár az alkotmánybírósági, uniós és nemzetközi bírói döntések, valamint az egységesülő ítélkezési gyakorlat itt is jelentős jogalakító hatást fejthetnek ki. A cause lawyering meghatározó eleme ugyan nem az ingyenesség, hanem az ügyfél egyedi érdekén túlmutató társadalmi, politikai vagy jogi cél követése, de ha díjazás nélkül végzik, akkor a cause lawyering és a pro bono átfedésbe kerül.[188]

V.3. A pro bono helye a Civil Law rendszerben

A pro bono jogi tevékenység – bár az angolszász országokban hamarabb alakult ki, és az intézményesített formája is jellemzőbb ennek a tevékenységnek, de mára már-nem csupán az ezt a mintát követő országok gyakorlatában bír jelentőséggel, hanem egyre hangsúlyosabban jelenik meg a civil law jogcsaládba tartozó államok jogi kultúrájában is. Ezeknek a rendszereknek a történeti fejlődése és intézményi struktúrája jelentős mértékben eltér a common law országokétól, a társadalmi igazságosság, a joghoz való hozzáférés és a jogászi felelősségvállalás kérdései azonban itt is aktuális problémák. A szociális egyenlőtlenségek, a marginalizált csoportok jogi képviseletének hiánya és a bíróságok túlterheltsége mind olyan kihívások, amelyekre a civil law rendszerek is igyekeznek választ adni; ezért az állami jogsegélyrendszerek mellett ezért az ügyvédi önkéntesség és a civil jogvédő szervezetek közreműködése is megjelent.

A civil law országokban, például Franciaországban, Németországban, Olaszországban vagy Spanyolországban a pro bono angolszász országokétól való eltérő fejlődését a két jogi kultúra közötti strukturális és szemléleti különbségből láthatjuk. A kontinentális Európában a jogászszerep hagyományosan államközpontibb, és az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés biztosítását is gyakran állami jogsegélyprogramok formájában valósították meg. Az egyéni ügyvédi önkéntesség

[188] Sarat – Scheingold, 1998: 3-23 és McCann - Silverstein, 1998: 261-286.

szerepe ebből következően kisebb hangsúlyt kapott. Franciaországban például 2025 május 13-ára szerveztek egy ingyenes konferenciát *az ügyvédek LMBTQ+ személyek jogainak védelmében vállalt szerepéről. A rendezvényen a franciaországi homofób és transzfób erőszak helyzete, az áldozatok mellett pro bono közreműködő ügyvédek jelentősége, valamint a francia és európai stratégiai perek tapasztalatai egyaránt napirendre kerültek. A program külön foglalkozott azzal, hogy e perek miként járulhatnak hozzá a jog fejlődéséhez és a diszkriminatív jogszabályok megkérdőjelezéséhez, továbbá bemutatta a homoszexualitás kriminalizálásának nemzetközi helyzetét és a dekriminalizáció érdekében indított történeti pereket is. A pro bono képviselet ebben az összefüggésben nem kizárólag az egyes áldozatok közvetlen megsegítését szolgálhatja, hanem a stratégiai pereskedésen és a szakmai nyilvánosságon keresztül jogreformok előkészítéséhez is hozzájárulhat. A szabályozási problémák nyilvános és szakmai megvitatása akkor is előrelépést jelenthet, ha nem vezet közvetlenül jogszabály-módosításhoz, mivel a kérdést a szakmai, közpolitikai és később akár a törvényhozási diskurzus részévé teheti*.[189]

V.4. Magyar jogszabályi környezet

A pro bono tevékenység Magyarországon sajátos történeti és társadalmi kontextusban bontakozott ki, másként, mint a common law országaiban és másként, mint a nyugat-európai civil law országok gyakorlatában. Míg az angolszász világban a pro bono a hivatásrend szerves részeként, intézményesített keretek között fejlődött, addig Magyarországon ez a jelenség a szocialista jogörökség eredményeként sokáig informális, alig látható keretek között maradt. Az államszocialista időszakban a jogi segítségnyújtás intézményes formái alapvetően az állami igazságszolgáltatás és az államilag ellenőrzött ügyvédi szervezet keretei között működtek, és bár jelenleg is vannak, mind a bíróságokon, mind az ügyészségeket panasznapok, illetve a kirendelt védő intézménye is működik, de már fokozatosan megjelentek a rendszerváltás után a közjóért végzett jogi munka különböző formái. Ez az intézményi forma a mai napig is él, azonban az új Polgári perrendtartás megváltoztatta a nevét és valamelyest a tartalmát is, a bíróságokon, mert Ügyfélsegítő néven várják az ügyfeleket.[190] Ezzel párhuzamosan megváltozott a bíróság

[189] A források arról nem számolnak be, hogy *de lege ferenda* javaslatok születtek e az esemény eredményeként. https://cnb.avocat.fr/fr/conference-lengagement-des-avocats-pour-les-droits-des-personnes-lgbt

[190] Hideg, 2019: 184.

és a felek eljárási felelősségének szabályozása is. A korábbi Polgári perrendtartás általános kötelezettségként írta elő, hogy a bíróság a jogi képviselő nélkül eljáró felet perbeli eljárási jogairól és kötelezettségeiről a szükséges tájékoztatással lássa el.[191] Az új Polgári perrendtartás a felek eljárástámogatási kötelezettségét és saját pervitelükért viselt felelősségét helyezi előtérbe: főszabály szerint a feleket terheli a perben jelentős tények állítása és az azokat alátámasztó bizonyítékok rendelkezésre bocsátása.[192] A szabályozás változása ezért a jogérvényesítés individualizálódását is kifejezi, amelyben – a „mindenki saját jogának kovácsa" gondolatának megfelelően – az érintettnek fokozottabb felelősséget kell vállalnia saját jogai érvényesítéséért. Ez egyúttal felértékelheti az állami intézményrendszeren kívül nyújtott jogi segítség és a pro bono tevékenység szerepét, különösen a jogi képviselő nélkül eljáró vagy megfelelő jogi ismeretekkel nem rendelkező személyek esetében.

Az ügyvédi hivatás Magyarországon már a 19. században jelentős autonómiával és önkormányzati jelleggel rendelkezett: szakmai ügyeinek intézése nem közvetlenül az állami szervekhez, hanem a törvény alapján létrehozott ügyvédi kamarákhoz tartozott. *Ez a kamarai önigazgatás alapvetően meghatározta az ügyvédség szervezetének, valamint jogi és etikai normarendszerének későbbi fejlődését.* A modern ügyvédség alapjait Magyarországon az 1874. évi XXXIV. törvénycikk fektette le, amely kimondta az ügyvédi kamarák megalakulását és önkormányzati működését, ezáltal biztosította a szakma belső szabályozási jogkörét és az ügyvédek önrendelkezését. Az ügyvédi autonómia az igazságszolgáltatás függetlenségének egyik garanciája volt, amely lehetővé tette, hogy az ügyvédi kar saját normarendszerét, etikai szabályait és a tagfelvétel rendjét önállóan határozza meg.[193] A kamara léte azért is nagyon fontos, mert nemcsak

[191] 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról 7. § (2) bekezdés: *„Az (1) bekezdésben foglaltak teljesülése érdekében a bíróság köteles a felet – ha nincs jogi képviselője – perbeli eljárási jogairól és kötelezettségeiről, a támogató perben való részvételéről, valamint a pártfogó ügyvédi képviselet engedélyezésének lehetőségéről a szükséges tájékoztatással ellátni. A bíróság jogszabályban meghatározott esetben és módon a felet – kérelmére – részben vagy egészben mentesíti a pervitellel összefüggő költségek előlegezése, illetve viselése alól."*

[192] 2016. évi CXXX. törvény a polgári perrendtartásról *„4.§ [A felek eljárástámogatási és igazmondási kötelezettsége] (1) A felek kötelesek előmozdítani az eljárás koncentrált lefolytatását és befejezését. (2) A perben jelentős tények állítása, és az alátámasztásukra szolgáló bizonyítékok rendelkezésre bocsátása – törvény eltérő rendelkezése hiányában – a feleket terheli. (3) A felek tényállításaikat és egyéb, tényekre vonatkozó nyilatkozataikat a valóságnak megfelelően kötelesek előadni. (4) A bíróság azt a felet, aki önhibájából a perben jelentős tények tekintetében olyan nyilatkozatot tesz, amelyről bebizonyosodik, hogy valótlan, pénzbírság megfizetésére kötelezi, valamint az e törvényben meghatározott más jogkövetkezménnyel sújtja."*

[193] Korsósné Delacasse, 2020: [51]–[55]. Lásd továbbá az ügyvédi rendtartás tárgyában hozott 1874. évi XXXIV. törvénycikk 19–29. §-át.

felügyeleti testületként jelent és jelenik meg az ügyvédség életében, hanem érdekvédelmi szervként is. A dualizmus kori jogfejlődés során ez az önkormányzatiság erősödött, majd a 20. században – különösen a kommunista hatalomátvételt követően – jelentős korlátozásokon ment keresztül, azonban a kamara léte még a Rákosi-rendszerben is biztosított valamiféle autonómiát az ügyvédségnek, aminek hatására a rendszerszintű beolvasztásuk sosem működött igazán. Az 1980-as évektől azonban az ügyvédi autonómia fokozatosan visszaépült, az 1983. évi 4. törvényerejű rendelet már a változás jeleit mutatta, majd az 1998. évi XI. törvény révén, amely újra szabályozta az ügyvédi tevékenységet és megerősítette a kamarai önkormányzatiságát, valamint a 3. § (1) kifejezetten az ügyvédi szabadsággal és függetlenséggel foglalkozik.[194]

Jelen dolgozat tekintetében ez a történelmi aspektus azért is kiemelten fontos, mert az ügyvédségnél a kamara megléte miatt a külső kontroll és elnyomás ellenére is megőrizte bizonyos mértékben a szakmai önállóságát, bár az államszocialista rendszert a politikai vezéreltség, valamint a jog politikai-ideológiai logikának való alárendeltsége jellemezte,[195] az ügyvédséget erős állami ellenőrzés alá vonta, szervezeti különállását azonban nem számolta fel teljesen.

A szocializmus időszakában Magyarországon a joghoz való hozzáférés olcsóbb és egyszerűbb volt, így a joghoz jutás államilag biztosított volt. Azon kívül, hogy az alacsony perköltség a jogi eljárások akadályát megszüntette, panasznapok is voltak, ahol az állampolgárok közvetlenül fordulhattak bíróságokhoz, vagy jogi képviselőkhöz. Fontos azonban leszögezni, hogy ez nem pro bono munkát jelentett. Ingyenes volt a lakosság számára, de a jogászság a tevékenységet munkaidőben végezte.

A magyar ügyvédtársadalomban a pro bono fogalmának értelmezése nem egységes, de a szemlélet ettől függetlenül kétséget kizáróan létező, a gyakorlat az ügyvéd professzió része még úgy is, hogy nincs egységes törvényi fogalma és átfogó szabályozási rendszere, hanem lényegében *iure non regulatum.*

Bár kötelező szakmai továbbképzést előír a törvény, amelynek a megszervezése, és ellenőrzése a 161. § értelmében[196] a területi kamara feladatkörét képezi, az ingyenes

[194] Korsósné Delacasse, 2020: [54]. Lásd még 1998. évi XI. törvény az ügyvédekről. **3. §** (1) Az ügyvéd e tevékenységében szabad és független. Az ügyvéd nem vállalhat olyan kötelezettséget, amely a hivatásbeli függetlenségét veszélyezteti.
[195] Lásd erről Fleck Zoltán: Jogrendszer, állami szabályozás és igazságszolgáltatás a Kádár-korszakban. *Múltunk,* 2012/1–2., 50–54., különösen 50–54.
[196] Az ügyvédi tevékenységről szóló 2017. évi LXXVIII. törvény 161. § (2) bekezdés a) pont.

jogi tevékenységről csak egy megengedő kijelentést tesz. A jogklinikai képzés rendszere pedig közel sem olyan fejlett, mint a korábban említett országok esetében. Az ügyvédek jogi segítségnyújtását szabályozza a 2003. évi LXXX. törvény a jogi segítségnyújtásról. Az ügyvédek önkéntes jogviszony keretében is folytathatnak ügyvédi tevékenységet a 2017. évi LXXVIII. törvény[197] 57. § (4) szerint: *„Az ügyvéd ügyvédi tevékenységet a közérdekű önkéntes tevékenységről szóló törvény szerinti önkéntes jogviszony keretei között is folytathat. E törvénynek az ügyvédi megbízásra vonatkozó rendelkezéseit - az ügyvédi munkadíjra vonatkozó rendelkezések kivételével - az ügyvéd e bekezdés szerinti önkéntes jogviszonyára, megbízóra vonatkozó rendelkezéseit arra a fogadó szervezetre is alkalmazni kell, akivel az ügyvéd az e bekezdés szerinti közérdekű önkéntes jogviszonyt létesített."*[198] Adójogi vonatkozásban viszont a terület szürke zónának tekinthető, hiszen a 2005. évi LXXXVIII. törvény[199] a közérdekű önkéntes tevékenységről elismeri az önkéntes, társadalom javára végzett munkát, azonban önkéntes szervezettel kötött szerződéshez, önkéntes jogviszonyhoz köti a 6. §-ban. A magánszemélyekkel való megbízásokra vonatkozó rendelkezések viszont nincsenek.

Az Európai Unióban alapvetően tagállami hatáskör az ügyvédi hivatással összefüggő jogalkotás. Az ügyvédekre vonatkozó hatályos magyar szabályozást a fent említett 2017. évi LXXVIII. törvény (továbbiakban: ügyvédi törvény) tartalmazza, mely pontosan meghatározza az ügyvédi tevékenység körét. A fókuszom a törvény megalkotásának tekintetében a jogtanácsosok ügyvédi kamarákba való integrálásába került, hiszen ez az egyik, ha nem a legfontosabb szerkezeti változás volt, ami a szabályozás bevezetésével életbe lépett. Illetve kitérek a képviselők aggályaira az összeférhetetlenséget szabályozó paragrafusokkal kapcsolatban, illetve az ingyenes jogi munka szabályozására is.

V.4.1. Törvény az ügyvédségről és az ügyvédi tevékenységről

Hazánkban a kontextushoz hozzá tartozik, hogy az ügyvédség intézményi működését biztosító jogi kereteinek újradefiniálása beilleszthető egy jogalkotási folyamatba. Az ügyvédtörvényt megelőző években a jogalkotó kiemelt figyelmet fordított arra, hogy az

[197] A törvény geneziséről lásd bővebben Paizs Melinda Adrienn: Adalékok az ügyvédi tevékenységről szóló 2017. évi LXXVIII. tv. geneziséhez. In: Bartkó Róbert (szerk.): *Doktori Műhelytanulmányok 2022 – Doctoral Working Papers 2022***.** Gondolat Kiadó, Budapest, 2022, 133–143.
[198] 2017. évi LXXVIII. törvény az ügyvédi tevékenységről
[199] https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0500088.tv

igazságügyhöz kapcsolódó törvények XXI. századi kihívásokhoz való igazítására.[200] A Polgári Törvénykönyv[201] és a Büntető Törvénykönyv[202] is újraalkotásra került. Az eljárási jogi törvények közül a polgári perrendtartásról szóló, valamint a közigazgatási perrendtartásról szóló törvények tervezeteit már tárgyalta az Országgyűlés, mikor az ügyvéd törvény tervezete készült, és az új büntetőeljárásról szóló törvény szakmai és társadalmi egyeztetése lezajlott.[203]

2017 május 5-ei ülésen,[204] a törvényjavaslat általános vitáján, az igazságügyi minisztériumi államtitkár, hangsúlyozta expozéjában, hogy miért szükséges egy új ügyvéd törvény megalkotása. A társadalmi változások mellett arra is kitért, hogy *„A kormány igazságügyi politikájának célja, hogy a tágabb értelemben vett igazságszolgáltatásba vetett közbizalom erősödjön.."* [205] A jogalkotói indokolás ezzel maga emeli a szabályozás szempontjai közé az intézményi bizalom kérdését**,** erősítésének fontosságát. Ennek pro bono szempontú jelentőségét az adja, hogy az ügyvédi professzió közérdekű szerepvállalása – különösen a joghoz való hozzáférést segítő ellenszolgáltatás nélküli jogi segítség – közvetlen társadalmi tapasztalatot teremthet a jogászi hivatás működéséről, és ezáltal hozzájárulhat a professzió társadalmi legitimitásához és a jogi intézmények iránti bizalomhoz.

A jogalkotó által megfogalmazott cél társadalmi hátterének érzékeltetésére érdemes áttekinteni a korabeli intézményi bizalom mutatóit. Itt, az intézményi bizalomnál szeretnék egy kis kitekintést tenni. A Magyar Ifjúság 2016-os adatai alapján készült 1. táblázatban a 15-29 évesek körében végzett reprezentatív adatfelvétel adatai láthatóak az intézményi bizalom vonatkozásában. 1-5-ig terjedő Likert skálán kellett értékelniük, hogy mennyire bíznak az adott intézményben, ahol az 1, az egyáltalán nem, az 5 pedig a teljes mértékben. Az itt adott válaszok átlaga látható a táblázatban, az értékek között pedig nem volt olyan, ami elérte volna a 3-as átlagértéket. Ez is azt mutatja, hogy nem túl erős a tágabb értelemben vett igazságszolgáltatásba vetett bizalma a fiataloknak (bár a

[200] Vízkelety Mariann beszéde a Magyar Jogász Egylet 38. Jogász Vándorgyűlésén.
[201] 2016-ben elfogadták a Ptk módosításáról szóló (T/10528. számú) törvényjavaslatot.
[202] 2013-ban lépett hatályba.
[203] Az ügyészség változó szerepe az új büntetőeljárásban. 2018.
[204] Országgyűlési Napló. 2017 május 5. péntek (220.szám).
[205] Országgyűlési Napló, 2017. 220.szám: 35492.

politikusokba, kormányba és országgyűlésbe vetett bizalmuk még rosszabb), ami valóban indokolhatja a javítására irányuló törvényalkotói szándékot.

4. táblázat: intézményi bizalom - mean (Mennyire bízik ön.....?)[206]					
12.	***a politikusokban***	2,17	*6.*	***az Alkotmánybíróságban***	2,75
11.	***a bankokban, biztosítókban***	2,42	*5.*	***a Köztársasági Elnökben***	2,75
10.	***a kormányban***	2,43	*4.*	***a bíróságokban***	2,80
9.	***az Országgyűlésben***	2,52	*3.*	***a rendőrségben***	2,88
8.	***az egyházakban általában***	2,59	*2.*	***a település (kerület) polgármesterében***	2,87
7.	***a civil szervezetekben***	2,73	*1.*	***a honvédségben***	2,96

4. ábra: 4. táblázat: intézményi bizalom - mean (Mennyire bízik ön.....?)

V.4.2. A törvény genezisének pro bonohoz kapcsolódó részletei

Az általános vitára 2017 május ötödikén került sor. A törvényjavaslat előkészítésének és parlamenti vitájának vizsgálata a jelen dolgozat szempontjából elsősorban annak feltárását szolgálja, hogy a jogalkotási folyamatban megjelent-e az ügyvédség társadalmi felelőssége, illetve az ingyenes vagy közérdekű jogi munkavégzés szabályozásának igénye. Kormánypárti képviselő kezdte a felszólalásokat, áttekintette a törvényjavaslat megalkotásának indokait és jelentőségét. Hangsúlyozta, hogy öt párti konszenzussal fogadták el az ügyvédi törvény módosítását, és reméli, hogy az Országgyűlés valamennyi frakciójának támogatásával fogadhatja el a törvényt.[207] A felszólalásból kiderül, hogy az ellenzéki pártok is fontosnak és megalapozottnak tartják a szabályozás megújítását, viszont több aggályuk is van. Volt, aki arról számot be, hogy tapasztalatai alapján a jogtanácsosok integrálásával a jogásztársadalom egy jelentős része nem ért egyet. Mások a megyei kamarák elnökeinek nagyobb bevonását szorgalmazták, illetve hangsúlyozták annak szükségességét, hogy újragondolják az országgyűlési képviselők ügyvédi tevékenységgel való összeférhetetlenségét.

A vita középpontjában tehát elsősorban az ügyvédi hivatás szervezeti átalakítása, a jogtanácsosok kamarai integrációja és az összeférhetetlenségi szabályok álltak. Az

[206] Saját szerkesztés a Magyar Ifjúság 2016 adatai alapján. A kutatásról lásd bővebben: Bauer Béla – Pillók Péter – Ruff Tamás – Szabó Andrea – Szanyi F. Eleonóra – Székely Levente: *Ezek a mai magyar fiatalok! Magyar Ifjúság Kutatás 2016 első eredményei***.** Új Nemzedék Központ Nonprofit Kft., Budapest, 2016.
[207] Országgyűlési Napló, 2017. 220.szám: 35504.

ügyvédi társadalmi felelősségvállalás, a joghoz való hozzáférésben betöltött szerep, valamint a pro bono tevékenység ösztönzése ugyanakkor nem vált a parlamenti vita meghatározó tárgyává. Ez arra utal, hogy a jogalkotó az ügyvédi hivatás megújítását elsősorban igazgatási, szervezeti és szakmai ellenőrzési kérdésként értelmezte, nem pedig a hivatás társadalmi funkciójának újragondolásaként.

Az ügyvédek számára, korösszetételére és nemi megoszlására vonatkozó adatok az ügyvédi hivatásréteg szerkezetének megismeréséhez fontosak, hisz ezek háttérváltozóként nagyban befolyásolják társadalmi aktivitásukat. Gyüre Csaba, a Jobbik képviselője, az ügyvédek számát firtatta: bár nemzetközi vonatkozásban nem fedik le egymást a pontos kategóriák, így nem tökéletesen összehasonlíthatók az országok, de Magyarországon 13 ezer ügyvédből nem egész 11 ezer, aki aktív. Ennek a számadatnak a tekintetében az európai átlag alatt vagyunk. Ezzel az új ügyvédi generációk születését támogató passzusokat hiányolja.[208] Ahogy országgyűlési felszólalásában Gyüre Csaba is említette a Magyar Ügyvédi Kamara adatai alapján 2017-ben a hazai ügyvédség létszámát 13 ezer főre becsülték.[209]

Nagyon különbözik ugyan a 100 ezer főre jutó ügyvédek száma Európán belül is: Luxembourgban ez a szám 487, Olaszországban 388, Írországban 270, Németországban 199, Francia országban pedig 100 fő volt 2018-ban[210] a CEPEJ[211] adatai alapján, viszont az sem figyelmen kívül hagyható, hogy a különböző országok eltérő szabályozása alatt nem pontosan ugyan azt értjük ügyvéd alatt, így az összehasonlításuk sem lehet teljesen meghízható.[212]

5. táblázat: ügyvédek száma Magyarországon[213]	**ügyvédek száma /100.000fő**	**ügyvédek száma**
2018	132	12715
2016	114	11191
2014	131	13000
2012	131	13000
2010	121	12099

[208] Országgyűlési Napló, 2017. 220.szám: 35519-35520.
[209] Info jegyzet: Ügyvédi tevékenység, 2017: 3.pp.
[210] European Judical System – Data Tables. Version 2020.1.
[211] Council of Europe European Commission for the efficiency of justice
[212] Info jegyzet: Ügyvédi tevékenység, 2017: 3.
[213] Saját szerkesztés a CEPEJ adatai alapján.

5. ábra: 5. táblázat: ügyvédek száma Magyarországon

Az ügyvédek nemi megoszlása csak a 2018-as adatok térnek ki. Ekkora 7035 férfi és 5680 női ügyvéd volt az országban, ami 55,3% és 44,7% os arányt jelent a férfiak javára. Utasi Ágnes 2015-ös adatfelvételében hasonlóak voltak az arányok: 53,2% és 45,4%.[214]

Június 12-én került sor az ügyvédi tevékenységről szóló előterjesztéshez benyújtott bizottsági jelentések és az összegző módosító javaslat vitájára.[215] A vitában elsőként a Törvényalkotási bizottság álláspontjának, valamint a megfogalmazódott kisebbségi vélemény ismertetésére került sor. A törvényalkotási bizottság előadója az összeférhetetlenség polgármesterekre és tisztviselőkre való érvényre jutását emelte ki, és a jogtanácsos, illetve a jogi előadó munkáltatójának a kamarai tagfelvétel, nyilvántartásba vétel feltételeként arról kell nyilatkozatot tennie, hogy az ügyvédi tevékenység gyakorlásának feltételei és az elektronikus ügyintézéshez szükséges feltételek biztosítottak.[216] Az elektronikus ügyintézés feltételeinek kiemelése arra utal, hogy a jogalkotó a technikai modernizációt az ügyvédi hivatás gyakorlásának alapvető követelményeként kezelte. Ezzel összefüggésben azonban már előzetesen felvethető, hogy az új technikai és adminisztratív kötelezettségek – különösen az egyéni vagy kisebb szervezeti keretek között működő ügyvédek esetében – nemcsak könnyíthetik, hanem terhelhetik is a munkavégzést. Ez a pro bono tevékenység szempontjából azért lehet jelentős, mert az adminisztratív és technikai feladatokra fordított idő, valamint az ezekhez kapcsolódó költségek csökkenthetik az ellenszolgáltatás nélkül vállalható ügyekre fordítható kapacitást. E feltételezés megalapozottságát a későbbiekben a kutatás empirikus eredményei alapján vizsgálom.

A jobbik felszólalója hangsúlyozta, hogy már az általános vitán is jelezték, hogy az összeférhetetlenség tekintetében túl tág azoknak a tevékenységeknek a köre, amit ügyvéd elláthat. A jobbik ezt úgy értékelte, mint egy újabb, személyre szabott jogalkotást, hiszen bár általában nem reális, de a szabályozás szerint ügyvédek egy részvénytársaságban igazgatói pozíciót tölthet be.[217] Az Igazságügyi Minisztériumi államtitkár azzal indokolta ezt a kitételt a jogszabályban, hogy szerencsés, ha egy

[214] Utasi, 2016: 23.
[215] T/15371
[216] Országgyűlési Napló, 2017. 223.szám: 37620.
[217] Országgyűlési Napló, 2017. 223. szám: 37621.

alapítványnak vagy egyesületnek, lehet ügyvéd a vezetője, hiszen a civil szféra megkívánja azt a jogi szaktudást.[218]

Az államtitkári indokolás közvetetten már az ügyvédi társadalmi felelősségvállalás szempontjából is értelmezhető. Elismeri ugyanis, hogy az ügyvédi szaktudás nem kizárólag piaci szolgáltatásként vagy a klasszikus ügyvéd–ügyfél viszonyban hasznosulhat, hanem civil szervezetek működését és közösségi célok megvalósítását is szolgálhatja. Ez azonban még nem azonos a pro bono jogi tevékenység szabályozásával: a civil szervezet vezetésében való részvétel nem szükségképpen díjmentes, nem feltétlenül foglal magában jogi segítségnyújtást, és nem szükségképpen rászoruló személyek vagy közérdekű ügyek támogatására irányul. A törvény előkészítésének folyamata tehát azt mutatja, hogy a jogalkotó érzékelte az ügyvédi szerep hagyományos piaci kereteken túlmutató, civil és közösségi dimenzióját, ezt azonban nem kapcsolta össze egy átfogó pro bono koncepcióval. A parlamenti vitában nem rajzolódott ki sem a pro bono fogalmi meghatározására, sem annak kamarai nyilvántartására, ösztönzésére vagy társadalmi szükségletekhez igazodó intézményesítésére irányuló jogpolitikai törekvés. Ennek következtében a később elfogadott törvény az ingyenes ügyvédi tevékenység bizonyos formáinak jogi lehetőségét megteremtette, de a pro bonót nem emelte önálló, tudatosan szabályozott és támogatott szakmai intézménnyé. Tehát a törvényalkotó felismerte az ügyvéd civil szerepvállalásának lehetőségét, de nem dolgozott ki pro bono politikát.

Az Országgyűlés 2017. június 13-án elfogadta az 1998. évi XI. törvényt felváltó, az ügyvédi tevékenységről szóló 2017. évi LXXVIII. törvényt, amelynek főbb rendelkezései 2018. január 1-jén léptek hatályba.[219] Magyarország köztársasági elnöke 2017 november 10-es keltezésű levélben értesítette az Országgyűlést és annak elnökét, hogy aláírta a törvényt és elrendelte annak kihirdetését.[220]

V.4.3. Sajtóvisszhang

Az általános vitán először felszólaló kormánypárti képviselő felszólalásokban hivatkozott rá, hogy az ügyvéd törvény viták kereszttüzébe került, ez azonban valójában csak

[218] Országgyűlési Napló, 2017. 223. szám: 37623.
[219] A 2017. évi LXXVIII. törvényt 2017. június 21-én, a *Magyar Közlöny* 2017. évi 93. számában hirdették ki. Az összegző módosító javaslatot (T/15371/16) az Országgyűlés 129 igen, 3 nem és 61 tartózkodás mellett, a T/15371/19. számú egységes javaslatot pedig 130 igen, 3 nem és 61 tartózkodás mellett fogadta el. *Országgyűlési Napló*, 2017. június 13., 37694.
[220] Lásd részletesen ***Magyar Közlöny***, 2017. évi 95. szám, 2017. június 21., 9068–9132.

kritikával fogadható el. Számos jogi portál beszámolt a változásról, de ezek inkább számadások, mint valós sajtóreakció.[221] Baranyi foglalkozott a törvényből fakadó informatikai kihívásokkal és lehetőségekkel,[222] illetve a szélsőjobboldali sajtóban foglalkoztak még vele aktívan. Az informatikai követelmények szakmai megítélése a pro bono tevékenység szempontjából is jelentős lehet. sor.

A törvény előkészítésének sajtóvisszhangja ugyanakkor nem kizárólag annak szakmai és technikai rendelkezéseire irányult. A szélsőjobboldali és kormányközeli politikai kommunikációban megjelent az ügyvédi kamarák és a jogvédő civil szervezetek közötti együttműködés bírálata is. Korában már közzétettek a tüzfalcsoport.logstar.hu oldalon egy általuk tényfeltáróként meghatározott cikksorozatot *„Hogyan szövi be Soros hálója az igazságszolgáltatást?”* címen.[223] A Fidelitasz firtatta, hogy miért a Helsinki bizottságot kérték föl a szakmai konzultációra az ügyvédi kamara vezetői, és annak lehetőségét is firtatták, hogy kell e majd a független MÜK-nek a szervezet liberális politikájához alkalmazkodni; hiszen – mint fogalmaztak – elfogadhatatlannak tartják, hogy *„Soros György által pénzelt (…) bevándorláspárti jogászkommuna”* egyre közelei viszonyan van a MÜK-el.[224] A törvényre vonatkozó online sajtóbejegyzések a Bánáti és Baranyi[225] szerkesztésében megjelenő, az ügyvédi tevékenységről szóló törvényt magyarázó nagykommentár megjelenése után szaporodtak meg.[226]

E megnyilvánulások nem tartalmaztak érdemi javaslatot az ügyvédi törvény rendelkezéseinek módosítására, jelentőségük ezért nem is a jogszabály szakmai értékelésében ragadható meg. Sokkal inkább azt szemléltetik, hogy a jogvédő civil szervezetek és az ügyvédi hivatásrend intézményei közötti együttműködés politikai jelentéssel telítődhet. A közérdekű vagy társadalomreformeri ügyvédi tevékenység ebben a diskurzusban nem a joghoz való hozzáférés egyik eszközeként, hanem valamely politikai-ideológiai hálózat működéseként jelenik meg. A jog társadalmi megváltoztatására, a marginalizált csoportok képviseletére vagy a közhatalom

[221] Például jogiportal.hu: http://jogiportal.hu/index.php?id=4zpohxrmd8l542fe4&state=20171110&menu=view
[222] Baranyi, 2017: 87-91.
[223] https://tuzfalcsoport.blogstar.hu/2017/04/24/hogyan-szovi-be-soros-haloja-a-magyar-igazsagszolgaltatast-1-resz-/37515/
[224] https://fidelitas.hu/hirek/2017/05/01/korpa-koze-keveredtek-az-ugyvedi-kamarak
[225] Nagykommentár az ügyvédi törvényhez. Szerk.: Bánáti és Baranyi. Wolter Kluwer, 2021.
[226] Például a jogaszvilag.hu-n néhány hónap alatt számos cikk is született. https://jogaszvilag.hu/cimke/uttv/; https://jogaszvilag.hu/cimke/dr-baranyi-bertold/

ellenőrzésére irányuló ügyvédi tevékenység ugyanis nem konfliktusmentes társadalmi szolgáltatás. Az ilyen ügyeket vállaló jogászok és szervezetek nemcsak jogi érvekkel találkoznak, hanem politikai címkézéssel és a szakmai legitimációjuk megkérdőjelezésével is. A harc ezért nem kizárólag a bírósági vagy jogalkotási színtéren zajlik, hanem annak meghatározásáért is, hogy a közérdekű jogászi szerep szakmai segítségnyújtásnak vagy politikai aktivizmusnak minősül-e.[227] A Helsinki Bizottság szakmai konzultációba történő bevonása körül kialakult reakció egyúttal megmutatja a pro bono tevékenység kettős természetét. Miközben az egyik értelmezés szerint a jogvédő szervezetekkel való együttműködés az ügyvédi szaktudás közjó érdekében történő felhasználása, addig az ellenoldali narratíva ugyanezt ideológiai befolyásszerzésként értelmezi. A társadalmi felelősséget vállaló ügyvédnek így nemcsak az adott jogi ügyben kell állást foglalnia, hanem tevékenysége szakmai jellegét és legitimitását is védenie kell. Azonban végső soron az ügyvédi hivatás társadalmi felelősségének szabályozása a szakmai diskurzusban is háttérben maradt.

Magyarországon bár kötelező szakmai továbbképzést előír a törvény, amelynek a megszervezése, lebonyolítása, engedélyezése és ellenőrzése a 161. § értelmében a területi kamara feladatkörét képezi, az ingyenes jogi tevékenységről egy megengedő kijelentést teszt. Ez a különbség a jogalkotói ösztönzés szempontjából lényeges: míg a szakmai továbbképzéshez kötelezettséget, intézményi hátteret és ellenőrzést kapcsol, addig a pro bono munkát nem határozza meg önálló szakmai tevékenységként, és annak végzését sem követelménnyel, sem közvetlen ösztönzéssel nem támogatja.

A törvényjavaslat részletes indoklása leszögezi, hogy az ügyvéd is végezhet bármilyen munkavégzési tevékenységgel járó tevékenységet ingyenesen. Az összeférhetetlenségre vonatkozó részben fejti ki *„Az ellenérték fejében feltétel azért szükséges, mert ennek hiányában az ügyvéd gyakorlatilag el lenne tiltva minden, a társadalom, a közösség tagjaként végzett tevékenységtől, így pl. attól is, hogy ingyenes karitatív tevékenységet végezzen, sőt még attól is, hogy a gyermeke iskolájának udvarán*

[227] *Pierre Bourdieu* szavait idézve mind a jelen, mind a jövő dinamikáját felvázolni: „Semmi sem hasonlít jobban a vallásháborúkhoz, mint a „tudományos perpatvar", más szavakkal a kulturális *értékek körüli vita. Akár szociális reformot is könnyebb végrehajtani, vagy keresztülvinni, semmint az értékek konvencióit, vagy például irodalomtörténeti tananyagot megváltoztatni, mert a kulturális hatalom önkényes aspektusának védelmében a kulturális tőke hordozói – s kétségkívül más tőkék birtokosaihoz képest nekik van a legnagyobb jelentőségük - nemcsak vagyonukat, hanem ennél valamivel többet és mást, saját mentális integritásukat védelmezik."* (Bourdieu, 1996:6.

fákat ültessen a szabadidejében." – tehát nem konkrétan jogsegély tevékenységről van szó, hanem általánosságban ingyenes munkáról, típustól függetlenül. Ezen felül nem támogatja azt, pusztán nem tiltja.[228] Az indokolás tehát nem kifejezetten az ingyenes jogi segítségnyújtást vagy a pro bono ügyvállalást tárgyalja, hanem az ügyvéd által a társadalom tagjaként végzett, ellenszolgáltatás nélküli tevékenységek általános lehetőségét kívánja fenntartani. A rendelkezés ebből következően nem intézményesíti és nem ösztönzi a pro bono munkát, hanem pusztán kizárja, hogy az összeférhetetlenségi szabályok annak elvi lehetőségét is megszüntessék. A szabályozás mögött így felismerhető az ügyvéd közösségi szerepvállalásának elismerése, ez azonban nem jár együtt a pro bono fogalmának meghatározásával, kedvezményezettjeinek körülhatárolásával vagy a tevékenység szakmai feltételeinek kialakításával. Mindez jól szemlélteti a magyar szabályozás megengedő, de nem ösztönző jellegét. A jogalkotó lehetőséget biztosít az ingyenes közösségi tevékenységre, de az ügyvédi szaktudás közérdekű, díjmentes felhasználását nem emeli ki annak általános köréből. A pro bono ezért nem jelenik meg önálló jogintézményként, hanem a díjmentesen végezhető tevékenységek egyik, jogilag külön nem nevesített formája marad.

Azonban az adatokból azt láthatjuk, hogy a pro bono teljes szabályozatlansága ellenére is vannak, akik rendszeresen végzik ezt a tevékenységet. A 4. táblázatból láthatjuk azt, hogy bár a törvényben nem került rögzítésre kötelező pro bono tevékenység végzése, a válaszadó ügyvédek mindössze 2%-a válaszolta azt, hogy még sohasem végzett ellenszolgáltatás nélküli ügyet. Azonban rendszeresen alig több, mint egynegyedük végez ilyen munkát.

[228] A törvényjavaslat részletes magyarázata 23-24 §. 14.

6. táblázat: Előfordult-e, hogy ellenszolgáltatás nélkül vállalt ügyet?[229]				
		Elemszám	***Érvényes százalék***	***Göngyölt százalék***
	nem	21	2%	2%
	igen, egyszer	29	2,7%	4,7%
	többször	730	68,4%	73%
	rendszeresen	288	27%	100%
	Összesen	1068	100%	
Missing	*NV*	8		
Összesen		1076		

6. ábra: 7. táblázat: Előfordult-e, hogy ellenszolgáltatás nélkül vállalt ügyet?

Bár nemzetközi szinten azt láthatjuk, hogy a pro bono valamilyen típusú szabályozása megjelenik, itthon azonban nem ez vált kötelezővé, hanem a kötelezően elvégzendő kreditalapú képzés, amit a megyei kamaráknak kell megszervezniük. A két terület összehasonlítása azért indokolt, mert mindkettő az ügyvédi magatartás jogi eszközökkel történő alakítására irányulhat: az egyik az ügyvédi szaktudás aktualizálását, a másik annak társadalmi célú felhasználását segítheti elő. A kötelező továbbképzés bevezetésének a hasznossága azonban megkérdőjelezhető, hiszen az elemzett mintában szereplő ügyvédekről az mondható el, hogy 77,8%-ukkal szemben mindössze 22,2% volt az, aki nem vett részt szakmai továbbképzésen a kötelező továbbképzések törvénybe iktatása előtt. Bár, ha ezt a kérdést megnézzük életkori bontásban, akkor azt láthatjuk *(5. táblázat),* hogy az idősek nagyobb arányban vettek részt önszántukból továbbképzéseken (szig.: 0,00), ez mégsem jelenti azt, hogy a fiatalok nem képzik magukat, nem frissítik a tudásukat, például újonnan megjelenő szakkönyvekből.

[229] Saját szerkesztés U.Á. adatai alapján.

7. A jogi diploma megszerzése óta részt vett- e valamilyen szakmai továbbképzésen? & korcsoportok. Crosstabulation (N=1076)[230]						
	Korcsoportok					***Összesen***
	X–35 év	***36–45 év***	***46–55 év***	***56–65 év***	***66–X év***	
igen	13,4%	30,5%	21,9%	26,1%	8,1%	100%
nem	21,1%	35,1%	25,4%	12,7%	5,7%	100%
Összesen	15,1%	31,5%	22,7%	23,2%	7,6%	100%

7. ábra: 8. táblázat: A jogi diploma megszerzése óta részt vett-e valamilyen szakmai továbbképzésen? & korcsoportok.

A két vizsgált magatartás összevetése sajátos szabályozási ellentmondást tár fel. Miközben a szakmai továbbképzés már a kötelező rendszer bevezetése előtt is elterjedt volt az ügyvédek körében, a jogalkotó annak intézményesítését és ellenőrizhetővé tételét szükségesnek ítélte. Az ellenszolgáltatás nélküli ügyvállalás hasonlóan széles körű gyakorlata ellenére a pro bono tevékenységhez nem kapcsolt fogalmi meghatározást, intézményi keretet vagy ösztönzőrendszert. E különbségből nem következik, hogy a továbbképzés kötelezővé tétele szükségtelen lett volna; arra azonban rámutat, hogy a jogalkotó az ügyvédi professzió szakmai kompetenciáinak fenntartását szabályozási feladatként, társadalmi felelősségének előmozdítását viszont alapvetően az egyéni és szakmai önkéntesség körébe tartozó kérdésként kezelte.

Az instrumentális kondicionálás nézőpontjából a magyar modell ezért aszimmetrikusnak tekinthető. A továbbképzés esetében a jogszabály kötelezettséget, ellenőrzést és intézményi keretet alkalmaz a kívánt magatartás kialakítása érdekében, a pro bono esetében viszont lényegében sem pozitív megerősítést, sem kikényszeríthető elvárást nem kapcsol a már egyébként is létező gyakorlathoz. A szabályozási hiány így nem a társadalmi felelősségvállalás teljes hiányával jár együtt, hanem annak informális és egyenlőtlenül érvényesülő formáit hagyja fenn.

V.5. Összegzés

A törvényalkotási folyamat vizsgálata alapján megállapítható, hogy az ügyvédi tevékenység újraszabályozását széles körű szakmai és parlamenti előkészítés előzte meg,

[230] Saját szerkesztés U.Á. adatai alapján.

annak középpontjában azonban elsősorban a hivatás szervezeti átalakítása, a jogtanácsosok kamarai integrációja, az összeférhetetlenség és a szakmai működés modernizációja állt. Az ügyvédi hivatás társadalmi felelőssége, valamint a pro bono tevékenység intézményesítésének lehetősége sem a törvényalkotási folyamatban, sem annak szakmai recepciójában nem vált meghatározó kérdéssé.

A szabályozás elismeri az ügyvédek ingyenes, karitatív és közösségi tevékenységének lehetőségét, de nem különíti el ezeken belül a pro bono jogi segítségnyújtást. Emiatt a jogszabály alapján nem állapítható meg, hogy az ellenszolgáltatás nélkül végzett ügyvédi munka milyen arányban szolgál rászoruló személyeket, civil szervezeteket vagy tágabb közérdekű célokat. A törvény előkészítését nem előzte meg olyan, nyilvánosan hozzáférhető szükséglet- vagy hatásvizsgálat, amely feltárta volna a díjmentes ügyvállalás elterjedtségét, társadalmi funkcióit, illetve intézményes támogatásának lehetséges formáit.

A kutatás empirikus adatai ugyanakkor azt mutatják, hogy az ellenszolgáltatás nélküli ügyvállalás a fogalmi meghatározás és a jogszabályi ösztönzők hiánya ellenére is széles körben jelen van az ügyvédi gyakorlatban. Mivel azonban a kérdőívben alkalmazott kategória tágabb a szűkebb értelemben vett pro bonónál, az adatokból nem határozható meg pontosan, hogy e tevékenységek mekkora része irányult a joghoz való hozzáférés elősegítésére vagy valamely közérdekű cél megvalósítására. Az eredmények ezért egyszerre jelzik a díjmentes ügyvállalás szakmai beágyazottságát és a pro bono pontosabb fogalmi, illetve empirikus elkülönítésének szükségességét.

Az intézményi bizalom javítására irányuló jogalkotói szándék a rendelkezésre álló adatok alapján indokoltnak tekinthető, a törvénymódosítás és az igazságszolgáltatásba vetett bizalom későbbi alakulása között azonban hatásvizsgálat hiányában nem állapítható meg oksági kapcsolat. A törvény eredményessége ezért ezen a területen pusztán az előkészítő dokumentumok és a parlamenti felszólalások alapján nem ítélhető meg.

A jogszabály előnyére írható, hogy intézményes kereteket teremtett ahhoz, hogy az ügyvédek élethosszig képezzék magukat, a kötelező továbbképzési rendszer tényleges hatékonyságáról azonban megfelelő utólagos hatásvizsgálat nélkül nem vonható le megalapozott következtetés. A korábbi önkéntes továbbképzési részvétel magas aránya

önmagában nem teszi szükségtelenné a kötelező rendszert, de indokolttá teszi annak vizsgálatát, hogy az intézményesítés milyen hozzáadott értékkel járt.

Hasonlóképpen további vizsgálatot igényelne a jogtanácsosok kamarai integrációjának és az elektronikus ügyintézés kiterjesztésének hatása. A rendelkezésre álló jogalkotási dokumentumokból nem állapítható meg, hogy ezek a változások összességében csökkentették-e az ügyvédi munka adminisztratív terheit, vagy csupán átalakították, illetve részben az ügyvédekre hárították azokat. Ez a pro bono tevékenység szempontjából sem közömbös, mivel az adminisztratív és technikai követelmények teljesítésére fordított idő és erőforrás befolyásolhatja az ellenszolgáltatás nélkül vállalható ügyekre rendelkezésre álló kapacitást.

Összességében az ügyvédi tevékenység újraszabályozása szükséges és több területen indokolt volt, a rendelkezések gyakorlati eredményessége azonban utólagos empirikus vizsgálat hiányában nem ítélhető meg egyértelműen. Különösen indokolt lenne annak feltárása, hogy a szervezeti, továbbképzési és technikai változások miként alakították az ügyvédek munkaterheit, szakmai autonómiáját és társadalmi szerepvállalásra fordítható kapacitását. A pro bono szempontjából a törvény legfontosabb sajátossága végül nem valamely kifejezett tilalom vagy kötelezettség, hanem a szabályozás visszafogottsága. A jogalkotó lehetővé tette az ingyenes ügyvédi tevékenység bizonyos formáit, de nem alkotta meg a pro bono önálló fogalmát, nem hozott létre annak közvetítésére vagy nyilvántartására szolgáló intézményi rendszert, és nem kapcsolt hozzá közvetlen ösztönzőket. A magyar modell ezért olyan megengedő, de nem ösztönző szabályozásként írható le, amely a társadalmi felelősségvállalás érvényesülését elsősorban az ügyvédek egyéni motivációira és a hivatás informális normáira bízza.

VI. Civil aktivitás, mint társadalmi cselekvés[231]

VI.1. Konfliktusos csoportok: Ellenkultúra és szubkultúra

A hatalommal és a társadalmi normák egyes elemeivel szembeni kritikus hozzáállás különböző formákban jelent meg az eltérő történelmi korszakokban és földrajzi környezetekben. Míg Marx (1867) a tőkés és munkásosztály konfliktusát a termelőeszközökhöz való hozzáférés alapján értelmezte, melynek megnyilvánulása az osztályharc volt, addig a modern ifjúság- és szubkultúra-kutatók inkább az alternatív normarendszerekre helyezik a hangsúlyt: arra, hogy a vizsgált csoportok gondolkodásmódja és értékrendje egyes elemeiben eltér a többségi társadalométól. Sally F. Moore elmélete szerint a *fél-autonóm társadalmi mez*ők saját szabályalkotó képességgel rendelkeznek, ugyanakkor a tágabb társadalmi környezet részét képezik, egymással átfedésben állhatnak, és bizonyos vonatkozásokban azonos vagy hasonló szabályokat is követhetnek.[232]

Míg Jamaikában a rasztafarizmussal lázadtak a fehérek politikai elnyomásával szemben, ez a jamaikai feketék vallása lett, hazánkba a zenén keresztül kvázi ideológiaként érkezett meg. Magyarországon a munkásosztály fiataljainak a punk mozgalma volt az talán, ami a legnagyobb jelenőséggel bírt ilyen tekintetben, de ez már szubkultúra volt, míg az amerikai hippi éra ellenkultúrának tekinthető. Az ellenkultúra és a szubkultúra bár hasonló jelenségek, mégis meg kell őket különböztetni.

Az ellenkultúra modern fogalma és a hozzá kapcsolódó, sajátosan 20. századi mozgalmi forma a második világháborút követő időszakban, különösen az 1960-as években vált meghatározóvá.[233] Ezeknek a mozgalmaknak a kialakulása elsősorban az

---

[231] *„Társadalmi cselekvésnek viszont az olyan cselekvést nevezzük, amely a cselekvő vagy a cselekvők által szándékolt értelme szerint mások viselkedésére van vonatkoztatva, és menetében mások viselkedéséhez igazodik."* A cselekvő ember nem elszigetelten cselekszik, hanem más emberekre tekintettel, azokkal interakcióban. Ez adja a cselekvés társadalmi jellegét. Így tehát a társadalmi cselekvés lényege, hogy az egyén a többi emberre reagálva, vagy akár velük együttműködésben cselekszik, de viselkedése lehet ellenállás, vagy akár utánzás is. (Weber, 1987: 37.)

[232] Nagy, 2015: 28–29.

[233] A domináns kulturális és vallási renddel szemben alternatív normarendszert kialakító közösségek története jóval korábbra nyúlik vissza. Yinger szerint ugyanis akkor beszélhetünk „contraculture"-ről, amikor egy csoport normarendszerének meghatározó eleme a társadalom domináns értékeivel való konfliktus. (Yinger, 1960) E szerint a definíció szerint ellenkultúrális alakzatokként határozhatunk meg olyan vallási kisebbségeket, mint a hugenották, akiknél dokumentálható a kisebbségi identitás tudatos kialakítása, (Lachenicht, 2007) de a puritánok is ide sorolhatók, akik nem feltétlenül kivonulni akartak a fennálló társadalomból, hanem annak vallási és erkölcsi átalakítására törekedtek. (Collinson, 1967) Ez a törekvés Yinger későbbi tipológiájában a radikális-aktivista ellenkultúra ideáltípusához áll közel: az ilyen

ifjúság lázadásának az eredménye, tünete volt.[234] Az ellenkultúra legfontosabb vonása, hogy az uralkodó kultúra alternatívája szeretett volna lenni, nyíltan szembeszálltak azzal, illetve annak értékrendjével, ide tartoztak például a *beatnikek* és a hippik, mint ennek eklatáns mondenebb példája. Először volt a beat, ami 1957-ben született San Franciscoban, ez egyszerre volt mozgalom és irodalom. [235] A „beatköltők" adtak ennek a szubkultúrának egy művészi, reflektált értelmezést.[236] Klaniczay Norman Mailerre hivatkozva írta, hogy a beatnik azt az inspiráló környezetet keresi, amely felszabadítja a tömegkultúra szorongatásából, és ezt nem a városi, értelmiségi közegben találja meg, hanem azon kívül, a fekete zenészekkel, a free jazz ütemeiben, a csavargók mellett, a marginális egzisztenciák világában .[237] A beat kilépett a társadalomból, utána az már nem érdekelte, ítéletet mondott: a társadalom javíthatatlan. Őket követték a hippik a '60-as években, akiknek a mibenléte talán a passzív aktivitásukból érthető meg leginkább.[238] A hippik nem ellenezték a kapitalista társadalmat, államszervezetet, hanem egyszerűen megtagadták azt. Kívül álltak a jóléti, fogyasztói, posztindusztriális és az ipari társadalmon (csak annyi munkát végeztek, amennyi a létfenntartáshoz szükséges). Elutasították a státuszok létjogosultságát, az anyagi csereértékkel jutalmazott munkát, a tulajdont, a hatalmat, a kizsákmányolást.[239] Mégis, szemben a beattel, a hippi bár kívül állt a társadalmon, de példát kívánt mutatni annak, így nem távolodott el tőle teljesen. Ezek a fiatalok lobbiztak a háború és az erőszak ellen, és kiálltak a szexuális szabadság mellett. A társadalom jobbá tételére törekszenek, rombolásra soha és hittek benne, hogy a létezésük puszta ténye jobb belátásra inti az embereket.[240]

Az ellenkulturális mozgalmak a '60-as évek végére Magyarországra is begyűrűztek, akkoriban a kultúrpolitika egyre elfogadóbbá vált, az addig egységes ifjúság

közösség nem elszigetelődik a többségi társadalomtól, hanem új normákat hirdet és a társadalmi rend átalakítására törekszik (Yinger, 1977: 838).

[234] Sükösd, 1985: 18.

[235] Kokovicz, 2000.

[236] Sükösd, 1985.

[237] Klaniczay, 2013: 134.

[238] Sükösd, 1985: 17-18.

[239] Szapu, 2002: 112-115.

[240] Miután a '70-es évek végére ez a korszak lecsengett, új zenei irányzatok és stílusok jelentek meg, az ifjúsági szubkultúra még differenciáltabbá vált.[240] Az újak, az előzőekhez hasonlóan szintén nem voltak homogén csoportok. Budapesten a '80-as évek elején, Szapu szerint, már nyolc ifjúsági csoport különült el egymástól, ezek egyrészt a csövesek táborát alkotó „hippik", „hobók", „intellektuel csövesek" és a „valódi csövesek", másrészt voltak még a „popperek" és a „digók", akiket a discókban lehetett megtalálni. Harmadrészt a punkok új irányzatát képviselő, egyik csoportba sem besorolható „arany középutasok". Volt még egy kategória, akik igazán egyik előző csoporthoz sem tartoztak, akik hétköznapról hétvégére, és hétvégéről hétköznapra váltogatták a szerepeiket. A csoport ruházatát hétvégén úgymond jelmezként hordták, ők voltak a „vasárnapi csövesek, szalonpunkok" (Sükösd, 1979: 11.)

itt is több részre szakad. A ’70-es években voltak csövesek, digók és a punkok, illetve nekik különböző csoportjaik.[241]

A szubkultúra fogalmának definiálása nem a legegyszerűbb, számos meghatározása létezik. Ezek elméleti gyökerei a funkcionalista szociológiához nyúlnak vissza. A funkcionalisták úgy gondolták, hogy azok lesznek tagjai egy szubkultúrának, akik szerint a társadalmi célok megvalósításához nem elérhetőek számukra a megfelelő eszközök, így alternatív módszereket választanak.[242] A szubkultúra fogalmát Cohen vezette be az 1955-ben; leírása alapján a szubkultúra létrejöttéhez, a többségi társadalométól, és a többi szubkultúráétól eltérő normákra, gondolkodásra és viselkedésre van szükség, amit többek elfogadnak.[243] A ’70-es években és a ’80-as évek elején a CCCS (Centre for Contemporary Cultural Studies)[244] kidolgozott egy szubkultúra-elmélet, amely szerint a szubkultúra a társadalomban lezajló strukturális változásokra adott válasz a középosztálybeli fiataloktól, egyfajta kollektív ellenállás, más csoportoknál pedig kulturális jelzés a nehéz helyzetükre. Ez nagyban támasza volt a szociológusoknak a zene, a fiatalok és a stílus vizsgálata közben, de az utóbbi pár évtizedben egyre többen kritizálják ennek az elméletnek azt a tulajdonságát, hogy strukturálisan írja le azokat a jelenségeket, amelyek a fogyasztói autonómia és a kreativitás példái.

Ezeket a szubkultúrákat ugyanis a rajongók kultúrájától meg kell különböztetni, az előbbi nem passzív, hanem aktív, nem fogyasztó, hanem ellenálló.[245] Zeneszövegekben vizsgálva különböző társadalmi és kulturális jelenségeket azt tapasztalhatjuk, hogy akarva – akaratlanul is függenek az adott szucio-kulturális háttértől és a tértől, ahol az alkotó él. Ennek hatására a zene egy adott kulturális csoport olyan reprezentációja lehet, aminek a segítségével bepillantást nyerhetünk abba, hogy milyen viszonyuk van azzal a környezettel, amivel nap, mint nap érintkeznek. Ilyen módon viszonylag egyszerűen megérthető a különbség olyan zenei stílusok témái között, mint a munkásosztály béli fiatalok erőszakos punk zenéje, amire előszeretettel pogóznak, vagy az amerikai gettók fekete fiataljai által elindított hip-hop. Martin Stokes azt írja: *„A zenei esemény… felidézi és szervezi a kollektív emlékeket és bemutatja a helyi élményeket, teszi ezt olyan intenzitással, erővel és egyszerűséggel, ami semmilyen más társadalmi*

[241] Szapu, 2002.
[242] Rácz, 1998: 136.
[243] Gál, 2009: 3-4.
[244] Kortárs Kritikai Kultúrakutatási Központ, 1964-ben hozta létre Birminghamben Righard Hoggart.
[245] Kacsuk, 2012: 15.

tevékenységhez sem párosul."[246] Összességében tehát ezek a kultúraformák reflektálnak a társadalmi térre, ha változtatni nem is tudnak a társadalmi környezeten, de kritikát megfogalmaznak, felhívják a figyelmet a fennálló problémákra.

Miért fontos ez az ügyvédek pro bono munkájának a tekintetében? Az ügyvédség egy részének és a nevezett ellen-, és szubkultúrális csoportok értékrendi konfliktusainak jellegében és céljainak társadalmi dimenziójában van átfedés. A fontos különbség az, hogy míg az ifjúsági csoportoknak nincs eszközük változtatni, „csak" tüntetőleg tudnak kiállni a hatalmi szempontból vett többség akaratával szemben, addig az ügyvédek a joghoz való hozzáférés hatására rendelkeznek eszközzel ahhoz, hogy harcba szállhassanak az általuk nem elfogadhatónak tartott szabályok megváltoztatásáért. A hivatásrend társadalmi szerepe, szerepvállalása nem merül ki abban, hogy ingyen adnak jogi segítséget rászorulóknak, tevékenységüknek lehet olyan dimenziója, ami változást kíván elérni az általa birtokolt eszközök felhasználásával. Így az ügyvédség lázadás helyett joggal harcolhat a társadalmi változásért.

VI.2. Munkadefiníció és cselekvéselmélet

Max Weber cselekvéselméletének egyik elemeként kitér a társadalmi cselekvés kategorizálására. A társadalmi cselekvés három különböző típusát különbözteti meg: a (1) harcot: *„»Harcnak« nevezünk egy társadalmi kapcsolatot, amennyiben a cselekvőt az a szándék vezeti, hogy saját akaratát a másik vagy a többi féllel szemben keresztülvigye."* – a szereplők közt tehát érdekkonfliktus alakul ki.;[247] (2) a közösséget: *„»Közösségnek« nevezzük a társadalmi kapcsolatot, ha a társadalmi cselekvést ... a résztvevők szubjektíve átérzett (érzelmiindulati vagy tradicionális) összetartozásán alapuló beállítódás jellemzi."*; és (3) a társulást: *»Társulásnak« nevezzük a társadalmi kapcsolatot, ha a társadalmi cselekvést racionálisan (érték- vagy célracionálisan) motivált érdekkiegyenlítődésen vagy ugyanígy motivált érdekkapcsolódáson alapuló beállítottság jellemzi."*.[248] Ha a civil szektor szervezeteit, társulásait (a formálisakat és az informálisakat egyaránt) aktoroknak tekintjük, a csoportot pedig a cselekvés

[246] Daynes, 2005: 17.
[247] Syi, 2011: 96.
[248] Syi, 2011: 97.

szempontjából vett egonak, akkor a civil csoportosulások tevékenységi körök vonatkozásában leírhatóvá válnak a cselekvéselmélet kategóriái által.[249]

Jelen disszertáció munkadefiníciójaként >>közösségnek<< tekintem, mely valamilyen közös cél megvalósítására irányul; például a kulturális örökség megóvására, vagy a természetvédelemre irányuló közhasznú civil aktivitást; >>társulásnak<< a sportegyesületek tevékenységét, illetve a tevékenységük térítés díj nélküli támogatását, illetve egyéb olyan összetartó kapcsolati tőkén alapuló segítségnyújtást, ami a segítségnyújtást végző valamiféle „mi tudatából" indul ki, így például a baráti kapcsolatok.[250] A >>harc<< esetben viszont, mivel mindkét fél cselekvése társadalmi cselekvés, a szervezeté és az államé is, így társadalmi kapcsolatról van szó,[251] ami jelen esetben erősen jogi vonatkozású és egyben átpolitizált kérdéseket foglal magában. Ilyen szervezet például – magyar példáknál maradva – a Helsinki Bizottság, *aki „ azoknak segít, akiknek az állam megsérti az emberi jogaikat";*[252] a Társaság az emberi szabadságjogokért, akik úgy fogalmaznak, hogy: *„azért dolgozunk, hogy Magyarországon mindenki megismerhesse alapvető emberi jogait, és érvényesíthesse azokat a hatalom indokolatlan beavatkozásaival és mulasztásaival szemben (...)minket keresel, ha az állammal vagy hivatalos szervvel, illetve intézménnyel állsz szemben.";*[253] az Amnesty International, akik facebook oldalukon úgy fogalmaznak, hogy *„különösen fontos feladatunknak tekintjük, hogy fellépjünk meghatározott magyarországi emberi jogi problémákkal kapcsolatban, és hozzájáruljunk egy nyitottabb, az emberi jogokat tiszteletben tartó Magyarország megvalósulásához",*[254] a Háttértársaság jogsegély szolgálat, akik *„ingyenes jogi tanácsadást és képviseletet biztosítanak a szexuális irányultság vagy nemi identitás szerinti hátrányos megkülönböztetés, erőszak vagy zaklatás áldozatai számára",*[255] vagy a Patriarchátust Ellenzők Társasága Jogvédő Egyesület (későbbieken Patent), akik többek között bántalmazó kapcsolatban élő nőknek

[249] Itt fontos nyomatékosan leszögeznünk, hogy Wéber nem a civil társadalomra, és nem a civilszervezeti aktivitásra vonatkoztatva fejtette ki elméletét.
[250] 1997. évi CLVI. törvény a közhasznú szervezetekről 26.§ c) pontja határozza meg a közhasznú tevékenységek körét.
[251] Bertalan, 2001: 119.
[252] https://helsinki.hu/rolunk/
[253] https://tasz.hu/
[254] https://www.facebook.com/amnesty
[255] https://hatter.hu/tevekenysegunk

biztosítanak jogsegély szolgáltatást,[256] illetve indítottak egy panaszvonalat abortusszal kapcsolatos jogsértések ügyében.[257]

Ezeknek a szervezeteknek a munkája azért is problematikus, mert a tevékenységi körük általában olyan jogi problémákat érint, amik heves társadalmi viták kereszttüzében állnak. Ezért is helyes megítélésem szerint ezt a tevékenységet a weberi cselekvések közül a harccal azonosítani. A nagy társadalmi reakciót kiváltó jogi kollíziók miatt induló megmozdulásokat is ebbe a kategóriába sorolom tehát, mint például a Patent egyesület vállalt feladatköreivel kapcsolatban azt, hogy küzdenek a nők reprodukciós jogaiért az abortuszt övező társadalmi és jogi vitában, ahol a magzat és az anya jogai ütköznek egymással. A későbbiekben erről a harcról lesz szó.

VI.3. A pro bono, mint a harc eszköze

A társadalmi felelősségvállalás színterei közül érdemes különállóan tárgyalni az olyan jogsegélyszervezeteket és a náluk sokszor ingyen dolgozó ügyvédek tevékenységét, akik ingyenes jogi segítséget nyújtanak számos különböző problémás jogi területen. Ilyen például sok más mellett Magyarországon a Társaság a Szabadságjogokért, a Helsinki Bizottság, a Hintalovon Alapítvány, akik sokszor alapjogi kollíziók esetében foglalkoznak jogvédelemmel.

Az alapjogok kollíziója mindig egy nagyon problematikus kérdés, mind jogi, mind szociológiai vonatkozásan. Két jog ütközése esetén valamelyik fél jogai feltétlenül sérülni fognak, ezzel a jogtudomány művelői foglalkoznak is, azonban ezek a jogütközések a jogok természetéből fakadóan társadalomi visszhangot, reakciót is kiváltanak, kivétel nélkül, csak az intenzitás különböző. Várhatóan kisebb társadalmi megmozdulásra tarthat számot egy napi probléma kollíziója, mint két korlátozhatatlan jog ütközése. Utóbbi esetében tüntetéseket, petíciók indítását, stb. is indukálhat egy olyan törvénymódosítás, ami kapcsolatban áll a problémás kérdéskörrel. A jogtudomány, kivéve a szociológiai jellegű jogelméleteket, a szociológiai dimenziókkal általában nem, vagy csak alig foglalkozik, annak ellenére, hogy a jogütközések állandóan jelen vannak a jogi és társadalmi életben, másfelől az ezekre irányuló civil hangok napjainkban talán aktívabbak, és hangosabbak, mint valaha; a konkrét példákra vonatkozásában pedig

[256] Bár nem kizárólag nők válnak párkapcsolati erőszak áldozatává, de a statisztikai adatok alapján ők vannak többségben. (Németh, 2012)
[257] https://www.patent.org.hu/így-segítünk

kiváltképp az elsőben, ami az abortusszal foglalkozik, hiszen az utóbbi időben számos megosztó változás tapasztalható nemzetközi szinten, párhuzamosan a jobboldali pártok egyre nagyobb térnyerésével.

Az ilyen problémás kérdések köré szerveződött közéleti események gyakran nagy társadalmi érdeklődésre tartanak számot, ami miatt a politikai pártok is gyakran használják ezeket kampánycélokra; ki-ki a saját ideológiai meggyőződése szerint választva oldalt. Ugyanakkor ezek azok az események is, amik a legtöbb embert sarkalják aktív állampolgári szerep gyakorlására. Gondoljunk csak a mai közélet legmegosztóbb eseményére a budapesti Pridera, ami már nem pusztán az LMBTQ közösség jogairól szól, sok más tekintetben is tematizálja a közbeszédet, például gyermekvédelem, gyülekezési szabadság, demokratikus jogok, és sok más tekintetében. Az ilyen megmozdulások kapcsán sok jogvédő szervezet, és jogász is foglal állást, kiállva a saját értékrendjük szerinti közjó mellett, ami gyakran, a fent nevezett esetekben kivétel nélkül szemben áll a kormány, a jogalkotók, illetve a korábbi jogalkotók álláspontjával, vélekedésével a közjóról. Így válik tulajdonképpen az alapjogok kollíziója körüli társadalmi, morális és jogi vita egyfajta >>harccá<< annak a kérdésben, hogy kinek van igaza abban, hogy mi is a közjó?!

VI.3.1. esettanulmány, abortusz[258]

Az abortusz kérdésköre azért is „ég", nem csak ma, hanem égett mindig is, mert Alkotmányjogi értelemben azonos értékű jogok ütközéses mögött nagyon erős ideológiai, etikai, morális, vallási konfliktus is meghúzódik.[259] Mikor kezdődik az élet? Kinek az élete számít *jobban*? Ezekre a kérdésekre nem lehet olyan választ adni, így jogszabályt sem lehet olyat megalkotni, amivel mindenki egyet tudna érteni. Bár más tekintetben is a hatalom szempontjából vett többségnek az ideológiája érvényesül leginkább a

[258] A fejezet nem tartalmazza a dolgozat nyilvános védésre beadásakor aktuálisan folyamatban lévő jogszabályi változtatások előkészítését érintő társadalmi diskurzust, ami az abortusztabletta legalizálásáról és az eseményutáni tabletta vénykötelességének megszüntetéséről folyik.

[259] A terhesség megszakításának jogi és vallási megítélése Magyarországon is középkori előzményekre vezethető vissza. Könyves Kálmán I. törvényének 58. fejezete a magzatát elpusztító nőt egyházi vezeklésre kötelezte, így a cselekményt még alapvetően vallási és erkölcsi vétségként kezelte. A későbbi büntetőjogi fejlődésben fokozatosan elkülönült egymástól a magzatelhajtás és a már megszületett gyermek megölése, miközben mindkét cselekmény megítélését erősen befolyásolta az élet vallási eredetű védelme és a korabeli társadalmi viszonyok. Lásd erről bővebben Bató Szilvia: A magzatelhajtás tényállása az osztrák és a magyar jogtudományban a Theresianától 1848-ig. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica*, Tomus LXIII., Fasciculus 2., 2003, 3–34.; Bató Szilvia: A csecsemőgyilkosság és a gyermekkitétel a magyar és az osztrák büntetőjog-tudományban a 19. század első felében. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica*, Tomus LXXII., 2009, 3–46.

törvényalkotás folyamatában, de ez a problémakör olyan mélyen gyökeredző szembenálláson alapszik, hogy egy folytonos társadalmi harcot eredményez. Az ilyen típusú harcokban pedig a jogász társadalomnak mindig is kiemelt szerepe volt és lesz, a joghoz való viszonyuk, és az ebből fakadó, a harchoz szükséges inkorporált kulturális tőkéjük miatt.[260]

A második nem című, 1949-ben íródott Simone de Beauvoir könyvben a szerző úgy véli, hogy a férfiak teljes összhangban vannak a testükkel, és reprodukciós tevékenységükkel, ezek az önmegvalósításukat nem akadályozzák, azonban a nő viszonya saját testéhez ambivalens: a fajnak való kiszolgáltatottsága gátolja törekvésében, például a terhesség. Ennek a kettőségnek a jelenléte mai napig érezhető mind a társadalmi diskurzusban, mind az országok jogforrásaiban, bár nagy eltérések figyelhetők meg a nemzetek erre a kérdéskörre irányuló szabályozásában. A nélkül, hogy a nemzetközi események, jogharmonizációs trendek elemzésére részletesen kitérnénk,[261] összességében elmondhatónak látszik, hogy bár az országokban különböző ütemben és módon változik ugyanis a szabályozása, de többnyire a liberális oldal irányába mozdultak, bár máig vannak olyan országok Európában is, ahol tiltott az abortusz bármilyen formában: így Lengyelország és Málta.[262]

Magyarországon 1959 óta végezhető szélesebb körben legálisan abortusz, amit a Ratkó-korszak kényszerített népesedési stratégiája előzött meg.[263] Miután a terhességmegszakítás legálissá vált, a helyzet javult ugyan, de a rendszer megnehezítette a 1047/1956. számú minisztertanácsi határozattal az abortusz igénylését. A 4/1973. (XII. 1.) EüM rendelet a terhességmegszakítás iránti kérelem elbírálásáról már 10 különböző esetet meghatároz arra, hogy milyen esetekben engedélyezhető az abortusz; ez a lista már egészen hasonlatos a maihoz.[264] Viszont a Minisztertanács népesedéspolitikai feladatokról szóló határozatában197-ben úgy fogalmaztak, hogy *„el kell érni, hogy a nem*

[260] Bourdieu a kulturális tőke egyik elemként megkülönbözteti az inkorporált kutúrális tőkét, ami ezen tőkefaj olyan alegysége, ami az egyén személyiségének, tudásának, készségeinek és viselkedésének szerves részévé vált. (Bourdieu: 1999)

[261] Erről részletesen: Paizs Melinda Adrienn: Az abortusz korlátozásának egészségszociológiai dimenziói – jogi eszközök a pro life – pro choice vita feloldására (megjelenés alatt: Multidiszciplináris Egészség és Jóllét folyóirat)

[262] Itt természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni azt, hogy a két ország „speciális" helyzetben is van, ha a történelmi múltját tekintjük. A nemzeti trauma és kollektív veszteség tudata ugyanis meghatározza a jelenlegi intézkedéseket is, a nagy arányú civil és katonai veszteségek miatt. Továbbá mindkét ország erősen katolikus, a vallás szerepe pedig a háború után erősödött is. A vallási és történelmi emlékezet tehát összefonódik morálpolitikai következményként**,** és hozzájárul a szigorú abortuszpolitikához.

[263] Tóth, 2022: 67.

[264] 4/1973. (XII.1.) EüM rendelet a terhességmegszakítás iránti kérelem elbírálásáról.

kívánt terhességet megelőzzék, ne pedig megszakítsák."[265] A magzati élet védelméről az 1992. évi LXXIX. törvény rendelkezik, a terhességmegszakítást is ebben szabályozzák.[266] Azt mondhatnánk, hogy a törvény maga liberális, hiszen több esetben is lehetséges az abortusz elvégzése, azonban a közeg radikális a következők miatt.

Ez a törvény úgy fogalmaz a prevencióval kapcsolatban, hogy *„az állam elősegíti a fogamzásgátló készítmények és eszközök rászorultságtól függő kedvezményes igénybevételét, a magzati élet védelmét szolgáló, valamint a fogamzásszabályozást ismertető kiadványok közzétételét és a tömegkommunikáció fórumain való ismertetését"* – ez azonban a gyakorlatban nem valósul meg hatékonyan.

Viszont Magyarországon 2012 januártól: *„minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatásától kezdve védelem illeti meg".* Ez az abortusszal kapcsolatban fontos kérdéseket vet fel, hiszen, ha az első pillanattól kezdve illeti meg a magzatot a védelem, akkor az anya önrendelkezési jogával ütközhet bizonyos esetekben. Az alapjogok kollíziójával kapcsolatban az Alkotmánybíróság 1992-ben deklarálta, az arányosság követelményét.[267] Az abortusz esetében ez az arányossági elv úgy teljesül hazánkban, hogy az abortusz a fent említett esetben elvégezhető legálisan, azonban számos olyan tényező áll fenn, ami a valós hozzáférés lehetőségét csökkenti. Amennyiben a terhes nő a terhesség megszakítás okának a súlyos válsághelyzetet jelöl meg, akkor a terhesség orvosi papírjaival köteles családvédelmi szolgálaton megjelenni tanácsadásra két alkalommal. Itt többek között a fogamzásgátlás lehetőségeiről is

[265] Petőfi Népe (1974) Szülés, művi terhességmegszakítás, vagy fogamzásgátlás?

[266] „5. § (1) A terhesség csak veszélyeztetettség, illetőleg az állapotos nő súlyos válsághelyzete esetén, az e törvényben meghatározott feltételekkel szakítható meg. (2) Súlyos válsághelyzet az, amely testi vagy lelki megrendülést, illetve társadalmi ellehetetlenülést okoz.6. § (1) A terhesség a 12. hetéig szakítható meg, ha a) azt az állapotos nő egészségét súlyosan veszélyeztető ok indokolja;) a magzat orvosilag valószínűsíthetően súlyos fogyatékosságban vagy egyéb károsodásban szenved; c) a terhesség bűncselekmény következménye, valamint d) az állapotos nő súlyos válsághelyzete esetén"

[267] „Az alapvető jogokra és kötelességekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg, alapvető jog lényeges tartalmát azonban nem korlátozhatja. Az állam akkor nyúlhat az alapjog korlátozásának eszközéhez, ha másik alapvető jog és szabadság védelme vagy érvényesülése, illetve egyéb alkotmányos érték védelme más módon nem érhető el. Az alapjog korlátozásának alkotmányosságához tehát önmagában nem elegendő, hogy az másik alapjog vagy szabadság védelme vagy egyéb alkotmányos cél érdekében történik, hanem szükséges, hogy megfeleljen az arányosság követelmén2yeinek: az elérni kívánt cél fontossága és az ennek érdekében okozott alapjogsérelem súlya megfelelő arányban legyen egymással. A törvényhozó a korlátozás során köteles az adott cél elérésére alkalmas legenyhébb eszközt alkalmazni. Alkotmányellenes a jog tartalmának korlátozása, ha az kényszerítő ok nélkül, önkényesen történik vagy ha a korlátozás súlya az elérni kívánt célhoz képest aránytalan." (30/1992 (V.26.) ABH)

tájékoztatják, illetve az örökbe adás lehetőségéről. Ezt követően térítési díjat kell fizetni a beavatkozásért.[268]

A nevezett rendelet a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény végrehajtásáról, aminek változása volt 2022-ben a 29/2022. (IX. 12) BM rendelet alapján, hogy *„rögzíti, hogy az állapotos nő számára az egészségügyi szolgáltató a magzati életfunkciók működésére utaló tényezőt egyértelműen azonosítható módon bemutatta.”* – a magzati életfunkcióra utal a rendelet köznyelvi megnevezése, a „szívhangtörvény”, hiszen ez azt jelenti, hogy az anyának meg kell hallgatnia a magzat szívhangját az abortusz előtt. A döntéspárti oldal ezt nehezítésnek és abúzusnak tekinti, az életpárti oldal pedig a magzat utolsó esélyének. Az olyan női jogvédő szerezetek, mint például a Patent Egyesület, vagy a NANE (Nők a Nőkért Együtt az Erőszak Ellen) Egyesület az előbbi oldal álláspontját képviselik; aktivista munkájuk során nem az abortuszra magára, hanem a reprodukciós jogokra fókuszálnak, így az abortusz vonatkozásában a reprodukiós jogi tájékoztatásra, és a válsághelyzeti jogvédelmi segítségre. A Patent jogsegélyszolgáltatásához például olyan esetekben fordulnak nők, mikor a törvényileg meghatározott időkereten belül nem kaptak időpontot az abortuszt megelőző kötelező tanácsadásra. De mit mondanak a számok? Hogyan viszonyul a jogvédő tevékenységük a társadalom vélekedéséhez és a nemzetközi szervezetek ajánlásaihoz?

VI.3.1.1. Mit mondanak a számok?

A következőkben azokról a statisztikai vizsgálatokról és adatokról szükségképpen szeretnék szót ejteni, amik a társadalom abortusz szabályozásáról való vélekedését tükrözik. A jogi szabályozás az utóbbi időben sok helyütt a pro-life álláspontot képviseli szemben a pro-choice-val, tehát a szabályozás trendje sok helyen megfordult, azzal párhuzamosan, hogy konzervatív politikusok kerültek hatalmi pozícióba.

A Pew Research Center 2023 tavaszán reprezentatív adatfelvételt végzett 24 országban,[269] a megkérdezett nemzetek lakosságának többsége szerint az abortusznak minden, vagy a legtöbb esetben legálisnak kellene lennie. Azonban országonként - és

[268] Az Országos Egészségbiztosítási Pénztár számlájára. Ennek az összege az elmúlt években változatlan maradt, 45 ezer 312 forint. Ennek az összegnek a megfizetése alól indokolt esetben ugyan lehet mentséget, vagy kedvezményt kapni a 32/1992 (XII.23) NM rendeletben foglaltak szerint.

[269] Kanada, Franciaország, Németország, Görögország, Olaszország, Japán, Hollandia, Dél-Kórea, Spanyolország, Svédország, Anglia, Magyarország, Lengyelország, India, Indonézia, Kenya, Nigéria, Dél-Afrika, Argentína, Brazília és Mexikó.

gyakran országon belül is – nagy a válaszok szórása, tehát nagy a válaszok diverzitása. A vallásosság tekintetében nem elkötelezett felnőttek, az ideológiai baloldaliak és a nők átlagosan nagyobb valószínűséggel támogatják a legális abortuszt. A vallásos elköteleződés jelentőségének országok közötti összehasonlítás szempontjából is nagy a jelentősége, azokban az országokban, ahol fontosabb a hit, az abortusz elfogadottsága általánosságban nézve is alacsonyabb; ott pedig, ahol kevésbé fontos, magasabb; tehát a vallásosság mértékének és az abortusz megítélésének a korrelációja fordítottan arányos egymással. Azt is kimutatták, hogy keleti, afrikai és latin-amerikai országokhoz hasonlóan Magyarországhoz is nagymértékben eltér a férfiak és nők vélekedése az abortusz minden esetre vonatkozó legalitásának tekintetében.[270]

A vizsgált országokban a felnőttek átlagosan 71%-a szerint az abortusznak minden vagy a legtöbb esetben legálisnak kellene lennie, míg átlagosan 27%-uk szerint illegálisnak. Európában széleskörű egyetértés mutatkozik a kérdésben, hiszen szinte minden megkérdezett európai országban a felnőttek legalább 75%-a vallja azt a nézetet, hogy az abortusznak minden esetben legálisnak kellene lennie. Magyarországon 87% van a vizsgálat szerint a legalitás pártján, ezzel szemben 14% válaszolta, hogy illegálisnak kellene lennie az abortusznak.

VI.3.1.2. Társadalmi közeg

Bár az abortusznak elsősorban egyénekre (elsősorban az érintett párra) van hatása, a téma azonban értelmezhetetlen a szocio-kulturális közeg nélkül, jogi szabályozást kétségtelenül befolyásolja ugyanis sok más mellett a vallási tradíciók milyensége, a többségi társadalom, és a szűkebb mikroközösség etikai, morális elvei is. Nemzetközi színtéren a pro life és a pro choice (életpárti és döntéspárti) oldalak is egyaránt hangosak, vehemensen érvelnek a társadalmi vitában. Ezt mutatja az is, hogy számos könyv is megjelent a témában.[271]

[270] Fatterolf&Clancy (2024)

[271] Csak néhány példát említve: (1.) Christopher Kaczor, 2010: *The Ethics of Abortion: Women's Rights, Human Life, and the Question of Justice (Routledge Annals of Bioethics)*; (2.) Bertha Alvarez Manninen, 2014: *Pro-Life, Pro-Choice: Shared Values in the Abortion Debate;* (3.) Randy Alcorn, 2020: *Pro-Choice or Pro-Life?: Examining 15 Pro-Choice Claims: What Do Facts & Common Sense Tell Us?;* (4.) Fran Amery, 2020: *Beyond Pro-life and Pro-choice The Changing Politics of Abortion in Britain*; (5.) Ann Furedi, 2021: *The Moral Case for Abortion A Defence of Reproductive Choice;* (6.) Steven A. Christie, 2022: *Speaking for the Unborn: 30-Second Pro-Life Rebuttals to Pro-Choice Arguments*; (7.) Thomas Davis, 2023: Pro-Choice Pro-God Pro-Life: *A Multiple-Choice Answer for a Humanity Question;* (8.) Roland C. Warren, 2024: *The Alternative to Abortion: Why We Must be Pro Abundant Life.*

Már a felsorolt címekből is látszik, hogy a vita mennyire széles spektrumát érinti az emberi gondolkozásnak, a jogin kívül van szó moralitásról, politikáról és istenhitről is. A pro life oldal leggyakoribb érve a magzati élet védelmének a fontossága, illetve, hogy annak elvétele gyilkosság, a pro choice oldal ezzel szemben az anya önrendelkezési jogával érvvel dominánsan, illetve azzal, hogy az ettől való megfosztása kínzás. Ezek koplexitásának bemutatása nem képezi és nem is képezheti a dolgozat tárgyát, a következőkben röviden bemutatom a haza kommunikációt a kérdéskörben annak érdekében, hogy láthatóvá váljon, a jogvédő szervezetek mivel *szemben* foglalnak állást.

VI.3.1.3. Pro Life Magyarországon

A két oldalt a magyar abortusz korlátozása mellettiek a közbeszédben gyakran életpártinak és életellenesnek fordítják. A médiában és az Orbán-kormány kormánykommunikációban is számos helyen olvasható olyan megfogalmazás az abortuszra vonatkozóan, ami lényegesen abortuszellenesebb hozzáállást sejtet, mint amilyen a jelenlegi jogi keret: *„az abortusz a vezető halálok a világon”*,[272] vagy *„évente 73 millió ember életét követeli – mégis legális”*[273] - ezeknek a kijelentéseknek a problematikája abban rejlik, hogy nincs konszenzus, hogy az abortuszt bele számítsuk e a halálozási statisztikákba, de általában külön kezeljük attól; a magyar nemzet úgy fogalmaz *„43 millió néma kiáltás – világszerte rengetek az abortusz”*[274] – utalnak ezzel a 2006-os *’Néma kiáltás – Requiem a meg nem született gyermekekért’* című magyar dokumentumfilmre. A vasárnap.hu keresztény szemléletű hírportál lényegében egyenlőségjelet tesz a (legfőképpen) keleti országokra jellemző, és leginkább lány magzatokat érintő szelektív abortusz és a nyugati országokban a beteg magzatokat abortáló beavatkozások és társadalmi hatásuk közé, mert ugyan azzal a vizsgálattal derül fény a gyermek nemére és a potenciális Down-szindrómájára.[275] Egyenesen gyilkosságnak titulálják az abortuszt, *„az abortusz a leggyakoribb halálozási ok”* című cikkükben úgy fogalmaznak, hogy: *„2021-ben összesen 42 640 209 ember halt meg abortuszban.”*[276]

[272] https://www.origo.hu/tudomany/20190104-bretbart-az-abortusz-a-vezeto-halalok-a-vilagon.html
[273] https://vasarnap.hu/2022/04/27/evente-73-millio-ember-eletet-koveteli-megis-legalis/
[274] https://magyarnemzet.hu/belfold/2021/01/43-millio-nema-kialtas-vilagszerte-rengeteg-az-abortusz
[275] vasárnap.hu: Nem csak a kislányokat érinti a szelektív abortusz
[276] vasárnap.hu: Az abortusz a leggyakoribb halálozási ok

A tudományos közegben is sok a drasztikusan abortusz ellenes hang Magyarországon. Hámori Antal a Jogelméleti Szemlében javaslatot tesz *„a még meg nem született emberi lény életének fokozottabb védelme érdekében”* azt írja, hogy *„A „magzat”, életének értéke és védelme – az arányosság – szempontjából nem bír jelentőséggel, hogy az állapotosság bűncselekmény következménye, vagy, hogy egészséget súlyosan veszélyeztető okról, illetve a magzat fogyatékáról, károsodásáról, netán életkorról, fel nem róhatóságról, orvosi tévedésről, mulasztásról van szó, mert az élete – az objektív intézményi védelem körében is – alapvetőbb érték, mint az önrendelkezési szabadság (jog) és az egészség (a fogyaték, károsodás valószínűsége, vagyis nem biztos volta még kevésbé állhat szemben az élettel, amely biztosan létezik.”*[277] – tehát javaslata szerint a nőt, többek között, akkor is kötelezni kellene a magzat kihordására, ha a terhesség erőszak eredménye, vagy a magzat feltehetően súlyos fogyatékossággal születne. A szerző egy szemantikai kérdést is felvet, miszerint helytelen a „terhes”, „terhesség” szóhasználat, helyette annak a kívánalmát írja le, hogy a „várandós” és „áldott állapot” terminusokat használják az orvosok, ezeket tekinti a helyes kifejezéseknek.[278] Szintén itt fejti ki azt, hogy kötelező kellene legyen a terhességmegszakítás előtti utolsó orvosi vizsgálaton a magzat hangjának meghallgatása a nők számára.[279] Ez összecseng a (ma már a) Mi Hazánk Mozgalom képviselője által 2019-ben benyújtott, majd azóta elfogadott úgynevezett „Szívhangtörvény” javaslattal.[280]

Szintén Hámori hivatkozik rá, hogy a férfiakat hátrányos megkülönböztetés éri, hiszen *„az Mvt. rendelkezései a nők és a férfiak közötti alaptörvény-ellenes diszkriminációt valósítanak meg, mert a „magzat” életének értékéhez képest aránytalanul van figyelembe véve a nő és férfi közötti – magzatukkal kapcsolatban fennálló – különbség.”*[281]

„*Megértem, ha még nem vagy kész rám, de inkább adj örökbe, hadd éljek.”* állt egy magzat képe alatt a kormány nagy port kavart abortusz ellenes kampányplakátján 2011-ben, amit a Nemzeti Erőforrás Minisztérium szociális, család- és ifjúságügyért felelős

[277] Hámori, 2022: 50.
[278] Etikai és jogi követelményként is feltünteti ez, azonban a köznyelv számos kifejezést használ, kétséges, pont etikai okokból, hogy a jognak kellene szabályoznia, hogy milyen szavakat használ az orvos és a páciense a nő állapotának meghatározására. Ugyanitt szükséges megjegyezni, hogy a társadalmi szemlélet az, ami meghatározza a használt kifejezéseket, a szemantikát, nem pedig fordítva. Amennyiben a szótárból „kiírnánk” a terhesség kifejezést, a társadalom megítélését még nem változtatnánk meg.
[279] Hámori, 2022: 52.
[280] Dúró, 2018: H/1184.
[281] Hámori, 2022: 52.

államtitkársága helyeztetett ki, ebben az időszakban, a kormány abortuszellenes plakátkampánya idején, az egészségügyért felelős államtitkár azt nyilatkozta, hogy *„A magyar társadalom nem kész arra, amire például a lengyel, hogy Magyarországon be legyen tiltva az abortusz.”*[282] A kormánypárt egyik képviselője egyrészt gyilkosságnak nevezete az abortuszt, másrészt azt mondta, nem tervezik annak betiltását, harmadrészt szerinte lehetne szigorítani az azt megelőző tanácsadási folyamaton.[283] A miniszterelnök pedig egy parlamenti felszólalásában így nyilatkozott: *„Az életet tisztelni kell, és ahhoz kell segítséget nyújtani, hogy az élet, a maga útjait megtalálva, a lehető legteljesebb mértékben ki tudjon teljesedni. Erről a filozófiai alapról mi, kereszténydemokraták nem fogunk elmozdulni.”*[284]

A kormány aláírta a „Genfi Kongresszus Nyilatkozatának” elnevezett kiáltványt 2020-ban, mely szerint a nemzetközi jog alapján egyetlen ország számára sem tehető kötelezővé, sem az, hogy engedélyezze az abortuszt, sem az, hogy azt anyagilag támogassa – írja a Guardian. Olyan országokkal kötött koalíciót ezzel Magyarország, akik közül a Women, Peace and Security Index[285] alapján a legtöbben, nőjogi szempontból, a világ húsz legrosszabbja közé tartozik. A nők önrendelkezési jogát zászlajára tűző, amerikai Center for Reproductive Rights adatbázisa szerint a kiáltványt elfogadó államok közül ötben (Egyiptomban, Haitin, a Kongói Köztársaságban, Irakban és Szenegálban) teljesen tiltott az abortusz. „nem létezik abortuszhoz való nemzetközi jog”. *„Nincs súlyosabb egyéni, vagy közösségi meghasonulás annál, mint ha az életet nem akarjuk tovább adni”* – mondta Kövér László az eset kapcsán.[286]

Azt nyilatkozták, hogy a *„Hangos kisebbség” arra törekszik, hogy átírják az emberi jogok definícióját, miközben sem a társadalmi háttér, sem pedig az emberek*

[282] M. D. (2011). „Abortuszellenes kampányt indít a kormány.”
[283] Gulyás Gergely (2010). Interjú. „Gulyás Gergely: Az abortuszt betiltani nem szabad.”
[284] Orbán Viktor (2011). Parlamenti felszólalás. „Újra cigánykérdésben csapott össze Orbán és Vona.”
[285] Globális index, genderek közötti szakadék mérésére
[286] A kormány, az Emberi Erőforrások Minisztériumának család- és ifjúságügyért felelős államtitkárának 2019-es kijelentése szerint, nem fogja szigorítani az abortuszra vonatkozó törvényi szabályozást, azért írták alá az abortuszellenes koalícióhoz, mert meg kell mutatni az élet értékét- nyilatkozta az RTL híradójának. *„Meg kell mutatnunk az élet értékét, a gyermek várásának és megszületésének örömét. Ezért örülök, mikor látom, hogy egyre több olyan kezdeményezés, partnerség születik az Egyesült Államok kormányával és más hasonló gondolkozású országokkal, melyek célja a közös fellépés.”* – mondta a facebook csatornáján 2020 októberében közzétett videóban, a kiáltvány aláírása után. *„A család érték. Ahogy Amerikában, ugyanúgy Magyarországon.”* c. video, 2020. október 22. https://www.facebook.com/watch/?ref=external&v=293353898298813

akarata nem támogatja őket." – ezzel szemben a magyarok ¾-e nem szigorítana az abortusztörvényen.

Ezekkel az álláspontokkal és kommunikációs stratégiákkal helyezkednek szembe a pro choice oldal jogvédő szervezetei és a velük aktivistaként együtt >>harc<<-oló jogászok.

„Ki beszél ezekről a nőkről, amikor bölcs keresztény férfiak a magzat élethez való jogáról prédikálnak? Ki beszél arról a nem kívánt gyermekről, aki már születésekor esélytelen arra, hogy megkapja azt a neveltetést, amely nélkül aligha boldogul majd. Ki beszél azokról a családokról, vagy, pláne egyedülálló dolgozó asszonyokról, akik tudják, hogy bölcsődére nem számíthatnak, óvodára is csak jó esetben, de a munkahelyük mindenképpen odavész. Ki prédikál erről a parlamentben a kormánypárti padsorokban? Az abortusz nem szimbolikus háború dühös feministák és önelégült keresztény úriemberek között. Az abortusz az esélyegyenlőségről szól, a családok valóságáról Magyarországon."- írta Babarczy Eszter publicista és tanár a HVG.hu-n.[287]

A „Szívhangtörvényről" az Amnesty International munkatársa, Csernus Fanni úgy fogalmazott, hogy „*A rendeletmódosítás semmilyen más célt nem szolgál, mint azt, hogy tovább traumatizáljon sok esetben eleve traumatizált nőket. Miközben pont, hogy további tényleges, érdemi információt nem nyújt nekik. (…) A KSH-adatok tükrében is azt látjuk, hogy a háromgyermekes családok után a gyermekeiket egyedül nevelők a magyar társadalom leginkább szegénységnek kitett csoportjai. Úgy, hogy az egyszülős családok több mint 85 százalékában az édesanya van egyedül a gyermekkel. Tehát a kormány még inkább szegénységbe és kiszolgáltatottságba sodorja a nőket. (…) A traumatizálás helyett olyan intézkedéseket, – köztük a szexuális oktatást kellene bevezetni –, amelyek a rendszerszintű nemek közötti egyenlőtlenségek csökkentését célozzák. Alapjogokat ilyen mértékben érintő változtatásokat nem lehet egyik napról a másikra, társadalmi egyeztetések nélkül egy rendelet mellékletében meghozni."* Azt hangsúlyozzák tehát, hogy a jelenlegi szabályozás rontja a nők helyzetét, a gyakorlat pedig traumatizáló hatással bír, szorgalmazzák a szexuális oktatás bevezetését és a társadalmi egyeztetés fontosságát.

[287] Babarczy Eszter: *Mi a helyzet az abortusszal?* című, 2011. május 09. 20:25-én publikált cikke ma már nem hozzáférhető.

A Társaság az Emberi Szabadságjogokért egy igen éles kritikát tett közzé hivatalos közösségi oldalukon: *„Az új előírás egyértelmű üzenet a nőknek: legyen még nehezebb dolgotok, ha meg akarjátok szakítani a terhességet”.* Szerintük a nőket támogató intézkedések nélkül szeretné a kormány a születési számokat növelni, de a valódi problémát nem kezelő intézkedések helyett valójában a fogamzásgátló eszközök támogatására és a megfelelő szexuális felvilágosításra lenne szükség, de *„Ehhez azonban először el kellene törölni a 2021-es homofób törvényt, amely akadályozza, hogy az ezzel szakértő módon foglalkozó szervezetek bejussanak az iskolákba”.*

Tehát a vitában a pro choice oldal nem azt kívánja elérni harcával, hogy „magzatgyilkosságok” korlátok nélkül történhessenek, és nem is azt, hogy az abortusz a fogamzásgátlás alternatívája legyen, ahogy az fel-felbukkan a pro life oldalon, hanem azt, hogy a nők reprodukciós jogai biztosítva legyenek egy olyan rendszerben, ami a fiatalok számára lehetővé teszi a megfelelő szexuális edukációt. Nem több abortusz akarnak, hanem azt, hogyha szükség van rá például a nő életének védelme érdekében egy egészségügyi vészhelyzet esetében, akkor az orvosok megmenthessék, tehát a nők jogainak a védelme az elsődleges céljuk.

VI.3.1.4. Mit mond az Európai Parlament, a WHO és az ENSZ?

„Az abortuszt választó nőket gyermekgyilkosként feltüntető, s emiatt bűntudatkeltő plakátok ellentétesek az EU Progress programjának szellemiségével, amely a nők és férfiak közti egyenlőség előmozdítását célozza” – mondta Spronz Júlia, a Patent Egyesület jogi szakértője, ahogy fogalmaz: *„Ez a kampány a nőkben kelt bűntudatot, az egyes számban megfogalmazott üzenet kizárólag a terhességük megszakításáról döntő nőket célozza meg, ugyanakkor a férfiak felelősségvállalását, felelős szexuális viselkedését nem tematizálja, vagyis tovább mélyíti a férfiak és nők helyzete közti egyenlőtlenséget.”*

Az abortusz szigorítás és -tilalom egyfelől nyilvánvalóan ellentétes a nők és férfiak egyenlőségét hirdető európai normákkal, mert amíg a férfiak szabadon és következmények nélkül dönthetnek a testükben zajló folyamatokról, az abortusz korlátozása a nőket kárhoztatja kényszerterhességre, illetve illegális terhességmegszakításra. Előbbit, mint magzat kihordására való kényszerítést, a magyar Büntető Törvénykönyv a 143. §-ában, mint emberiség elleni bűncselekményt tárgyalja.[288]

[288] 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről.

Az Európai Unió az abortuszhoz való jogot fenyegető veszélyről szóló állásfoglalásában[289] kifejti aggodalmát többek között azzal kapcsolatban, hogy „*az elmúlt években a szexuális és reproduktív egészség és jogok ellenzői és a nők autonómiájának ellenzői jelentős hatást gyakoroltak a nemzeti jogra és politikára, és globális szinten – többek között több uniós tagállamban is – visszalépést eredményező kezdeményezésekre került sor; mivel a szélsőjobboldal felemelkedése is hozzájárul a nők abortuszhoz való joga terén bekövetkezett visszalépéséhez, amely világszerte megmutatkozik;”.* Kitérnek többek között arra, hogy felerősítheti az abortuszellenes mozgalmakat az EU-ban a Roe kontra Wade ügyben hozott ítélet felülbírálása, ezzel kapcsolatban felszólították Texasz államot, arra, hogy a szenátus 8. számú törvényjavaslatát mielőbb vonja vissza, illetve Idaho és Oklahoma államok kormányait, hogy helyezzék hatályon kívül hasonló törvényeiket; arra, hogy Lengyelország de facto betiltotta az abortuszt, míg Máltán eleve tilos, arra, hogy a gyógyszeres terhességmegszakítás Szlovéniában illegális, Magyarországon pedig nem hozzáférhető, továbbá, hogy Olaszországban is erodálódik az abortuszhoz való hozzáférés joga.

Azt is hangsúlyozzák, hogy *„az átfogó szexuális és reproduktív egészséghez és jogokhoz, az életkornak megfelelő, átfogó szexuális és párkapcsolati oktatáshoz és szolgáltatásokhoz, többek között a családtervezéshez, a fogamzásgátlási módszerekhez és a biztonságos, legális és szabad abortuszhoz való hozzáférés biztosítása, valamint minden személy autonómiájának és azon képességének tiszteletben tartása, hogy szabadon és tájékozottan dönthessen testéről és életéről, a nemek közötti, a társadalmi és a gazdasági egyenlőség elérésének előfeltétele; mivel az abortuszhoz való méltányos hozzáférés lehetővé teszi a nők számára, hogy nagyobb szerepet vállaljanak a testük felett, és fokozza gazdasági jólétük javítására való képességüket”,* továbbá *„az abortuszra vonatkozó tilalmak és egyéb korlátozások aránytalanul sújtják a szegénységben élő nőket (...); hangsúlyozza, hogy azok a nők, akik pénzügyi vagy logisztikai akadályok miatt nem engedhetik meg maguknak, hogy a szomszédos államokba vagy országokba reproduktív egészségügyi klinikákra utazzanak, jobban ki vannak téve annak a kockázatnak, hogy nem biztonságos és életveszélyes eljárásokon mennek keresztül, és arra kényszerülnek, hogy*

[289] Az Európai Parlament 2022. június 9-i állásfoglalása az abortuszhoz való jogot fenyegető globális veszélyekről: az abortuszhoz való jognak az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága általi esetleges megsemmisítése 2022/2665(RSP)

terhességüket akaratuk ellenére kihordják, ami az emberi jogok megsértését és a nemi alapú erőszak egy formáját jelenti"

„A szexuális és reproduktív jogok, köztük a biztonságos és legális abortusz alapvető jog; mivel a biztonságos és legális abortuszhoz való hozzáférés bűncselekménnyé nyilvánítása, késleltetése és megtagadása a nők és lányok elleni erőszak egyik formája; mivel számos emberi jogi szerv kijelentette, hogy a biztonságos és legális abortusz megtagadása kínzásnak vagy kegyetlen, embertelen és megalázó bánásmódnak minősülhet; mivel a nem biztonságos abortuszokat, amelyek az abortusz tilalmával összefüggésben halálhoz vezetnek, úgy kell érteni, mint „a nemi alapú önkényes gyilkosságokat, amelyeket csak nők szenvednek el a törvényben rögzített megkülönböztetés következtében."[290]

Tehát, hasonlóan az Amnesty Internacional vélekedésével kiemelik az átfogó szexuális, reprodukciós és az ezekkel kapcsolatos egészséghez való jogokat, ahogy azt is, hogy az oktatás, ami érinti a szexuáledukáció mellett a családtervezést is nagyban hozzájárul az abortuszok számának csökkenéséhez anélkül, hogy hátrányos megkülönböztetés érné a nőket gazdasági és egyéb szociodemográfiai tulajdonságuk alapján. Tehát az állásfoglalásban foglaltak szerint az abortusz betiltása nemcsak, hogy a reprodukciós jogokat és a nemek közötti egyenjogúságot sérti, de ezen felül az erőszak egyik formája is, kínzásnak, megalázó bánásmódnak minősül, hiszen ezzel a magzat kihordására való kényszerítésről van szó.

ENSZ Emberi Jogi Főbiztosának Hivatala (OHCHR) 2020. évi, a szexuális és reproduktív egészségről és jogokról szóló tájékoztató sorozatában az EU-hoz hasonlóan úgy vélekedik, hogy *„egyetemes hozzáférést kell biztosítani a szexuális és reproduktív egészséggel kapcsolatos jó minőségű, megfizethető és átfogó tájékoztatáshoz, oktatáshoz – ezen belül is az átfogó szexuális neveléshez – és egészségügyi ellátáshoz."* Az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosának Hivatala *„Az ENSZ szakértői elítélik a biztonságos abortuszhoz való jog elleni további támadásokat és a Legfelsőbb Bíróság bűnrészességét"* című, 2021. szeptember 14-i nyilatkozatában úgy fogalmaz, hogy *„a nők emberi jogai olyan alapvető jogok, amelyek nem rendelhetők alá kulturális, vallási vagy politikai megfontolásoknak"*, és hogy *„a népegészségügyi ügyekbe való, ideológiai és vallási indíttatású beavatkozások hatása különösen káros a nők és lányok egészségére és*

[290] A/HRC/35/23 Emberijogi Tanács elé terjesztett jelentés.

jólétére”. ENSZ Népesedési Alapjának (UNFPA) a világ népességéről szóló, *Meglátni a láthatatlant: Érvek a fellépés mellett a nem kívánt terhességekhez kötődő, kevés figyelmet kapó válsághelyzetekkel kapcsolatban* című, 2022. márciusi jelentésére is hangsúlyozza a terhességmegszakításhoz való hozzáférés fontosságát. Az ENSZ Gyermekjogi Bizottsága is sürgeti az abortusz dekriminalizálását, hiszen a 15–19 éves korú serdülő lányok körében világszerte a terhességi és a szülési komplikációk jelentik a legfőbb halálokot; így a dekriminalizálással a lányok legális és biztonságos abortuszhoz való hozzáférését támogatva.

A WHO 2012-ben és 2022-ben is adott ki átfogó iránymutatást a kérdéskörben. Az előbbit *„Biztonságos abortusz: technikai és szakpolitikai iránymutatás az egészségügyi rendszerek számára”* címmel, utóbbit pedig *„A terhességmegszakításra vonatkozó iránymutatás”* címen. Az átfogó egészségügyi szolgáltatások alapvető elemének tekintik az abortuszt, lévén az abortuszok mintegy 45%-a nem biztonságos, és ezek 97%-ára a fejlődő országokban kerül sor. A világon évente 121 millió nem tervezett terhesség (UNFPA becslése) fordul elő, és mint mondják, ennek terhességmegszakítással végződik mintegy 60%-a. Fontos adalék azonban, hogy *„a nem biztonságos abortuszok aránya jelentősen magasabb azokban az országokban, ahol az abortuszra vonatkozó jogszabályok rendkívül korlátozók, mint a kevésbé korlátozó jogszabályokkal rendelkező országokban”* – írja az iránymutatás. Ez azért is nagy probléma, mert a nem biztonságos abortuszok növelik a nők halálozási rátáját, de a morbiditást is. Tehát a nem biztonságos abortusz a megelőzhető anyai *mortalitás* és *morbiditás* egyik oka.

Az Európai Parlament 2021-es állásfoglalásában többek között[291] *„sürgeti az államokat, hogy ne kriminalizálják az abortuszt” és „felkéri a tagállamokat, hogy vizsgálják felül az abortuszra vonatkozó nemzeti jogi rendelkezéseiket, és hozzák azokat összhangba a nemzetközi emberi jogi normákkal” „a nők egészségéből és jogaiból következő biztonságok és legális terhességmegszakítási ellátás”*-ról szóló részben, de itt az állásfoglalás még általánosságban a szexuális és reprodukciós egészségről és az azokhoz kapcsolódó jogokról szólt. Azonban 2024-ben már az abortuszhoz való jog EU Alapjogi Chartájában történő beillesztéséről is született állásfoglalás, a korábbi

[291]Sexual and reproductive health and rights in the EU, in the frame of women’s health (2022/C81/04)(2020/2215(INI))

állásfoglalásukhoz hasonlóan itt is kiemelték aggályukat a lengyel, olasz és máltai helyzet mellett a magyarországi eseményekkel kapcsolatban is.[292]

Tehát a jogvédő szervezetek álláspontja elmondható, hogy összecseng a nemzetközi szervezetek álláspontjával. Így a tevékenységüket valóban érdemes a munkadefinícióban megfogalmazott >>harc<< kategória részeként vizsgálni a dolgozat empirikus adatfelvétele során; hiszen ugyanis az aktív állampolgári lét jegyében sokan a törvények olyan irányú módosításáért dolgoznak, amely ellentétes a jelenlegi szabályozási keretek koncepciójával és morális hátterével, azonban megítélésük, szerint, összhangban a nemzetközi szervezetek ajánlásaival, a társadalmi jó elérését szolgálja.

VI.3.1.5. Példák a jogsegély szervezetek által nyújtott jogi segítségre

A nyilvánosan azonosítható magyarországi ügyanyag meglehetősen szűk. A TASZ és a PATENT rendszeresen nyújt reprodukciós jogi tájékoztatást és egyéni jogsegélyt – például abortuszhoz való hozzáféréssel, tájékoztatással vagy betegjogokkal kapcsolatban –, de ezek rendszerint nem bírósági ügyekben való képviseletet jelentenek. Az általuk nyújtott jogi segítség tehát nem korlátozódik a bíróság előtti képviseletre; az ügyfelek jogi képviselete és érdekeik szakmai érvényesítése megvalósulhat például gyámhatósági és más közigazgatási eljárásokban is, valamint az ezeket megelőző jogi tanácsadás során. Ezek a tevékenységek ugyanúgy a pro bono jogi munka körébe tartozhatnak, amennyiben szakmai jogi segítséget nyújtanak ellenszolgáltatás nélkül, valamely egyéni jogsérelem orvoslása vagy a joghoz való hozzáférés elősegítése érdekében. A peren kívüli ügyek általában kisebb nyilvánosságot kapnak, és kevésbé alkalmasak a közfigyelem felkeltésére, ez azonban sem jogi természetüket, sem társadalmi jelentőségüket nem csökkenti. Olyan sajtónyilvánosság elé került esetekről viszont tudunk, ahol más reprodukciós és egészségügyi jogokat érintő ügyben védtek nőket; a három példából kettő sterilizációt, egy pedig az otthonszülés kérdéskörét érinti.

Az A. S. kontra Magyarország ügy esetében a roma származású A. S.-t 2001-ben a fehérgyarmati kórházban sürgősségi császármetszés során sterilizálták.[293] Az asszony terhességének 41. hetében került kórházba, ahol megállapították, hogy a magzat elhalt. A

[292] Az Európai Parlament 2024. április 11-i állásfoglalása az abortuszhoz való jognak az Európai Unió Alapjogi Chartájába való beillesztéséről (2024/2655(RSP)

[293] Balogh – Gellér, 2019.

műtét előkészítésekor – sokkos, kiszolgáltatott állapotban – olyan dokumentumot írattak vele alá, amely egy kézzel írt, latin nyelvű utalást is tartalmazott a petevezeték elkötésére. Az eljárás természetéről, véglegességéről, kockázatairól és alternatíváiról nem kapott megfelelő tájékoztatást. A magyar bíróság megállapította az orvosok tájékoztatási mulasztását, de kezdetben nem ítélt meg kártérítést.[294] Ezután az Európai Roma Jogok Központja (ERRC) és a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda (NEKI) képviseletével A. S. az ENSZ CEDAW Bizottságához fordult. A Bizottság 2006-ban kimondta, hogy Magyarország megsértette az asszony megfelelő egészségügyi ellátáshoz, tájékozott beleegyezéshez és a gyermekvállalásról való szabad döntéshez fűződő jogát. Előírta a megfelelő kártérítést, valamint a sterilizáció szabályainak felülvizsgálatát. A magyar állam 2009-ben végül kártérítést fizetett A. S.-nek, a CEDAW Bizottság pedig a döntést követő eljárásában is figyelemmel kísérte annak végrehajtását. Ez az egyik legfontosabb magyar reprodukciós jogi jogsegélyügy: nemcsak egyéni jóvátételhez, hanem az egészségügyi törvény sterilizációra vonatkozó tájékoztatási szabályainak[295] módosításához is hozzájárult.[296]

A következő fellelhető eset időpontja már az Eütv. művi meddővé tételre vonatkozó, 2006-ban módosított szabályainak hatálybalépése utáni időpontra datálható; a G.H. kontra Magyarország ügy esetében Magyarországot elmarasztaló ítélet nem született Strasbourgban. G. H. nem volt roma származású, azonban roma férje, házassági neve és családi körülményei miatt – állítása szerint – az egészségügyi személyzet romaként kezelte. 2008-ban erős vérzés miatt került kórházba, ahol megállapították

---

[294] Bár a magyar első- és másodfokú ítélet teljes szövege, ügyszáma és a periratok sem érhetők el nyilvánosan az interneten, a hazai eljárás részletei rekonstruálhatók a Magyar Narancs tárgyalásokról és periratokról készült részletes riportjaiból, (https://magyarnarancs.hu/belpol/kenyszersterilizacio_es_jogorvoslat_-_17_perc-70831) illetve nemzetközi forrásként az ERRC beszámolóiból (https://www.errc.org/press-releases/errcneki-international-legal-action-on-hungarian-sterilization) és a CEDAW Bizottság határozatából**.** **(***CEDAW/C/36/D/4/2004, A. S. kontra Magyarország, 2006. augusztus 14***)** Első fokon a Fehérgyarmati Városi Bíróság hozott ítéletet 2002. november 22-én; a fellebbezést 2002. december 5-én nyújtották be a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Bírósághoz, amely 2003. május 12-én hozta meg jogerős döntését**.** A felperes képviselője a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda ügyvédje, dr. Bodrogi Bea volt**.** A másodfokú bíróság az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény 15. § (3) bekezdése és az ügy idején hatályos 187. § (4) bekezdés a) pontja alapján vizsgálta a beavatkozás jogszerűségét.

[295] Az egyes, az egészségügyet érintő törvényeknek az egészségügyi reformmal kapcsolatos módosításáról szóló 2006. évi CXV. törvény 36. §-a 2006. december 19-i hatállyal újraszabályozta (https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0600115.TV) az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény 187. §-át. Az új 187. § (2) bekezdése szóbeli és írásbeli tájékoztatást írt elő a fogamzásgátlás más lehetőségeiről, a beavatkozás jellegéről, kockázatairól és következményeiről, valamint a reprodukciós képesség helyreállításának esélyéről. A szabályozást később a 2008. évi XXVIII. törvény 28. § (7) bekezdés d) pontja is módosította. Lásd még: 603/B/2006 AB (https://jogkodex.hu/doc/5910639)

[296] https://www.errc.org/cikk.php?cikk=3778

ikerterhességének elvesztését. A sürgősségi beavatkozás során sterilizálták. Az ügy központi kérdése az volt, hogy az ilyen különösen kiszolgáltatott, terhességgel összefüggő sürgősségi helyzetben tett szóbeli nyilatkozat tekinthető-e szabad és megfelelő tájékoztatáson alapuló beleegyezésnek. Írásbeli beleegyező nyilatkozat nem készült, és az ERRC álláspontja szerint, akik ingyenes jogi képviseletet láttak el az ügyben[297], az asszony semmilyen érvényes beleegyezést nem adott. A magyar bíróságok elismerték, hogy az egészségügyi intézmény megsértette a sterilizációra vonatkozó eljárási szabályokat.[298] G. H. mintegy 1.000.000 forint kártérítést kapott, a kórház pedig bocsánatot kért.[299] Az ERRC ezt követően képviselte az asszonyt az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt. Az EJEB a 54041/14. számú kérelmet 2015-ben elfogadhatatlannak nyilvánította, mert a hazai jogsértés-elismerés és kártérítés miatt G. H.-t már nem tekintette az Egyezmény értelmében „áldozatnak".[300]

A harmadik ügy, a Ternovszky kontra Magyarország, ahol T. A. otthon szerette volna megszülni második gyermekét, a magyar szabályozás azonban nem biztosított kiszámítható jogi kereteket az otthonszüléshez. Bár az egészségügyi önrendelkezés elvileg megillette az anyát, az otthonszülésben közreműködő egészségügyi szakembereket szabálysértési vagy büntetőjogi szankció veszélye fenyegette. Emiatt az anya választási joga a gyakorlatban nem volt ténylegesen érvényesíthető. Ternovszky Annát az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt Fazekas Tamás, a TASZ ügyvédje képviselte. Az EJEB 2010-ben megállapította az Emberi Jogok Európai Egyezménye 8. cikkének[301] sérelmét. Kimondta, hogy a magánélethez való jog kiterjed a szülővé válás

---

[297] A szervezet alapvetően adományokból, pályázati és intézményi támogatásokból működik, így, bár konkrétan az esetre vonatkozó leírások nincsenek arról, hogy ingyenes jogsegélyt kapott G.H., de a szervezeti működési formából implicit következi, hogy a jogi segítség térítés mentes volt.

[298] A Kúria Pfv.IV.21.109/2013/7. számú határozata szerint az intézmény megsértette az Eütv. 13. §-ában, valamint 187. § (1) és (6) bekezdésében, továbbá a 25/1998. (VI. 17.) NM rendelet 6. § (1) bekezdésében meghatározott garanciális szabályokat. A nem vagyoni kártérítés jogalapját a régi Ptk. 84. § (1) bekezdés e) pontja és 339. § (1) bekezdése jelentette, amelyek értelmezése során a Kúria a 34/1992. (VI. 1.) AB határozatra is hivatkozott.

[299] Az eset egyuttal rámutat az *in integrum restitutio* elve és a társadalmi valóság közötti diszkrepanciára is, vagyis jelen esetben arra, hogy a reprodukciós képesség végleges elvesztése esetén az eredeti állapot tényleges helyreállítása már nem lehetséges. A pénzbeli kártérítés ezért jogi értelemben jóvátételt biztosíthat ugyan, de az elszenvedett sérelmet és annak életre szóló következményeit nem képes teljes mértékben kompenzálni.

[300] https://www.errc.org/news/g.h.-v-hungary-the-reproductive-rights-case-we-lost-in-strasbourg és Balogh - Gellér, 2019: 207.

[301] *„8. Cikk – Magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog 1. Mindenkinek joga van arra, hogy magán- és családi életét, lakását és levelezését tiszteletben tartsák. 2. E jog gyakorlásába hatóság csak a törvényben meghatározott, olyan esetekben avatkozhat be, amikor az egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a közbiztonság vagy az ország gazdasági jóléte érdekében, zavargás vagy bűncselekmény*

körülményeinek – így a szülés helyének – megválasztására is. E választás gyakorlásához világos, kiszámítható szabályozás szükséges. Az ítéletet követően Magyarország 2011-ben jogszabályban rendezte az intézeten kívüli szülés feltételeit, vagyis nem egy korábbi, intézeten kívüli szülésről szóló rendeletet módosítottak**,** hanem az addigi szabályozási hiányt egy új, önálló jogszabállyal szüntették meg. Ez tehát olyan TASZ által vitt stratégiai ügy, amely az egyéni jogvédelem mellett közvetlen jogalkotási hatással is járt.[302] Az ügy eredményeként az otthonszülés korábbi, formálisan nem tiltott, de a közreműködő szakembereket fenyegető[303] szankciók miatt ténylegesen alig gyakorolható lehetőségből jogilag szabályozott – ugyanakkor szigorú egészségügyi és intézményi feltételekhez kötött – választássá vált.[304]

Ahhoz, hogy konkrétan az abortusz kérdéskörét érintő ügyet vizsgálhassunk nemzetközi példát is érdemes felhasználni, azért, hogy a magyarországi helyzetet láthassuk más kontinentális-, hasonló jogrendszer, illetve hazánkhoz hasonló társadalmi szemléletű ország viszonyában. A P. és S kontra Lengyelország ügy esetében P. tizennégy éves lengyel lány volt, aki 2008-ban szexuális erőszak következtében esett teherbe. A lengyel jog ilyen esetben lehetővé tette a terhesség megszakítását, és az ügyészség ki is állította az ehhez szükséges igazolást. P. édesanyja, S. támogatta lánya döntését, az egészségügyi intézmények azonban ismételten akadályozták a jogszerű abortusz elvégzését. Az orvosok megtagadták a beavatkozást, de másik szolgáltatóhoz sem irányították a lányt, továbbá félrevezető tájékoztatást adtak a jogi feltételekről. Egy kórházban P.-t akarata ellenére katolikus pappal beszéltették. Egészségügyi adatai kiszivárogtak, emiatt abortuszellenes csoportok zaklatták őt és édesanyját. A hatóságok átmenetileg elválasztották P.-t az anyjától, és fiatalkorúak intézetében helyezték el. Végül az egészségügyi minisztérium közbelépése után, otthonától mintegy ötszáz kilométerre

---

megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, avagy mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükséges." (https://njt.jog.gov.hu/jogszabaly/1993-31-00-00)

[302] https://tasz.hu/sikeresen-lezarult-ugyeink-az-emberi-jogok-europai-birosaga-elott/

[303] Az otthonszülés szakmai feltételei nem voltak szabályozva, miközben a 218/1999. (XII. 28.) Korm. rendelet 101. § (2) bekezdése százezer forintig terjedő pénzbírsággal fenyegette azt az egészségügyi szakembert, aki a képesítésének megfelelő tevékenységet jogosulatlanul vagy a jogszabályokban, illetve a működési engedélyében foglaltaktól eltérően végezte. Mivel az otthonszülésben való közreműködés engedélyezési és szakmai keretei hiányoztak, a szakemberek nem tudhatták előre, hogy segítségnyújtásuk jogszerűnek minősül-e, közreműködésük jogszerűsége nem volt előre kiszámítható. (https://njt.jog.gov.hu/jogszabaly/1999-218-20-22)

[304] Az ítéletet követően Magyarország 2011-ben jogszabályban rendezte az intézeten kívüli szülés feltételeit. A jogalkotási változást az intézeten kívüli szülés szakmai szabályairól, feltételeiről és kizáró okairól szóló 35/2011. (III. 21.) Korm. rendelet jelentette, amely 2011. április 1-jén lépett hatályba. **(**https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100035.kor **)**

végezték el a terhességmegszakítást. P. és S. ügyét a Center for Reproductive Rights, valamint partnere, a lengyel Federation for Women and Family Planning reprodukciós jogi hálózata vitte az Emberi Jogok Európai Bírósága elé. Az EJEB megállapította, hogy Lengyelország megsértette az embertelen vagy megalázó bánásmód tilalmát, a magánélethez való jogot és P. személyi szabadságát. A Bíróság P.-nek 30 000, édesanyjának 15 000 euró nem vagyoni kártérítést ítélt meg. Az ítélet azt is hangsúlyozta, hogy az államnak úgy kell megszerveznie az egészségügyi rendszert, hogy az orvosok lelkiismereti vagy vallási kifogása ne akadályozza a jogszerű egészségügyi ellátáshoz való tényleges hozzáférést. A megtagadást írásban kell rögzíteni, és biztosítani kell, hogy a beteg másik, a beavatkozást vállaló szolgáltatóhoz kerüljön.[305]

Azért is fontosak ezek az esetek a >>harc<< szempontjából, mert kettő magyar és a lengyel példa esetében is látható, hogy az ügyvédek és a jogvédő szervezetek még ha közvetetten is, de képesek hatni a jogszabályok alakítására úgy, hogy a kedvező nemzetközi döntés hatására rendszerszintű jogi változással zárultak. Az egyéni jogsérelemből kiinduló jogi fellépés ezekben az esetekben túlmutatott az érintett személy számára biztosított jogorvoslaton: egyúttal láthatóvá tette azokat a rendszerszintű hiányosságokat is, amelyek más, hasonló helyzetben lévő nőket ugyancsak veszélyeztettek. A jogvédő szervezetek tevékenysége ezért nem pusztán egyéni ügykezelésként, hanem stratégiai jogérvényesítésként értelmezhető, amelynek során az ügyfél képviselete egy általánosabb társadalmi és jogpolitikai cél elérésének eszközévé is válik. A kedvező nemzetközi döntések megerősítették a jogvédő szervezetek által képviselt jogértelmezést, egyúttal nyomást gyakoroltak az államokra a szabályozási és intézményi hiányosságok felszámolása érdekében.

VI.4.2. esettanulmány, kannabiszhasználat[306]

Az ügyvédek >>harc<< típusú közéleti aktivitásának tekintetében más példákról is beszélhetünk az abortusz kérdésköre mellett. Ebben a fejezetben a kannabisszal kapcsolatos kiállásuk jogi és társadalmi jelentőségéről esik szó, mely bár szintén harc,

[305] https://reproductiverights.org/wp-content/uploads/2018/08/crr_PS_FactSheet_6.13.pdf

[306] Azért érdemes, és szükséges is a kannabiszt külön tárgyalni a többi kábítószertől, tudatmódosítószertől, drogtól, mert a megítélése teljesen más kategóriába esik társadalmilag és sok országban jogilag is; ahogy arról később szó is esik, számos országban orvosi fogyasztásra már legális a kannabisz használata, de olyanok is vannak, ahol a rekreációs célból történő alkalmazása is. Ez az egyetlen olyan szer ugyanis, ahol egy erős dekriminalizációs folyamat rajzolódik ki nemzetközi szinten.

de nem alapjogi kollíziós kérdés, sokkal inkább tekinthető egy olyan társadalmi feszültségnek, ami abból fakad, hogy a jogszabályok nincsenek összhangban a nemzetközi trendekkel, illetve abból, hogy a sem a *szándék szerinti*, sem a *teleogikus jogértelm*ezéssel vizsgálva sem jelenthető ki, hogy a jogalkotók elérnék a kívánt célokat. Így, míg az abortusz esetében a jogvédő szervezetek a nők reprodukciós jogaiért küzdenek, addig ebben az esetben a harc elsődleges célja az, hogy az ártalomcsökkentést támogassák, illetve, hogy a fogyasztókat ne érje hátrányos megkülönböztetés a szer kriminalizált mivolta miatt. Ebből következik tehát, hogy míg az előző esetben a vita egy többek között ideológiai és vallási érvekkel is terhelt jogütközésből fakad, jelen esetben a harc mögött egy kritikai szemlélet húzódik meg a szabályozással szemben.

Devianciáról globális szinten beszélni szinte lehetetlen, még akkor is, ha csak a negatív devianciákkal akarunk foglalkozni, hiszen a különböző történelmi-, és kulturális háttérrel rendelkező országokban, sok esetben, egészen mást tekintenek elfogadhatónak, ez pedig a jogszabályok különbözőségében is megjelenik, így az általuk kijelölt társadalmi morális határvonalak is máshol húzódnak meg. Így ezekben a helyzetekben etikai multikulturalizmusról, jogi pluralizmusról is beszélhetünk. Ezen felül, ebből következően a devianciának, a normák ütközése miatt kialakult konfliktusos helyzetben gyakran van pozitív hatása a társadalmi változásokra, azáltal, hogy a *harc* menete a határokat újrarajzolja.

Amikor egy társadalom elvárja, hogy egy adott értékrendszerrel, erkölccsel, vagy normával, szokással azonosuljon az egyén, akkor ezzel elvárja tőle azt is, hogy a saját maga által meghatározott jóhoz és helyeshez alkalmazkodjon.[307] Bár egy-egy országon belül a jogi szabályozások egységesek, de léteznek olyan szubkulturális csoportok, amik – egyéb eltéréseken kívül – elfogadják különböző, az adott országban illegális szerek használatát is. Így az ifjúsági szubkultúrák számottevő részében a kannabisz-használat[308] ugyan abba a kategóriába esik megítélésének tekintetében, mint a dohányzás, vagy az alkoholfogyasztás.[309]

Rácz Hammersleyre és Leonra hivatkozva azt mondja, hogy az egyetemisták körében a kannabisz használatában jelentős különbség leginkább az alkalmi és a

[307] Nagy&Tóth, 2017.
[308] Kifejezetten a kannabiszfogyasztás, a többi kábítószerre nem igaz a kijelentés.
[309] Rácz, 2006.

rendszeres használók között figyelhető meg, továbbá azt, hogy ebben közegben ennek a növénynek elvész a problémás jellege, fogyasztása az alkoholfogyasztáshoz és dohányzáshoz hasonlatossá válik. Ezt az utóbbi állítást Rácz az interjúalanyainak szóhasználatával is alátámasztja: a fogyasztók „fű", „zöld" kifejezései a természetes, természetből származó mivoltát fejezik ki. Arra is következtet a beszélgetésekből, hogy a kannabiszt fogyasztó fiatalok nem tekintik fogyasztói tevékenységüket deviánsnak, normaszegőnek, viszont elhatárolódnak általa más ifjúsági csoportoktól.

Más országban használata nem csak a szubkultúra normáit nem sérti, hanem az állami jogszabályokat sem, megint máshol vallási vonatkozása is lehet a felhasználásának. Ebből kiindulva a fejezet első felében a kannabisz szabályozás nemzetközi trendjei mutatom be, illetve a nemzetközi szervezetek ajánlásait, állásfoglalásait, ezt követi a magyarországi szabályozás bemutatása. A fejezet célja bemutatni, az állami paternalizmus és a szociológiai valóság viszonyát a kannabisz fogyasztás kérdéskörére vonatkozóan. Vajon a negatív jogkövetkezmény valóban hatásos gyógyszere a káros szerhasználatnak?[310]

Akkor az volt a kiindulópont, hogy a hazai köztudatban és tudományos közegben a Rasztafarival kapcsolatos tudás milyen formában van jelen. A köztudatban ez a tudás nagyrészt kimerül a reggae zenében, a marihuána fogyasztásban és a „raszta haj" viseletében azonban a tudományos közegben is említés szintjén lehet csak a Rasztafarival találkozni, leginkább, mint a marihuána fogyasztók részhalmazát említik. Ezek a megközelítések azonban szükségtelenül megtévesztőek is leegyszerűsítő mivoltuk mellett; a csoport marihuána fogyasztásának tekintetében pedig nem térnek ki arra a lényeges elemre, hogy lehetnek vallásos/ideológiai vonatkozásai: ugyan ez illegális voltát nem szünteti meg – annak ellenére sem, hogy a vallásszabadság alkotmányos jog – de arra engedhet következtetni, hogy nem függőségről van szó a fogyasztók ezen csoportjában, vagy legalábbis annak nagy részében. Így, a többségi társadalommal szemben, közöttük ennek felhasználása nem számít deviáns magatartásnak, annak illegális helyzete ellenére sem. Tehát bár kétségkívül van átfedés

[310] Korábban már érintőlegesen foglalkoztam a kérdéskörrel a *Vallás, ideológia, életszemlélet vagy szubkultúra? – Raszták Magyarországon* című tanulmányomban. Ebben más tekintetben esik ugyan szó a marihuána fogyasztásról, mégis hasznosnak érzem jelen áttekintés szempontjából is, hogy ejtsek róla néhány szót. (Paizs, 2017.)

a két csoport között, de a helyzet sokkal differenciáltabb és összetettebb, már akkor is, ha csak annak a sztereotípiának a valótlanságát nézzük is, mi szerint minden „dreadlockot”[311] viselő ember fogyaszt marihuánát. Utóbbi miatt is alakulhatott ki tehát az a helyzet a kábítószer elleni küzdelemben, amit egy rendőr interjú-alanyomúgy fogalmazott meg, hogy: *„A raszta haj egy vörös posztó”;* tehát nem csak a közbeszédben, és a tudományos életben, de a rendőrségen is az a feltételezés, hogy a „dreadlock” viselése egyenlő a kanabiszhasználattal.[312]

VI.4.2.1. Jogi keretek: nemzetközi és hazai szabályozások

Európában csak Magyarországon lehet börtönbüntetést kapni kannabisz fogyasztásért, tehát a szabályozás jellege nálunk olyan, hogy bűnözői magatartásnak számít a használata; viszont ahogy a később bemutatott statisztikákból is látszani fog, a drogpolitikai intézkedések nem voltak érdemi hatással a lakosság kannabisz fogyasztására. Az üldözésének mértéke és módja azonban komoly veszélyforrás. Ezt igazolja az Európai Parlament állásfoglalása a kannabisz gyógyászati célokra való használatról, amelyet 2019 év elején fogadott el. A nyilatkozat a tagállamok számára a kannabisz orvosi felhasználásának támogatását hivatott ösztönözni.[313]

Nemzetközi tekintetében nincsen egységes szabályozás a kábítószerekre vonatkozólag. Az ENSZ konvencióival a WHO állásfoglalásával szemben nem működtet ezzel párhuzamos, önálló általános kábítószer-osztályozási rendszert, az ENSZ egyezményére hivatkozik.[314] A kábítószer-használattal összefüggő büntetőjogi vagy szabálysértési eljárások szabályozása pedig az egyes tagállamok hatásköre.

Bár a politikusok véleménye megosztott, de a trend iránya egyértelműnek mondható bizonyos kábítószerekkel, elsősorban a kannabisszal kapcsolatban: a kannabiszfogyasztást deklaráltan toleráló országok száma szaporodik, egyre több ország jogrendszerében válik legálissá a rekreációs fogyasztás, vagy dekriminalizálttá, illetve orvosi célra legálissá. Kaliforniában először 2010-ben volt szavazás a legalizációról. Akkor, bár nem sokkal, de vesztettek a legalizáció pártiak, viszont 2016-ban 21 éves kortól engedélyezték az egy unciányi mennyiség és hat növény birtoklását.

[311] A magyar köznyelvben rasztahaj.
[312] A dolgozathoz készítettem egy néhány kérdésből álló, az anonimitását kérő, fiatal nagyvárosi, férfi rendőrrel interjút. Ennek kérdései a melléklet XI.2.1. alpontjában olvashatóak.
[313] A kannabisz gyógyászati célra történő alkalmazásáról: 2018/2775 (RSP)
[314] Varga, 2005: 15.

Nevadában ezt 2012-ben tették lehetővé. Floridában gyógyászati célra engedélyezték, ahogy Dakotában is. Utóbbi államban, aki 40 mérföldnél messzebb lakik attól a gyógyászati központtól, amit a kannabisz átvételére jelöltek ki, az termeszthet is. Arkansasban gyógyászati célra legalizáltak, Coloradóhoz hasonlóan úgy, hogy a kannabisz adójának egy részét az egészségügybe és az oktatásba forgatják. Európán belül nem bűncselekmény a birtoklása például Cseh-, Észt-, Horvát-, és Spanyolországban, illetve Svájcban sem.

Málta volt az első európai ország, aki legalizálta a marihuánát,[315] írta meg több nemzetközileg ismert lap is, így például a The Guardian.[316] Luxembourg A gyógyszerhatóanyagok értékesítésére és a kábítószer-függőség elleni küzdelemre vonatkozó jogi keretet 2023-ban változtatta meg, akkor változott meg a korábbi, 1973-ban keltezett jogszabály.[317] A német parlament 2017-ben szavaztak meg a marihuána orvosi célra történő legalizálását, [318] de az új kormány koalíció bejelentette, hogy megegyeztek a teljes legalizációról. Ahogy Lars Lindemann az FPD (Szabaddemokrata Párt) parlamenti képviselője Twitteren fogalmazott a kérdésről: *„A kannabisz legalizálása lehetővé teszi a szabályozott és megadóztatott kereskedelmet, a minőségellenőrzést és a felvilágosításon keresztül a hatékony ifjúságvédelmet is”.*

Miért legalizálnak és dekriminalizálnak? A döntéshozók válasza egyszerűnek tűnik. A kannabisz potenciális adóbevételi forrás, amit a prevenciós programokba és az egészségügybe forgathatnak. Fontos érv a feketepiactól való elválasztás, hiszen, ha a kannabisz kikerül a bűnügyi környezetből, csökken a felhasználókra leselkedő kockázat, mert a terjesztő nem adhat el mást is, illetve nem ellenőrizetlen minőséget vásárolnak ismeretlen forrásból, ez olvasható ki Lindemann gondolataiból is. A fogyasztók arányának alakulása sem elhanyagolható tényező lehet, hiszen az EMCDDA (European Monitoring Centre of Drugs and Drug Addiction) adatai alapján az EU felnőtt lakosságának az 1,3%-a napi, vagy majdnem napi fogyasztó, illetve a 15-34 éves lakosságának 15,1% fogyasztott 2022-ben kannabiszt, a teljes felnőtt lakosságnak pedig 8%-a. Az életprevalencia pedig ezeknél a számoknál is sokkal magasabb. Ennyi ember kriminalizálása problémás lenne, de e mellett azt is láthatjuk, hogy azokban az országokban, ahol legalizáltak, nem nőtt tovább a fogyasztók aránya.

[315] Authority on the Responsible Use of Cannabis Act (2021. évi LXVI. törvény)
[316] The Guardian: Malta to legalise cannabis for personal use in European first.
[317] Police Lëtzebuerg, 2023.
[318] DW: German parliament legalizes cannabis for medical consumption.

Miután a WHO Kábítószerügyi Bizottsága 2018-ban megkezdte a kannabisz és származékainak felülvizsgálatát, azt a javaslatot tette, hogy gyógyászati célja történő alkalmazását engedélyezzék. Az Európai Unio 2017-2020-as[319] és 2021-2025-re[320] szóló akcióterve is prograsszív irányokba mutat, jelentős hangsúlyt fektet a kereslet, kínálat és ártalomcsökkentés.[321] Megjegyzik továbbá, hogy szükséges diskurzust folytatni az egyes államok új típusú, kannabiszt érintő politikai szabályozásairól.

Az EU tagállamok jogalkalmazása sokszor liberálisabb irányelveket követ, mint a jog szövege, ott is, ahol a fogyasztás nem legális; ez sokszor jogértelmezés kérdése is, eljárást csak bizonyos esetekben indítanak. 11 uniós tagállamban már most sem vonatkoznak szabadságelvonással fenyegető jogszabályok a rekreációs fűfogyasztásra. Belgium: járhatna szabadságvesztéssel a fogyasztás, de a joggyakorlat eltér ettől, jellemzően nem indítanak eljárást sem; Horvátországban 2019 óta legfeljebb 90 napos elzárás sújthatja a fogyasztókat, de a joggyakorlat itt is eltérően alakul, a gyakorlatban inkább a pénzbírság kiszabása a jellemző.

Bár a nemzetközi színtéren számos változás következett be az elmúlt két évtizedben hazánkban a kábítószerre vonatkozó szabályozásinak alapját jelenleg is a New Yorkban, 1961. március 30-án kelt Egységes Kábítószer Egyezmény jelenti. Magyarországon 1993 óta van lehetőség arra, hogy az elterelést válasszák, azok, akiket csekély mennyiségű kábítószer birtoklásáért állítanak elő; de ennek hatására megtévesztővé válnak a statisztikai adataink arról, hogy a kábítószer-kezelések közel egyharmada a kannabisz miatt történik, hiszen nem tudhatjuk, hogy az adott ember rendszeres fogyasztó, vagy alkalmi használó, aki azért vállalta az elterelést pusztán, hogy a börtönbüntetést elkerülhesse.[322]A szigorú jogszabályok ellenére drogstratégiával 2000 óta rendelkezett Magyarország 2020-ig. Ez alatt az idő alatt a szakpolitikai intézkedések számos változtatáson mentek át, de a helyzeten változtatni nem tudtak. A 2025. június 15-el hatályba lépett törvénymódosítás értelmében sokkal szigorúbb

[319] Az Európai Unió Tanácsa: *A kábítószer elleni küzdelemre vonatkozó, 2017–2020 közötti uniós cselekvési terv*. Az Európai Unió Hivatalos Lapja, **2017/C 215/02** https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52017XG0705(01)

[320] Az Európai Unió Tanácsa: *A kábítószer elleni küzdelemre vonatkozó uniós cselekvési terv (2021–2025)*. Az Európai Unió Hivatalos Lapja, **2021/C 272/02** https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021XG0708(01)

[321] Az EU kábítószer elleni cselekvési terve (2017-2020)

[322] BTK vonatkozó 176. paragrafusa

büntetési tételekre számíthatnak a terjesztők.[323]

VI.4.2.2. Nemzeti stratégia és eredmény

Eddig három különböző időkeretű drogstratégia került meghirdetésre. Az első 2000 és 2009 között a Nemzeti stratégia a kábítószer-probléma visszaszorítására címet viselte. A Nemzeti Ifjúsági Stratégiáról szóló 88/2009. (X. 29.) OGY határozat A HBSC 2006. évei felmérésére hivatkozva azt mondja, hogy a 9. és 11 évfolyamba járó középiskolások 20,3%-as fogyasztott már valamilyen illegális szert, vagy használt visszaélés szerűen gyógyszert és/vagy inhalánsokat. A kannabisz életprevalenciája a legmagasabb, 17,3%, ez után az alkohol gyógyszerrel történő együttes alkalmazása következik 14,7%-al, majd egyéb említett illegális szerek 12,4-al. 30,8%-al a fővárosban a legmagasabb a drogérintettség, ami a települések nagyságával arányosnak mondhatóan csökken. A második 2010 és 2020 közé került meghirdetésre Nemzeti stratégia a kábítószer-probléma kezelése címmel.[324]

A Nemzeti Drogellenes Stratégiáról 2013-2020 szóló 80/2013. (X.16.) OGY határozatban a legfőbb cél az volt, hogy 2020-ra drogmentessé tegyék az országot, teljes tudatában annak, hogy a publikumnak is ez irreális célnak tűnhet.

A Rendőrség Drogellenes Stratégiájának bevezetésében azt olvashatjuk, hogy *„A kábítószerek jelenlétéhez kapcsolódó káros hatások elleni küzdelem, a kedvezőtlen folyamatok visszaszorítása valamennyi állampolgár közös érdeke. A kábítószer-probléma összetett, az egész társadalomra kiható jelenség, veszélyezteti az egyének, családok, közösségek jólétét és biztonságát."* A 4/2014 (II.21.) ORFK utasítás pedig magában foglalja, hogy *„A nyomozó szervek vezetői megteszik a szükséges intézkedéseket annak érdekében, hogy a terjesztői típusú magatartások miatt indított eljárások aránya 2015. év végéig országos viszonylatban haladja meg a 15%-os részarányt."* továbbá, hogy *„2020-ig országos viszonylatban haladja meg a 25%-*

---

323 2025. évi XIX. törvénya kábítószer előállításának, használatának, terjesztésének, népszerűsítésének tilalmával összefüggő törvénymódosításokról. Azonban a törvénymódosítás komoly egészségszociológiai kérdéseket is fölvet, hiszen abban az esetben kaphat valaki kizárólag elterelést a módosítás értelmében, ha a vásárlás körülményeit maradéktalanul fölfedi. Így például, ha egy fiatal rosszul lesz fogyasztás közben aggályos, hogy a társai miként járnak el a mentők értesítése során, hisz ha valamelyikük volt a „beszerző", akkor hiába nem terjesztő, börtönbe kerülhet.

[324] 106/2009. (XII. 21.) OGY határozat 106/2009. (XII. 21.) OGY határozat

ot”.[325] Ezek az intézkedések elsősorban nem a fogyasztók elfogására irányulnak, hanem a kínálatcsökkentés; a fogyasztók elleni eljárás így szintén a jog patologikus voltát és a drogpolitika sikertelenségét egyaránt jelzi.

Frivaldszky megközelítésében a jog „normális életét” az önkéntes jogkövetés jelenti, míg a kényszer útján történő jogérvényesítés a jog patológiája, vagyis a jogérvényesülés kivételes útja. A jogrend rendes működése tehát alapvetően nem a szankciók tényleges alkalmazásán, hanem azon nyugszik, hogy a jogalanyok külső kényszer nélkül követik a normákat. Az állami kényszer szükségessé válása arra utal, hogy az önkéntes jogkövetés és a társadalmi normák belsővé tétele az adott területen nem bizonyult elégségesnek. A patologikus jelleg ugyanakkor nem a kényszer alkalmazásának szükségképpeni igazolhatatlanságát jelenti, hanem azt, hogy a jogrend kivételes, korrekciós mechanizmusa lép működésbe. Ebben az értelemben kapcsolható a kábítószer-probléma büntetőjogi kezelése a jog patologikus működési területéhez, hiszen a jog már bekövetkezett normasértésre reagál állami kényszer alkalmazásával, miközben a büntetőjogi eszközök előtérbe kerülése háttérbe szoríthatja az edukációs, egészségügyi és ártalomcsökkentő megoldásokat.[326] Horváth Bentham büntetéselméletének ismertetése során rámutat arra, hogy a büntetés – mivel maga is rosszat, illetve fájdalmat okoz – csak akkor igazolható, ha az általa megelőzött rossz meghaladja az alkalmazásával előidézett hátrányokat. Ebből következően az eljárások számának vagy részarányának növekedése önmagában nem tekinthető a drogpolitika eredményességét igazoló mutatónak. [327]

Már a 2009-es Nemzeti Ifjúsági Stratégia leszögezte, hogy a bár a korosztály egészségmagatartása, életkorukból adódóan még befolyásolható pozitív irányba, amennyiben azt nem tiltással és az ijesztés eszközeivel akarják megtenni, ugyanakkor az ifjúkori bűnözést nagyfokú látencia övezi, így a jogsértések valódi számairól csak találgatások lehetnek.[328]

Feltétlen van torzítás az önbevallás alapján készült adatfelvételekből tudomásunkra jutó százalékokban. *„A bevallás mértéke erősen függ az adott szer megítélésétől, a fogyasztással szembeni attitűdöktől, az adott országban érvényesülő*

[325] Az adatközlés szempontjából megjegyzendő itt, hogy a részarány mindig viszonylagos. Továbbá az eljárások számának a növekedése nem biztosítja feltétlen a helyzet javulását.
[326] Frivaldszky, 2012: 2-4.
[327] Horváth, 2001: 324-326.
[328] 88/2009. (X. 29.) OGY határozat a Nemzeti Ifjúsági Stratégiáról.

alkohol- és drogpolitikától." – írja Elekes.[329] Ebből következően az önbevallás mértékét befolyásolhatja az adott szer társadalmi és jogi megítélése, ezért az egyes szerekre vonatkozó prevalenciaadatok értelmezésekor számolni kell az eltérő mértékű aluljelentéssel. Elekes ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a módszertani ellenőrzések alapján az önbevallás megfelelően alkalmazható a szerfogyasztás elterjedtségének és időbeli változásának vizsgálatára.[330] Magyarországon a büntetőjog a fogyasztási célú, kábítószerrel kapcsolatos magatartásokat a szer „lágy" vagy „kemény" jellegétől függetlenül büntetendővé teszi,[331] vagyis a fogyasztással szembeni attitűdök a drogpolitikában is épp annyira kedvezőtlenek, így az önbevallásos adatok hitelessége is megkérdőjelezhető.[332]

A másik forrásunk a helyzet feltárásához a bűnügyi statisztika, ebben az esetben pedig azt fontos szem előtt tartani, hogy: *„A bűnügyi statisztika csak a hatóság tudomására jutott bűncselekményekről és a felderített bűnelkövetésekről tájékoztat."*. Sokan vitatják annak hitelességét, hogy a hivatalos bűnügyi statisztika legfontosabb mérőszámaként a felderítési mutatót használják. A kábítószerrel való visszaélések ismertté vált eseteinek a száma az 1990-es 34-ről 2002-re 4779-re növekedett. Itt például érdekes lehet az előbb felvetet hitelességi probléma, hisz a bűnügyi statisztikából önmagában nem állapítható meg, hogy a felderített esetek száma arányosan nőtt-e a tényleges visszaélések számával. A regisztrált esetek növekedése ezért egyaránt tükrözheti a szerhasználat terjedését, a jogszabályi és nyilvántartási környezet változását, valamint a rendőrségi aktivitás és a felderítési gyakorlat intenzívebbé válását.[333]

A kábítószer fogyasztása az 1960-as években jelent meg Magyarországon, akkor még elszigetelten, szinte csak a fővárosban; a 'szipuzás' és az alkohol gyógyszerrel való együttes fogyasztásának formájában volt jelen. Az USA-ból induló kannabisz fogyasztási hullám a '70-es években kezdődött, majd a következő évtizedre szinte bármilyen szer beszerezhetővé vált. Viszonylag ritkának számított az injekciós droghasználat, viszont a rendszerváltozással változás következett be mind a kábítószer piacon, mind a fogyasztási szokásokban, az - ESPAD 2005-ös adatfelvétele alapján az

[329] Elekes, 2011: 42
[330] u.a.
[331] 2012. évi C. törvény, 176-*185. §*
[332] Elekes, 2011: 41-42.
[333] 115/2003. (X. 28.) OGY határozat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiájáról.

1990-es évektől az észlelésre kerülő droghasználók között emelkedett az injekciós droghasználók aránya.

A leggyakrabban használt kábítószer területi egységtől függetlenül a kannaisz. Az EU kábítószer-használat becsült adatai alapján a 15-64 évesek kannabisz életprevalenciája 27,4%, ez nagyjából az ötszöröse a többi anyagénak. Az elterelésekben is a kannabisz fogyasztók vannak legnagyobb arányban jelen. Az ISRD-2 magyar blokkjában azt is kijelentik, hogy: *„A kutatási eredmények igazolták, hogy minél keményebb drogfajtákról beszélünk, annál kevesebben fogyasztják azt."*

Paksi és Elekes vizsgálatából kiderül, hogy 2001-ben a 18-34 évesek körében a tiltott szerfogyasztás életprevalencia értéke 14,6% volt, 2003-ra ez az arány 20,1%-ra nőtt, 2007-ben azonban nem volt megfigyelhető hibahatáron túli emelkedés. Számottevő növekedés a kannabisz prevelanciában volt tetten érhető, ahol a 13%-ról emelkedett 19,1%-ra.[334] Számos iskolai vizsgálat is készült már itthon, középiskolás fiatalok körében. Mindegyik iskolai adatfelvételből[335] az látszik, hogy a marihuána fogyasztás a legjellemzőbb a fiatalok körében, ebben a csoportban is. A második legelterjedtebb kábítószer fogyasztási forma az alkohol és a gyógyszer együttes alkalmazása. Murányi a gyermekotthoni fiatalok körében viszont azt az eredményt kapta, hogy több fiatal válaszolta, hogy van olyan barátja, aki fogyasztott alkoholt gyógyszerrel, mint olyan, aki kannabisz használó.[336]

VI.4.2.3. Kockázati csoportok, fiatalok hozzáférése és a dizájner drogok

A jogszabályok azonosan szabályozzák a kannabiszt, mint a keményebb szereket (pl. kokain, heroin), viszont az utóbbiakat használatát feltehetőleg kevesebben is vallják be, így ezek összehasonlíthatósága erősen megkérdőjelezhető. A teljesebb kép érdekében nem mehetünk el szó nélkül, annak a ténye mellett sem, hogy a jogszabályi besorolás ellenére, ezeknek a szereknek a fogyasztása valójában közel sem bír azonos egészségügyi kockázattal. Nincs ez másként a dizájner drogokkal, amik a 2010-es években jelentek meg az országban; így például a mefedron, amit bár betiltottak, számos új, hasonló anyag került már ki a feketepiacra. A Nemzeti Drogellenes Stratégia adatai

[334] Elekes-Paksi, 2004: 32-83.
[335] Arnold – Elekes, 2026: 85-86.
[336] Murányi, 2000, 49–97.

alapján[337] az intravénás szerhasználók 25%-a volt érintett Hepatitis C-vel való fertőzöttségben, ezen belül a budapesti populációjuk 34,2%-a, de egyes kerületek zárt közösségeiben akár 60-70%- is lehet. Szintén kiemelkedő érték, hogy Magyarországon az európai átlag kétszerese azoknak az aránya, akik fogyasztották már életük során alkoholt gyógyszerrel. Az európai helyzetet tekintve[338] a stimulánsok (amfetaminszármazékok és kokain) is nagyszámú sürgősségi betegmegjelenést okoznak, a halálos kimenetelű túladagolások 85%- ánál pedig kimutathatóak opioidok. A hajléktalanok vonatkozásában Paksi és munkatársai azt találták, hogy Budapesten az ellátásban részesülő hajléktalanok 16,3% az életprevelencia értéke az ellátásban részesülő hajléktalanok tiltott drogfogyasztásának, viszont a marihuána/hasis esetükben kevésbé képez önálló fogyasztási kategóriát, mint a teljes populáció esetében.

A kábítószer bűncselekményt elkövetők 11%-a volt 18 év alatti, 35% 19 és 24 év közötti, további 26% pedig 25 és 30 év közötti. A kábítószer- bűncselekményt elkövetők tehát az összes többi bűncselekményt elkövetőkhöz képest jóval fiatalabbak átlagosan.

A Magyar Ifjúság 2016 adataiból kiderül, hogy a lekérdezett (15-29 éves) fiatalok 37,2%-ának van tudomása arról, hogy van olyan ismerőse, barátja, aki fogyasztott valamilyen kábítószert élete során. Az is kiderül, hogy a válaszadók 36,4%-a azt válaszolta, könnyű lenne hozzájutnia valamilyen kábítószerhez, 11,4% mondta, hogy inkább nehéz lenne, de nem nagyon. 12,5% szerint lenne nehéz és 39,7% mondta, hogy nem tudja. A kérdés érzékenysége miatt nem tudhatjuk azonban, hogy a Nem tudom válaszok mennyiben elhallgatások.

A 444.hu[339] riporterei 2018 decemberében készítettek egy riportot az erzsébetvárosi buli negyed droghelyzetéről, ahol az utcán, akár a rendőrök füle hallatára árulnak marihuánát és kokaint, ami többnyire hamis, sütőport és zöldfűszert adnak el több tízezer forintos áron. 2019 nyarán egy budapesti lakótelepen forgattak,[340] aminek a képanyagából a pesti droghelyzet egy másik szeletébe nyerhetünk betekintést. A lakosok a hatóságok aktívabb beavatkozását várnák a szintetikus marihuánát/herbát

[337] Nemzeti Drogellenes Stratégia: 6.o.
[338] Európai kábítószer jelentés: 11. o.
[339] 444.hu: A nyílt utcán kínálják a kokaint turistáknak a budapesti bulinegyedben - https://www.youtube.com/watch?v=CvFuWGFsEIo
[340] Egy az ecseri utcai metrómegálló környéki József Attila lakótelepen zajlott a forgatás. 444.hu: Márialakótelep volt, a nyomordrogozás egyik legijesztőbb központja lett https://www.youtube.com/watch?v=V643fZVaANc&t=378s

fogyasztók miatt. A szer 20-30-szor erősebb a természetes kannabisznál, „zombivá válnak tőle az emberek”. Egy olyan dizájnerdrogról van szó, amit 2015-ben az újságírók[341] egy internetes keresés alapján megtalálható honlapon keresztül, egy telefonhívással meg tudtak rendelni, egy napos postai szállítással. Az ilyen és ehhez hasonló dizájner drogok azért is veszélyesek, mert könnyen beszerezhetőek és legálisak is. Bár csak a 2010-es években jelentek meg, a korábbi törvényi szabályozás megbukott velük szemben, hiszen ezek olyan vegyszerek, amiknek az előállításánál figyelnek arra, hogy az illegális pszichoaktív szerek helyettesítőjeként tudják árulni, jelentős hatással, de szerkezetüket tekintve eltérőek legyenek, így mentesülve a törvényi tilalom alól. Annak ellenére, hogy forgalmazásuk nem esik a tiltó szabályozások alá súlyosan addiktívak, a leépülés kezdeti tünetei pedig gyorsan láthatóvá válnak.[22]

VI.4.2.4. A harc megnyilvánulási formái

A Nemzeti Drogellenes Stratégia szerint: *„multidiszciplináris szemléleten és tudományos bizonyítékokon (mérésen, kutatáson), valamint nemzetközi tapasztalatokon alapul, megfelel a vonatkozó tudományos ismereteknek és szakmai tapasztalatoknak. Javasolt, hogy a különböző szakmai testületek és közösségek is mindezek figyelembevételével alakítsák ki saját programjaikat, szakmapolitikájukat.”* Azonban, ahogy az a nemzetközi jogi és közéleti változásokból is, valamint az egyre több országban elterjedő orvosi célra történő legalizálásából is látszik, a Stratégia ennek a kijelentésének egyre kevésbé tesz eleget.

Ha ebből indulunk ki és értően (de kellő kritikával) követjük a társadalmi megmozdulásokat, kezdeményezéseket és eseményeket, akkor azt láthatjuk, hogy egyre nagyobb azoknak a csoportja itthon, akik a kannabisz legalizációját szorgalmazzák, és egyre nagyobb azoknak a száma, akik e mellett a véleményük mellett a nyilvánosság előtt is ki is állnak, a jogvédő szervezetekkel egyetemben. Legjellemzőbb érveik megegyeznek a nemzetközi színtéren elhangzókkal.

- Kendermag Egyesület: Többek között arra is rá akartak világítani, hogy a rendőrség óriási összeged fordít a drogfogyasztók üldözésére, így a terjesztőkre már alig

[341] 444.hu: Első herbálozók a városligeti majálison - https://www.youtube.com/watch?v=VnISsGBU7q4

[22] indít.hu 14. old. http://www.indit.hu/wp-content/uploads/2018/01/tisztazouj.pdf

marad erőforrásuk.

- Drogriporter: Céljuk kiállni a pszichoaktív szereket fogyasztókat érintő stigmatizáció és előítéletek ellen, illetve a tudományos igényű tájékoztatás mellett. Álláspontjuk, hogy az elrettentésen alapuló büntetőjogi drogpolitika sem hatékony, sem igazságos nem lehet, az sokkal inkább kártékony.[342]

- A Társaság a Szabadságjogokért többek között nyomon követi a jogalkotást, jogsegítő tevékenységet végez. Rossznak tartják a kábítószer használók üldözését; álláspontjuk szerint nem büntetőjogi eszközökkel kellene fellépnie az államnak, hanem az ártalom csökkentését lehetővé tevő eszközöket lenne szükséges alkalmaznia.[343]

- Legalizálj Egyesület a magyar helyzetről úgy vélekedik, hogy az szembe megy mind a modern orvostudomány legfrissebb eredményeivel, mind az EU vonatkozó állásfoglalásával.[344]

- A Magyar Orvosi Kannabisz Egyesület az orvosi kannabiszra összpontosít.[345]

- A 'Nemzeti Kenderboltot' facebook oldal működtetői a holland példához hasonlóan, ahol 1976 óta legálisan, boltokban árulják a kannabiszt a felnőtteknek, szeretnék, ha Magyarországon is létrehoznának egy nemzeti kenderbolt hálózatot. Azzal érvelnek, hogy ez a rendszer elősegítené a fiatalok védelmét és a piacok elválasztását is azzal, hogy nem a feketepiacon kényszerülnének a fogyasztók vásárolni, ahol a dílerek más kábítószereket is árulnak, amik jóval nagyobb társadalmi és egészségügyi kockázattal járnak, hanem ellenőrzött keretek között juthatnának hozzá.

Ha ezt figyelembe vesszük, akkor több megállapítást is tehetünk magyarországi kannabisz helyzetre vonatkozóan: 1. ennek a szernek a fogyasztását tekintve a drogpolitika nem érte el a kitűzött célokat; 2. szükségesnek mutatkozik a társadalmi igényekre reagálva a dekriminalizálásra, az orvosi használat lehetőségeinek kutatása, és az erre a célra történő legalizálása itthon, illetve differenciálásra a kábítószerek között, európai szinten pedig egy tudatos jogharmonizációs folyamat elindítására, a nemzeti sajátosságok figyelembe vétele mellett. Ezt az álláspontot képviselik a jogvédő szervezetek is.

A poro bono ebben az esettanulmányban is ezeknek a szervezetek munkájában

[342] https://drogriporter.blog.hu/
[343] https://tasz.hu/temaink/category/drogok?q=
[344] https://legalizalj.hu/
[345] https://orvosikannabisz.com/moke/

érhető tetten igazán. Sok esetben jogi képviseletet vállalnak az ügyvédek olyan fiatalok részére, akiket büntetőeljárás alá vontak cannabis fogyasztásért, vagy birtoklásért, és képviseletét vállalják, hogy elterelést kaphasson; bár ez a június 15-ei változással már ritkábban valósulhat meg a szigorítások miatt. Teszik ezt azért, mert az ilyen eseteket elvállaló ügyvédek úgy gondolják, hogy nem helyes fiatalokat pusztán birtoklásért elítélni egy olyan szer esetében,[346] ami a környező országok jelentős részében legálisan fogyasztható.[347] A harc itt tehát egyrészről arra irányul, hogy a fogyasztókat védjék a patologikus szabályozással szemben, másrészt a szabályozás megváltoztatására is irányul. Bár precedenst a jogrendszer jellege miatt nem lehet az egyes ügyekkel, illetve azok bírói döntéseivel megváltoztatni,[348] azonban egyes ügyek képviseletével, az ismeretterjesztéssel, illetve ezeken keresztül a protestáló kiállásokon keresztül elérhető, hogy aktívabb társadalmi diskurzus induljon egy megosztó kérdésben. Így egy ilyen folyamatban az ügyvéd társadalmi felelősségvállalása, pro bono munkája, közvetve ugyan, de kifejtheti hatását a közjó elérésének folyamatára.

VI.4.5. Példák a jogsegély szervezetek által nyújtott jogi segítségre

A nyilvánosan azonosítható, jogvédő szervezet közreműködésével folyt magyarországi kannabiszügyek köre ugyancsak meglehetősen szűk.[349] A TASZ **„***Ingyenes jogi tanácsadást nyújt az alapvető jogaikban sérelmet szenvedett betegek és drogfogyasztók számára, valamint felvilágosítást ad adatvédelmi kérdésekben precedens jellegű ügyekben ingyenes jogi képviseletet biztosít betegek, kábítószerfogyasztók, valamint adatvédelmi jogaikban sérelmet szenvedett személyek részére***”.**[350] E tevékenységek ugyanúgy a pro bono jogi munka körébe tartozhatnak, amennyiben a jogvédő szervezet

[346] A 2012. évi C tv. 178§ (6) értelmében Magyarországon a fogyasztásért is büntethető két évig terjedő szabadságvesztéssel.

[347] Magyar állampolgár külföldön tanúsított magatartására akkor is alkalmazni kell a magyar büntetőtörvényt, ha a cselekmény az elkövetés helyének joga szerint nem büntetendő, feltéve, hogy az a magyar jog szerint bűncselekmény; e büntetőjogi felelősség gyakorlati érvényesítése azonban rendszerint attól függ, hogy a magyar hatóságok tudomást szereznek-e a cselekményről, és annak elkövetése bizonyítható-e. (2012. évi C tv 3§ (1))

[348] A kontinentális jogi gondolkodás klasszikus tétele szerint a bíró nem alkotja, hanem az adott ügyre alkalmazza a jogot, megtalálja a helyes döntést a természetjogon belül. Ezt fejezi ki a *praetor ius facere non potest* elve, vagyis hogy „a bíró nem alkothat jogot”. A tétel nem jelenti a bírói jogértelmezés jogfejlesztő hatásának tagadását: az egyedi döntések – különösen az állandósult bírói gyakorlat, illetve a felsőbírósági és alkotmánybírósági határozatok révén – érdemben befolyásolhatják a jog tartalmának meghatározását és a későbbi jogalkotást. Formális értelemben azonban a szabályozás megváltoztatása nem az egyedi ügyben eljáró bíró, hanem a jogalkotó feladata.

[349] Egy részük vádemelés hiányában csak korlátozottan, publicista írásokból rekonstruálható.

[350] https://tasz.hu/cikkek/a-tasz-fo-tevekenysegei/

ellenszolgáltatás nélkül nyújt szakmai segítséget az érintett jogainak védelme és a joghoz való tényleges hozzáférés biztosítása érdekében.

A kábítószerrel kapcsolatos egyéni jogsegélyügyek jelentős része – az érintettek büntetőjogi helyzetére és személyes adatainak védelmére is tekintettel – nem kap nyilvánosságot, ezért társadalmi jelentőségük nem mérhető kizárólag a közzétett bírósági ügyek száma alapján. A nyilvánosság elé került esetek között ugyanakkor találhatók olyan, tudatosan stratégiai jellegű ügyek, amelyekben a TASZ nemcsak az érintettek egyéni jogvédelmét biztosította, hanem a kannabiszfogyasztás büntetőjogi megítéléséről és a hazai drogpolitika irányáról folyó társadalmi vitát is elő kívánta mozdítani. Az alábbi három példa közül az első egy önfeljelentésekből kialakult stratégiai ügycsoport, mely szoros összefüggésben áll a másodikkal, ami egy egyéni büntetőeljárás, a harmadik pedig a kannabiszpolitikai álláspont nyilvános képviseletéhez kapcsolódó gyülekezési jogi jogsegélyügy.

Az első esetet, az ügycsoportot a Kendermag Egyesület Polgári Engedelmességi Mozgalom elnevezésű kampánya indította el, mely során három tagjuk 2005. március 23-án önfeljelentést tett; ellenük a XIII. kerületi rendőrkapitányságon indult nyomozás kábítószerrel való visszaélés vétsége miatt. Az akcióhoz később több mint hatvan személy csatlakozott, akik korábbi kannabisz- vagy más kábítószer-fogyasztásukat önként jelentették be a rendőrségen. Az önfeljelentés ebben az esetben tudatos tiltakozási technika volt: a résztvevők önként vállalták a büntetőeljárás kockázatát annak szemléltetésére, hogy a fogyasztás kriminalizációja olyan, egyébként társadalmilag integrált személyeket is bűnelkövetővé tesz, akik magatartásukkal közvetlenül másoknak nem okoztak sérelmet, hisz a fogyasztói típusú kábítószer-bűncselekmények jogi tárgya ugyan a közegészség, illetve az ahhoz fűződő társadalmi érdek védelme, az egyéni fogyasztás esetében azonban rendszerint nincs olyan közvetlenül azonosítható személy, akin a bűncselekményt elkövetnék, és aki annak következtében sértetté válna. [351] A mozgalom célja ezért nem pusztán az egyes résztvevők büntetőjogi helyzetének rendezése, hanem a kábítószer-fogyasztók üldözésének következményeire és a szabályozás megváltoztatásának szükségességére irányuló társadalmi vita előmozdítása volt; tehát fel akarták hívni a törvényalkotók és a közvélemény figyelmét a hatályban lévő

[351] https://magyarnarancs.hu/publicisztika/a_birosag_haragszik_a_kendermag_egyesulet_szovivoje_ellen_hozott_iteletrol-66777

jogszabályok megváltoztatásának szükségességére.[352] Ennek szükségességét azzal indokolták, hogy a szórakozó helyeken tartott razziákkal elsősorban a fogyasztókat kriminalizálják a terjesztők helyett és az ártalomcsökkentésre és megelőzésre sokkal kevesebbet költenek, mint a fogyasztók üldözésére, illetve a keménydrogok üldözésére.[353]

A mozgalom résztvevőinek jogi védelmét a TASZ ingyenes jogsegélyszolgálata vállalta: a szervezet saját beszámolója szerint valamennyi eljárás alá vont aktivistának jogi segítséget és képviseletet biztosított, indoklásuk szerint azért, mert az akció egy fontos kérdésre hívja föl a figyelmet, arra, hogy ellentmondás feszül a Nemzeti Drogstratégiában foglalt célok, és a rendőrség drogfogyasztók ellen irányuló fellépése között. A jogvédő tevékenység tehát nem egyetlen személy ügyére korlátozódott, hanem az önfeljelentésekből keletkezett eljárások egészét átfogó, összehangolt stratégiai jogsegélyprogramként működött. A rendőrség az önfeljelentések többsége alapján eljárást indított, egyes személyek esetében azonban erre nem került sor. A TASZ kifogásolta a hatóság következetlen gyakorlatát: közlése szerint néhány, a kábítószer-fogyasztókról kialakult társadalmi sztereotípiáknak kevésbé megfelelő önfeljelentővel szemben nem jártak el, miközben más résztvevőkkel szemben lényegében azonos tartalmú beismerés alapján büntetőeljárás kezdődött. A hatóság egyes esetekben állítólag a cselekmény társadalomra veszélyességének hiányára vagy csekély fokára hivatkozott. Ez az indokolás azért vetett fel különösen súlyos jogegyenlőségi problémát, mert a társadalomra veszélyesség a cselekmény objektív, annak jellegéből, körülményeiből és következményeiből megítélendő tulajdonsága, nem pedig az elkövető életkorához, neméhez, foglalkozásához vagy társadalmi helyzetéhez kapcsolódó minősítés. Ha tehát lényegében azonos tartalmú önfeljelentések esetében az eljáró hatóság az önfeljelentők személyes jellemzői vagy a „tipikus drogfogyasztóról" alkotott kép alapján jutott eltérő következtetésre, az nem a cselekmények közötti jogilag releváns különbségtételt, hanem a jogalkalmazás személyválogató és kiszámíthatatlan gyakorlatát jelezte. Bár a társadalomra veszélyesség konkrét fokának értékelése a nyomozás során sem volt kizárt, az ilyen döntés nem alapulhatott szabad belátáson vagy társadalmi sztereotípiákon, és a nyomozó hatóság határozata ügyészi kontroll alatt állt. Ez a különbségtétel a jogalkalmazás kiszámíthatóságának és az érintettek törvény előtti egyenlőségének

[352] https://tasz.hu/tasz-beszamolo-2005/
[353] https://drogriporter.hu/a-kendermag-egyesulet-polgari-engedelmessegi-mozgalmat-hirdetett/

kérdését is felvetette.[354] Az ügycsoport valamennyi tagjára kiterjedő, az eljárások megszüntetését, a vádemeléseket és a jogerős befejezéseket tételesen bemutató nyilvános kimutatás nem érhető el, ezért nem állítható, hogy minden önfeljelentő ügye azonos eredménnyel zárult. A biztosan dokumentálható jogerős döntés az egyesület alelnökének ügyében született. A mozgalom jelentősége elsősorban abban ragadható meg, hogy a TASZ jogi segítsége lehetővé tette a büntetőeljárások tudatos stratégiai felhasználását, miközben az akció jelentős sajtónyilvánosságot és társadalmi vitát váltott ki a droghasználók büntetőjogi üldözéséről.

A mozgalom önfeljelentői közül egy ember, a Kendermag alelnökének, Juhász Péternek az ügye került bíróság elé. Az első tárgyalásra 2006 január 9-én került sor, nagy sajtónyilvánossággal.[355] A tárgyalás médiavisszhangját az is mutatja, hogy – a teljesség igénye nélkül – beszámolt az eseményről az Origo.hu, az Index.hu, a TV2 több adásban, a HVG.hu, illetve az RTK Klub is több adásban. Ebben az esetben is a TASZ ügyvédje látta el a jogi védelmet, aki a társadalomra veszélyesség hiányára alapított felmentést kért, indítványozta az eljárás felfüggesztését és az Alkotmánybíróság megkeresését, továbbá a fogyasztók kriminalizációjának megszüntetését támogató szakmai petíciót terjesztett a bíróság elé.[356] Az érvelés szerint egy magatartás nem attól lesz kevésbé veszélyes, hogy titokban zajlik; sem a legalizálás követelése, sem a jogszabály sajtónyilvános kritizálása nem tesz valakit veszélyessé, és ezek a cselekvések nem értékelhetők az elkövető terhére.[357] A bíróság azonban az indítványt – az 54/2004. (XII. 13.) AB határozatra[358] is támaszkodva – elutasította. A Pesti Központi Kerületi Bíróság 70 000 forint pénzbüntetésre és 77 182 forint bűnügyi költség megfizetésére kötelezte Juhász Pétert. A

[354] https://tasz.hu/en/cikkek/hungarian-drug-reform-activist-at-bar/ Az elkövetéskor hatályos 1978. évi IV. törvény 10. § (1)–(2) bekezdése és 28. §-a.
[355] https://tasz.hu/cikkek/az-elso-kendermagos-birosagi-targyalas-a-drogriporteren/
[356] https://drogriporter.hu/az-elso-kendermagos-birosagi-targyalas/
[357] https://jogiforum.hu/hirek/2007/02/08/jogeros-itelet-a-kendermag-egyesulet-szovivojenek-ugyeben/
[358] Az Alkotmánybíróság elutasította azt az indítványt, amely szerint a csekély mennyiségű kábítószer saját fogyasztás céljából történő előállításának és termesztésének büntetendővé nyilvánítása sérti az önrendelkezési jogot. A testület szerint az önrendelkezési jog nem foglalja magában a kábítószer-fogyasztáshoz vagy az „önbódításhoz" való alkotmányos jogot. A kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények védett jogi tárgyát a társadalom egészének testi épségéhez és egészségéhez fűződő érdekben határozta meg, és úgy ítélte meg, hogy az élet, az emberi méltóság, a közegészség, a közrend és a közbiztonság védelme érdekében a jogalkotó – a szükségesség és arányosság követelményei között – büntetőjogi eszközöket is alkalmazhat. Az AB ezért alkotmányosan nem kifogásolta önmagában a saját használatra irányuló fogyasztói magatartások kriminalizálását, noha a szabályozás több más elemét jogbiztonsági, arányossági és nemzetközi jogi okokból megsemmisítette. 54/2004. (XII. 13.) AB határozat, Indokolás IV. 3.1–3.3. és V. 5.2.https://njt.jog.gov.hu/jogszabaly/2004-54-30-75

másodfokon eljáró Fővárosi Bíróság az elsőfokú döntést helybenhagyta, így a pénzbüntetés jogerőre emelkedett.[359]

Az ügy nem vezetett felmentéshez vagy közvetlen jogszabályváltozáshoz, ugyanakkor világosan megmutatta a stratégiai jogi képviselet kettős funkcióját. A TASZ egyrészt ellátta az önfeljelentő terhelt ingyenes büntetőjogi védelmét, másrészt az egyedi eljárást a szabályozás társadalmi és alkotmányossági kritikájának fórumává alakította. Az ügy jelentős médiavisszhangja révén a saját használatra történő kannabisztermesztés büntetendősége és a társadalomra veszélyesség fogalmának alkalmazása szélesebb nyilvánosság előtt is vitathatóvá vált. Továbbá az ügy a jogalkalmazás kiszámíthatóságát és egyenlőségét is kritika tárgyává tette azáltal, hogy láthatóvá tette az önfeljelentések rendőrségi kezelésének következetlenségét: az azonos vagy hasonló tartalmú nyilatkozatok ellenére egyes résztvevőkkel szemben eljárás indult, mások ügyét pedig megszüntették vagy nem folytatták tovább. Az eljáráshoz kapcsolódó érdekérvényesítés egyúttal szakmai koalíciót is létrehozott: több mint ötven, a drogprevenció és -kezelés területén dolgozó szociális és egészségügyi szakember petícióban támogatta a mozgalom céljait, a kampány zárórendezvényén pedig a korabeli tudósítások szerint két-háromezer ember vett részt. A pro bono képviselet hatása ezért nem kizárólag az ítélet eredménye alapján értékelhető, hanem a tekintetben is, hogy összekapcsolta az egyéni büntetőjogi védekezést a szakmai állásfoglalással, a civil mobilizációval és a nyilvános drogpolitikai vitával.

A harmadik eset gyülekezési joggal kapcsolatban érinti a kannabiszt érintő társadalmi és jogi vitát. A Kendermag Egyesület 2007. május 13-án, a Million Marijuana March nemzetközi rendezvénysorozatához kapcsolódva öt magyarországi helyszínen szervezett Nemzeti Legalizációs Népgyűlést. A debreceni demonstrációt Juhász Szabolcs jelentette be, és azt a rendőrség 2007. május 3-án tudomásul vette. Debrecen önkormányzatának illetékes szerve azonban május 9-én, közútkezelői indokra hivatkozva megtagadta a rendezvényhez szükséges színpad felállításához való hozzájárulást. A demonstrációt végül hat–nyolc, ásókkal és botokkal felszerelkezett ellentüntető akadályozta meg, miközben a helyszínen jelen lévő rendőrök nem biztosították hatékonyan a bejelentett rendezvény megtartását.

[359] https://jogiforum.hu/hirek/2007/02/08/jogeros-itelet-a-kendermag-egyesulet-szovivojenek-ugyeben/

Juhász Szabolcs jogi képviseletét ez esetben is a TASZ látta el. A jogvédő szervezet, a rendezvény bejelentője és a Kendermag Egyesület 2007. május 21-én több eljárást kezdeményezett: büntetőfeljelentést tettek a demonstrációt megakadályozó személyekkel szemben, akiknek magatartása álláspontjuk szerint megvalósíthatta a gyülekezési jog megsértését, továbbá felvetette a rendbontás, a garázdaság és a rongálás gyanúját. Feljelentést tettek azokkal a rendőrökkel szemben is, akik a feltételezett bűncselekményeket észlelve nem teljesítették intézkedési kötelezettségüket, valamint panasszal fordultak a Debreceni Rendőrkapitányság vezetőjéhez. A rendezvény megtartását korlátozó önkormányzati döntéssel szemben Juhász Szabolcs jogorvoslattal élt, és a TASZ közlése szerint kártérítési per megindítását is tervezték. Az ügy elsődleges jogi keretét az akkor hatályos, a gyülekezési jogról szóló 1989. évi III. törvény adta.[360] A békés gyülekezés alapjogának biztosítása ugyanis nemcsak azt követeli meg az államtól, hogy indokolatlanul ne akadályozza a rendezvény megtartását, hanem azt is, hogy szükség esetén megvédje annak résztvevőit a gyülekezési jog gyakorlását ellehetetlenítő külső támadásokkal szemben. Az eset ezért nem kannabisz birtoklása vagy fogyasztása miatt indult büntetőügy, hanem a kannabisz szabályozásának megváltoztatását követelő politikai vélemény nyilvános kifejezéséhez kapcsolódó gyülekezési jogi jogsegélyügy volt. A TASZ 2007. május 24-i közleménye az eljárások megindítását és a jogi képviselet tényét dokumentálja, azok későbbi, jogerős befejezéséről, ügyszámáról vagy esetlegesen megítélt kártérítésről azonban nem közöl adatot. Ezért az ügy eredményeként csak az eljárások kezdeményezése állítható bizonyosan; sikeres peres befejezés vagy közvetlen jogszabályváltozás a hozzáférhető források alapján nem igazolható.[361] Társadalmi jelentősége ugyanakkor abban áll, hogy a pro bono jogi segítség ebben az esetben nem közvetlenül a kábítószer használatához, hanem az arról folytatott közéleti vita, a kisebbségi álláspont nyilvános képviselete és a békés gyülekezés lehetőségének védelméhez kapcsolódott. E vita büntetőjogi relevanciáját Karsai Krisztina elemzése is alátámasztja: álláspontja szerint a bűncselekmények nem időtől és társadalmi környezettől független kategóriák, ezért valamely magatartás társadalmi megítélésének változása annak dekriminalizációjához is elvezethet. A kábítószer-fogyasztás esetében

[360] Az 1989. évi III. törvény 2. § (1)–(2) bekezdése biztosította a békés rendezvények megtartását és a közösen kialakított álláspont nyilvános közlését. A 6. § alapján a közterületi rendezvényt az illetékes rendőrkapitányságnak kellett bejelenteni, míg annak megtartását kizárólag a rendőrség tilthatta meg, a 8. § (1) bekezdésében tételesen meghatározott okokból. A tiltó határozat bírósági felülvizsgálatát a szervező a 9. § (1) bekezdése alapján kérhette.

[361] https://tasz.hu/cikkek/a-tasz-es-a-kendermag-eljarasokat-kezdemenyezett-a-debreceni-kendernap-meghiusitasa-miatt/

ennek megfelelően azt is vizsgálni kell, hogy a társadalom védelme biztosítható-e a büntetőjognál enyhébb eszközökkel, illetve valóban a büntetőjog jelenti-e a drogprobléma kezelésének legalkalmasabb módját.[362]

VI.4.3. Összefoglalás az esettanulmányokhoz

A bemutatott esetek alapján a pro bono jogi tevékenység a kannabisz szabályozásával összefüggésben több szinten érvényesült. Magában foglalta az eljárás alá vont személyek ingyenes büntetőjogi védelmét, a gyülekezési és véleménynyilvánítási jog érvényesítését, valamint a jogalkalmazás és a hatályos szabályozás nyilvános kritikáját. Bár az ismertetett ügyek nem eredményeztek közvetlen jogszabályváltozást, a TASZ közreműködése lehetővé tette, hogy az egyéni eljárások a fogyasztók kriminalizációjáról, a társadalomra veszélyesség értelmezéséről és a drogpolitika arányosságáról folytatott szélesebb társadalmi vita részévé váljanak a pro bono munka mint >>harc<< eredményként.

Az abortuszhoz, a reprodukciós önrendelkezéshez és a kannabisz szabályozásához kapcsolódó ügyek eltérő élethelyzeteket érintenek, közös azonban bennük, hogy az érintettek valamely domináns jogi, erkölcsi vagy társadalmi normarendszerrel kerültek konfliktusba. A >>harc<< ezekben az esetekben egyszerre irányult az egyéni jogsérelmek orvoslására és az azok hátterében álló intézményi gyakorlat vagy jogi szabályozás megváltoztatására. A pro bono képviselet az egyéni tapasztalatot jogilag értelmezhető igénnyé, majd – különösen a stratégiai ügyekben – szélesebb társadalmi problémává formálta. A vizsgált esetek ugyanakkor azt is megmutatják, hogy a pro bono tevékenység eredményessége nem azonosítható kizárólag a pernyertességgel vagy a közvetlen jogalkotási hatással. A jogi segítség akkor is társadalmi jelentőséggel bírhat, ha védelmet biztosít egy kiszolgáltatott vagy megbélyegzett személynek, láthatóvá tesz egy rendszerszintű jogalkalmazási problémát, szakmai és társadalmi támogatókat mozgósít, vagy lehetőséget teremt egy elhallgatott kérdés nyilvános megvitatására. A jogvédő szervezetek és pro bono eljáró jogászok szerepe ezért közvetítő jellegű: az egyéni jogsérelmet összekapcsolják az alapjogi érveléssel, a nyilvánossággal és – ahol erre

[362] Karsai, 1998: 16-28.

lehetőség nyílik – a jogalkotás befolyásolásával. Ebben az értelemben a jogi képviselet nem pusztán szolgáltatás, hanem a társadalmi változás egyik intézményes eszköze is.

VII. Empirikus kutatás

VII.1 Primer kutatás kérdései és a hozzájuk kapcsolódó hipotézisek

A szakirodalmak és vonatkozó jogszabályok alapján fölmerül a kérdés, hogy Magyarországon az ügyvédek hogyan gondolkodnak az őket érintő jogi szabályozásokról. Károsnak vagy hasznosnak gondolnák a pro bono munka jogszabályi korlátozását és kötelezővé tételét? Mit értenek egyáltalán pro bono munka alatt? Ahogy láthattuk, az elmúlt években előtérbe került ez a fajta tevékenység, de 2015-ben még nem tudták igazán megfogalmazni, hogy mit is jelent a pro bono. Mi a helyzet most, tisztában vannak a fogalom összetettségével, vagy csak egydimenziósan, tehát egyetlen szempontot figyelembe vevőn tekintenek rá? Miért végzik egyáltalán? Külső vagy belső motivációra? Milyennek élik meg a tevékenységük hatását? Hisz ezek kihatnak a későbbi vállalásaikra is. Az is fontos, hogy milyen az intézményekkel szembeni bizalmuk, illetve mennyire tartják fontosnak, hogy foglalkozzanak közéleti kérdésekkel, hisz ez mind nagyban befolyásolja a civil aktivitásukat és társadalmi felelősségvállalásukat. Szintén nagyon fontos megvizsgálni, hogy hogyan tekintenek a foglalkozásukra, mivel másmilyen attitűdöket hoz magával az, ha valaki pénzszerzésként tekint elsősorban a munkájára, és az, akinek valamilyen elhívása[363] van arra. Ha a jogi szaketikából indulunk ki, akkor az ügyvédség professzióját egy sajátos, közös, vagy legalábbis minden tagját hasonló normarendszer jellemzi. Ehhez azonban szükség van hivatásátudatra.[364] Rendelkeznek az ügyvédek ezzel a hivatástudattal, vagy hivatás helyett csak szakmaként néznek az ügyvédi munkára? Más foglalkozásokhoz képest milyennek értékelik a presztízsüket, hova helyezik magukat egy szubjektív presztízsrangsorban?

A 2023/2024-es tanévben volt 10 éve, hogy kezdett az első középiskolai évfolyam, akiknek már kötelező volt a gimnáziumi éveik alatt közösségi szolgálaton részt venni.[365] Az ebben a korosztályba tartozó joghallgatók aktívabbak a civil életben? Jobban ismerik a közösségi szolgálat hatására a szakmai önkéntességet? Máshogy látják, hogy milyen embernek kell egy jogi pályát végzett embernek lenni? Mi a helyzet azokkal, akik

[363] Az elhívás kifejezés a vallásos hithez köthető. Az elhívás vallásos modelljének a lényege, hogy az elhívás Istentől kapott feladat, egyúttal eszköz, amivel összeköthető a munka és a hit, illetve a vallásos hagyomány. Tehát más emberek, a „felebarátok" szolgálata Isten parancsának, akaratának megfelelően, a mindennapi feladatok végzése közben. A modell szerint a szolgálat adja a munkás számára az élet értelmét és célját. (Baryl, 2023)
[364] Nagy&Tóth, 2017.
[365] *20/2012. (VIII. 31.) EMMI rendelet 133. § 1-9.*

az egyetemen is végeznek ilyen típusú tevékenységet: a jogklinika kurzus diáksága elkötelezettebb a társadalmi felelősség vállalás irányában? Pontosabban tudja meghatározni a pro bono-t, mint aki nem vette föl ezt a kurzust?

Ezek mentén a gondolatok és kutatási kérdések mentén a következő hipotéziseket állítottam föl,[366] figyelembe véve a korábbiakban felvázolt szakirodalmi előzményeket, és empirikus kutatási eredményeket is:

1. Az ügyvédek többségének az önkéntesség fontos szempont a pro bono tevékenység végzése szempontjából és ezért nem tartanák előremutatónak azt, ha jogi normákkal jobban meghatároznák, kötelezővé tennék ezt a fajta munkát, úgy vélik, a tevékenységnek nem kikényszerítettnek kell lennie, hanem belső forrásúnak, autonómnak;[367] ezzel együtt azonban az ügyvédek többségében mégsem tekintenek rá többdimenziós fogalomként, de életükre gyakorolt hatását pozitívnak látják.[368][369]
2. A hivatásrend jellemzői több vonatkozásban is eltérnek a lakosságétól. Általánosságban alacsonyabbak az intézményi bizalmuk mutatói, munkájukat sokkal inkább hivatásként élik meg, mint kényszerként tekintenek rá, hivatásuk presztízsét pedig magasnak látják, a legtöbb szakma fölé rangsorolják azt.[370]

[366] A törzsszövegben nagyobb ívű, összefoglaló bekezdésekként, lábjegyzetben pedig statisztikai eljárásokkal tesztelhető formában tüntetem föl őket.

[367] Kant szerint az az erkölcsi cselekvés a helyes, amely autonóm, belső indíttatású cselekvés, tehát az, ami szabad akaratból fakad. Ennek ellentétje a heteronómia, mikor az egyén külső kényszer, érdek, vagy elvárás hatására cselekszik. Kant szerint a külső kényszerből véghez vitt cselekvés tartalma nem lehet valódi erkölcsiség. Autonóm normakövetésről tehát Kant erkölcsfilozófiája alapján akkor beszélhetünk, ha valaki azért tesz jót, mert belátja, hogy az a helyes, és saját erkölcsi meggyőződése szerint cselekszik, nem azért, mert elvárják tőle, vagy mert jutalmazzák. (Kant, 1991) Ugyanakkor, ahogy az a pszichológusok is tárgyalják a fejlődéselméletek vonatkozásában – ideális esetben – a kettő egybeesik. Egybeesésük azt jelenti, hogy az egyén szabad akaratából, belső meggyőződéséből úgy dönt, hogy betartja a közösség szabályait, mert felismerte azok hasznát, tehát, mint korábban is láthattuk, internalizálódik.

[368] A munkadefinícióból kiindulva: ha az egyik mozgatórugója a társadalmi felelősségvállalásra irányuló cselekvéseknek a >>harc<<, fontos, hogy milyen a viszonyuk az intézményekhez.

[369] H1: Az ügyvédek többségének az önkéntesség fontos szempont a pro bono tevékenyégben, és nem tartaná előremutatónak, ha jogi normákkal tennék kötelezővé a pro bono munkát. H2: A pro bonot 20%-nál kevesebb ügyvéd definiálja többdimenziósan, tehát összetett fogalomként, a legnagyobb csoportot azok teszik ki, akik pusztán ingyen munkaként határozzák meg. H3: A legjelentősebb motiváció belső forrású, szolidaritás alapú, tehát autonóm. H4: Az ügyvédek többségében pozitívan élik meg a pro bono munka végzésének életükre gyakorolt hatását.

[370] H5: Az ügyvédek intézményi bizalma általánosságban véve alacsonyabb, mint a teljes magyar lakosságé. H6: Az ügyvédek munkájukra hivatásként tekintenek, nem kényszerként. H7: Az ügyvédség saját presztízsét, az orvosokét leszámítva, minden más szakmáké fölé rangsorolja.

3. Az IKSZ bevezetésének a hatására a joghallgatók már úgy kezdték a képzésüket, hogy vettek részt valamilyen közösségi önkéntes (jellegű) tevékenységben, de többségük, feltételezem, hogy ezen felül is végzett önkéntes munkát középiskolás évei alatt, és bár ennek eredményeként az önkéntes szemléletet lényegét elsajátították, azt azonban, feltételezhetően mégsem tudják, hogy mi az a pro bono munka. Esély azonban van rá, hogy a hivatásetika részeként a pro bono szemlélet a sajátjukká válik, ha önkéntes munkából is végeztek többletet, illetve nem szülői nyomásból [371] választották a szakmát.[372]
4. Az olyan „soft skillek"-et, mint az empátia, és stresszkezelés fontosabbnak ítélik a válaszadók, mint a lexikális tudáselemeket, azonban a diákok számára a másik megsegítése mégis fontosabb cél, mint az ügyvédeknek. Közéleti kérdések tekintetében viszont mindannyian érdeklődők, továbbá fontosnak tartják a jogszabályi változást.[373]
5. A jogklinikai munka szemléletformáló hatással van a diákokra: a pro bono fogalmával jobban tisztában vannak, és nagyobb hajlandóságot mutatnak a résztvevők a jövőben pro bono munkát végezni, mint az ügyvédek. A jogklinikai munka hatása azonban a szakmai kompetenciákra is erősen hat, így

[371] A heterogámia Magyarországon 1959-ig nőtt, majd lassú csökkenésnek indult; a folyamat a 2000-es években sem állt meg. (Erát, 2022a és b) az azonos végzettségi kategórián belül házasodók aránya napjainkig nő, tehát csökken a házassági heterogámia; a társadalmi csoportok közötti különbségek pedig ezzel együtt egyre élesebbek. Ezt a folyamatot nagyban előremozdította a házassági piac végzettség specifikus átalakulása. 1980-ban még férfiak alig több, mint a negyede rendelkezett befejezett általános iskolai végzettséggel, vagy annál alacsonyabbal, a nőknek viszont közel fele. Továbbá a hiper- és hipogám (felfelé és lefelé házasodás) kapcsolatok esetében is az a legjellemzőbb, hogy a legközelebbi végzettségi kategóriával házasodnak. Ezek azt jelzik, hogy a társadalom összezáródik, osztály és rend alapú szegmentálódás következik be. (Erát, 2022b és Erát-Huszár-Füzés, 2022) Nem csak a házassági mobilitás alacsony aránya növeli a státusz homogenitást, hanem az is, hogy az oktatásnak nagyon alacsony az esélykiegyenlítő ereje hazánkban. A szülők végzettségének a hatása egyértelműen kimutatható a gyermek végzettségére, de a szülők pozíciója is indikátora a gyermek helyzetének, tehát, hogy a szülő gazdasági és kulturális tőkéje is hatással van a gyermekére. (KSH, 2012 és Huszár-Győri-Balogh, 2023) A diplomás szülők gyerekei 45%-al nagyobb valószínűséggel szereznek diplomát maguk is, mint azoknak a gyerekei, akik középfokú végzettséggel rendelkeznek. A foglalkozási csoportok újra termelődése növeli a foglalkozási csoportok homogenitását.

[372] H8: A joghallgatók a kötelező közösségi szolgálat óráin felül is végeztek középiskolás évek alatt önkéntes munkát. H9: A szülői nyomás a legkevésbé jellemző érv a jogászképzés választásakor mindegyik mintában. H10: Az elsős joghallgatók többség nem tudja, hogy mi az a pro bonon nem ismeri világosan a kifejezés jelentését.

[373] H11: Mindegyik mintában fontosabbnak tartják az empátiát, konfliktus- és stresszkezelést, mint a lexikális tudáselemeket. H12: Az elsős diákok fontosabbnak tartják mások megsegítését, mint az ügyvédek. H13: Az ügyvédek túlnyomó többsége érdeklődik a közéleti kérdések és a politika iránt. H17: Számos jogi vonatkozású közéleti kérdésben, mindegyik mintában, fontosnak tartanák a változást (eutanázia, abortusz, melegek házassághoz való joga).

mindegyik minta tagjai kívánatosnak találnák, ha ez a kurzus integrálásra kerülne a kerettantervbe.[374]

VII.2. Mintavétel

Azért, hogy a fenti kérdéseket megválaszolásra kerülhessenek, kevert kutatási módszert alkalmaztam; a kvalitatív módszerek közül a félig strukturált mélyinterjút[375] (N=11), a kvantitatív módszerek közül pedig a kérdőíves vizsgálatot alkalmazva. Az interjú alanyai szakértői mintavétellel[376] és hólabda módszerrel[377] kerültek kiválasztásra, a minta heterogenitására törekedve; az interjú vezérfonalát jelentő kérdések összeállítása során fontos szempont volt, hogy azok a kérdőív eredményeihez kapcsolódó, azokat kiegészítő válaszokkal szolgáljanak. A minta összetételét tekintve heterogén volt, így a válaszadók közül 8-an ügyvédek voltak, rajtuk kívül két bíró és egy ügyész került a válaszadók közé. Bár, ahogy az korábban már tisztázásra került, a jogászi professziók közül ez a két csoport nem vehet részt jogi pro bono tevékenységben, de fontosnak tartottam, hogy az ő hivatásrétegük is képviseletet kapjon a mintában annak érdekében, hogy láthatóvá váljon az, hogy a jogi pro bono munkával való összeférhetetlenség ellenére más módon dolgoznak-e a közjóért, a munkaidejükön kívül. Ebben a fázisban a nemi arányokat tekintve 7 nő, és 4 férfi interjú alany került bevonásra.

Az adatfelvétel kvantitatív része négy kérdőíves adatfelvételből áll össze, az elemzések az IBM SPSS programjával[378] készültek. A dolgozat gerincét jelentő, az ügyvédekre vonatkozó, online lekérdezés formájában valósult meg. A megyei kamarák

---

[374] H14: A pro bono meghatározása a jogklinikai munkában résztvevő diákok mintájában lesz a legpontosabb. H15: A jogklinikai munkában résztvevő diákok nagyobb hajlandóságot mutatnak a jövőben pro bono munkát végezni, mint az ügyvédek általában. H16: A jogklinikai munka kerettantervbe történő beillesztését kötelező tárgyként az ügyvédek és a jogklinikai munkában résztvevő diákok is pozitívnak tartják.

[375]A módszertankönyvek egy jelentős része a kvalitatív interjút a terepkutatás részeként tárgyalja. Fő erőssége, hogy az interjú készítője megfigyeléseket is tud végezni a beszélgetés során. Szükséges azonban, hogy ezeket a megfigyeléseket valamilyen formában rögzítse. Erőssége még a félig strukturált interjúnak, mint adatfelvételi módszernek, hogy a kérdések a beszélgetés során alakíthatók, sorrendjük és megfogalmazásuk a konkrét interakciós szituációhoz alakítható. (Babbie, 2001) A beszélgetések vezérfonalát jelentő kérdéssort lásd. *Melléklet. 2. adatfelvétel mérőeszközei.*

[376] A kutató „önhatalmúlag", egy tervezett, a kutatás során előre meghatározott szempontok szerint maga dönti el, hogy kit tekint a mintájába tartozónak. (Babbie, 2001)

[377]Nem valószínűségi mintavételi eljárás a kiválasztásra. Akkor érdemes alkalmazni, amikor nehéz a populáció tagjainak körülhatárolása. A hólabda módszer lényege, hogy az interjú végén a kutató az interjú alanyától kér ajánlást arra vonatkozóan, hogy ő szerinte kit lenne érdemes megkérdezni a tárgyalt témában. Az eljárás elsősorban feltáró célra alkalmas. (Babbie, 2001) Ennek megfelelően az interjúk megelőzték a kérdőívet, hogy a beszélgetések alapján a kérdőív kérdései is pontosításra kerülhessenek a mellett, hogy mélyebb megismerést tesznek lehetővé.

[378] https://www.ibm.com/spss

elnökei felkérésünkre[379] szétküldték a kérdőív linkjét a kamarai tagoknak, (ki hírlevél formájában, ki a megyei kamara honlapján közzétéve a felkérő levelet) így biztosítva, hogy minden területi egység bekerülhessen a mintavételbe, a mintát így kvázi rétegzetten került összeállításra.[380] 172 érvényes kitöltés érkezett, 2024 áprilisában.

A második kvantitatív blokkot három, a Szegedi Tudományegyetem diákjai körében végzett kérdőíves adatfelvétel jelentette. Az első kérdőív 2022 őszén készült, az Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Intézet és a Bűnügyi Tudományok Intézetének közös kutatásának keretében,[381] a társadalomtudományi alapismeretek, teljes évfolyamos elsős jogász kurzuson került lekérdezésre papír alapon (N=165).[382] Itt az intézeti kutatás kérdései mellé kerültek be a jelen disszertáció témájához kapcsolódó kérdések. A második kérdőív ennek rövidített változata volt: 2023 őszén megismétlésre került a lekérdezést, de nem a két tanszék teljes kérdéssorával, csak a jelen kutatásra vonatkozó kérdésekkel, az új elsősök 10%-os mintáján (33 fő), hogy láthatóvá váljon az esetleges változás; lévén változás nem következett be, így az adatok a későbbiekben együttesen kerülnek bemutatásra. A harmadik lekérdezés 2024 tavaszán történt a szegedi jogklinikai munkában a lekérdezés időpontjában és korábbi években résztvevő hallgató között. A kérdőívet a teljes címlistára[383] (~100 fő) kiküldtük, ebből ~20 hibaparanccsal visszaérkezett, e-mail cím hiba miatt; a szakasz 18 kitöltéssel zárult, ami így a populáció ~20%-át teszi ki.[384] A kérdőív felkérő levéllel a pécsi jogklinikára is kiküldésre került, de onnan végül nem érkezett kitöltés. A *Culture-Bearing Unit* módszertani koncepciója[385] alapján[386] az eredményeket, a többi magyar jogklinikai oktatásban résztvevő egyetem

[379] A megyei kamarák elnökeinek e-mail címére küldtük ki a felkérést, az ÖJJI e-mail címéről, az intézet vezetőjének Prof. Dr. Badó Attilának a kísérő levelével.
[380] Rétegzett mintavételről akkor beszélhetünk, mikor a nagyobb megbízhatóság érdekében a minta elemeit nem a teljes populációból válogatjuk össze, hanem biztosítjuk, hogy valamilyen szempont szerint egynemű részcsoportok mindegyikéből kerüljenek megfelelő számban a mintánkba elemek. (Babbie, 2001.) Jelen kutatás szempontjából a magyar ügyvédek megyei kamarák szerint kerültek részcsoportokra bontásra.
[381] Karsai – Márki – Paizs (2024) Jogtudatkutatás és a „bűnös mítoszok".
[382] 2019-ben is végeztünk egy adatfelvételt az ÖJJI azonos kurzusán, annak az eredményei alapján állítottuk össze a kérdéseinket és egészítettük ki új kérdésblokkokkal az intézet 2017-es adatfelvételét. (Badó-Feleky-Lőrinczy-Paty, 2017.) A 2019-es adatbázisunkból néhány kérdés eredményeit mutatom csak be, a nevezett adatbázis teljesebb elemzése jelen dolgozatnak nem képezi tárgyát.
[383] A populáció címlistára, az egyetemi GDPR irányelveit szem előtt tartva, a jogklinika egyik oktatója Kálmán Renáta küldte ki a felkérő levelet a kérdőív linkjével.
[384] Bár a 20%-os minta nem tekinthető kicsinek, az elemszám mégis alacsony, így az adatok értelmezése során Kálmán (2019, 2021, 2023) kifejezetten jogklinika specifikus munkáira támaszkodom az adatok megbízhatóságának ellenőrzésének céljából.
[385] Chick, 2001.
[386] A „*kultúrahordozó egység*" a kulturális antropológusok vizsgálatainak nyomán terjedt el, a lényege az, hogy az egység, amit kiválasztunk hordozza a vizsgálat szempontjából fontos jegyeket, így

hallgatóira, és a többi magyar jogi kar elsős hallgatóira is általánosíthatónak lehet tekinteni.

A kérdőívekben a zárt kérdések mellett nagy arányban alkalmaztam önkitöltős, kifejtős kérdéseket a mélyebb feltárás érdekében. Ezekben az esetekben a kódolást, kategorizálást használtam az elemzés módszereként, a kategóriákat az adatok alapján létrehozva[387] illetve bizonyos kérdések esetében a kódkategóriák kialakítása során figyelembe vettem a több elemű válaszokat, és a kódokat úgy alakítottam ki, hogy az alkotóelemek együtt járása is megfigyelhető legyen.

VII.3. Primer kutatás: Elemzés

Az elemzés során először az ügyvédek mintája kerül tematikus bemutatásra, 4 nagyobb témacsoportok keresztül, kezdve a *demográfiai* vonatkozású kérdésekkel, majd ezt követi a *pályaválasztás, hivatás és karrier*, majd a *közélet* és végezetül a *társadalmi felelősségvállalás*. Lévén az interjúk ezt a blokkot voltak hivatottak kiegészíteni, így azok elemzésének bemutatása nem a kérdőív eredményeinek bemutatásától függetlenítve történik, hanem ahol lehetséges és szükséges, a kettő együttesen kerül interpretálásra.

Az elsős joghallgatók és a jogklinikai munkában dolgozó diákok jelentik az elemzés második és harmadik nagyobb egységét. A nagyobb témaegységek mindkettőnél a *demográfiai jellemzők* bemutatása, a *pályaválasztás élet-, és karriercélok,* a *közélet,* az *IKSZ és a pro bono* munka.

feltételezhetjük, hogy ha a vizsgálatot országos szinten a többi, a kiválasztotthoz hasonló egységen is elvégeznénk, közel azonos eredményeket kapnánk. (Csapó, 2002)

[387]A kódkategóriák kialakításának két alapvető módszere létezik, a deduktív és az induktív logika. Az egyik esetben a kutató hozza létre a kategóriákat az elemzés megkezdése előtt, amiket a kutatás céljai alapján alakít ki, a második esetben nem hoz létre előzetes kategóriákat, azokat a válaszok, az adatok alapján hozza létre. (Babbie, 2001) Jelen kutatásban az utóbbit alkalmaztam.

VII.3.1. Ügyvédek

VII.3.1.1. Szociáldemográfiai adatok

A válaszadók 59,6%-a férfi (*melléklet 1. táblázat)*.[388] A legidősebb kitöltő 1944-ben született, a legfiatalabb pedig 1997-ben. A férfiak átlagéletkora 51,23 év (SD=12,1)[389] a nőké 49,58 év (SD= 11,5) együttesen, a teljes mintában pedig 50,57 (SD= 11,9) az életkori átlag.[390] *(melléklet 2. táblázat)* Az életkori adatokat kvantilisekre bontva azt láthatjuk *(11. táblázat),* hogy a legtöbben a mintaátlag körüli életkori kategóriába kerültek. A válaszadók több, mint 52%-a ugyanis 41 és 54 év közötti.[391]

11. táblázat: életkori kategóriák			
	Elemszám	**Érvényes százalék**	**Kumulált százalék**
1997-1984	30	18,1	18,1
1983-1970	87	**52,4**	70,5
1969-1986	32	19,3	89,8
1955-	17	10,2	100
Összesen	166	100	

8. ábra: 11. táblázat: életkori kategóriák, ügyvédek.

A legnagyobb csoportot azok az ügyvédek jelentik, akiknek nincs alkalmazottjuk (48,5%), 90,5%-uknak van maximum 3. Mindössze 7 ember volt a mintában (4,2%), aki

[388] CCBE Layers' Statist 2023 december 31-ei adatai alapján akkor 15614 tagja volt a MÜK-nek, de a nemi eloszlásról nem voltak adataik. Érdekesség, hogy ebben a taglétszámban 10 másik országból érkezett 24 tag is szerepel, illetve 41 magyar tagja más országok (számszerint 10) ügyvédi kamarájának (CCBE 2024) A CEPEJ-nek 2020-as kimutatásai elérhetők, az adatok azt mutatják, hogy a bírók és ügyészek körében a nők többségben vannak Európa szerte, addig az ügyvédi hivatásra a férfitöbbség jellemző, bár itt is megfigyelhető egy kiegyenlítődés irányába mutató folyamat. (CEPEJ report, 2022: 86-87)

[389] Standard deviáció, vagyis a standard szórás, a változóértékek variabilitásának mérőszáma. Tehát azt mutatja meg, mennyire homogén, vagy heterogén az egy kérdésre adott válaszok megoszlása. Minél nagyobb a szórás értéke, az adatok annál szétszórtabbak, a kisebb szórás pedig a szűkebb sávban való tömörülésüket jelzi. (Babbie, 2001)

[390] A férfiak és a nők életkori átlagai nem összehasonlíthatók független mintás T-próbával, mert a változó a normalitásvizsgálat szerint nem normális eloszlású; ennek a vizsgálatára, lévén a vizsgált minta kisebb, mint 5000 fő, a Shapiro–Francia tesztel szemben a Shapiro-Wilk tesztet kellett előnyben részesíteni. (Dudley, 2012) A Sahpiro-Wilk teszt kritikus értéke n⩽50. (Jurecková – Picek, 2007) A másik normlitás vizsgálat, ami az SPSS segítségével elvégezhető, (szemben néhány tanulmány állításával, például Yap és Sims (2010) szerint a KS nem végezhető el SPSS-ben) a Kolmogorov-Smirnov teszt, a S-W teszthez hasonlóan a leggyakrabban használt egydimenziós normailtás tesztek közé tartozik, eredménye hasonlóan pontos. (Szilárd – Badics, 2024) A minta akkor követne közel normális eloszlást, ha a tesztek értéke konvergálna 1-hez. Kolmogorov-Smirnov tesztnél a szig. 0,00 lett, a Shapiro-Wilk tesztnél pedig 0,001. *(melléklet 4. táblázat)*

[391] Ez, az illeszkedés és eloszlás ábrákkal *(melléklet 1. és 2. ábra)* együtt azt mutatja, hogy nincsenek olyan kiugró szélsőértékek, amik torzítanák a mintát, nem emiatt nem követ normáleloszlást az életkor megoszlása. Hiszen az adatok a középértékek körül sűrűsödnek elsősorban *(melléklet 2. ábra)* mégsem követik megoszlásukkal a haranggörbe/Gauss-görbe/normális eloszlásgörbe formát; a változók eloszlása kétcsúcsú (ún. bimodális).

10, vagy annál több ember munkájáért felelős. *(melléklet 3. táblázat)* 61,9%-uk *(1. diagram)* megyei jogú városban/ megyeszékhelyen lakik, községben mindösszesen 9 fő (5,4%). Ez megfelel a hivatásréteg lakóhely szerinti eloszlásának.

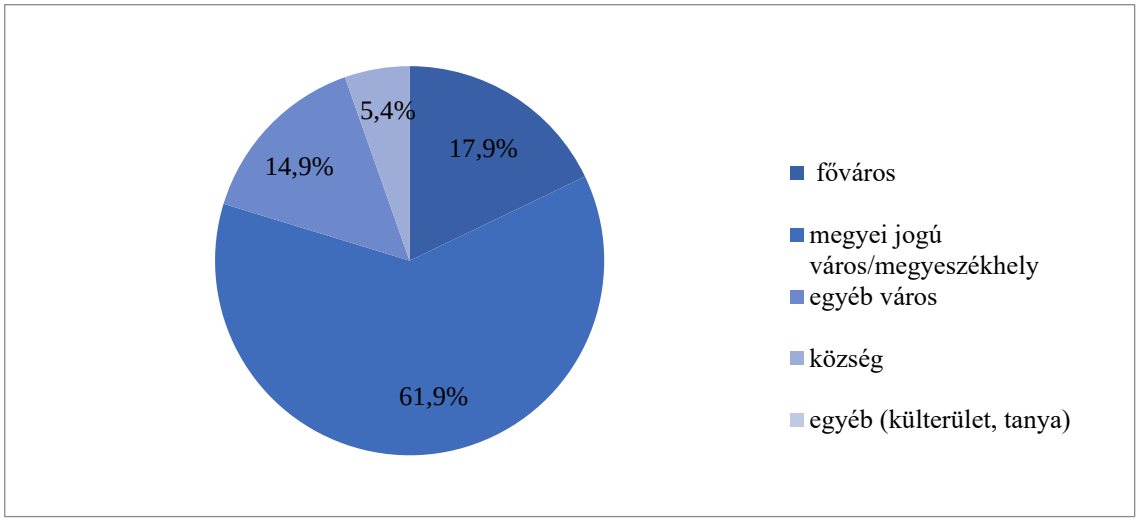

9. ábra: 1. diagram: állandó lakóhely, ügyvédek (N=168)

A képzőhelyek *(12. táblázat)* vonatkozásában a szegeden végzettek kerültek a legtöbben a mintába (35,1%), amit az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen végzettek (20%) követtek a második helyen, majd a Pécsett végzettek aránya követett a harmadik helyen (16,9%). Ez a három képzőhely adja a minta 72%-át.[392]

Annak révén, hogy nyitott kérdésként került megfogalmazásra a kérdés, kiderült, hogy többek voltak, akik több egyetemet is elvégeztek. Az első táblázatban az első képzőhely, ahol a jogi végzettségüket megszerezték a kitöltők, került feltüntetésre. Az egyéb kategória a Bécsi Egyetem jogi karát takarja. Többen voltak, akik gazdasági iskolát is végeztek, például volt, aki a Wirtschaftsuniversität-on, más itthon. 6-an tüntették föl második képzőhelyként az ELTE-t, egy az Óbudai Egyetemet, egy a Pécsi Tudományegyetemet, kettő a Károli Gáspár Református Egyetemet, egy pedig a Pázmány Péter Katolikus Egyetemet. Ez alapján kijelenthető, hogy a minta rétegzett kialakítása sikeres volt, hiszen az ügyvédek mintájában mind a 8 képzőhely képviseltette magát.

[392] Felmerül a kérdés, az, hogy ez hogy viszonyul ez a képzőhelyek által kibocsátott diplomák arányához? Kétségtelen, hogy az ELTE vezeti az intézményi létszámstatisztikákat a jogi képzés vonatkozásában, de az intézmények sorrendje rendszeresen változik, azonban kijelenthető, hogy az arányokat a minta nem pontosan közli, hiszen a KRE-nek és a PPKE-nek is magasak a létszámstatisztikái. (Felsőoktatási Információs rendszer: https://firstat.oh.gov.hu/intezmenyi-letszamstatisztika)

12. táblázat: Melyik egyetemen tanult?			
	Elemszám	Érvényes százalék	Göngyölt százalék
0. egyéb	1	,6	0,6
1. Debreceni Egyetem	12	7,5	8,1
2. Eötvös Loránd Tudományegyetem	32	**20**	28,1
3. Károli Gáspár Református Egyetem	4	2,5	30,6
4. Miskolci Egyetem	14	8,8	39,4
5. Pázmány Péter Katolikus Egyetem	11	6,9	46,3
6. Pécsi Tudományegyetem/Janus Pannonius Tudományegyetem	16 és 11	**16,9**	63,2
7. Szent István Egyetem	3	1,9	65,1
8. Szegedi Tudományegyetem/József Attila Tudományegyetem	38 és 18	**35,1**	100
Összesen	160	100	

10. ábra: 12. táblázat: Melyik egyetemen tanult?

Arra, hogy mi a családi állapotuk az ügyvédeknek nyitott kérdés formájában válaszolhattak, majd ezek kerültek kategorizálásra. A kérdés önkitöltős formáját a többletinformáció reménye indokolta. Egy ember volt, aki elvált és élettársi kapcsolatban él, ő az utóbbi kategóriába került kódolásra, egy, aki házas, de külön élnek, ő a házas kategóriába került. Az élettársi kapcsolatot többen nevezték meg *„élettársi életközösségként”*, a házas családi állapotot pedig nős/férjezettként, valamint többen írták ide, hogy hány gyermekük van, valamint azt, hogy *„boldog házasságban élő”*. A *2. diagramon (melléklet 5. táblázat)* látható egész számra kerekítve, hogy a legtöbben (69%) a házasok vannak a mintában, illetve 84% él összesen valamilyen formában kapcsolatban. Így a mintában az arányok valamelyest a házasság irányába tolódnak el a 2015-ös Ügyvédkutatás adataihoz képest, ahol az ügyvédek 60,7%-a élt házasságban és 21,8%-a élettársi kapcsolatban.[393] A demográfusok által az utóbbi években egyre többet taglalt „szingli jelenség”[394] a minta alacsony elemszáma miatt nem mondható tetten érhetőnek. Bár a nőtlen/hajadonon 6%-a aránya egyenletesen oszlik el az életkori kategóriákban, néhány fős elemszámokról van pusztán szó. Khi-négyzet próba alapján az életkor szerint nincs szignifikáns különbség[395] (szig.=0,255) az családi állapotok között *(melléklet 6. és*

[393] Utasi, 2016.
[394] Rövid Irén, szociológus, szinglikutató által létrehozott *szinglitérkép*.
[395] 5%-os döntési szint mellett.

7. táblázat). Későbbi, nyitott kérdésekből kiderült, hogy többeknek a házastársa is ügyvédként dolgozik.

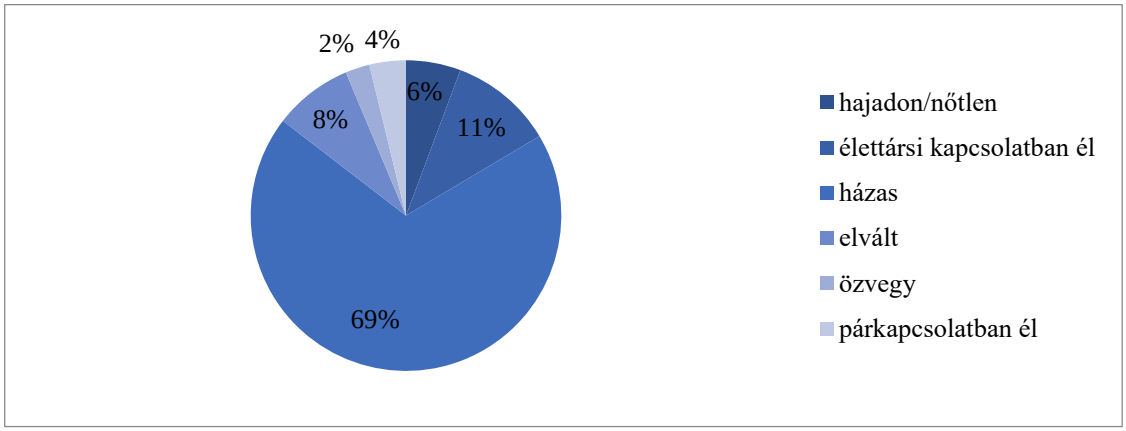

11. ábra: 2. diagram: Mi az Ön családi állapota? Kérem, a tényleges állapotot jelölje, ne csak a hivatalosat!

A minta 49,1%-a személyes istenben hisz, míg 23%-nak nincs istenképe, 27,4%-a pedig egy felsőbb hatalomban hisz, ami nem egy személy, vagy egyetemes elvekben hisz *(melléklet 9. táblázat).* Ebből következtethetünk rá, hogy a minta vallásossága a hívők tekintetében sem dominánsan az intézményes vallásosság dimenziójával leírható. Ez illeszkedik azon hazai és európai trendekbe, miszerint a vallásosság intézményes formái gyengülnek.[396] Ugyan akkor ez nem jelenti azt, hogy az ügyvédek vallástalanok. A *3. diagram* adataiból kiderül, hogy egy 11 fokú, 0-10-ig terjedő Likert skálán, ahol a 0 az egyáltalán nem, a 10 pedig a teljes mértékben egyetértés jelenti, a válaszadók 16%-a jelölte a 10-est *a „vallásos vagyok"* kijelentésre. 41% az inkább vallásos, és 48% az inkább nem vallásos oldalra esik, 11% jelölte a középső 5-ös értéket. A 11 felsorolt kijelentés közül ennek, a vallásosságnak kimagasló a szórása (SD=~3,7) a további 10 kijelentéshez képest *(3. táblázat),* tehát a kitöltők vallásosság tekintetében nagyon heterogénnek tekinthető csoportot alkotnak.

[396] hvg360, interjú (2023) Máté-Tóth András valláskutató: Magyarországon a vallásosság intézményi formái jelentősen gyengültek. – Prof. Dr. Dr. Máté-Tóth András az SZTE Vallástudományi Tanszékének alapítója.

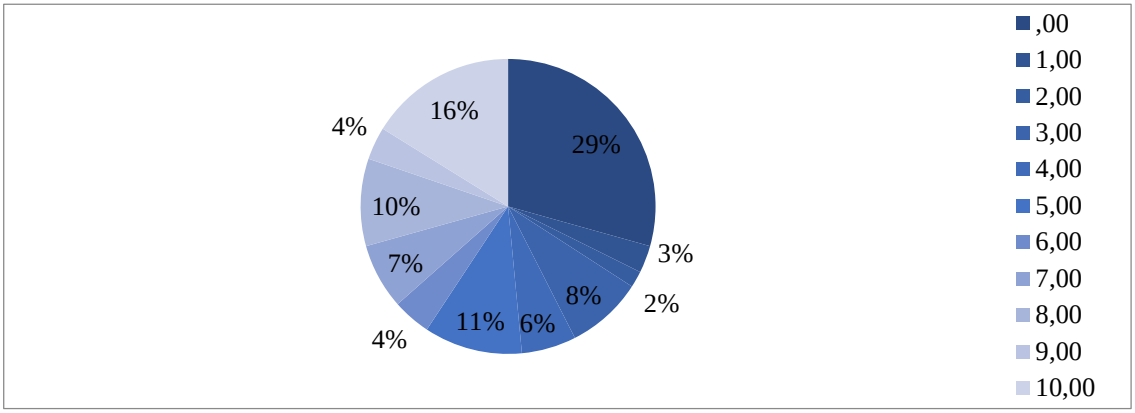

12. ábra: 3. diagram: Mennyire igazak Önre az alábbiak? Vallásos vagyok.0-10-ig terjedő Likert skálán.

A vallásosság mértékére vonatkozó kijelentést 29% pontozta 0-ásra, ennél 3 kijelentés kapott több 0-s pontot, ezek átlagukat tekintve is a legalacsonyabb pontszámmal rendelkeznek. 52,1% válaszolt 0-assaé arra, hogy *„foglalkoztat a gondolat, hogy külföldön biztosítsam majd a megélhetésemet”*, 40,7% arra, hogy *„úgy ítélem meg, hogy ma Magyarországon jó irányba mennek a dolgok”*, 30,5% arra, hogy *„az embereknek elég a maga baja, nem kell, hogy másokét is felvállalja”*. Így ezekben, a vallásossághoz hasonlóan a módusz értéke 0. Ennek a háromnak az átlaga nagyban elmarad az összes többi kijelentéstől, de a szórásokban nem mutatkozik nagy különbség *(13. táblázat).*

13. táblázat: Mennyire jellemzők önre az alábbiak?	Átlag	Szórás	Medián	Módusz
1. fontosnak tartom a nemzeti értékeket	**5,808**	2,873	6	5
2. egyetemistaként a tanulásnál is fontosabb, hogy örülhessek az életnek	5,737	2,921	6	5
3. egyetemistaként a legfontosabb, hogy jó tanulmányi eredményeim legyenek	5,311	3,036	5	7
4. fontosnak tartom a politika iránti érdeklődést	5,257	2,953	5	5
5. fontosnak tartom a liberális értékeket	4,976	2,966	5	5
6. úgy gondolom, hogy az emberek többségében meg lehet bízni	4,784	2,530	5	7
7. vallásos vagyok	4,557	**3,751**	5	**0**
8. fontosnak tartom a baloldali értékeket	3,832	2,761	4	5
9. az embernek elég a maga baja, nem kell, hogy másokét is felvállalja	**2,916**	2,719	3	**0**
10. úgy ítélem meg, hogy ma Magyarországon jó irányba mennek a dolgok	**2,707**	3,076	2	**0**
11. foglalkoztat a gondolat, hogy külföldön biztosítsam majd a megélhetésemet	**2,263**	3,070	0	**0**

13. ábra: 13. táblázat: Mennyire jellemzők Önre az alábbiak?

Így tehát az ügyvédek nem gondolják úgy, hogy Magyarországon jó irányba mennének a dolgok, mégsem gondolkoznak azon, hogy külföldön biztosítsák a megélhetésüket; ez összecseng azzal, hogy a legmagasabb átlagpontot a *„fontosnak tartom a nemzeti értékeket kijelentés kapta”*. Azonban ehhez hozzá tartozik, hogy a jogászképzés során egy erősen ország specifikus tudást kap a diákság, így az ügyvédek tudása nehezebben adaptálható más ország jogrendjéhez, mint például egy kétkezi munkás szaktudása a külföldi munkakörnyezethez. Így annak a hátterében, hogy nem gondolkoznak külföldi munkavégzésben nem csak és nem elsősorban a hazaszeretet áll. Az is látszik a *3. táblázat* adatsorából, hogy úgy gondolják, mások gondjaival is foglalkozni kell, hisz nagyon alacsony átlagos pontszámot kapott az a kijelentés, miszerint *„az embereknek elég a maga baja, nem kell, hogy másokét is felvállalja”*.

Annak ellenére, hogy nem tartják magukat vallásosnak az ügyvédek, több interjúalanyomnál is felbukkant valamiféle vallási behatás a család, mint szocializációs közeg részéről: *„Mi egy nagyon keverék család vagyunk. Kicsit keresztény, kicsit zsidó, kicsit minden is van benne, de nem volt ilyen… én most nem mondanám azt, hogy mélyen vallásos vagyok, és ebből fakadóan segítek, de az érdekes, hogy a nagyapám, akivel sokat*

voltunk, mindig azt monda, hogy „minden nap legyen egy jócselekedeted", és ez a mai napig is előjön." (középkorú nagyvárosi nő).

Arra a kérdésre, hogy hány órát dolgoznak munkanapokon, és mennyit hétvégén, vagy szabadnapokon, többen írtak kötőjeles értékeket mind a két kérdésnél, például 8-12 órát, ezekben az esetekben a számok átlagát vettem alapul. A szélsőséges értékeket *system missingbe*[397] kerültek bekódolásra, így például volt, aki 25 és volt, aki 45 órát írt be napi munkavégzésre. A szélsőértékek *trimmelése*[398] után is 33,3% (n=54) mondta, hogy 10, vagy annál több órát dolgozik egy munkanap, ugyanakkor 27% (n=44) azoknak az aránya, akik 6 órát vagy kevesebbet dolgoznak, ezért alakulhatott az átlag a móduszhoz és mediánhoz közelien. *(14. táblázat)* Szabadnapokon/hétvégéken a válaszadók 32,5%-a (n=55 fő) egyáltalán nem dolgozik, 58%-a max. két órát. Az átlagot az a 7,7% (n=13) emeli meg, akik legalább 7 órát dolgoznak ilyenkor is. A szórás értékeiből látható, hogy a hétköznapi munkavégzés tekintetében sokkal nagyobb eltérések vannak.

14. táblázat: Pénzkereső tevékenységgel töltött idő		
Hány órát tölt pénzkereső tevékenységgel egy átlagos szabadnapon/hétvégén?	Elemszám	169
	Átlag (SD=4,49)	2,51
	Medián	2
	Módusz	0
Hány órát tölt pénzkereső tevékenységgel egy átlagos munkanapon/hétköznap?	Elemszám	164
	Átlag (SD=2,75)	8,33
	Medián	8
	Módusz	8

14. ábra: 14. táblázat: Pénzkereső tevékenységgel töltött idő.

VII.3.1.2. Pályaválasztás, hivatás és karrier

Számos olyan kérdés került a kérdőívbe, ami az ügyvédek pályaválasztására és karrierjére vonatkozik, beleértve a jogi pálya választásának motivációit és azt is, hogy milyen szakmai továbbképzéseken vettek részt az eddigi ügyvédi munkával töltött éveik alatt, azt, hogy a saját prisztizsüket milyennek ítélik más szakmákhoz képest, vagy, hogy miket tekintenek a szakmájuk pozitívumainak, negatívumainak. Kitértem arra is, hogy miként

[397] A statisztikában jellemzően nem fordítjuk le elemzés során, hibás, vagy hiányzó változók kategóriája, amiket a programcsomag a tesztek lefuttatása során nem számít bele a 100%-ba.
[398] A mintába mérés során bekerült nem valódi, műtermék adatok elhagyása. Jellemzően az ilyen módon felülről és alulról, szimmetrikusan a minta 10-20%-át szokás levágni, (Vargha, 2000) jelen esetben, a minta mérete és a nem valódi értékek azonosíthatósága miatt konkrét esetek kerültek trimmelésre.

tekintenek az ügyvédi tevékenységükre, inkább pénzkereseti tevékenységként néznek rá, vagy inkább hivatásként?

Az átlagok alapján *(15. táblázat)* a *„társadalom számára hasznos munkát szeretnék végezni”* volt a legmagasabb pontszámot kapott válasz a pályaválasztás okára, ezt szorosan követi az, hogy *anyagilag jövedelmező szakmát akartak* és a *pálya magas presztizsének* fontossága. Az átlagnál a másik 2 középérték magasabbra került. A két legkevésbé jellemző érv a szülők nyomása és a mintakövetés volt. Abból, hogy a társadalmi számára hasznos végzése volt a legjelentősebb ok a pályaválasztás során következtethetünk arra, hogy már ekkor is megvolt a válaszadókban a hajlam a társadalmi felelősségvállalásra.

15. táblázat: Az alábbi tényezők mennyire igazak Önre? azért választottam a jogi pàlyàt mert... (Likert skála, 1-5.)

	Átlag	Medián	Módusz	Szórás	Elemszám
A társadalom számára hasznos munkát szeretnék végezni	3,651	4	4	1,135	152
Anyagilag jövedelmező szakmát akartam	3,458	4	4	1,224	142
Magas preszizsű pálya	3,417	4	4	1,257	138
Szeretném, hogy a családom büszke legyen rám	3,411	4	3	1,331	141
Segíteni szeretnék a rászorulóknak	3,083	3	3	1,336	145
Doktori címet ad	2,304	2	1	1,370	138
Szülők, testvér, barát példáját követtem	2,000	1	1	1,544	147
Szülői nyomára választottam	1,819	1	1	1,320	144

15. ábra: 15. táblázat: Az alábbi tényezők mennyire igazak Önre: Azért választottam a jogi pályát, mert…

Többségében könnyűnek ítélték a pályaválasztást; a *4. diagramon* látható, hogy 62% 4-es és 5-ös pontszámot adott a kérdésre. Az átlag is 3,8-as volt, a medián 4, a módusz pedig 5 *(melléklet, 10. táblázat)*, tehát a középértékek is alátámasztják, hogy könnyűnek, nagyon könnyűnek ítélték a pályaorientációs döntés meghozatalát.

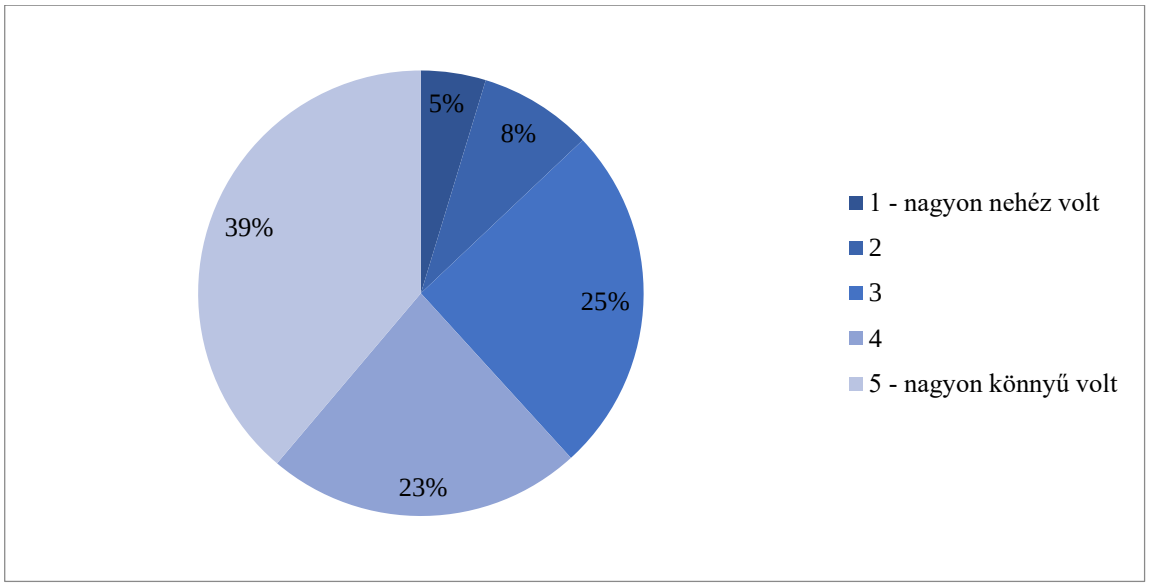

16. *ábra: 4. diagram: Mennyire volt könnyű/nehéz a karrierválasztás, mikor a jogi tanulmányait megkezdte?(N=170)*

Arra a kérdésre, hogy volt e az oktatási intézményükben olyan kurzus a tanulmányuk alatt, amelyben a jogászi pályához szükséges jártasságok elsajátíthatók, fejleszthetők voltak *(5. diagram)* a többség (52,6%) azt válaszolta, hogy nem voltak, míg 14,6% nem tudta megítélni. A legnagyobb arányban az SZTE-n voltak azok, akik azt mondták, hogy nem volt ilyen kurzus (62,3%), ezt követte az MT, majd a JATE és a PTE 50-50%-al, végül az ELTE 43,8%-al, volt szignifikáns összefüggés a (szig.=0,01) a képzőhelyek és a jártasság megszerzésére irányuló lehetőség megítélése között.

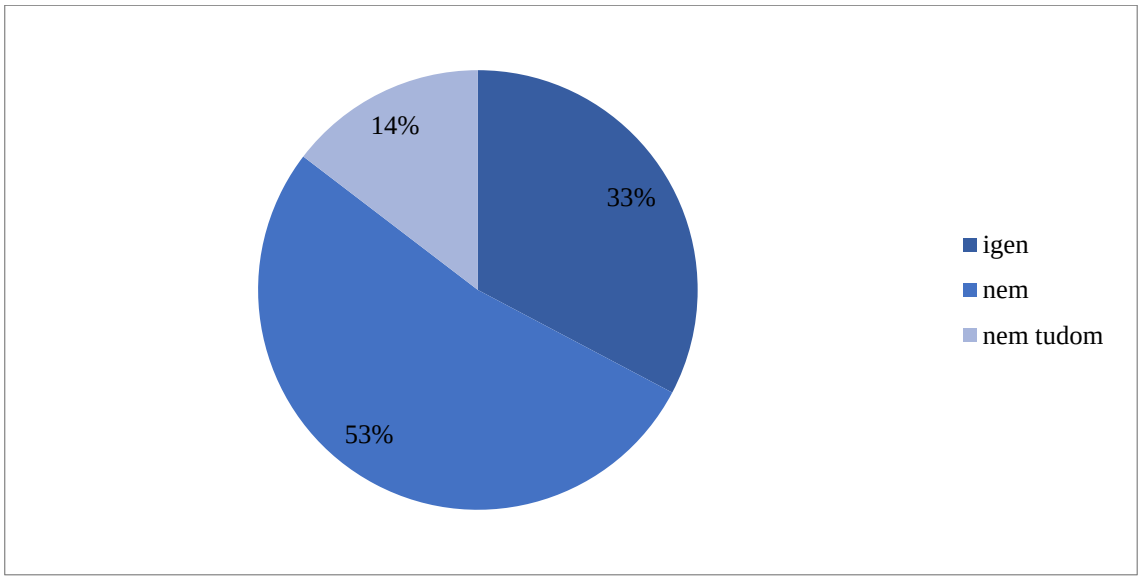

17. *ábra: 5. diagram: Az Ön oktatási intézményében volt olyan kurzus tanulmányai alatt, amelyben a jogászi pályához szükséges jártasságok elsajátíthatók, fejleszthetők?(N=171)*

Azoknál a vizsgálati egységeknél, akik több intézményt is megadtak, ez a kérdés nem volt vizsgálható, hisz nem tudhatjuk, hogy a jártasság melyik intézményből származik. A kereszttábla elemzés Khi-négyzet próbája így csak a tiszta kategóriákon

került elvégzésre. Így viszont még kevesebb lett az elemszám, az összefüggés vizsgálat megbízhatósága erősen korlátozott tehát. Azért, hogy más módon is megnézhessük az eredményeket, a „nem tudom” válaszok átkódolásra kerültek system missing kategóriába. Így viszont már nem volt szignifikáns különbség a képzőhelyek jártasságot biztosító óráinak megléte között. (szig. 0,62). Ettől függetlenül az SZTE-n mégis kijelenthetjük, hogy van, mert 6 igen válaszra (19,4%) jut 25 nem válasz (80,6%), tehát itt úgy ítélik meg, hogy nincs olyan kurzus, amin a szakmához szükséges jártasság elsajátítható. *(Melléklet, 8. táblázat)*

Arra, hogy *„Ön szerint a jogi munkakörök magas szintű ellátásához milyen kiegészítő tudásra, készségekre van szükség - a jogszabályok ismeretén túl?”* több választ is megjelölhettek a felsorolt 20 közül, így alakultak ki *a 6. diagram* adatai. A legtöbben a konfliktuskezelést (88,9%) és az empátiát (84,8%) tartották fontosnak; ezt a két tulajdonság alapú elemet tudáselemek követték, amik két csoportra oszthatók, az első a technikai vonatkozásúak, mint az informatika, üzleti ismeretek, pénzügyi alapismeretek, a második pedig az ügyfelekkel való interperszonális kapcsolatok szempontjából fontosak, mint a stressz kezelés és lélektan.

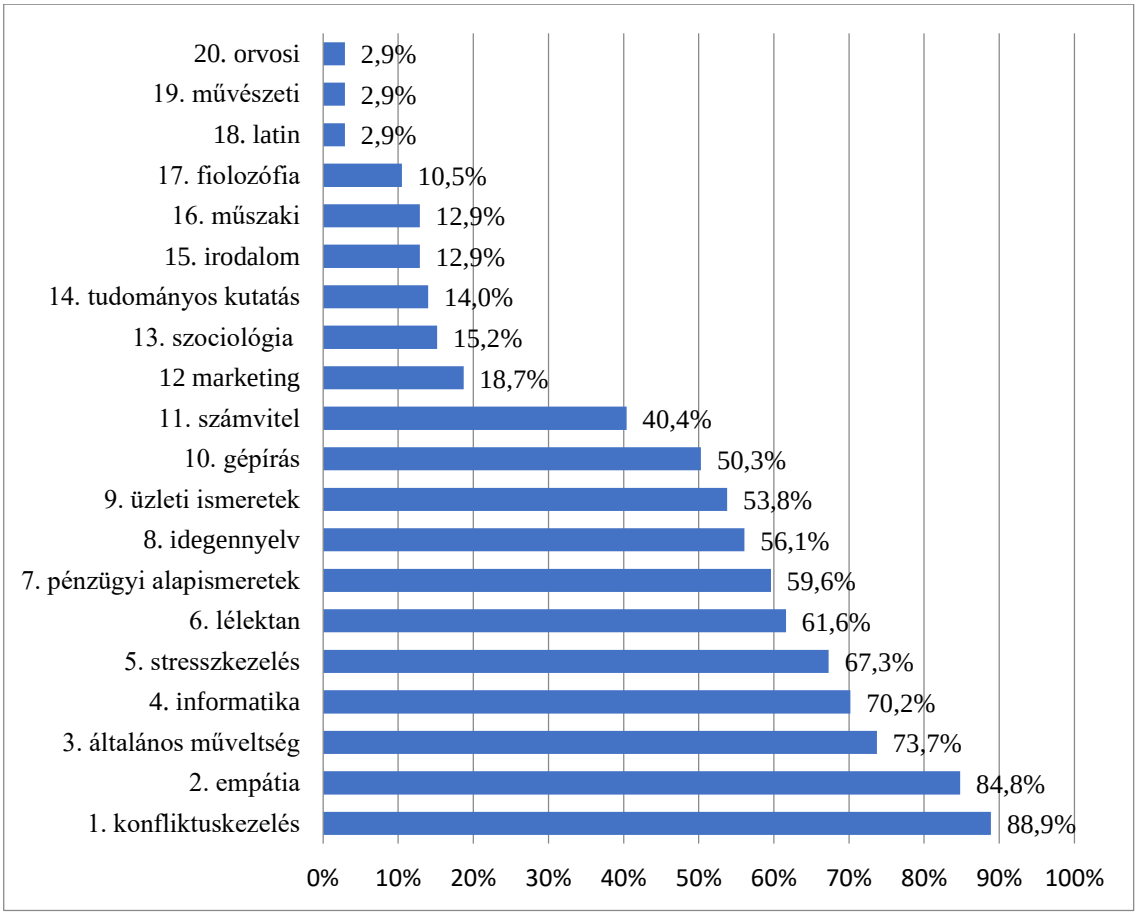

18. *ábra: 6. diagram: Ön szerint a jogi munkakörök magas szintű ellátásához milyen kiegészítő tudásra, készségekre van szükség - a jogszabályok ismeretén túl?(N=171) jelölte*

„Véleménye szerint egy jó jogásznak milyen emberi tulajdonságokkal, jellemzőkkel kell bírnia? (szakmai tudást és ehhez kapcsolódó jellemzőket nem ide értve)”[399] nyitott kérdésre érkezett válaszok szófelhőben illusztrálhatók a legjobban. A toldalékok és ragozások egyeztetése után a többször megjelenő kifejezések összevonásra kerültek, és e szerint kerültek ábrázolásra. Tehát a szófelhőben a szavak mérete azok gyakorisági eloszlását is tükrözi. 24 ember nem írt választ, így 148 ember válaszai láthatók az ábrán; volt, aki 1 tulajdonságot írt, olyan is, aki 4-et.

[399] A kérdőívben a nyitott kérdés volt előbb, zárt, hogy a válaszokat ne befolyásolják a *6. diagram*on látható előre megadott válaszkategóriák.

19. ábra: Véleményed szerint egy jó jogásznak milyen emberi tulajdonságokkal, jellemzőkkel kell bírnia? Sorolj föl legalább 3-at, nem beleértve a szakmai tudáselemeket.[400]*(N=440)*

Az ügyvédi tevékenységről szóló 2017. évi LXXVIII. törvény értelmében azok, akik az ügyvédi tevékenységet gyakorolják kötelesek arra, hogy szakmai tudásukat önképzés és kötelező továbbképzések útján fejlesszék a diplomájuk megszerzése után. Bár törvényi kötelezettségük is az önképzés, de a jogszabályok és a piac változásának a követése a munkájuk szempontjából is beláthatóan szükséges tevékenység. Illetve, ahogy az a korábbiakból is látszik, az ügyvédek maguk is úgy gondolják, hogy az egyetemi oktatással nem szerezhetnek meg minden jártasságot és további kiegészítő tudásanyagokra is szükség van a munkájuk elvégzéséhez. A következő kérdésekből kiolvasható, hogy ezt az ügyvédek maguk is látják. A mintában szereplő 171 ember 94%-a vett már részt valamilyen szakmai továbbképzésen *(7. diagram)* a diplomájának megszerzése óta. A továbbképzések jellegét tekintve többen vannak, akik több típusút is elvégeztek *(16. táblázat)*, ezért 108,3% az összesítve a képzések százalékos aránya, egy ügyvéd több kategóriába is kerülhetett a kódolás során.

[400] Az ábra az ingyenesen hozzáférhető https://wordart.com/ -al készült az összes szóból, a szavak ábrán való duplikálása nélkül. A leggyakoribb szavak elemszámai a következő képen alakultak: empátia n=75; türelem n=38; emberismeret n=15; logika n=14; kitartás n=12; határozottság n=12; becsületesség n=12; kommunikáció n=11; precizitás n=9; tisztesség n=8.

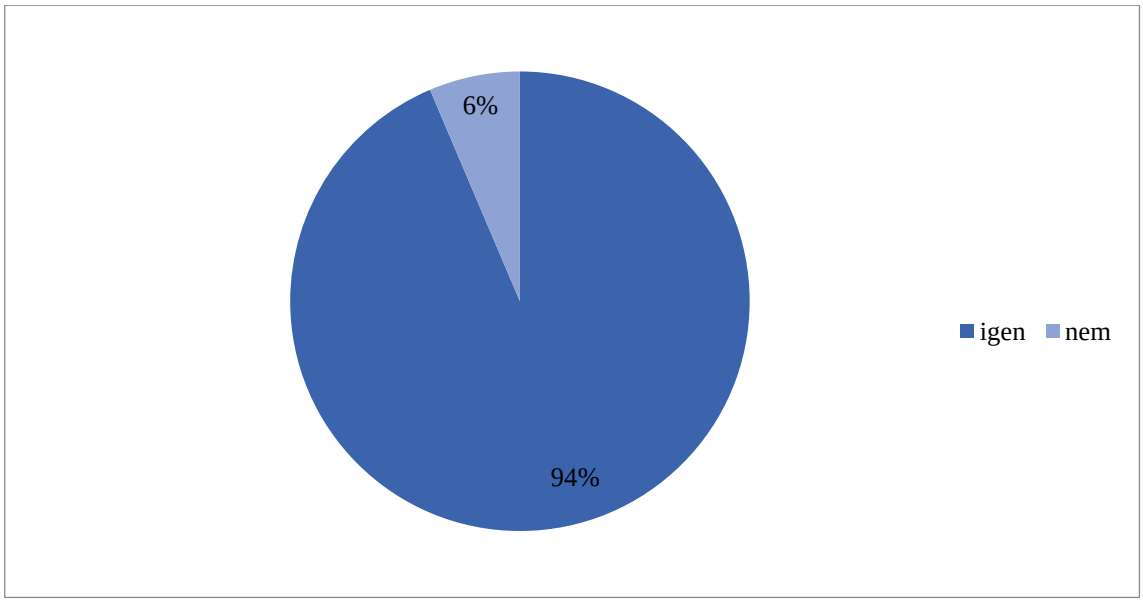

20. ábra: 7. diagram: A jogi diploma megszerzése óta részt vett valamilyen szakmai továbbképzésen? (N=171)

A legtöbben szakjogász képzésen vettek részt (39%), ennél jóval kevesebben (25,3%) teljesítettek kötelező kredites képzést. Ez azért lehetséges, mert a fent nevezett törvény értelmében számos más módon megszerezhetőek a kreditpontok, így például konferenciákon és tréningeken is. Az egyéb kategória elemei között számos elem van, ami az utóbbi kategóriába tartozik; de olyanok is kerültek ide, mint az ERA nemzetközi környezetvédelmi jogi képzése, FIDIC képzés, FAKSZ továbbképzés, vagy GDPR továbbképzés.[401]

16. táblázat: Milyen jellegű szakmai továbbképzésen vett részt? (N=154)
szakjogász képzés 39% (N=60)
PhD képzés 5,8% (n=9)
LLM képzés 4,5% (n=7)
kötelező kredites [402]25,3% (n=39)
másoddiploma 6,5% (n=10)
konferenciák 5,8% (n=9)
egyéb 21,4% (n=33)

21. ábra: 16. táblázat: Milyen jellegű szakmai továbbképzésen vett részt?

Mikor különböző hivatásokat kellett 1-5-ig terjedő Likert skálán pontozniuk az ügyvédeknek, messze a legmagasabb pontszámot az orvosoknak adták, a legkisebb szórással a listáról. *(17. táblázat)* Az orvosok kimagaslóan magasra értékelt preszizsét az

[401] A felsoroltak között nem volt olyan, ami kifejezetten pro bono jellegű ismeretek átadásáról szólna.
[402] Az Ügyvédi Képző Centrum Kft. oldalán változatos E-Learning képzések közül választhatnak az ügyvédek, van például elérhető képzés *„A testbeszéd fontossága a tárgyalótermen innen és túl" címen, de a „Közjegyző előtti hagyatéki eljárás elemei"*-ről is tanulhatnak képzésenként 19.900 HUF ért. (https://ugyvedikepzes.hu/ugyvedi-tovabbkepzesek/)

is mutatja, hogy ez az egyetlen csoport, ahol a módusz és a medián is 5-ös pontszámú, hiszen 67,1% adott 5-ös pontszámot. Az orvosok magas presztízséhez és a pro bono kapcsolatához az is hozzájárul, hogy a laikusok és a professzióhoz tartozók is az orvosi tevékenységet alapvetően és egyértelműen segítő, a társadalom javát szolgáló munkának tekintik, többek között a közvetlen formájú életmentő szerep miatt. Számol kutatás bebizonyította, hogy az orvostanhallgatók pályaválasztásában is ez a leginkább befolyással bíró tényező.[403]

A mérnökök kivételével, így a 3 önmaguk elé sorolt hivatásból kettő egy tipikus státuszcsoport volt,[404] mely hivatásrendek munkájukkal a köz javát szolgálják. Azt, hogy az ügyvédek magukat a felső középmezőnybe pontozták, az interjú alanyok a társadalmi megítélés romlásával magyarázták. Azzal, hogy ambivalens kép él a társadalomban az ügyvédekről. *„Az ügyvédségnek, mint hivatásrendnek a társadalmi megítélésében most nagyon rossz helyen van, sokat vesztettük pozícióban, az a sztereotípia van az ügyvédekkel szemben, hogy nem csinálnak semmit, de iszonyatosan jól keresnek (…) magasan pozícionált szolgáltatóként jelenik meg a társadalomban az ügyvédség”* (középkorú nagyvárosi férfi)

[403] lásd. pl. Molnár – Molnár, 2005.

[404] A gazdasági érdekek osztályképző tulajdonságai mellett a státuszcsoport fogalma figyelembe veszi a társadalmi szereplők más csoportképző dimenzióját is, így a közös identitás, közös értékrend és életvitel meglétét is. (Magos, 2017)

17. táblázat: Kérem értékelje a felsorolt hivatásokat egyenként, a társadalmi elismerés, presztízs skáláján!				
	Átlag	**Szórás**	**Medián**	**Módusz**
Orvos	**4,52**	**,747**	5	5
Mérnök	**3,92**	,868	4	4
Egyetemi tanár	**3,77**	1,003	4	4
Ügyvéd	**3,59**	,958	4	4
Gyógyszerész	3,51	,937	4	3
Közgazdász	3,52	,840	4	4
Nagyvállalkozó	3,44	1,181	3	3
Lelki vezető (lelkész, pap, guru, stb.)	3,09	1,095	3	4
Szakmunkás (pl. kőműves, villanyszerelő, csőszerelő)	2,72	1,084	3	3
Középiskolai tanár	2,71	,971	3	3
Marketinges	2,39	,931	2	3
Adatelemző	2,35	,918	2	2
Politikus	**2,12**	**1,222**	2	1

22. ábra: 17. táblázat: Kérem értékelje a felsorolt hivatásokat egyenként, a társadalmi elismerés, presztízs skáláján!

A *„Hogyan tekint ügyvédi foglalkozására?”* kérdésre *(8. diagram)* érkező válaszok alapján egyértelműen látszik, hogy az ügyvédek foglalkozásukat leginkább hivatásként élik meg;[405] 9 ember (6,7%) mondta összesen, hogy egyáltalán nem tekint hivatásként a foglalkozására. Ez összecseng azzal, hogy teljes mértékben kényszernek 9 ember éli meg. Tehát a túlnyomó többség elhivatott az ügyvédi foglalkozással szemben, életcélt jelent számukra.[406] Lévén a szolgálat[407] kifejezésre is alig 14,8% mondta azt, hogy egyáltalán nem tekinti annak az ügyvédi tevékenységet, a hivatás azon jelentéstöltetét is valószínűsíthetjük, miszerint azt lelkiismeretük és erkölcsi hozzáállásuk szerint töltik be.[408] Azt is érdemes itt megjegyezni, hogy a szolgálatnak is van olyan

[405] A Magyar Ügyvédi Kamara 8/1999. (III.22.) MÜK Szabályzata az ügyvédi hivatás etikai szabályairól és elvárásairól is konzekvensen hivatásként ír róla.

[406] *„Valamely feladat elvégzése iránt vagy. valamely munkakör, pálya, foglalkozás iránt érzett hajlam, vonzódás vagy. valamire való rátermettség, elhivatottság.”* (Magyar Értelmező Kéziszótár)

[407] Az ügyvédekre munkájuk tekintetében sokáig elsősorban szolgálattevőként hivatkoztak: *justizkomissar*. Erről több helyen olvashatunk, lásd például Pokol Béla (1998) A jog szerkezete című művében. (Pokol, 1998: 140-180.)

[408] *„az ember mindennapi munkája, feladata, melyet lelkiismerete és erkölcsi hozzáállása szerint tölt be”* (Magyar Katolikus Lexikon)

jelentéstartalma, miszerint az közösség szükségleteinek kielégítésére, közösséget, intézmények, ügyek javára végzett tevékenység.[409]

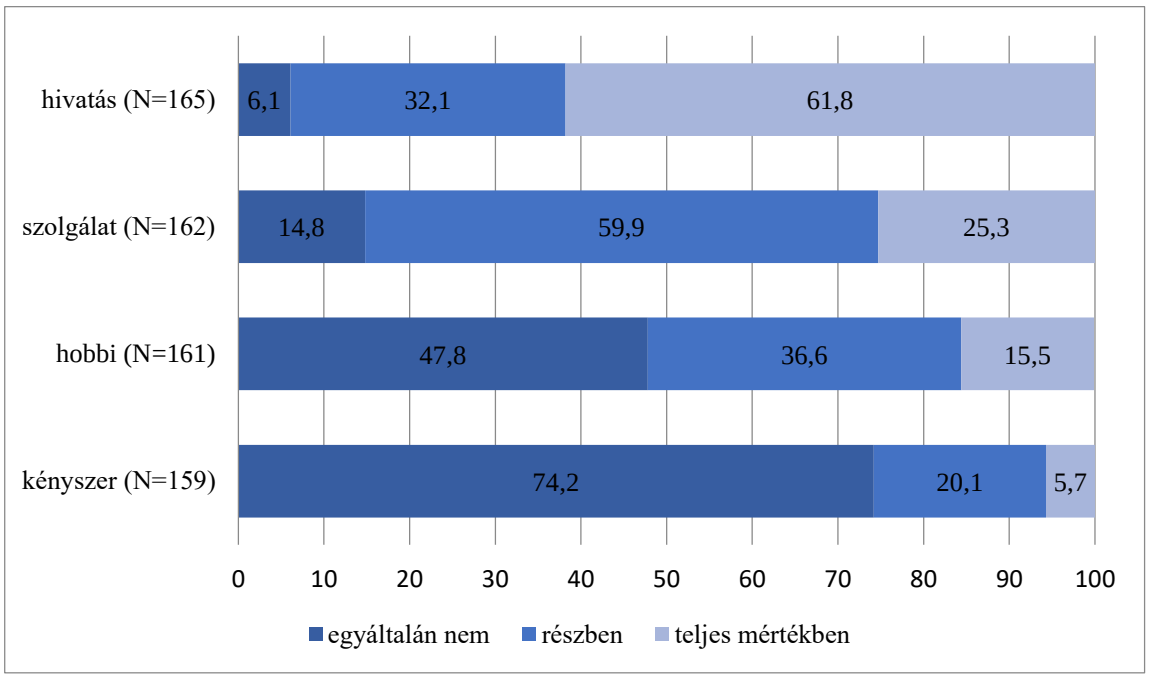

23. ábra: 8. diagram: Hogyan tekint ügyvédi foglalkozására?

Az ügyvédek vélekedését hivatásukról több nyitott, önkitöltős kérdésben is megkérdeztem. A *„Melyek a hivatása pozitívumai?”* kérdésnél (N=153) 7 nagy tematikus kategória alakult ki a szöveges válaszokból: 1. *önállóság, függetlenség, szabadság*, (n=67); 2. *elismerés, presztízs, tisztelet*, (n=36); 3. *segítségnyújtás másoknak*; (n=33) 4. *szakmai kihívás, fejlődés, változatosság*, (n=27); 5. *jövedelem, anyagi biztonság*; (n=17) 6. *elégedettség érzése, sikerélmény* (n=21); 7. *társadalmi kapcsolatrendszer* (n=9). Fontos itt kiemelni, hogy a 3. legnagyobb kategória a másoknak való segítségnyújtás lett, ami önmagában is azt erősíti, hogy a hivatástudatuk fontos részét képezni ez az elem, ami a pro bono munkának az alapköve. A válaszadók között mindössze egy ember mondta azt, hogy nincs pozitívuma, és egy válaszolt cinikusan azzal, hogy *„az, hogy doktor vagy, és a mesterek háromszor annyit kérnek tőled”*. Sok esetben, egy ember válasza nem sorolható pusztán egy kategóriába. A felsorolások és mondatban megfogalmazott válaszok egyaránt több kategóriát érintenek: *„társadalmi megbecsülés, rugalmas időbeosztás, jó bevételszerzési lehetőség”*; *„önállóság, függetlenség, minden ügy más és más, változatosság, emberi kapcsolatok, segítségnyújtás”*; *„önálló, másoktól független munkavégzés, folyamatos megújulás, segítségnyújtás másoknak”*, *veszettnek látszó ügyek*

[409] *„közösség szükségleteit szolgáló rendszeres tevékenység, (…) valamely közösségnek, intézménynek, ügynek javára, támogatására folytatott, valaminek megvalósítását, sikerét elősegítő tevékenység”* (Magyar Értelmező Kéziszótár, 2013: 1310.)

megoldása és a félrevezetés, mások becsapásának megelőzése”. A *„Mi nehezíti, mi akadályozza leginkább Önt a hivatása elvégzésében?”* kérdés esetében (N=159) 12 kategória volt kialakítható. *(18. táblázat)* Rendkívül diverz válaszok érkeztek, így az ennél alacsonyabb kategóriaszám nagy mennyiségű adatvesztéssel járt volna.

18. táblázat: Mi nehezíti, mi akadályozza leginkább Önt a hivatása elvégzésében?		
	kategória	**elemszám**
1.	jogszabályi környezet	44
2-	adminisztrációs terhek	27
3-	időhiány	18, ebből 6 a munka-, és ügyteher miatt
4-	korrupció, politika, jogállamiság hiánya, bürokrácia	15
5-	informatika és technika	14
6-	egyéb szakmai tényezők	11, ebből 6 a túltelített ügyvédi pálya
7-	hatóságok, bíróságok	11
8-	magánéleti tényezők	9
9-	semmi	8
10.	megbecsülés hiánya	5
11.	szaktudás hiánya a munkakörnyezetben	5
12.	megbecsültség hiánya	5
13.	egyéb	22, ebből 6 mentális egészségre vonatkozó tényező

24. ábra: 18. táblázat: Mi nehezíti, mi akadályozza leginkább Önt a hivatása elvégzésében?

Az 1 kategóriába olyan válaszok kerültek, mint: *„Ellentmondásos és bonyolult jogszabályi háttér”, „jogszabályok állandó változása”, „A szabályozás igénytelensége, a normatív igényű stabil jogalkotási attitűd hiánya”, „az ésszerűtlenül és koncepció nélküli jogszabályi változások serege”, „jogbiztonság hiánya”;* az 5.-ben nem tudáshiányról van szó, hanem az eszközök működésének problémáiról, és a feladat mennyiségéről: *„A különböző elektronikus felületek összehangolatlansága és gyakori változása”, „Az informatikai tudás mindenek felett áll. Semmi más lassan nem számít.”*. Azok közül, akik a túltelített pályát említették, többen mondták, hogy korlátozni kellene az ügyvédek számát, és jogszabályilag meghatározni a bérezés kereteit. A hatóságok és bíróságok kategóriában olyan elemek találhatók, mint *„A hatóságok akaszkodó hozzáállása, a folyamatosan változó, sokszor ellentmondó elvárások”,* vagy *„A bírói ítélkezés kiszámíthatatlansága”.* A 10. kategóriában arról számoltak be, hogy a fiatal munkavállalók szaktudása és/vagy felkészültsége hiányos.

Szakmai szervezeti, kamarai tagság tekintetében 66,87%-uk *(9. diagram)* nem csak az Ügyvédi Kamara tagjai közé van bejegyezve, hanem van valamilyen más szakmai szervezeti, kamarai tagsága is.

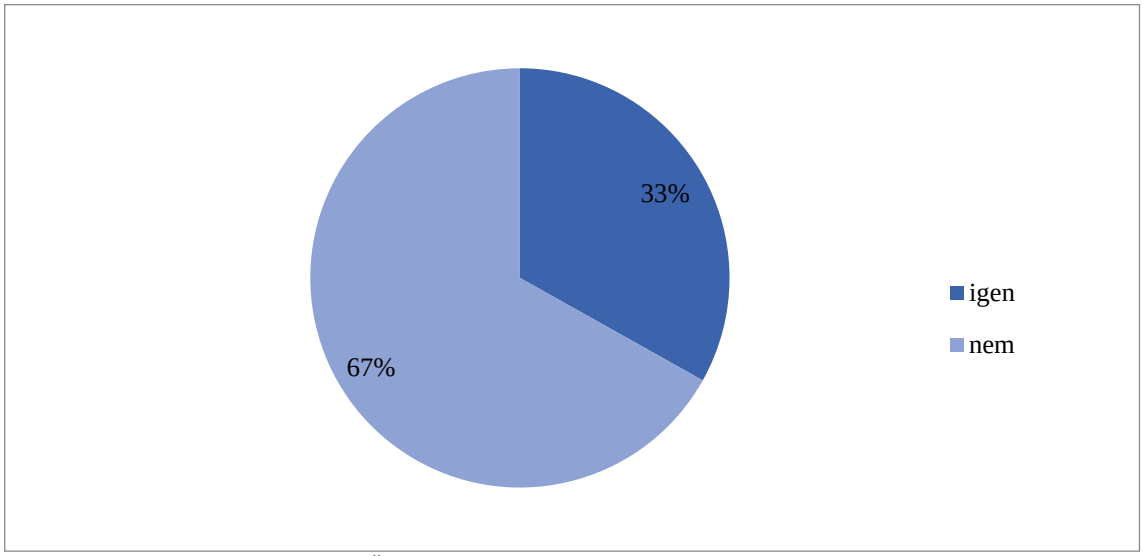

25. ábra: 9. diagram: Tagja-e az Ügyvédi Kamarán kívül valamilyen más szakmai szervezetnek, kamarának?

VII.3.1.3. Közélet

A vizsgálat tárgyának szempontjából kiemelten fontos megvizsgálni, hogy milyen az ügyvédség viszonya a közéleti és politikai kérdésekhez, hisz a munkadefinícióként használt társadalmi cselekvéselmélet >>harc<< kategóriája mellett ahogy arról már szó volt, az önkéntességgel foglalkozó elméletek, és empirikus kutatáson alapuló tanulmányok is beszámolnak egy politikai indíttatású motivációs kategóriáról. Látható *(10. diagram)*, hogy a mintában szereplő ügyvédek 1-5-ig terjedő Likert-skálán, ahol az egy az *egyáltalán nem*, az 5 pedig a *teljes mértékben* volt, hogy a válaszadók 64%-át érdekli a közélet és a politika; ezzel szemben csak 7% mondta, hogy egyáltalán nem érdekli. A pontszámok átlagos értéke 3,8 *(melléklet 11. táblázat)* volt, ami szintén azt mutatja, hogy többségében inkább érdeklik őket a fent nevezett dolgok.

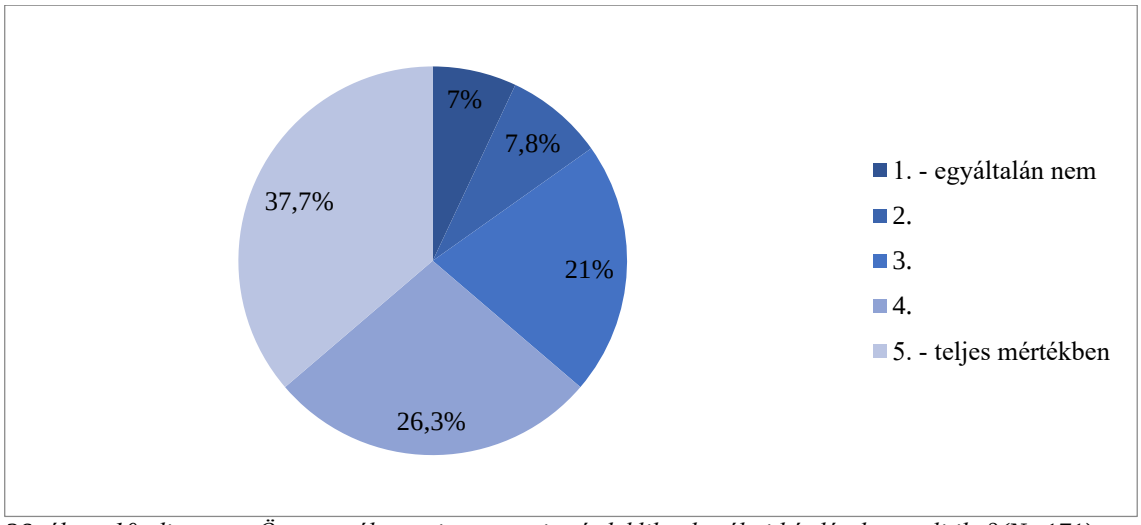

26. ábra: 10. diagram: Önt személy szerint mennyire érdeklik a közéleti kérdések, a politika?(N=171)

Egyértelműként hathat, hogy mely típusú intézmények tartoznak össze az átlagos pontszámok *(11. diagram)* és a szórások alapján *(melléklet, 12. táblázat);* hisz a három legalacsonyabb pontszámot kapott változó *a politikai rendszer, a kormány és az országgyűlés*, a 3 legmagasabb között a *civil szervezetek* mellett *a bíróságok* és *a jogrendszer* szerepelnek. a legalacsonyabb pontszámot kapott változók összetartozásának a valószínűségét az is növeli, hogy a hivatás *„Mi nehezíti, mi akadályozza leginkább Önt a hivatása elvégzésében?”* kérdésnél kialakult egy külön kategória a *korrupciónak*. Azonban azért, hogy biztos legyen az együtt járása a nevezett alkérdésekre adott válaszoknak érdemes csökkenteni a dimenziók számát. Jakab, Kaiser és Kiss (2015) szerint már a 2010 előtti időszakban megrendült a bizalom az állammal szemben, ezért a 2010-ben hatalomra lépő kormánynak az egyik alapvető feladata az volt, hogy ezt a „bizalmi deficitet” leküzdje.[410] Ez indukálhatná a >>harc<< típusú pro bono tevékenységet. Ahogy a diagramban látszik, az ügyvédek mintájában 2024-ben is alacsony szinten volt az állami intézményekkel szembeni bizalom. Érdemes megnézni, hogy a teljes lakossággal szemben hogy állnak ebben a tekintetében az ügyvédek attitűdjei.

[410] Jakab- Kaiser – Kiss, 2015: 16-178.

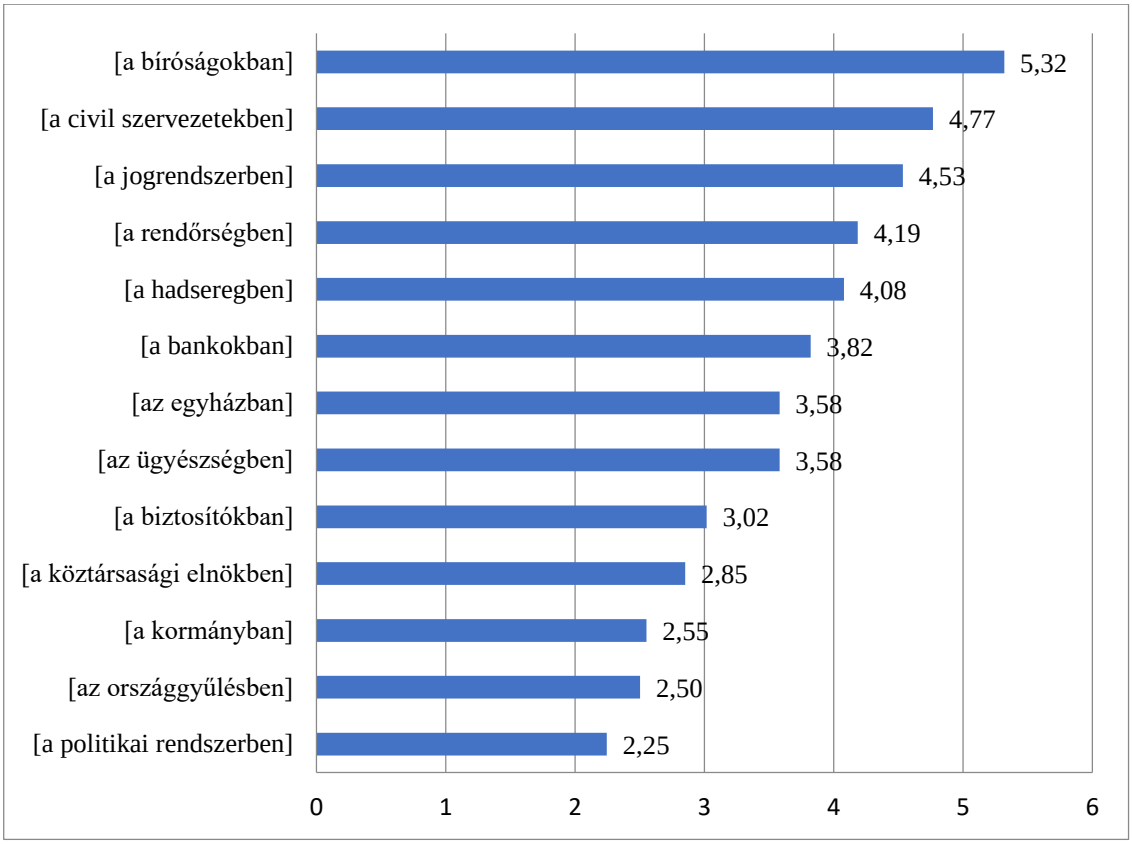

27. ábra: 11. diagram: Személy szerint mennyire bízik meg a következő nemzeti intézményekben? (0-tól 10es skálán, ahol a 0 az egyáltalán nem, a 10 pdig a teljes mértékben) Mean

Összehasonlításképp a KSH 2013-ban, ’15-ben, 2017-ben és ’20-ban országos mintán megkérdezte, mennyire bíznak a válaszadók a politikai rendszerben, a jogrendszerben és a rendőrségben. Minden évben, függetlenül a válaszadók nemétől, iskolai végzettségétől, korából és családi állapotától a három felsorolt közül a politikai rendszerben bíztak a legkevésbé és a rendőrségben a legjobban. Az is elmondható azonban az adatok alapján, hogy mind a 3 intézmény esetébenen pozitív irányú volt a kapcsolat az anyagi helyzettel. Az alsó jövedelmi ötöd adott legalacsonyabb, a legfelsőbb ötöd pedig legmagasabb pontszámot minden évben. Ez a tendencia (bár nem ennyire markánsan), de az iskolai végzettséggel összefüggésben is megfigyelhető.[411]

A KSH kutatói 1-10-es Likert skálát alkalmaztak, a 4 évben a politikai rendszerben való bizalom átlag értéke 4,1 és 4,7 között mozgott, a jogrendszeré 4,9 és 5,3 között, a rendőrségé pedig 5,7 és 6,1 között.[412][413] Bár a *11. diagram* adatain 0-10-ig terjedő likert skálának az adatai láthatók, mégis egyértelműnek mondható, hogy az

[411] Bizalom nem, korcsoport, iskolai végzettség, családi állapot és jövedelmi ötöd szerint (5.1.1.15.) https://www.ksh.hu/stadat_files/ele/hu/ele0015.html (online: 2024. március 29.)
[412] A lakosság jogrendszerbe vetett bizalma: https://www.ksh.hu/sdg/2-8-sdg-16.html (online: 2024. március 29.)
[413] Karsai – Márki – Paizs, 2023: 129.

ügyvédek az ország lakosságánál jóval kevésbé bíznak a politikai rendszerben, hisz itt 2,25-ös átlagpontot kaptak.

A magas mérési szint, a változók és a mintanagyság egymáshoz viszonyított aránya,[414] és a normális eloszlás megléte lehetővé teszi a faktor analízis elvégzését.[415] Ha a program maga dönti el hány faktort hoz létre, akkor összesen kettő jön létre, és nem látható, ami az átlagokból kivehető különbségként. Az első faktor ebben *a formában a kormányt, az országgyűlés a politikai rendszert, a köztársasági elnököt, az ügyészséget, a jogrendszert* és *a hadsereget tartalmazza*; azonban az átlagok alapján látható, hogy az utóbbi kettő az átlagok alapján létrehozott rangsorban messze helyezkedik el a többitől. Ezért a faktorok számának manuális beállítását használva, 4 kategória került második lépésben létrehozásra, az így létrejött faktorok rotálás után már pontosabb képet látszanak tükrözni.

Az 1. komponensbe így a kormány, az országgyűlés, a politikai rendszer és a köztársasági elnök került, ez a *politikai* komponens nevet kapta;[416] a másodikba a rendőrség, a jogrendszer, a bíróságok és az ügyészségek kerültek karcerszervezetek néven; a harmadikba a bankok és biztosítók, *pénzügyi* néven, a civilszervezetekkel szembeni bizalom pedig egy külön komponensre került. A hadsereg mindegyikből kimaradt, annak manifeszt karcerszervezeti funkciója ellenére *(19. táblázat).*

[414] A minta elemszáma legalább tízszer nagyobb kell, hogy legyen a változók számánál.
[415] Egymással korreláló változókból olyan változókat hoz létre, amelyek egymással már nem korrelálnak. A folyamat nagy előnye, hogy minimális információ veszteséggel végrehajtható a változók komponensekbe sorolása.
[416] A kapott faktorokat értelemszerűen, a tartalmuk alapján, az analízis lefuttatása után kapták a nevüket.

19. táblázat: Rotált Komponens Mátrix[417], Intézményi bizalom				
	Komponensek			
	politikai[418]	karcerszervezetek[419]	pénzügyi	civil
[a kormányban]	**,902**	,309		
[az országgyűlésben]	**,899**	,308		
[a politikai rendszerben]	**,864**	,307		
[a köztársasági elnökben][420]	**,853**	,308		
[az egyházban]	**,800**	,172		
[a rendőrségben]	,344	**,810**		
[a jogrendszerben]	,381	**,796**		
[a bíróságokban]		**,787**		
[az ügyészségben]	,452	**,758**		
[a hadseregben]	,460	*,560*	,390	
[a biztosítókban]	,		**,915**	
[a bankokban]		,337	**,825**	
[a civil szervezetekben]			,301	**,900**
Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization. a. Rotation converged in 5 iterations.				

28. ábra: 19. táblázat: Rotálkt Komponens Mátrix, Intézményi bizalom, Ügyvédek

A közéleti kérdések a pro bonoval kapcsolatos vizsgálatok során azért is fontosak, mert az, hogy valaki érdeklődjön a közélet és a politika iránt nem elégséges, de szükséges feltétele annak, hogy aktív állampolgár lehessen. Az intézményekkel szembeni bizalmatlanság, illetve az érzés, ami arra irányul, hogy az Alaptörvény megváltoztatása, vagy legalábbis kiegészítése szükséges a >>harc<< típusú pro bono, vagy a bevett tipológiát használva a politikai típusú civil aktivitás motivációja lehet. Így, ahogy alább, a *12. diagramon* látható, az Alaptörvény lehetséges kiegészítésére olyan témákat

[417] A számok az adott elemek faktorsúlyát mutatják meg a táblázatban. Az érték -1 és 1 közötti értéket vehet föl; minél nagyobb a szám, annál nagyobb a vizsgált tényezőnek a szerepe abban a komponensben, amiben található. A negatív előjel arra utal, hogy a bevont változóval ellentétes kapcsolat áll fönn. A komponens mátrix értelmezésekor a 0,6-tól nagyobb számokat tekinthetünk a komponens elemének, így az elhanyagolhatóan kicsi számok törlésre kerültek. A szakirodalom a 0,5-nél kisebb faktorsúlyokat zárja ki nagyáltalánosságban, a 0,3-nál kisebb értékek a táblázatból törlésre kerültek, viszont mivel kifejezetten erős kapcsolatok felírására törekszem jelen vizsgálatnál, így az abszolút értékben 0,6-nál nagyobb számokat tekintem egyértelműen a komponens elemének.

[418]Bár államelméleti szempontból a komponens egyes elemei nem tekinthetők politikainak, azonban az összetétel és az értéktársítások miatt mégis ezzel írható le a csoport.

[419]A szociológiában bevett karcerszervezet kifejezés a honvédségre és rendőrségre manifeszt funkciójukban is értelmezhető, a többi komponens elem tekintetében látensen jelenik meg a karcer jelleg.

[420] Ahogy az már a korábbi kutatásunknál is fölmerült, (Karsai – Márki – Paizs, 2023) itt is számolnunk kell azzal, hogy nem kiszűrhető annak a válaszokra gyakorolt hatása, hogy a köztársasági elnök személye sokkal kevésbé választható el az intézménytől, mint ahogy a többi intézmény esetében el tudnak a válaszadók vonatkoztatni a tisztviselőktől. Ha hallgatunk erre az aggályra, akkor kérdéses, hogy megbízhatóan összehasonlíthatjuk-e a többi intézmény megítélésével, hisz itt akkor lehet szó arról, hogy magát a személyt értékelik a válaszadók pontszámaikkal.

választottak elsősorban, amik a közéletben az adatfelvétel időpontjában a erősen aktuális, felkapott témákként, ú.n. „hot topic”-okként voltak jelen.

Nyitott végű zárt kérdésben válaszolhattak arra a kérdésre, hogy: *„Ha kiegészíthetné az Alaptörvényt, milyen alapvető értékeket, jogokat és kötelezettségeket fogalmazna meg benne?”* A 15 előre megfogalmazott kijelentés közül többet is megjelölhettek.[421] Egyértelműen látszik a válaszokból *(12. diagram),* hogy sokan jelöltek olyan válaszlehetőségeket, amik szemben helyezkednek el a jelenlegi kormánykommunikációval és stratégiával. Így például 45% jelölte az aktív eutanáziához való jogot, amivel kapcsolatos egyet nem értését a házelnök, Kövér László is kifejtette, mikor a Momentum országgyűlési képviselője Bedő Dávid Karsai Dávid[422] halála után egy perces megemlékezésre kérte az országgyűlést. A házelnök úgy fogalmazott kommentárjában, hogy: *„Ami most történt, az egy olyan ízléstelen provokáció volt, amely felhasznált egy tragikusan elhunyt embert arra, halálában, hogy politikai propagandát fejtsen ki egyébként a halál kultúrája mellett. Úgyhogy ezt mindazon képviselőtársaim nevében visszautasítom, akik az élet kultúrájának az oldalán szeretnének maradni. A többit meg majd a Házbizottság ülésén megbeszéljük.”* Az ellenzék egyet nem értése mellett[423] jelen adatokból az is látható, hogy az ügyvédek nagy része sem ért egyet ezzel az álláspontal. A talán még ennél is megosztóbb kérdéseket, mint *a melegek házassághoz való joga* (28,7%) és *az abortuszhoz való jogot* (34,5%) is többen jelölték. A két legtöbbet jelölt válasz pénzügyekre vonatkozik: 1. *„az önkormányzatok tulajdonjogát, vagyonát az állam ne vonja el”* (52%); 2. *„az Európai Unió ügyészsége üldözhesse Magyarországon az EU pénzügyi érdekeit sértő bűncselekményeket”* (48%).

[421] Az aktív eutanáziához való jogot a 3. válaszadó írta be a kérdés egyéb kategóriájában szabad válaszként. Innen került átemelésre a zárt kategóriák közé egyből a válasz beérkezése után, így ennek az egy kérdésnek a százaléka 169 fős elemszámhoz viszonyítva értendő.

[422] Ügyvéd, alkotmányjogász, aki 2023 szeptember 27-ei facebook bejegyzésében számolt be arról, hogy a gyógyíthatatlan ASL betegséggel küzd, és személyes, illetve szakmai véleménye is az, hogy „az életvégi döntések meghozatalának teljes magyarországi tilalma” emberi jogokat sért, így az emberi méltóságból fakadó önrendelkezési jogot, és az embertelen, megalázó bánásmód tilalmát, valamint a világnézeti meggyőződés szabad megválasztásához való jogot; ezért a strasbourgi emberi jogi bírósághoz fordul. Azért harcolt, hogy az embernek legyen joga méltósággal befejezni az életét. (https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02NYGChe35Pei4M17R2MPUzsLqiEzkVmQF6MRN612Ui34AMnTbNfaecDv5Are3CLGal&id=100063529360315) Ezt követően Karsai felszólalt az igazságügyi bizottság ülésén 2024-ben, de a kormánypárti képviselőt hozzászólás nélkül leszavazták, így az életvégi döntés lehetőségéről nem volt a továbbiakban vita a parlamentben. (Jegyzőkönyv az Országgyűlés Igazságügyi Bizottságának 2024. március 26-án, kedden, 10 óra 03 perckor az Országház Nagy Imre termében (főemelet 61.) megtartott üléséről)

[423]119. ülésnap - 2024-09-30, 5. felszólalás: https://streamable.com/wfjm99?src=player-page-share; https://www.parlament.hu/naplo42/119/n119_0005.htm

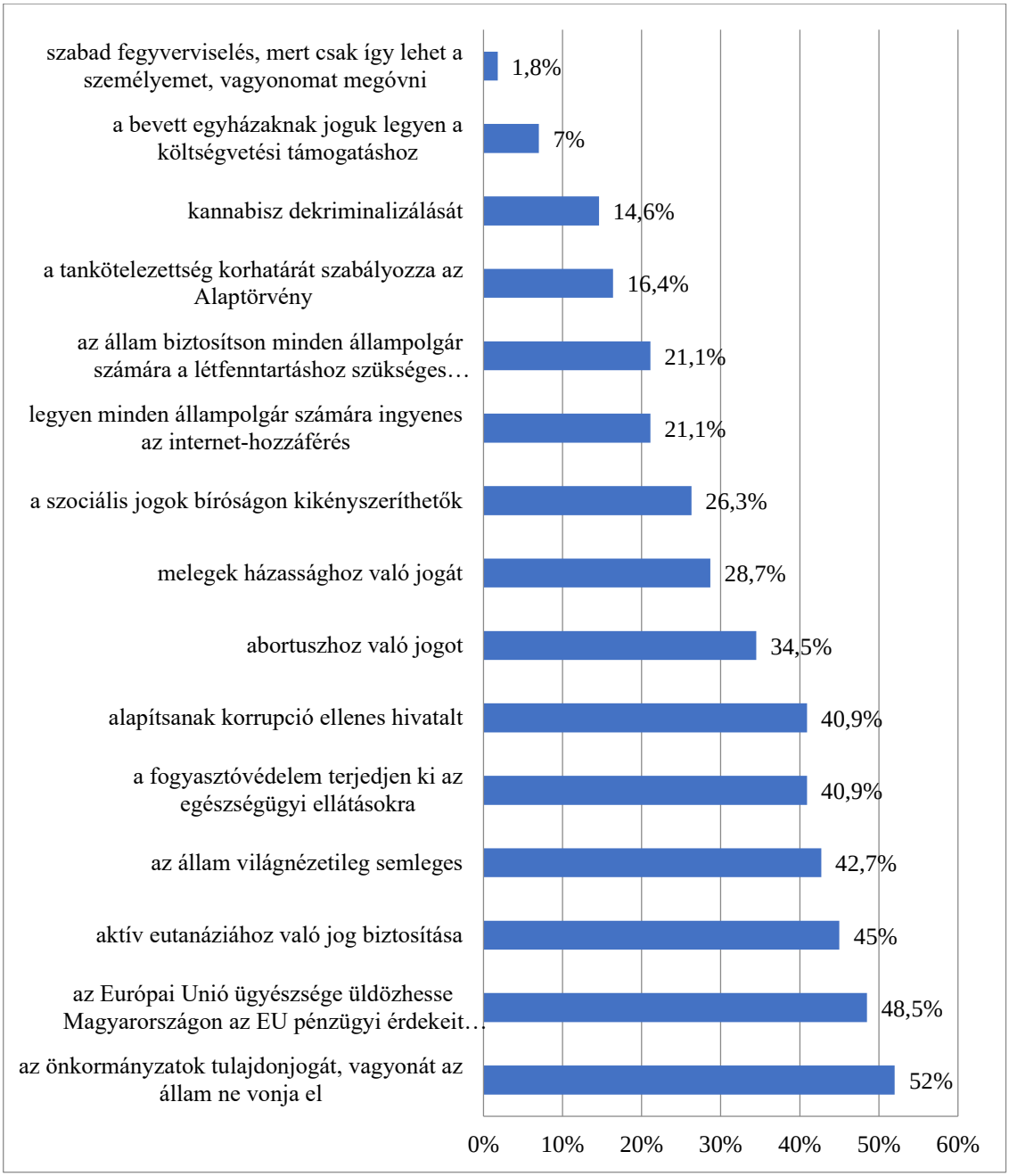

29. ábra: 12. diagram: Ha kiegészíthetné az Alaptörvényt, milyen alapvető értékeket, jogokat és kötelezettségeket fogalmazna meg benne?(N=171) – igen válaszok

VII.3.1.4. Társadalmi felelősségvállalás

A minta 24,1%-a *(20. táblázat)* végzett valamilyen típusú önkéntes tevékenységet. Ez azért tekinthető számottevőnek, mert a minta legfiatalabb tagja 1997-ben született, tehát az IKSZ még senkinek sem volt kötelező a válaszadók közül. A kérdés nyitott kérdés volt, a válaszok utólag kerültek induktív logikával kategorizálásra. A közéleti tevékenységek közé olyanok kerültek, mint a diák *önkormányzati feladatok, diákparlamenti elnökség, „Gyermek és Ifjúságvédő Intézetiek patronálása", önképző kör*

vezetése. A rászorulóknak való segítségnyújtás kategóriájában olyan válaszok kaptak helyet, mint a *„szociálisan rászorulók segítése, gyermekfelügyelet, ügyintézés”, szoltálat a Caritasnál, állami gondozottak és idősek segítése.”*

20. táblázat: Középiskolás évei alatt végezett valamilyen önkéntes munkát? Ha igen, mit? (N=141)
0. nem végzett (n=105)
1. közéleti tevékenység (n=12)
2. építőtábor/KISZ (n=7)
3. rászorulóknak segítségnyújtás (n=9)
4. egyéb (n=6)

30. ábra: 20. táblázat: Középiskolás évei alatt végezett valamilyen önkéntes munkát? Ha igen, mit?

Az interjúk alapján feltételezhető, hogy azok, akik nem végeztek ilyen tevékenységet sem voltak mindannyian érdektelenek az elesettek irányába. Az egyik interjúalanyom úgy fogalmazott ezzel kapcsolatban, hogy *„úgy igazándiból önkéntes munkát nem végeztem. Én nem mai kislány vagyok, akkoriban meg ez nem volt nagyon jellemző, hogy ilyen szerveződések legyenek. Teljesen más volt az a környezet, amiben lehetett ilyen tevékenységeket végezni. Inkább azt mondom, hogy mindig volt valami vonzódásom az elesettek iránt. Kislányként is (...)*[424] *gyermekotthon, és mi nagyon szívesen játszottunk együtt velük, nagyon sok romaszármazású volt, hajléktalanok is voltak, bár akkor ezt még nem így hívták. Talán azt mondhatom, hogy a családból hozott értékekből indult ez nálam, de nem volt ez tudatos, csak így alakult (...) tudatosan a szakmában kezdtem segíteni, amikor elkezdtem dolgozni”* (középkorú, nagyvárosi nő).

97,7% legalább többször végzett ellenszolgáltatás nélküli munkát, ebből 21,1% rendszeresen végez; *(13. diagram)* igen közeli az Utasi és munkatársai által mért 95,5%-hoz. *(melléklet 13. táblázat)* Azonban ebből még természetesen nem tudhatjuk, hogy ezt a tevékenységet kinek végezték, hisz nem mindegy, hogy az alapja a családi, baráti kapcsolat, és az azokból fakadó szolidaritás és/vagy reciprocitás, vagy ismeretleneknek a társadalmi felelősségvállalás jegyében. Nemmel összesen 3 fő válaszolt, tehát a mintában nem jellemző, hogy egyáltalán nem végez valaki ellenszolgáltatás nélkül ügyet.

[424] Az interjúalany anonimitásának megőrzése érdekében kihúzott mondatrész.

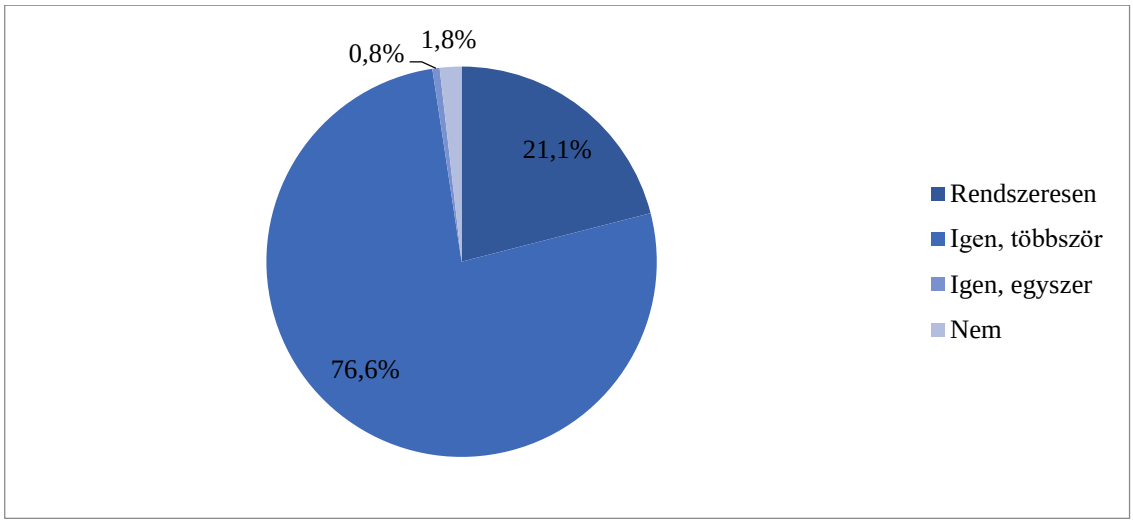

31. ábra: 13. diagram: Előfordult, hogy ellenszolgáltatás nélkül vállalt ügyet? Ügyvédek.(N=169)

Arra a kérdésre, hogy *„Milyen esetben/kiknek végez ingyen, ellenszolgáltatás nélkül jogi munkát? Ha az előző kérdésre nem volt a válasza, akkor a jövőben milyen esetben vállalna ilyen munkát?”* abból a 3 főből, akik nemmel válaszoltak az előző kérdésre itt is azt válaszolták, hogy *„soha”* és *„senkinek”,* egy pedig azt, hogy *„kiszolgáltatott rászorulóknak”.* A nyitott kérdésekből úgy hoztam létre kategóriákat, hogy aki több elemet is említett, az több kategóriába is bekerült, a szöveges válaszokból létrehozottakból; így „dummy”[425] változókat hoztam létre a kvalitatív adatokból, tehát minden kategóriánál 1-es kódot kaptak azok, akik azt a kategóriát jelölték és 0-ásat azok, akik nem.[426] 9 kategória alakult ki: 1. rokonok (n=39), 2. barátok (n=41), 3. ismerősök (n=33), 4. kollégák (n=5), 5. egyéb sebezhető csoportok (n=44), 6. egyház (n=3), 7. civil szervezetek (n=17), 8. egyéb (n=10), 9. rászorulóknak (n=92). Az egyéb sebezhető kategóriába olyan elemek kerültek, mint a *„Olyan foglalkozási csoportoknak, akiket hátrányos intézkedésekkel sújtanak (orvos, tanár, rendős stb)”, „Többségében magánszemélyeknek, akik nekik nem felróható okból kerültek olyan helyzetbe, hogy jogi támogatásra lett szükségük. Pl. 4 gyerekes anyuka, akinek az egyik gyereke rákos lett, és az önkormányzat nem hosszabbította meg vele a lakásbérleti szerződését, hanem a szociális rászorultsága ellenére ki akarták rakni az utcára. Vagy az elhunyt vállalkozó árváinak segítése édesapjuk elvesztése után. Idős néni védelme a vele szemben rendkívül agresszívan fellépő szomszéddal szemben, amely szomszéd azért egrecírozta a nénit, hogy*

[425]Más néven dichotóm, csak két változó értékkel rendelkező ismérv. (Bartus, 2003)
[426] Annál a kategóriánál, amit említettek 1-es kódot kapott a válaszadó, annál a kategóriánál, amit nem 0-asat; ezzel lehetővé vált az elemek összefüggéseinek vizsgálata, azáltal, hogy az így létrehozott numerikus változón már lehetséges az összefüggésvizsgálatok elvégzése.

a néni tulajdonában álló 1/4 arányú osztatlan közös tulajdonban álló ingatlanrészt (természetesen nyomott áron) megvásárolhassa a nénitől. Az csak plusz érdekesség, hogy az ingatlan egy 4 lakásos épület, a néni oda született, korábban az egész épületben a néni családja élt. Szépen lassan vásárolta meg ez a szomszéd a másik 3 lakást, csak a néni nem szeretett volna elköltözni. Ezen kívül főszabály szerint családtól, barátoktól sem szoktam díjazást elfogadni."; „hatóságok ellen fellépés". De azok is ide kerültek, akik *„szubjektív okok"*-at írtak.

A kérdőív nyitott kérdéseinek a válaszaiból, és az interjúkból is látszik, hogy sokan nem egy specifikus ügytípus, vagy célcsoport esetén vállalnak ingyenes jogi segítségnyújtást, hanem szubjektív megítélésen múlik inkább az esetek kiválasztása. Egyik interjúalanyom úgy fogalmazott, hogy: *„Büntető eljárás esetében, egyrészről, ha azt látom, hogy nagyon nem képes a jogérvényesítésre, és úgy érzékelem, hogy a hatóság részéről egy túlzott nyomás van rajta; vagy ha az ügy jellege indokolja, mondjuk sértetti pozícióból… Kiskorúak sérelmére elkövetett szexuális visszaélés, az esetleg… akkor polgáriban például, ha valaki teljesen kilátástalan helyzetben van és mondjuk például anyagilag sincs lehetősége, hogy ügyvédet fogadjon, és az előzményekből is látható, hogy nem volt megfelelő az a jogi képviselet, amit nyújtottak számára."* De olyan esetek is vannak, amikor egy ügy képviseletét azért vállalja, mert ideológiai meggyőződéséhez is kapcsolódik a konkrét jogeset. Ahogy fogalmazott erről: *„az a politikai környezet, ami akkor, és sajnos azt kell, hogy még most is van, abban egyértelmű volt, hogy meg kell próbálnunk kiállnunk azért, amit gondolunk erről."* (középkorú, nagyvárosi nő)

Mivel nyitott kérdések esetében nem metrikus változóról van szó, összefüggés vizsgálatra a nominális skálán is alkalmazható kereszttábla elemzés szolgált eszközként. A nagyobb elemű kategóriákra került lefuttatásra a Khi-négyzet próba, így az, hogy aki a rokonokat, barátokat, ismerősöket jelölte, az milyen arányban jelölte a rászorulókat és az egyéb sebezhető csoportokat. Ilyes formán 6 kereszttábla készült el, melyek azt mutatták meg, hogy a rászorulók kategóriát jelölők között 5%-os döntési szintnél nincs szignifikáns különbség abban, hogy jelölték e, vagy sem a rokonokat, a barátokat, illetve az ismerősöket. Más azonban a helyzet az egyéb sebezhető csoportoknál. *(21. táblázat)* Akik megemlítették válaszukban azt, hogy egyéb sebezhető csoportoknak nyújtanak pro bono segítséget, ők szignifikánsan kevesebben említették a rokonoknak, barátoknak és ismerősöket, mint akik a sebezhető csoportokat nem jelölték.

21. táblázat: egyéb sebezhető csoport				
Kereszttábla: egyéb sebezhető csoportok & ismerősök				
szig.: 0,046		**ismerősök**		**Összesen**
		nem jelölte	jelölte	
egyéb sebezhető csoport	nem jelölte	84,3%	15,7%	100% (n=127)
	jelölte	70,5%	29,5%	100% (n=44)
Összesen		80,7%	19,3%	100% (n=171)
Kereszttábla: egyéb sebezhető csoportok & rokonok				
szig.: 0,003		**rokonok**		**Összesen**
		nem jelölte	jelölte	
egyéb sebezhető csoport	nem jelölte	71,7%	28,3%	100% (n=127)
	jelölte	93,2%	6,8%	100% (n=44)
Összesen		77,2%	22,8%	100% (n=171)
Kereszttábla: egyéb sebezhető csoportok & barátok				
szig.: 0,007		**barátok**		**Összesen**
		nem jelölte	jelölte	
egyéb sebezhető csoport	nem jelölte	70,9%	29,1%	100% (n=127)
	jelölte	90,9%	9,1%	100% (n=44)
Összesen		76,0%	24,0%	100% (n=171)

32. ábra: 21. táblázat: egyéb sebezhető csoportok

A *13. diagramon* látható, hogy a válaszadók nagyjából fele támogat az ügyvédi munkájával valamilyen alapítványt, civil szervezetet. Azt, hogy milyen viszonyban áll ez a teljes magyar lakosság civil aktivitásával, nehéz lenne megbecsülni, hiszen sok szervezet működik informális keretek között, illetve minden szervezet tagsága vegyes összetételű bejegyzett tagokból, támogató tagokból és önkéntesekből, népszámlálási adatok pedig nincsenek erre vonatkozóan; azonban a nonprofit szervezetek számából valószínűsíteni lehet, hogy a minta tagjainak részvételi aránya nagyobb az országos lakosságénál.[427]

[427]A KSH adatai alapján 2023-ban 61076 bejegyzett nonprofit szervezet volt Magyarországon (https://www.ksh.hu/stadat_files/gsz/hu/gsz0012.html)

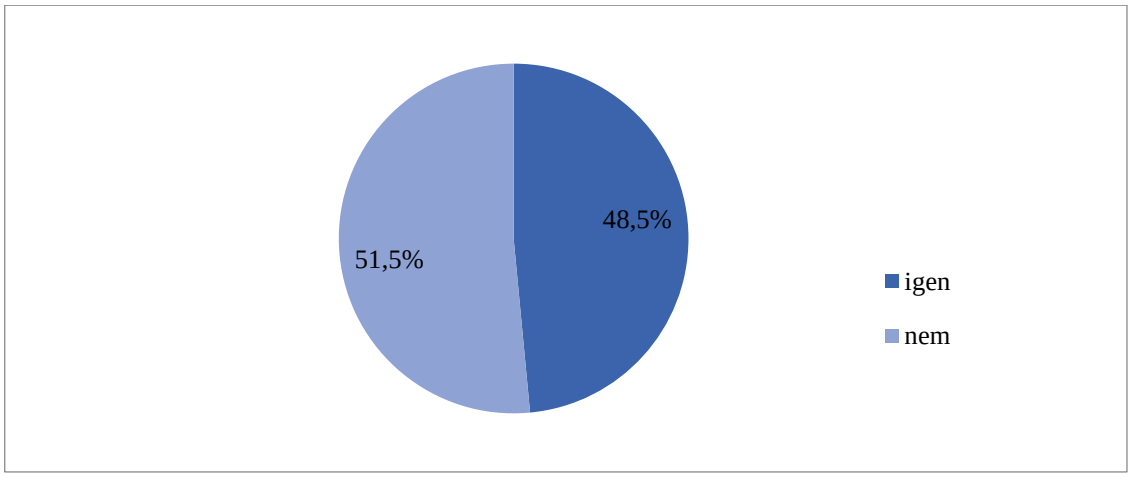

33. ábra: 13. diagram: képvisel-e, támogat-e ügyvédi munkájával valamilyen formában alapítványt, civil szervezetet? (N=165)

Arra a kérdésre, hogy *„Évente megközelítőleg hány Ft-ot fordít Ön jótékonyságra? (pl. adomány)”* szabad szöveg formájában válaszolhattak az ügyvédek *(14. diagram)*[428]. Erre a kérdésre volt a legmagasabb a válaszmegtagadók száma, 20 fő nem adott választ. 16 fő válaszolta, hogy nem adományoz, további 4, hogy az ingyen munkáját/pro bono tevékenységét adja,[429] 4 azt, hogy az adója 1%-át ajánlja föl, tehát összesen 24 válaszadóról tudjuk, hogy nem adományoznak pénzben (14%). 129 főről pedig azt, hogy biztosan adományoznak (74%), bár nagymértékben eltérő összegeket; 13 fő mondta ezen belül azt, hogy nem tudja megítélni, hogy mennyit adományoz.[430]

[428]Az alacsony kategória elemszámok miatt az arányokat nem százalékban adtam meg.
[429] Ez összhangban van a tárgyalt vallások azon elvével, hogy az önkéntes munka az adományozás egy formája.
[430]Az *500 ezernél több* kategóriába sorolt válaszadók kimagaslóan nagy összegek adományozásáról számoltak be. egy közülük azt írta, hogy *800 ezer-1millió között*, egy azt, hogy *1 milliót*, egy pedig azt, hogy *1-2 milliót.*

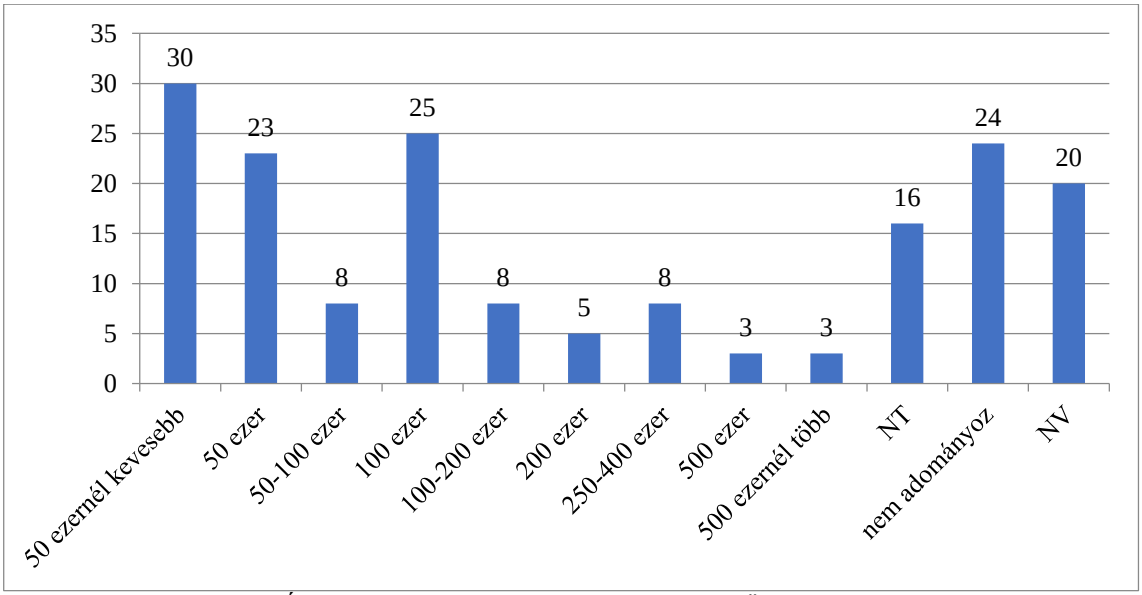

34. ábra: 14. diagram: Évente megközelítőleg hány Ft-ot fordít Ön jótékonyságra? (pl. adomány) - elemszám

Láthatjuk, *(15. diagram)*, hogy a válaszadók baráti környezetében 82,5% esetében legalább egy valaki van, aki önkéntes, vagy pro bono munkát végez, ebből 77,1% esetében legalább néhány ember van, aki foglalkozik ilyen tevékenységgel.

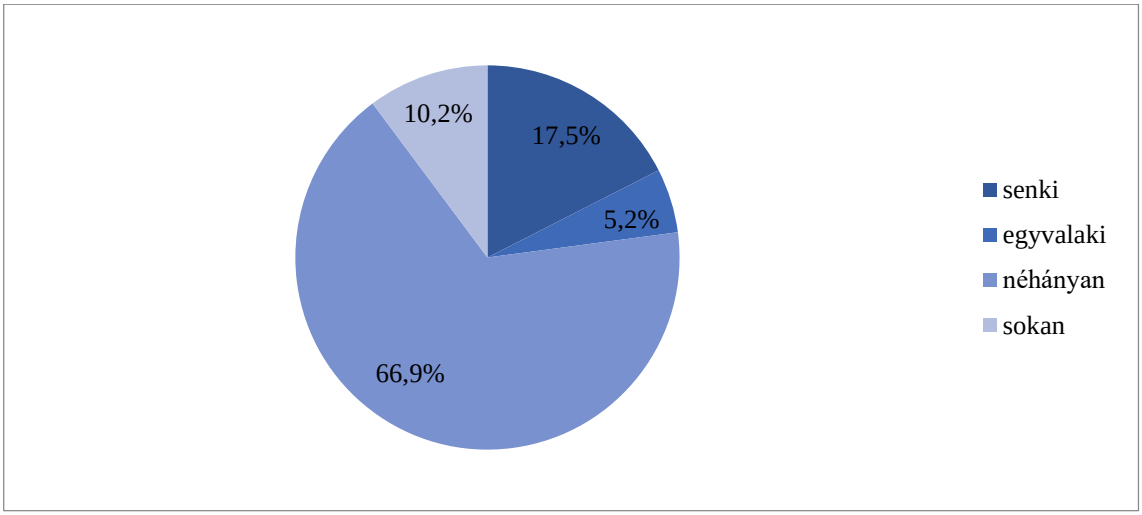

35. ábra: 15. diagram: A baráti környezetében végez valaki önkéntes tevékenységet/pro bono munkát?

Arra a kérdésre, *hogy „A családjában végez valaki pro bono tevékenységet, vagy önkéntes munkát? Ha igen ki?” (22. táblázat)* 88-an (51,5%) válaszoltak nemmel, tehát a családi körében a válaszadóknak sokkal kevésbé jellemző a pro bono és önkéntes tevékenység végzése, mint baráti körön belül.[431] 29-en (16,9%) nem válaszoltak a

[431] Lehetséges mérési hibaként felmerül annak a lehetősége, hogy a minta egy része máshogy értelmezte a kérdést, mert volt olyan a válaszok között, hogy „egyedül élek”, ez alapján pedig feltételezhető, hogy legalább néhányan úgy értelmezték a kérdést, hogy az egy háztartásban élő családtagokra vonatkozik kizárólag.

kérdésre,[432] 6 ember esetében pedig nem derült ki a rokonsági fok: *„Igen, az orvos családtagjaim is, többen”*. A *házastá*rsak és a *gyermekek* voltak a leggyakrabban megnevezett családtagok 11,6%-kal és 9,9%-kal. Tehát látható, sokkal nagyobb arányban számoltak be arról, hogy a baráti környezetükben van valaki, aki szintén végez ilyen tevékenységet, mint a családjukból. Mégis kiolvasható a család mintaképző szerepe is, hisz 10 olyan ember is volt, aki arról számolt be, hogy a szülei is végeznek pro bono, vagy önkéntes munkát, és 17-en, hogy a gyermekeik.

22. táblázat: A családjában végez valaki pro bono tevékenységet, vagy önkéntes munkát? Ha igen ki?			
	Elemszám	Érvényes százalék	Göngyölt százalék
NV	29	16,9	16,9
Nem	88	51,2	68
Nem tudjuk, hogy ki	6	3,5	71,5
Anyós/Após	1	,6	72,1
Gyermek	13	7,6	79,7
Házastárs	12	7,0	86,6
Házastárs, gyermek	3	1,7	88,4
Házastárs, gyermek, unoka	1	,6	89
Házastárs, szülő	2	1,2	90,1
Nagynéni/nagybácsi	1	,6	90,7
Szülő	5	2,9	93,6
Szülő, házastárs, unokahúg	1	,6	94,2
Szülők	2	1,2	95,3
Testvér	5	2,9	98,3
Unokatestvér	3	1,7	100
Összesen	172	100	

36. ábra: 22. táblázat: A családjában végez valaki pro bono tevékenységet, vagy önkéntes munkát? Ha igen ki?

Adódik a kérdés, hogy *miért dolgoznak pro vono alapon?* Ha a baráti társaságukban ilyen nagy arányban vannak azok, akik végeznek hasonló tevékenységet, ez tényező lehet? A kreditteljesítési kötelezettség is szempont? Vagy inkább a hivatástudat, aminek a megléte már korábbi kérdésekben is látszott? látható *(23. táblázat),* hogy a másokon való segítés szándéka (86,9%) a legjelentősebb a motivációra irányuló több válaszlehetőséges kérdés elemeiből, majd ezt követi a társadalmi jó irányában érzett kötelességtudat (49,4%). A barátokkal közösen töltött idő miatt az előzőekhez képest

[432] A kérdés lehetséges mérési hibája miatt felmerül a válaszmegtagadókkal kapcsolatban az a kérdés, hogy vajon a nem válasz vajon nemleges választ jelenthet e.

jóval kevesebben választották, illetve az újfajta önkéntesség tipikus motivációs kategóriái is alacsony százalékkal képviseltetik magukat.

23. táblázat: Miért dolgozik pro bono alapon?		
	Elemszám	Százalék
1. a szükséges kreditek megszerzése miatt	1	,6%
2. szakmai tapasztalataim bővítéséért	29	18,1%
3. azért, hogy segítsek másokon	**139**	**86,9%**
4. kötelességemnek éreztem, hogy tegyek a társadalmi jóért	**79**	**49,4%**
5. önfejlesztés	23	14,4%
6. kapcsolatépítés	25	15,6%
7. előny a jövőbeli álláskereséshez	0	,0%
8. barátokkal, ismerősökkel közös időtöltés	20	12,5%

37. ábra: 23. táblázat: Miért dolgozik pro bono alapon?

Látható, hogy senki nem azért végzi a pro bono munkát a minta tagjai közül, mert előnyt remél jövőbeli álláskereséshez. Ez egybevág az interjúalanyok válaszaival, miszerint a pro bono nem jó, ha nyilvános. *„Pro bono az belső meggyőződés – nem tartom jónak a pro bono díjat, mert nyilvánosságot csinál neki”* (fiatal nagyvárosi nő) *„Szerintem a nyilvánosság elveszi kicsit az értékét”* (fiatal nagyvárosi férfi) Ezek a kijelentések megfelelnek a vallási normák által elvárt belső szándékká vált adományozásról. A kreditpontok vonatkozásában az interjúalanyok mindegyike arról számolt be, hogy a kreditpontok „meglesznek így is-úgy is”, mert sok féle tevékenységre lehet kapni, így aki aktív, például eljár konferenciákra, megcsinál otthon néhány online kurzust, amire egyébként is szükség van az önfejlesztés miatt, annak hamar „összejön”.

VII.3.1.5. A pro bono munka, illetve annak megítélése és hatása

Nagyon eltérő hosszúságú válaszok érkeztek arra a kérésre, hogy *„Kérem definiálja, hogy Ön szerint mi számít pro bono tevékenységnek!”*, illetve a válaszok komplexitása is nagy különbségeket mutatott. A 171 válaszadóból egy nem válaszolt és 3 írta, hogy nem tudja mit jelent a kifejezés. A válaszokat tartalmuk szerint kódoltam, egy válasz annyi kategóriába kerülhetett, amennyi különböző jelentésegységet tartalmazott. A legnagyobb kategória az 1. *ingyenes/ellenszolgáltatás/díj nélküli* lett (n=161), a következő a 2. *szakmai* (n=59), majd a 3. *rászorulóknak végzett* (n=49), 4. *önkéntes* (n=34), *társadalom számára hasznos/ügy mellett kiállni* (n=24), 5. *segítségnyújtás* (n=42), 6. *munka* (n=34), 7. *önzetlen/érdek nélküli* (n=1), egyéb. Az egyéb kategóriába olyan kifejezések kerültek,

mint a *„szolgálat”*, ami a korábbiakba nem sorolható, de fontos elem.[433]A *’közjó’* kifejezést összesen 4-en használták, ezek a mondatok többi részei alapján különböző kategóriákba kerültek. A válaszok együtt járásának tekintetében az mondható el, hogy legtöbben két-három kifejezést használtak a pro bono leírására; ingyenes munka, ingyenes tevékenység, önkéntes segítségnyújtás rászorulóknak, társadalom számára hasznos tevékenység ingyen. Az önzetlen/érdek nélküli kifejezést egy válaszadó használta, helyette az ingyen szó fordult elő magas gyakoriságban. Továbbá volt egy megkérdezett, aki *„a hivatástudat folyamatos tanúsítása”*-t írta válaszként. Tehát, bár nem egydimenziós kifejezésként írják le az ügyvédek a pro bono munkát, ritka az, hogy minden eleme felbukkan egy definícióban. Az interjú alanyok közül többen hangsúlyozták azonban annak fontosságát, hogy a „közjó”-ért való munkának a kritériumát az nem meríti ki, ha anyagi értelemben rászoruló csoportok ügyét vállalják el, fontos, hogy az makroszinten tud-e hatást kifejteni. *„Az ügyvédek szerepvállalása akkor jó, ha nem csak arra szorítkozik, hogy ha szegény valaki, akkor megcsinálja az ügyét, hanem az ügy mögött legyen olyan dolog, tehát egy olyan jellegű ügy legyen, ami miatt az ember azt gondolja, hogy az ügyben is van egy olyan plusz, ami sok más ügyre kihatással lehet (…) Azon az ügyön keresztül egy rossz jógyakorlat megváltoztatható. Vagy rá lehet világítani olyan problémákra, amikkel kell kezdeni valamit a jövőben.”* (középkorú nagyvárosi nő) A kvalitatív adatok között is felbukkant többeknél a szakmai haszon, volt, akik egyetemen végez oktatói munkát, és úgy látja, ez az, ami segít abban, hogy mindig friss tudás birtokában legyen: *„extra motiváció, hogy naprakész maradjak a joganyagokkal” – munkaidő után hobbiból nem olvasgatnám a bírósági döntéseket például”* (39 éves nagyvárosi férfi).

„Vannak országok, ahol éves kvótában meghatározott mennyiségű pro bono órát kötelesek az ügyvédek dolgozni. Mit gondol, ennek milyen hatásai lehetnek?” (N=147) kérdésre az egy-két szavas válaszok voltak többségben, melléknevek, minőségjelzők formájában, úgy, mint a *„katasztrofális”*, *„szörnyű”*, *„vegyes” „semmilyen”*, *„pozitív”*, *„hasznos”*. Így a csoportosítás során először három nagyobb kategóriát alakítottam ki: *pozitív* (n=58), *semleges* (n=26) és *negatív* (n=63) válaszok. A tematikus kategóriák ezeken belül értelmezhetőek. A negatív nagy kategóriába került válasz közül 28-an írták

[433] A definíció megfogalmazására vonatkozó egység később szerepelt a kérdőívben, minthogy a 14. táblázatban szereplő válaszlehetőségeit olvashatták volna, így a nyitott kérdésre adott válaszok függetlenek maradtak a zárt kérdéskategóriák lehetséges befolyásoló hatásaitól.

le azt is, hogy miért lehet rossz hatása annak, ha a pro bono kötelezővé válik, ez alapján a negatív kategóriát 4 kategóriára lehet tovább bontani. 1. minőségromlás: *„kényszerré válhat a munkavégző szempontjából, ami a szakmaiság csökkenését eredményezheti”*, *„kényszerből nem lehet ilyen munkát ellátni, vagy csak silány minőségben”*; 2. visszaélés: *„sokan választanák a pro bono órákat olyanok, akik nem szorulnak rá”*; 3. anyagi nehézségek, pályaelhagyás: *„éhen pusztulás”;* 4. önkéntes jelleg elvesztése: *„ez az egyik lényeges elemétől, az önkéntességtől fosztja meg a pro bono tevékenységet”*. A pozitív kategória 3 felé bontható tovább. 1. bizalom, megbecsültség, presztízs növekedése; 2. társadalmi szolidaritás: *„talán egyeseknek kinyílik a szeme, hogy vannak rászoruló emberek is”*; 3. szakmai haszon: *„ügyfélkör bővítési lehetőségnek tartom”*, *„gyakorlati ismeretszerzés”.*

A *„Milyen változásokat tapasztalt az életében a pro bono munka eredményeként?”* kérdésre 32 ember nem válaszolt, vagy írta azt, hogy nem végez ilyen tevékenységet, vagy inadekvát megjegyzést írt. A változást nem tapasztalók közül (n=52) többen kezdik úgy a mondataikat, hogy *„semmilyen, de…”*, amennyiben ezt *„… jó érzéssel tölt el, hogy…”* követte, a pozitív kategóriába recodeoltam a választ. A negatív válaszok (n=14) két csoportba oszthatóak: 1. jövedelem kiesés, *„kevesebb jövedelem”*; 2. időveszteség, *„kevesebb időm marad a családomra”*; 3. hálátlanság, visszaélés, *„vasárnap is hívogatnak az ügyfelek”*, *„agresszíven visszaélnek a jó szándékkal azok, akiknek segíteni akar az ember”*. Az eredmények azonban azt mutatják, hogy a többségnek (n=74) pozitív tapasztalatai vannak a pro bonoval kapcsolatban. 1. megbecsültség növekedése, új kapcsolatok, ismertség; 2. hasznosság és elégedettség érzése, öröm, *„jobban érzem magam tőle”, „jó érzés, hogy segíthette - öröm, hogy a tudásomat adhattam”*; 3. sikerélmény, *„sikerélményt ad, ettől jobbnak, magabiztosabbnak érzem magam”*; 4. empátia, szociális érzékenység fejlődése, *„szociálisan érzékenyebbé tett, többféle személyiségtípust ismertem meg”*. A 2. kategóriába került a pozitív válaszok többsége (n=46); ebből következtethetünk rá, hogy az ügyvédeknél is jellemző az önkéntesség korábban már tárgyalt, mentális egészséget fejlesztő aspektusa.

„Szakmailag milyen hatása volt a pro bono munkának az Ön életére?” A pro bono munka szakmai hatásának tekintetében mindössze 4-en válaszoltak negatív tapasztalattal, ezzel szemben 72-en semlegessel és 65-en pozitívval. Tehát szakmai életükre kevesebben érzik, hogy negatívan hatnak, mint személyes életük esetében, viszont sokkal több a

semleges, a hatást nem tapasztalók száma, illetve a pozitív is kevesebb, és a pozitív hatást említők egy része is inkább személyes életre gyakorolt pozitív hatást írt ennél a kérdésnél is: *„örömmel tölt el, hogy segíthettem”.* 1. ügyfelekkel való viszony javulása, ügyfélkör bővülése, ismertség; 2. kompetenciabővülés, tudás- és tapasztalatszerzés, *„gyakran olyan területekkel is foglalkozok ilyenkor, amikkel amúgy egyáltalán nem, így elég jó tapasztalatszerzési lehetőségnek számít”*; 3. reziliencia, önbizalom.

„Milyen személyiségjegyek változtak meg Önben a munka hatására?” Személyiség vonás tekintetében a negatív válaszok (n=7) a bizalomvesztés, és fásultság jelent meg a válaszokban: „fásultabb, kiégettebb, közönyösebb lettem”, *„átalakult a gondolkodásom: első kérdésem, hogy hol vernek át? hol a csapda?” „megkeményedtem, bizalmatlanná váltam”.* A semlegesek (n=69) között sokan mondták, hogy eleve szociálisan érzékenyek voltak, empatikusak, így a munka nem is változtatott. Akik pozitív (n=70) változásról számoltak be is a 1. szociális érzékenységet emelik ki elsősorban, és az empatikusabb hozzáállást. Másodlagosan megjelenik még a 2. kitartás, szorgalom, önbizalom; 3. türelem, objektívebb látásmód, diplomácia, felelősségteljesebb munkavégzés; és a 4. pozitívabb életszemlélet.

„Merült fel Önben, hogy abbahagyja a segítő tevékenységet? Ha igen, miért?” Az összes kérdés közül itt voltak a leg homogénebbek a válaszok. 105-an írták, hogy nem merült föl bennük, hogy abbahagyják a segítő tevékenységet. Azok közül, akikben merült már fel több oka volt ennek: 1. időhiány, túlterheltség (n=11); 2. visszaélés a jó szándékukkal, a jó szándékuk kihasználása, hálátlanság, követelőzés (n=14); illetve egy ember az életkora miatt, nyugdíjba megy.

VII.3.1.6. Jogklinika

Bár a praktizáló ügyvédek nagy részének a képzése alatt még nem is lehetett lehetősége jogklinikai munkában részt venni, mégis fontos a vélekedésük arról, hogy milyen hatása lehet a jövendőbeli ügyvédekre az ilyen munkának, hisz ők azok, akik már saját maguk megélhették azt, milyen belépni a piacra, és hogy az elhelyezkedésükkor hiányzott-e valamiféle plusz gyakorlat megléte, illetve azok is ők, akik jövendőbeli és jelenlegi munkáltatóként felismerhetik, hogy a napjainkban a pályára lépő fiatal ügyvédeknek lenne-e szükségük többlet tapasztalatra. Így a jogklinikai munkára kitérni nem csak azért fontos, mert érdekes megvizsgálni, miként tekintenek pro bono munka szempontjából szemléletformáló erejére az ügyvédek, hanem azért is, mert lényeges

adalékot jelenthet a képzésfejlesztés szempontjából is. Érdemes áttekinteni tehát, hogy az ügyvédek milyen potenciált látnak ebben a programban, aminek térnyerése kétségtelenül a globalizáció magyar ügyvédi hivatásra gyakorolt hatóteny ezőjévé válik országunkban.

„Számos országban kötelező jogklinikai munkát végezni a diploma megszerzése előtt. Mit gondol ennek a hatásairól?” (N=155) Az előzőhöz hasonlóan ennél is a negatív semleges és pozitív hármasból indulok ki, hiszen itt is többségben voltak az 1-2 szavas válaszok. A válaszok döntő többsége pozitív. 13 mondták, hogy nem tudják mi az a jogklinikai oktatás, és 2-en, hogy nem tudnak róla véleményt alkotni, 5 ember pedig semleges véleményt fogalmazott meg. A negatív vélemények (n=6) közül, aki kifejtette válaszát, az 1. kötelező jelleget tartják problémának, a tevékenység jellegétől függetlenül „*a kötelező jelleg értelmetlen, az csinálja, aki szeretné”*, *„ne kötelezzenek semmire”*, vagy 2. fölöslegesnek tartják *„a szakvizsgáig terjedő időszakban a kellő tudást megszerezheti a jelölt, vagy fogalmazó”.* A pozitív válaszok: 1. gyakorlati ismeret fontossága (n=125): *„közelebb kerülnek a gyakorlathoz, és nem friss diplomásként látnak először valós jogi feladatot”*, *„támogatnám az ötletet, sajnos a jogi egyetemek abszolút nem készítik fel az embert a gyakorlati jártasságra”*; 2. rászorulók segítése (n=4): *„kialakulhat egy személyes érzékenysége a rászorulók felé”*, *„megismerhet így az ember olyan néprétegeket, és azok problémáit, akikkel a praxisában nem biztos, hogy valaha is találkozna”*. Az interjúkban is hasonló válaszok születtek: *„Jót tenne a jogi képzésnek, ha jogklinika, vagy valami hasonló keretben találkoznának a panaszos ügyekkel, tehát találkoznának azokkal az emberekkel, akiknek csak segítség kell (...) nem azon múlik,* (szerk. a pro bono munkában való részvétel) *hogy az oktatásban mennyire domborítják ki, hanem a neveltetésen, és a személyiségen – a pro bononak belső indíttatásúnak kell lennie.”* (idős, nagyvárosi férfi) Tehát a válaszadó a család szocializációs szerepét hangsúlyozza.

VII.3.1.7. Összefoglalás

Összefoglalva az ügyvédek mintájának a jellemzőit elmondható, hogy a túlnyomó többségük belső elhatározásból választotta a pályát. A képzési idejük alatt mindössze 33%-uk tapasztalta, hogy lehetősége van a jogászi pályához szükséges jártasság elsajátításához, és fejlesztéséhez hozzájáruló kurzusokon részt venni. Kiegészítő képességek közül, amire szükség van a szakma gyakorlásához, a konfliktuskezelést és az empátiát emelték ki elsősorban, a latint, mint a szakma által használt nyelvet szinte senki.

Szükséges emberi tulajdonságként is az empátiát választották kiemelten, illetve a türelmet. Leginkább hivatásként, legkevésbé kényszerként néznek az ügyvédi pályájukra, aminek presztízsét a többi nevezett szakma viszonylatában az átlagosnál (3,28) jobbra értékelték (3,59). Munkájukat leginkább a jogszabályi környezet, és az adminisztratív jellegű terhek nehezítik.

Bár fontosnak tartják a nemzeti értékeket, és nem tervezik külföldön az életüket, érdeklődnek a közéleti kérdések és a politika irányt, de a politikai vonatkozású intézményekkel szemben magas a bizalmatlanságük. Amennyiben módosíthatnák, vagy kiegészíthetnék az Alaptörvényt, 30-50%-u több, a jelenlegi intézkedésekkel ellentétes normát határozna meg. A bíróságok mellett a civil szervezetekkel és a jogrendszerrel szembeni bizalmuk is magas. Sokan támogatnak is civil szervezeteket munkájukkal, illetve pénzt is adományoznak, sokan, éves szinten több 100 ezres összegben. A legtöbben végeznek, vagy végeztek ellentételezés nélküli munkát. Pro bono alapon a többségük rászorulóknak és sebezhető csoportoknak ad jogi segítséget; azért végeznek pro bono munkát, mert segíteni akarnak a rászorulóknak (869%), illetve kötelességüknek érzik, hogy tegyenek a közjóért (49,4%). Ezzel szemben alig több, mint 10% választotta ennél a kérdésnél az önfejlesztést, a szakmai tapasztalat bővítését, a kreditpontok megszerzését pedig szinte senki nem jelölte motivációként. Ezekből kiolvasható, hogy az ügyvédség társadalmilag aktív, szociálisan érzékeny, a motivációk közül, a munkadefinícióban meghatározott kategóriák alapján a >>közösség<< kategóriája erősen domináns. Ha az önkéntesség definícióiból indulunk ki, akkor ez a tradicionális motivációnak feleltethető meg, ami beleillik a professzió hivatásetikájába is.

Az ügyvédek többsége arról számolt be, hogy nem tapasztalta, hogy a pro bono munka hatással lenne a szakmai életére, azonban a személyes életükre nézve semleges, vagy pozitív változásról számoltak be a tevékenység eredményeként; mind mentális egészségük, mind szociális kapcsolataik vonatkozásában. Közvetlen környezetükben is majd 50%-nak vannak más személyek is, akik végeznek pro bonot, vagy önkéntes munkát, és bár nagyon kevesen választották azt, hogy barátokkal közös időtöltés lenne ez a tevékenység, viszont többen számoltak be arról, hogy családjukban ez egy több generáción keresztül megjelenő cselekvés, így akár a szocializáció, akár a társas támogatás dimenziója is számottevő lehet. Kötelezővé azonban többségében nem tennék, mert a kötelezővé válás minőségromlást jelenthetne a kényszer hatására, továbbá többen említették, hogy *a motivációnak belső forrásúnak kell lenni, ami összhangban áll a*

vallási normák által meghatározott jótékonyság irányelveivel is. Aki mégis pozitívan ítélte meg, az a joghoz való hozzáférés, mint kívánatos társadalmi cél, javulását emelte ki. A jogklinikai munka kötelező jellegét jóval nagyobb arányban tartották pozitívnak, és szükségesnek, de nem a szemléletformáló hatása miatt, hanem a gyakorlat szerzés lehetőségének a szempontjából, ami a jövendőbeli ügyvédek piaci esélyeire, és a társadalmi igazságosságra is jó hatást gyakorolhat véleményük szerint, illetve a munkálhatók szempontjából is hasznos, így kívánatos lehet.

VII.3.2. Elsős joghallgatók

A jogászi pálya Magyarországon igen telített, ezt nem csak a kamarai tagság létszáma mutatja jól, hanem a jogi képzésre felvett hallgatók száma is, hisz a felsőoktatási statisztikák alapján több, mint 12 ezer hallgató volt Magyarországon a jogi képzésekben.[434] Természetesen nem minden jogot végzett választja magának az ügyvédi pályát, de a felvett hallgatók számából, és a pályaválasztás arányából egészen jó következtetéseket vonhatunk le a jövőbeli kilátásokra.[435] Az ügyvédek adataiból is láthattuk, hogy többen a hivatásukat nehezítő tényezőként élik meg a pálya telítettségét, és vannak, akik kifejezetten úgy vélekednek a kérdésről, hogy szabályozni kellene a praxisok számát. Azonban ez nem új gondolat a jogászság professziójával foglalkozók körében, hiszen, ahogy például Pokol (2002) *A társadalom jogászi telítettsége* című munkájában kitér rá, ez egy nemzetközi szintű folyamat. Úgy fogalmaz: *„A nagyobb jogász-sűrűség fokozza a konkurenciát a jogászok között, az egyes jogi munkákhoz hozzájutás esélyét csak nagyobb erőfeszítések árán teszi lehetővé és fokozza a jogi munka expanzióját az összezsúfolódott jogászság kiút-keresése következtében."* Maguk a magyar joghallgatók is jól látják, hogy mennyire telített a pálya, hisz hallgatói lapoknál, mint Jurátus – ami az ELTE ÁJK hallgatói magazinja – is jelent meg olyan cikk, ami azzal foglalkozott, hogy *„Túlképzett bölcsészek-e a jogászok?"* Ennek kapcsán pedig azzal foglalkoznak, hogy milyen jövőbeli kilátásaik vannak, lehetnek?[436]

[434] Felsőoktatási Információs Rendszer: https://firgraf.oh.gov.hu/

[435] Ezt alátámasztja, hogy megközelítőleg a bírói, és ügyészi létszám megközelítőleg 2000, (B/11947 A legfőbb ügyész országgyűlési beszámolója az ügyészség 2024. évi tevékenységéről: https://ugyeszseg.hu/wp-content/uploads/2025/08/orszaggyulesi-beszamolo-az-ugyeszseg-2024-i-tevekenysegrol.pdf) illetve 3000 fő (Bíróságok, Jogi összefoglalók, OBA: Stratégiai célok az Országos Bírósági Hivatalnál, 2012: https://www.parlament.hu/irom39/12076/12076.pdf).

[436] https://juratus.elte.hu/tulkepzett-bolcseszek-a-jogaszok/

VII.3.2.1. Szociodemográfia

Az elsős joghallgatók mintája a 2022/2023-as tanév őszi félévében meghirdetett Társadalomtudományi Alapismeretek (későbbiekben TTA) tárgy keretében került lekérdezésre kérdezőbiztos bevonása nélkül. Az előadás egyik órájára 2022 októberében bevittük a kérdőíveket nyomtatott formában, és a hallgatók önkitöltős módszerrel válaszoltak. A lekérdezés azért a TTA kurzuson történik a tanszéki adatfelvétel minden lekérdezésénél, mert ez egy olyan tárgy, ami a teljes jogász évfolyam számára kötelezően teljesítendő.[437] A kurzust felvett hallgatók száma nappali képzési formában 268 fő volt, a kitöltők száma pedig 165, tehát a nappalis évfolyam 61,6%-ától származnak adataink. Életkoruk átlaga 19,3év; legtöbben az adatfelvétel idejében 19 évesek voltak (56%), míg 20 évnél idősebbek alig 5%-nyian *(16. diagram)*.[438] A minta 62,8%[439]-a nő, ami megfelel a fent nevezett tanévre vonatkozó egyetemi statisztikák nemi arányokról szóló jogi kari adatainak (62%).(SZTE, 2024) A hallgatók 83,2%-ának az állandó lakhelye nem az egyetem székhelyével megegyező városban van.[440]

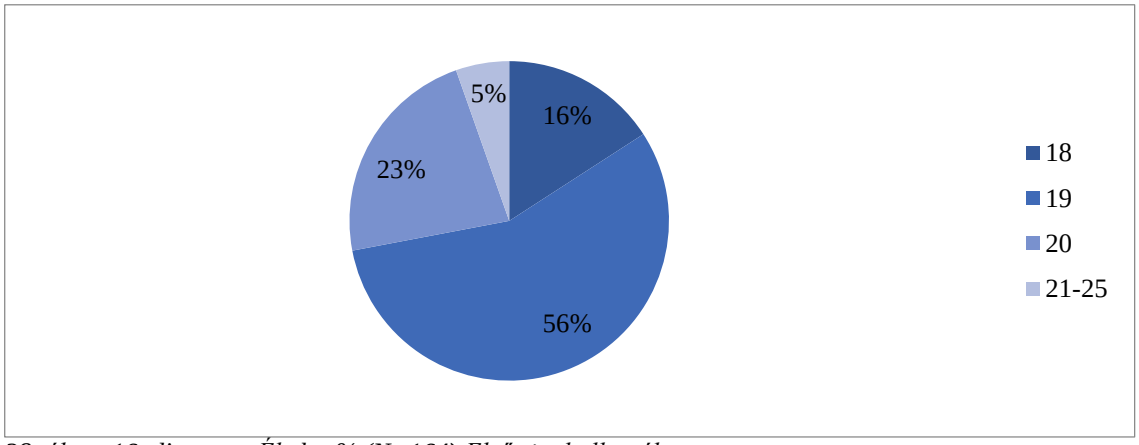

38. ábra: 16. diagram: Életkor% (N=164) Elsős joghallgatók

A szülők iskolai végzettségét tekintve *(24. táblázat)* elmondható, hogy 15,8%-al több hallgató anyja rendelkezik diplomával, mint amennyinek az apja, ami a házasságon belüli képzettségek asszimetriájára utal; ez általában is jellemző a magyar lakosságra, de

[437] Más egyetemek jogászképzésében nem feltétlen azonos formában van ez a tárgy jelen, de a társadalomtudományok részét képzik az osztatlan jogi szakoknak. A KRE-n például önállóan szerepel a tárgytematikában a filozófia. (KRE, Tanulmányi Tájékoztató 2024/25 osztatlan jogász szak)

[438] A kérdőívben azt kérdeztük meg, hogy melyik évben születtek, az évszámokat alakítottam életkorrá, majd vontam egy kategóriába azokat, az alacsony elemszám miatt, akik 21 és 25 éves kor között voltak.

[439]Az ismételt 10%-os mintában (N=33) a válaszadók 72,7%-a nő, de ennek a 10%-os eltérésnek az oka, hogy itt levelezős hallgatók is kerültek a lekérdezésbe.

[440] Dichotom változó, tehát két válasz lehetőség közül választhattak (Vargha, 2000): igen – nem a *„Az állandó lakóhelyed az egyetem székhelyén van-e?”* kérdésre.

mértéke egyre csökken.[441] Ahogy erről szó volt korábban, ez egy olyan trend, ami az értelmiségi pályák bezáródásához, megmerevedéséhez vezet. Ez itt, a joghallgatók mintáján is tetten érhető.

24. táblázat. táblázat: Szülők iskolai végzettsége	Végzettség	Százalék
Édesapa legmagasabb iskolai végzettsége	nem érettségizett	16,6
	érettségizett	41,7
	diplomás	41,7
Édesanya legmagasabb iskolai végzettsége	nem érettségizett	7,5
	érettségizett	35
	diplomás	57,5

39. ábra: 24. táblázat: szülők iskolai végzettsége, elsős joghallgatók

A *17. diagramon* az elsős joghallgatók lakóhelyei láthatóak a mergelt[442] mintából típus szerinti bontásban. Látható, hogy a legtöbben, majd 50% megyei jogú városban él, összesen 83,5% városlakó.

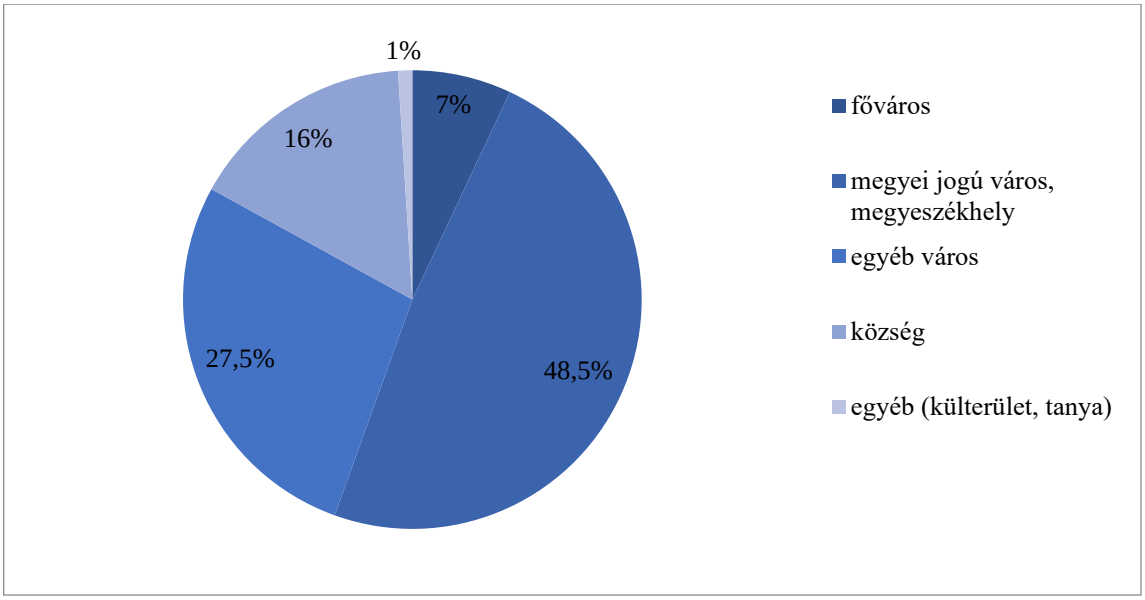

40. ábra: 17. diagram, Lakóhely településtípus szerint az elsős joghallgatók mergelt mintájában (N=200)

A családjuk anyagi helyzetét túlnyomó többségében jónak látják (87%), ebből 39,5% mondta, hogy gondok nélkül élnek és 47,2% azt, hogy beosztással jól kijönnek. 13% értékelte rosszra a családja anyagi helyzetét (épphogy csak kijönnek, hónapról hónapra anyagi gondjaik vannak, nélkülözések között élnek); a legrosszabb helyzetű kategóriába pusztán 3 fő sorolta a családját. Ebből kiolvasható, hogy a joghallgatók családjai az országos átlagnál magasabb színvonalon élnek. Az is a stabil családi hátteret

[441] 1973-tól 1999-ig folyamatosan emelkedett a házassági homogámia, szignifikáns növekedés azonban csak az iskolázottság esetében volt kimutatható, származás tekintetében nem. (Bukodi, 2000)
[442] A statisztikában jellemzően nem fordítjuk le *'összeolvasztás'*-ra.

támasztja alá a diákság körében, hogy a diákság 56,4%-a egyáltalán nem dolgozik a tanulmányai mellett, 35% alkalmi jelleggel. *(Melléklet 14. táblázat)* Ezt tovább erősíti, hogy 17 embernek saját lakása van, ebből 11-nek nincs saját bevétele, alkalmi munkából sem; e mellett mindössze 35-en élnek a szüleikkel egy háztartásban. *(Melléklet 15. táblázat)*[443] Képzési forma tekintetében 49-51%-os arányban végzik államilag finanszírozott és önköltséges képzésen a szakot. A költségtérítéses formában tanulók 73,2%-ának a szülők fizetik a költségtérítést, 18,4% fizeti saját keresetből, 10,2% diákhitelből, a többiek egyé forrásokból. Mivel ez a 3 több, mint 100% és 8 jelölés érkezett egyéb válaszlehetőségekre, vannak olyanok, akik több különböző forrásból teremtik elő a költséget. 92,3% kap támogatást a megélhetési költségekben a szüleitől, 15,4% valamely rokontól.

A válaszadók közel fele (49,4%) látja átlagosnak az anyagi helyzetét átlagosnak évfolyamtársaihoz képet *(25. táblázat)*, 41,5% pedig az átlagosnál jobbnak. Ez azért is meglepő, mert az előző kérdésben, ahogy az láthattuk, 13% értékelte rosszra a családja anyagi helyzetét.

25. táblázat: Hogyan látod, megélhetési lehetőségeidet tekintve évfolyambéli társaidhoz viszonyítva a te helyzeted …			
	Elemszám	Érvényes százalék	Göngyölt százalék
az átlagosnál sokkal rosszabb	0	0	0
az átlagosnál valamivel rosszabb	15	9,1	9,1
átlagos helyzetű vagy	81	49,4	58,5
az átlagosnál valamivel jobb	58	35,4	93,9
az átlagosnál sokkal jobb	10	6,1	100,0
Összesen	164	100,0	

41. ábra:25. táblázat: Hogyan látod, megélhetési lehetőségeidet tekintve évfolyambéli társaidhoz viszonyítva a te helyzeted…

Arra a kérdésre, hogy *„családodban, családod közvetlen környezetében ki dolgozik, kik dolgoznak jogászi pályán?”* több választ is bejelölhettek, mindössze 38,3% mondta azt, hogy senki sem jogász a családi, ismerősi körében. A *16. táblázatban* látható adatok azt jelentik, hogy többeknek van több jogi pályán dolgozó is a közvetlen környezetében, 61,7% válaszolta, hogy van, viszont a százalékos adatok ennél majd 40%-al többet tesznek ki. Az együtt járások komplexek. Van, akinek mindkét szülője jogi

[443] Van ugyan szignifikáns (szig.: 0,00) különbség az önálló kereset megléte, és a között, hogy hol/kivel élnek, de a nem dolgozók elemszáma arányaiban annyira magas, hogy a vizsgálat a többi kategória alacsony elemszámai miatt nem megbízható. Így a táblázatban csak az elemszámok kerültek föltüntetésre, a százalékos arányok nem.

pályán dolgozik, van, akinek a nagyszülei jogászok és egyéb rokonai, olyan is, akinél a szülők és a testvérek is. Az apa jogászi pályája az egyetlen, ami csak az anyáéval és a testvérével, tehát a közvetlen családéval jár együtt. Ezekből az eredményekből ugyan még korai lenne messzemenő következtetéseket levonnunk, azonban az ügyvédek mintájánál is felbukkantak adatok, amik szerint az ügyvédség egy több generációs foglalkozás, ahogy itt is látszik. Ez egyfelől utal a pálya viszonylagos zárt mivoltára, a korábban tárgyalt, megmerevedő társadalomban, hisz kevés a teljesen „külsős". Felmerülhet ugyanakkor a kérdés, hogy ez a folyamat hosszú távon vezethet–e a Pokol (2016) által több ország vonatkozásában vizsgált *jurisztokrácia* intergenerációs jelenséggé válásához,[444] ha már a felsőoktatásba való belépésnél is erős a szelekció?

Fontos azonban hozzátennünk Pokol koncepciójához, hogy a jogászi pályákhoz kapcsolódó rekrutációban erősen jelen vannak az intergenerációs mintázatok és a céhes jellegű önreprodukció mechanizmusok. A bírói, ügyészi vagy ügyvédi hivatások esetében a családi minták, kapcsolati hálók és a szakmai szocializáció korai jelenléte hozzájárulhat ahhoz, hogy a pálya zártabbá váljon, mintegy „családi vállalkozások" kialakulásával; ez a folyamat a durkheimi értelemben vett mechanikus szolidaritást is erősítheti, hisz a közös normák, habitusok és értékvilág generációkon át öröklődnek. Mindez felveti a *nepotizmus* és a *gerontokratikus* működés kérdését is, amelyek – bár inkább a rendies-feudális társadalmi struktúrák sajátosságai voltak, mintsem a modern polgári társadalomé – de továbbra is jelen vannak a társadalom számos intézményrendszerében, így nem kizárólag a jurisztokráciában. Az intergenerációs reprodukció sémái tehát nem csupán a jogászi pályák sajátosságai, hanem – más társadalmak mellett – a magyar társadalom több alrendszerében is megfigyelhetők; ebből következően, ha ki is alakul a „jurisztokrácia elitista jellege", az nem tekinthető annak kizárólagos sajátosságának. A jelenség talán inkább azonos a Pierre Bourdieu által leírt habitushoz köthető közösséggel, hiszen az olyan belsővé tett gondolkodási és viselkedési minták összessége, amelyeket az ember a családjától, társadalmi környezetétől és tapasztalataiból sajátít el. Ezek a minták meghatározzák, hogyan látjuk a világot, hogyan döntünk, és miként viselkedünk különböző helyzetekben. A habitus ugyanakkor nem velünk született adottság, hanem a társadalmi környezet formálja; segíti az egyént a társadalomban való eligazodásban, miközben hozzájárul a társadalmi különbségek újratermelődéséhez is.[445]

[444] Pokol, 2001: 81-93.
[445] Bourdieu 1980 és Bourdieu 2002.

26. táblázat: Családodban, családod közvetlen környezetében ki dolgozik, kik dolgoznak jogászi pályán? (N=162)	százalék
apa	5%
anya	8%
nagyszülők valamelyike	4,3%
testvér	5,6%
egyéb rokon	29%
ismerős hivatali személy	21%
egyéb közeli ismerős	25,3%

42. ábra: 26. táblázat: Családodban, családod közvetlen környezetében ki dolgozik, kik dolgoznak jogászi pályán? (N=162)

A diákság, vallásossághoz való hozzáállása nagyban eltér az ügyvédek mintájától. (*18. diagram*) Az utóbbiban a válaszadók 16%-a jelölte a 10-est *a „vallásos vagyok”* kijelentésre, viszont a diákság mintájában ez már csak 6%. A 41%-os inkább vallásos csoport pedig 33%-ra csökkent, és a 48% inkább nem vallásos oldalra 62%-ra nőtt. A szórás ebben a mintában is a vallásosság tekintetében a legmagasabb (SD=~3,4) a felsorolt 11 kijelentés közül. *(17. táblázat)* Az átlagok alapján felállított rangsorban az ügyvédek mintájában elfoglalt 7. helyéről az elsős joghallgatók mintájában a 11., utolsó helyre csúszott. A fiatalabb generációk vallástalansága azért is fontos, mert a vallási előírások is többnyire egyértelműen a pro bono irányába mutatnak, így, ha a vallásosság szerepe csökken az egyének életében, mégis végeznek olyan tevékenységet, amivel a közjó elérését kívánják szolgálni, a motivációk forrása egyértelműen másol keresendő.

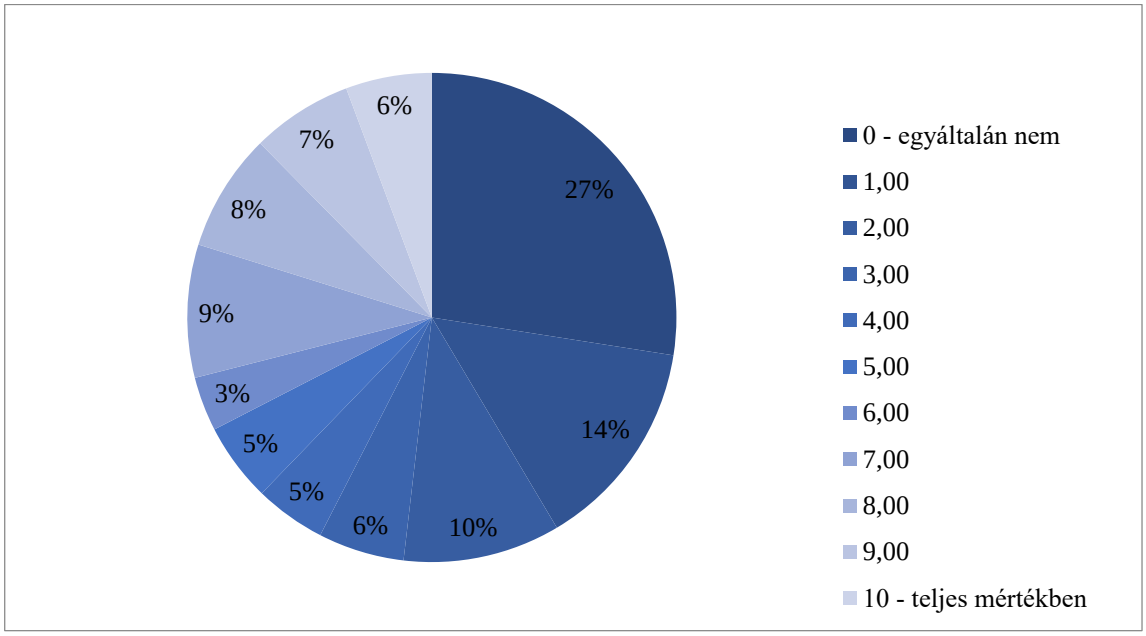

43. ábra: Mennyire igazak Rád az alábbiak? Vallásos vagyok. Likert skála 0-10

A vallásosságon kívül számos más elem is megváltoztatta a helyét a listában. *(27. táblázat)* Az egymást követő nemzeti és liberális értékek helyet cseréltek, a *„foglalkoztat a gondolat, hogy külföldön biztosítsam a megélhetésemet”* kijelentés viszont a 11. helyről a 6.-ra ugrott előre, ezzel együtt 3,265-al növekedett az átlag értéke. Az utolsó helyett a külföldre költözés gondolatától az „úgy ítélem meg, hogy Magyarországon jó irányba mennek a dolgok” vette át. Összesen a minta 33,1%-a jelölte 0-va, így a módusz is nulla. A „fontosnak tartom a nemzeti értékeket” a 3. helyre került az első helyről, de az átlagos pontszáma így is 0,3-al nőtt. A diákok 1,334-es átlagos értékkel jobban egyetértettek azzal a kijelentéssel, hogy *„az embereknek elég a maga baja, nem kell, hogy másét is fölvállalja”*.

Általánosságban elmondható a két minta összehasonlításának tekintetében, hogy a diákok sokkal nagyobb terjedelemben adták meg a válaszaikat. Mind a két mintában 2,263 volt a legalacsonyabb átlagos pontszám, de míg az ügyvédeknél a terjedelem alig volt több, mint 3,5 (r=3,545), addig ez a diákoknál 5 fölött volt (r=5,325). A diákok vallástalanabbak, borúlátóbban szemlélik az ország helyzetét, és jóval nagyobb arányban foglalkoztatja őket a gondolat, hogy e miatt el is hagyják Magyarországot, illetve az emberekkel szembeni bizalmuk is alacsonyabb, így a mások bajával való foglalkozásra irányuló hajlandóságuk is.

0-4-ig 81%-uk pontozta az *„úgy ítélem meg, hogy Magyarországon jó irányba mennek a dolgok”* kijelentést, ami nagyjából egybevág az azonos év végi Ipsos (2022) felméréssel, miszerint az ország lakosságának a 84%-a ítéli meg úgy, hogy rossz irányba mennek a dolgok hazánkban.[446] Az ügyvédek mintájában ez az arány 73,7% volt, a lakosság körében pedig 80%,[447] így a két minta közül a diákság látja az ország lakosságával közel azonosan a dolgok alakulásának irányát.

[446] Ez az Ipsos mérése szerint 17%-al rosszabb, mint a világátlag. A kutatási beszámolóban bemutatott 19 ország közül hátulról a 3.-ak vagyunk a kérdés megítélésében. 50% választotta az aggodalmak közül a financiális és a politikai korrupciót, 64% az egészségügy állapotát, 38% az inflációt. (Ipsos, 2024)
[447] Ipsos, 2024.

27. táblázat: Mennyire jellemzők önre az alábbiak?	Átlag	Szórás	Medián	Módusz
1. egyetemistaként a tanulásnál is fontosabb, hogy örülhessek az életnek	**7,588**	1,94706	**7**	**10**
2. egyetemistaként a legfontosabb, hogy jó tanulmányi eredményeim legyenek	6,851	2,36963	5	7
3. fontosnak tartom a nemzeti értékeket	6,112	2,34519	6	5
4. fontosnak tartom a liberális értékeket	5,948	2,58231	6	5
5. fontosnak tartom a politika iránti érdeklődést	5,702	2,93650	6	7
6. foglalkoztat a gondolat, hogy külföldön biztosítsam majd a megélhetésemet	**5,528**	3,05164	**6**	**7**
7. fontosnak tartom a baloldali értékeket	4,520	2,79434	5	5
8. az embernek elég a maga baja, nem kell, hogy másokét is felvállalja	4,250	2,37651	4	**5**
9. úgy gondolom, hogy az emberek többségében meg lehet bízni	3,791	2,31061	4	3
10. vallásos vagyok	**3,588**	**3,42647**	2	**0**
11. úgy ítélem meg, hogy ma Magyarországon jó irányba mennek a dolgok	**2,263**	2,45843	2	**0**

44. ábra: 27. táblázat: táblázat: Mennyire jellemzők önre az alábbiak?... – Mean, SD, Mod, Med.

VII.3.2.2. Pályaválasztás, élet-, és karriercélok

A pályaválasztás motivációja nagyban meghatározza az önkéntes munkavégzésre, a másoknak való segítésre való hajlandóságot, szándékot; ezzel együtt a pro bono végzésének szándékát is. Ez az elsős joghallgatóknál még pontosabban mérhető, mint a végzett és praktizáló ügyvédeknél, hisz minél régebbi egy esemény, a visszaemlékezés annál inkább torzítja magát az emléket. Az elsősöknek több alkérdésre kellett válaszolniuk,[448] és 1-5-ös helyett 1-4-ig terjedő Likert skálán kellett pontozniuk. Az átrendeződések azonban így is megfigyelhetők. *(18. táblázat)* Míg a *társadalom számára hasznos munka* végzése az ügyvédeknél az első helyen volt, addig itt az eredeti kérdések közül a 3. helyre esett vissza, és az *anyagilag jövedelmező szakma* elvégzésének szándéka vette át a helyét. A szülői nyomás és a mintakövetés miatti szakválasztás annak ellenére is alacsonyabb pontot kapott a diákoknál, hogy alapvetően is kevesebb pontot adhattak. Ezek a lista végén maradtak.

[448]Az ügyvédek mintájában nem szereplő alkérdések vannak a táblázatban dőlt betűvel szedve.

28. táblázat: Az alábbi tényezők mennyire igazak Rád? azért választottam a jogi pályát, mert... (Likert skála, 1-4.) N=165		
	Átlag	Szórás
1. Anyagilag jövedelmező szakmát akartam	3,4	1,08650
2. jobb távlati munkalehetőségek	3,3902	,81030
3. jó kereseti lehetőség	3,3333	,70133
4. Szeretném, hogy a családom büszke legyen rám	3,2303	,81618
5. A társadalom számára hasznos munkát szeretnék végezni	3,1394	,86882
6. jó vagyok konfliktusfeloldásban	3,1273	2,53070
7. szeretném, hogy a megjelenésem is magas presztízst tükrözzön[449]	2,9576	,91299
8. kamatoztatni szeretném a konfliktusmegoldó készségemet	2,9152	,90666
9. Magas preszizsű pálya	2,9146	,73812
10. örömmel segítek a rászorulóknak	2,7879	,83219
11. Segíteni szeretnék a rászorulóknak	2,7546	,91687
12. Doktori címet ad	2,6727	,94458
13. a felvételi tárgyak miatt	2,4383	1,97167
14. Szülők, testvér, barát példáját követtem	1,8788	1,03469
15. Szülői nyomára választottam	1,6182	,87981

45. ábra: 28. táblázat:28. táblázat: Az alábbi tényezők mennyire igazak Rád? azért választottam a jogi pályát, mert... (Likert skála, 1-4.) N=165, Mean, SD

Arra a kérdésre, hogy *„a szüleid akartak befolyásolni a pályaválasztásban?”* 19,8% válaszolt mindössze igennel. 67,1%-nak volt 4,41-nél jobb átlaga a középiskola harmadik évének a végén, 4-esnél rosszabb alig több, mint 7%-nak (7,3%). 26,1% már az általános iskolában eldöntötte, hogy jogi egyetemre jelentkezik, 63,6% középiskolában. A döntés időpontját nem befolyásolja szignifikánsan sem a szülői befolyás szándéka, sem a rokonok ügyvédi pályája.

A lekérdezés időpontjában az elsősök 53,9%-a válaszolt igennel arra a kérdésre, hogy *tudja–e már, hogy a végzés után melyik jogi pályát választaná;* nekik 73%-uk mondta, hogy valószínűleg találna munkát, 22,5%-a, hogy egészen biztosan, csak 4,5% azt, hogy biztosan nem. Többségük (52,8%) azt mondta, hogy ez az ügyvédi pálya felé fog orientálódni, a legkevesebben (3,4%) azok voltak, akik a bírói hivatást tűzték ki

[449] Az szabályzatokban a MÜK külön bekezdés szentel az ügyvédek megjelenésének és munkakörnyezetének kialakításának: *„15/4. Irodájának kialakításával, személyes megjelenésével, fellépésével juttassa érvényre hivatása súlyát. Az ügyvéd az irodáját úgy alakítsa ki és tartsa fenn, hogy az megjelenésénél fogva kifejezésre juttassa az ügyvédi hivatás tekintélyét. Irodájában olyan irodatechnikai berendezéseket üzemeltessen, amelyek lehetőséget adnak arra, hogy az irodában készült okiratok megjelenésükben méltóak legyenek a hivatáshoz.”*

maguk elé célként. Más értelmiségi pályákhoz viszonyítva lehetőségeiket arra vonatkozóan, hogy *képesítésének megfelelő, állandó munkát találni egy frissen végzett jogász napjainkban* túlnyomó többségében jobbnak látják. 4 fokú Likert skálán 3-ast és 4-est választott a minta 82,8%-a. 97,6% mondta, összesen, hogy valószínűleg igen, vagy biztosan el tudna helyezkedni az általa választott jogi pályán. E mellett is a válaszadók 81,3%-a úgy gondolja, hogy van munkanélküliség a végzett jogászok körében, ami egybecseng a fejezet elején taglaltakkal, nevezetesen azzal, hogy a joghallgatók is látják a szakma telítettségét.

Felsoroltunk 21 értékcélt az elsősöknek, amit pontozniuk kellett 1-4-ig, ahol az egy az egyáltalán nem fontos, a 4 pedig a nagyon fontos. Az SPSS 8 kategóriát hozott létre, amik között viszonylag gyenge volt a korreláció, a komponensek számát egyesével csökkentve, a 4 komponensszám volt az, aminél az eredmények kirajzolódtak, és majdnem mindegyik életcél hozzá is kapcsolódott valamelyik kategóriához. Látható, *(29. táblázat)* hogy a válaszokból, kialakult egy olyan kategória, amiben az összetartozó elemek kifejezetten a közjó szolgálatára irányulnak, így a jog közérthetővé tételét, a nép érdekeit szolgáló törvényalkotást, a nép edukálását, a kiszolgáltatott embereknek való segítségnyújtást és a tudás igazságszolgáltatásba való állítását. A második csoport tekinthető egészségkomponensnek, hiszen olyan elemeket tartalmaz, amik az embert egészségesen tartják;[450] ide tartozik az egészséges és fenntartható életmód, a sokszínű szakmai karrier és a kreatív, szabad munkarend; a hüvelyujj szabály szerint ugyan nem elfogadható mértékben kapcsolódik ide, de érdemes megemlíteni a munka és magánélet egyensúlyának és a kapcsolati tőke kialakításának értékeit, mert ezek az előzőkhöz hasonlóan besorolhatók *a holiszikus egészségdimenziók* egyikébe.[451] A 3. komponens sokkal individuálisabb értékeket tartalmaz, az egyén reprezentációjával kapcsolatosak; mint az aktuális trendek követése, az átlagon felüli vagyok, a könnyebb boldogulás és a vezetői pozíció. Az utolsó komponens egyetlen eleme a kiszámítható és biztonságos életpálya. Ennek külön állása több okból érdekes. Egyfelől azért is, mert sem az individuális, sem az egészség, sem a közjóért végzett munka értékcéljaihoz nem sorolják, másrészt pedig azért, mert még ha döntési szint alatti is az értéke, de negatívan

[450]Antonovsky szalutogenezis-elméletében (1979) azzal foglalkozik, hogy milyen tényezők növelik az egészségességünket. A modell célja nem a betegség magyarázata, mert nem dichotómnak tekinti az egyén egészségi állapotát, nem egészséges és betegség állapot van pusztán, hanem egy skálaként képzeli el az állapotot, aminek ez a kettő pusztán a végpontja.

[451]A holisztikus szemlélet egészségdimenziói: fizikai, érzelmi, társas, spirituális, mentális, társadalmi. (Lipták – Tarkó, 2020.)

kapcsolódni látszik hozzá a nagycsalád és a politikai karrier is, vagyis a politikai karrier és a nagycsalád elérése életcélként ellentétes irányú a kiszámítható és biztonságos életpályával. Tehát a nagycsalád életcéljával szemben állnak az individuális karriercélok.

29. táblázat: Rotált komponens mátrix: Kérlek, értékeld az alábbi életcélokat aszerint, hogy számodra ezek elérése jelenleg mennyire fontos!				
	Komponensek[452]			
	közjó	egészség	reprezentáció	életpálya
a jog közérthetővé tétele	**,764**			
olyan törvényeket szeretnék alkotni, amelyek a nép érdekeit szolgálják	**,697**			
a nép edukálása	**,686**			
segítségnyújtás kiszolgáltatott emberek számára	**,594**			,369
tudásom és tehetségem az igazság szolgálatába szeretném állítani	**,574**			
további tudományok megismerése, elsajátítása	**,504**			
elfogadó közösséghez tartozás	,400	,334		
egészséges életmód		**,688**		
kreatív munka szabad munkarendben		**,628**		
sokszínű szakmai karrier		**,581**		
fenntartható életmód		**,560**		
munka és magánélet egyensúlya		*,465*		,416
kapcsolati tőke kialakítása és hasznosítása		*,456*		
sikeres szakmai karrier		,386		
„Summa cum laude” minősítésű diploma		,325		
az aktuális trendek követése (gépjármű, öltözködés, anyagi javak)			**,736**	
vezetői pozíció és mások koordinálása			**,703**	
átlagon felüli vagyon			**,682**	
könnyen boldogulni az életben			**,613**	,410
kiszámítható és biztonságos életpálya				**,780**
politikai karrier	,356		,328	-,*474*
nagycsalád (3 vagy ennél több gyermek)				-,*421*
két vagy több diploma megszerzése	,308	,303		-,310
Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization. a. Rotation converged in 5 iterations.				

46. ábra: 29. táblázat: Rotált komponens mátrix: Kérlek, értékeld az alábbi életcélokat aszerint, hogy számodra ezek elérése jelenleg mennyire fontos!

[452] A komponensek elnevezése kutatói feladat. A komponens nevek megadása azok tartalmának értelmezése után történt.

A 198 joghallgató válaszaiból egy 480 szóból álló szövegkorpusz jött létre a jogászi munkához szükséges emberi tulajdonságok, és jellemzők felsorolásánál. Ezúttal is a toldalékok és ragozások egyeztetése után kerültek ábrázolásra a szavak, a többször megjelenő kifejezések összevonásra kerültek, és e szerint kerültek ábrázolásra, gyakorisági megoszlás szerint. Annak ellenére, hogy a hallgatók kvalitatív adatbázisa áll több szóból, a leggyakoribb elemszámok mégis náluk alacsonyabb. Ezzel együtt a sorrend is más. Míg az ügyvédeknél az *empátia*, a *türelem* és az *emberismeret* volt az első három helyen, addig náluk a *jó kommunikációs készség*, a *magabiztosság* és az *empátia* harmadik helyen.

47. ábra: Véleményed szerint egy jó jogásznak milyen emberi tulajdonságokkal, jellemzőkkel kell bírnia? Sorolj föl legalább 3-at, nem beleértve a szakmai tudáselemeket.(N=480)[453]

A *„Szerinted a jogi munkakörök magas szintű ellátásához milyen kiegészítő tudásra, készségekre van szükség - a jogszabályok ismeretén túl?”* kérdés csak a kismintás joghallgatói kérdőívbe került be, így az alacsony elemszám miatt a legmagasabb százalékos értékekkel érdemes foglalkozni. A több válaszlehetőséges kérdés ugyan azokat az elemeket tartalmazta, mint az ügyvédek kérdőívében. Az első helyen a *konfliktuskezelés* és az *általános műveltség* került 93,9 – 93,9%-al, második helyen az *empátia* ért el 81,8%-ot, majd a *stressz kezelés* 75,8%-ot, ezt követte az *idegen nyelv* 66,7%-al, és a *lélektan* 63,6%-al. Az ügyvédek mintájában bár más sorrendben, de

[453] A legnagyobb számban előforduló szavak gyakoriságai a következő képen alakultak: problémamegoldás képessége n=31; magabiztosság n=28; empátia n=27; jó kommunikációs készség n=25; határozottság n=23; türelem n=20; kitartás n=19; logika n=17; segítőkészség n=13; karizma n=10.

a vezető tudáselemek egy kivételével ugyan ezek voltak. Ott az idegen nyelv helyett az informatikai tudás volt jelen az első hat helyen. Ezek közül a tudáselemek közül az empátia az, ami azt mutatja, hogy az ügyvédi hivatás nem egy „lélektelen" munka, sokkal inkább segítő hivatásnak látják.

VII.3.2.3. Közélet

A közélet iránti érdeklődésnek és a felé tanított kritikus szemléletnek nem csak az a mércéje, hogy milyen témákban érdeklődik az egyén, hanem az is, hogy milyen forrásokat választ tájékozódásul a szóban forgó témákban? Az alábbi szófelhőn *(3.ábra)* az elsős joghallgatók preferenciái láthatók hírfogyasztás tekintetében. Miután megkérdeztük, hogy milyen hírforrásokból tájékozódnak, rákérdeztünk, hogy melyek ezek konkrétan.[454] 119-en nem jelölték be, hogy olvasnának nyomtatot sajtót, 44-en azt, hogy online hírportálokat követnének, 117 azt, hogy ismerősei által megosztott híreket olvassa el, 105, hogy televíziós műsorokat néz. Ez utóbbi kategóriánál jellemző, hogy nem csak nem jelölték őket, hanem a választ adók közül is sokan írták be, hogy nem nézik, vagy, hogy agymosásnak tartják, és ezért nem nézik. Azt, hogy online hírportálokat olvasnak a legtöbben, az a szófelhőből is látható, hisz a legnagyobb gyakoriságot mutató betűméretű szó a Telex, ezt követi hasonló számadatokkal a HVG, az Index, az Origo, a 444.hu, a CNN és a BBC.

[454] Karsai – Márki – Paizs, 2023.

48. ábra: Milyen konkrét hírforrásokból tájékozódsz?[455][456]

Az elsős joghallgatóknál ugyan azok a komponensek alakultak ki, mint az ügyvédek mintájában az intézményi bizalommal foglalkozó kérdésnél *(20. táblázat)*. Itt az SPSS automatikusan 4 kategóriát hozott létre, mindegyik komponens ugyan azokat az elemeket tartalmazza, mint a 8. komponensei.[457] A politikai komponens összetevőiről az mondható el, hogy az egyházak komponenshez való tartozása az elsős joghallgatóknál jóval alacsonyabb, mint az ügyvédeknél, ugyan ez igaz a második komponens esetében a rendőrségre és a jogrendszerre. Bár a hadsereg itt leválik mindegyik komponensről az előzetesen meghatározott 0,6-os érték szerint, de a civilszervezetekkel szembeni bizalommal negatívan korrelálni látszik.

30. táblázat: Rotált Komponens mátrix				
	Komponensek			
	politikai	karcerszervezetek	pénzügyi	civil
a kormányban	**,856**			
a köztársasági elnökben	**,819**			
a politikai rendszerben	**,781**			
az Országgyűlésben	**,771**			
az egyházakban	**,638**			
az Alkotmánybíróságban	,495	,432		,362
az ügyészségben	,	**,867**		

[455] Karsai – Márki – Paizs, 2023: 126.
[456] A szavak mérete itt is azok gyakoriságát fejezi ki, tehát a betűk mérete a gyakoriság kifejezésének plasztikus, vizuális megfelelőjének tekinthető.
[457] A 8. táblázatban szereplő kérdés alkategóriái közé a mérőeszköz készítésekor az Alkotmánybíróság nem került be, ezért nem szerepel ott a táblázatban.

a bíróságban	**,831**		
a jogrendszerben	**,684**		
a rendőrségben	**,626**		-,398
biztosítókban	,064	**,918**	
a bankokban		**,893**	
a civil szervezetekben			**,852**
a hadseregben	,392		*-,507*
Extraction Method: Principal Component Analysis. *Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization. a. Rotation converged in 5 iterations.*			

49. ábra: 30. táblázat: Rotált komponens Mátrix, intézményi bizalom, elsős joghallgatók

A *19. diagramon* látható, hogy a politikai rendszerben és a kormányban bíznak a legkevésbé; a biztosítókon kívül a további alacsony pontszámú elem is a politikai komponenshez tartozik, így a köztársasági elnök és az országgyűlés, illetve az egyház. A legmagasabb pontszámokat az előző mintához hasonlóan, a civil szervezeteket leszámítva, a karszervezetek komponens elemei kapták.

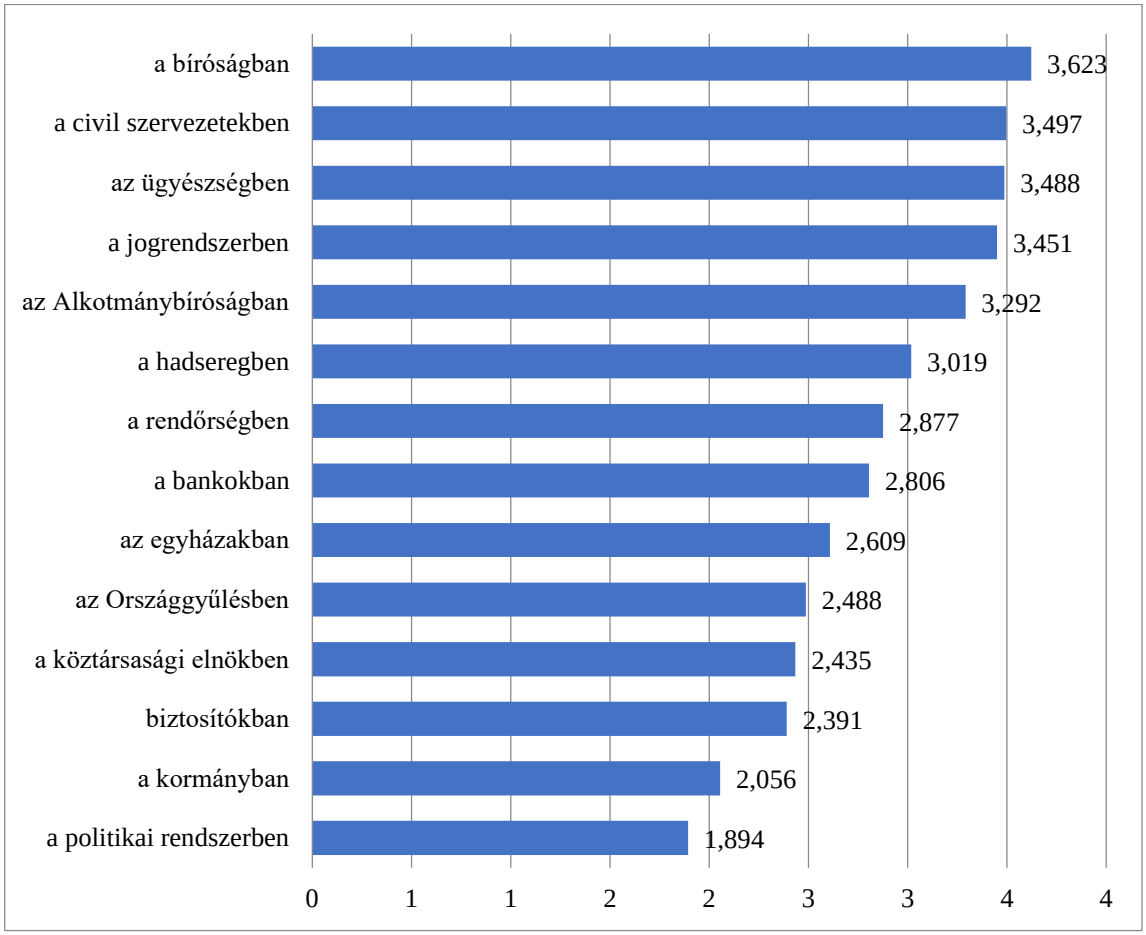

50. ábra: 19. diagram: Személy szerint mennyire bízol meg a következő nemzeti intézményekben? Mean

Az elsős joghallgatóktól is megkérdezésre került, hogy *„Ha kiegészíthetnéd az Alaptörvényt, milyen alapvető értékeket, jogokat és kötelezettségeket fogalmaznál meg*

benne?" ennek a kérdésnek a vizsgálata során érdemes figyelembe venni azokat az Ipsos (2024) adatokat, hiszen majdnem teljesen megegyeztek az aggódó lakosság százalékos arányai az aggódó diákok arányával, ezek korábban már említésre kerültek. A lakosság akkor legnagyobb arányban (64%) az egészségügy helyzete miatt aggódott, a joghallgatók közül majdnem mindenki bejelölte azt, hogy a fogyasztóvédelemnek ki kellene terjedni az egészségügyi ellátásokra. A lakosság fele aggódott a pénzügyi és politikai korrupció miatt, a mintában 77,3% mondta, hogy alapítsanak korrupció ellenes hivatalt, a magyarok 41%-át aggasztotta a szegénység és a társadalmi egyenlőtlenség, a minta 73%-a mondta, hogy az állam biztosítson minden állampolgár számára a létfenntartáshoz szükséges alapjövedelmet. Tehát a *20. diagramon* tetten érhető, hogy nem csak rossznak tartják a dolgok irányát Magyarországon, de a lakossághoz hasonló problémák aggasztják a diákságot; az ügyvédek mintájában ezek azonban nem szerepeltek az élmezőnyben.

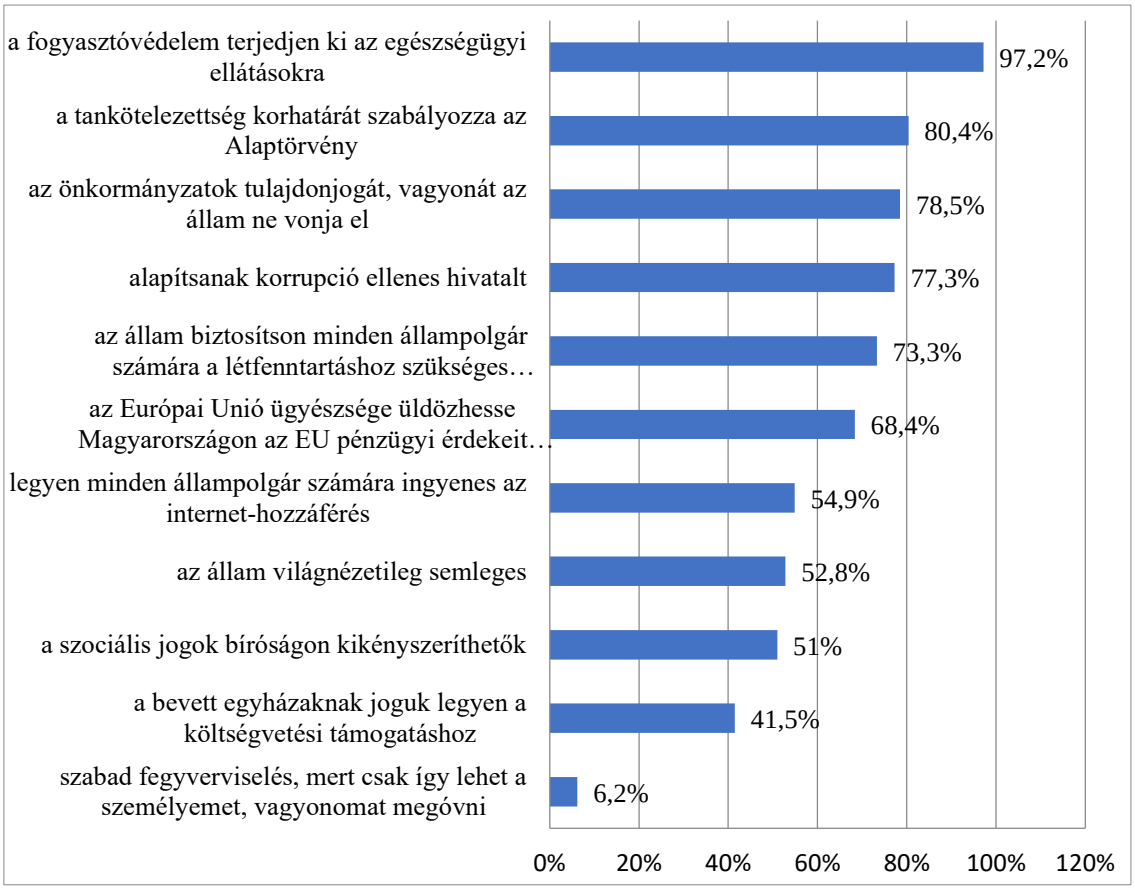

51. ábra: 20. diagram: Ha kiegészíthetnéd az Alaptörvényt, milyen alapvető értékeket, jogokat és kötelezettségeket fogalmaznál meg benne? (N=195) igen válaszok

Ennél a kérdésnél adhattak meg a diákok egyéb opciónál saját válaszokat arra, hogy mivel egészítenék ki az Alaptörvényt; ezek között hét ember említette az azonos nemű párok jogait, beleértve a házasságot és az örökbefogadást is, itt merült még föl az

abortuszhoz való jog is. Ezek a lehetőségek ennek a hatására kerültek be az ügyvéd kérdőívbe, illetve a kismintás ismételt joghallgatói adatfelvételbe. Az ügyvédek 28,7% -ához képest 60,6% joghallgató mondta, hogy a melegek házassághoz való jogát, az abortuszhoz való jog aránya 34,5% és 75,8%. Ebben a mintában már az aktív eutanáziához jog is szerepelt, az mindössze fél százalékkal volt magasabb, mint az ügyvédek 45%-os aránya. Beemelésre került egy negyedik megosztó közéleti kérdés is: az ügyvédek 14,6%-a mondta, hogy dekriminalizálni kellene az kanabisz fogyasztását, a második joghallgatói mintának pedig a 27,3%-a. Ennek egyik lehetséges magyarázata, hogy az ifjúsági szukbultúrák számottevő részében a kannabiszhasználat[458] ugyan abba a kategóriába esik megítélésének tekintetében, mint a dohányzás, vagy az alkoholfogyasztás.[459]

VII.3.2.4. IKSZ és Pro Bono

A társadalmi felelősségvállalás jelenléte már a középiskolás évek alatt megjelent a diákság életében, hiszen nem csak a kötelező 50 órás közösségi szolgálatot végezték. Míg az ügyvédek mintájában 74,5% nem végzett ilyen tevékenységet, addig a diákoknál ez mindössze 31,5%.

31. táblázat: Középiskolás éveid alatt végeztél valamilyen önkéntes munkát? (Az érettségihez kötelezőn kívül)			
	Elemszám	Érvényes százalék	Göngyölt százalék
igen, rendszeresen	25	13,6%	14%
igen, előfordult	101	54,9%	68,5%
nem	58	31,5%	100%
Összesen	184	100%	

52. ábra: 31. táblázat: Középiskolás éveid alatt végeztél valamilyen önkéntes munkát? (Az érettségihez kötelezőn kívül)

A *„Milyen esetben/kiknek végeznél ingyen, ellenszolgáltatás nélkül, vagy csökkentett díjas jogi munkát?”* kérdés esetében volt a legnagyobb az adatveszteség a teljes kutatás során. Egyrészről azért, mert 18-an nem válaszoltak, és 16-an írtak korábbi önkéntes munka béli tapasztalatot, ami „user missingbe” került, hisz nem értelmezhető a nevezett kérdés vonatkozásában; másrészt sokak kézírása nem volt olvasható az adatrögzítők számára, ezek is user missingbe kerültek. Így itt végül 127 érvényes válasz született, amiből 7-en mondták, hogy senkinek nem végeznének ilyen munkát.

[458] Kifejezetten a kannabiszfogyasztás, a többi kábítószerre nem igaz a kijelentés.
[459] Rácz, 2006.

A válaszok kategorizálása után kirajzolódott, *(21. diagram)* hogy a legtöbben a rászorulóknak segítenének, akárcsak az ügyvédek közül. A rászorulók kategóriába jellemzően anyagi természetű rászorultság került, többen írták a munkanélkülieket, a hajléktalanokat. Az egyéb sebezhető csoportba olyanok kerültek, mint a párkapcsolati erőszak áldozatai, rákos betegek, emberi jogaikban megsértettek. Az egyéb kategória nagyon vegyes összetételű, került bele olyan, aki devizakárosultaknak segítene, de olyan is, aki azt írta *„hallgatói éveim alatt tapasztalatszerzés céljából szinte bármilyen esetben”,* vagy *„befolyásos személyeknek”, „önkormányzati képviselőknek, polgármesternek”*. A családi és baráti ingyenes segítség esetében volt, aki a reciprocitás elvére hivatkozva úgy fogalmazott, hogy: *„családtagjaimnak meg a barátaimnak, ha szükségük van rá, hiszen a szívességek visszajárnak”*. A diákságnál jobban kirajzolható a Wéber-i alapon nyugvó munkadefiníció második és harmadik eleme, a szubjektív átérzésen alapuló >>közösség<< hiszen az egyéb sebezhető csoportból további csoportok váltak le önálló egységgé, illetve a >>társulás<<, hiszen, ahogy az idézetek mutatják, van, aki tapasztalatszerzés miatt végezne ellenszolgáltatás nélküli ügyet, és olyan is, aki a kapcsolati tőkéjének építése céljából. Ezek mellett itt a >>harc<< nem, vagy csak alig mutatkozik meg, mert bár többen is írták, hogyha egy igazságtalan, korrupt helyzetben lévő ügyfél keresné föl, vagy olyan, aki a hatóságok elbánása miatt került rossz helyzetbe, akkor segítenének, de ez is inkább a >>közösség<<-be sorolható. A civil szervezetek tagságának motivációival foglalkozó szakirodalmak kategóriái szerint itt főleg tradicionális és újfajta motivációról beszélhetnénk.

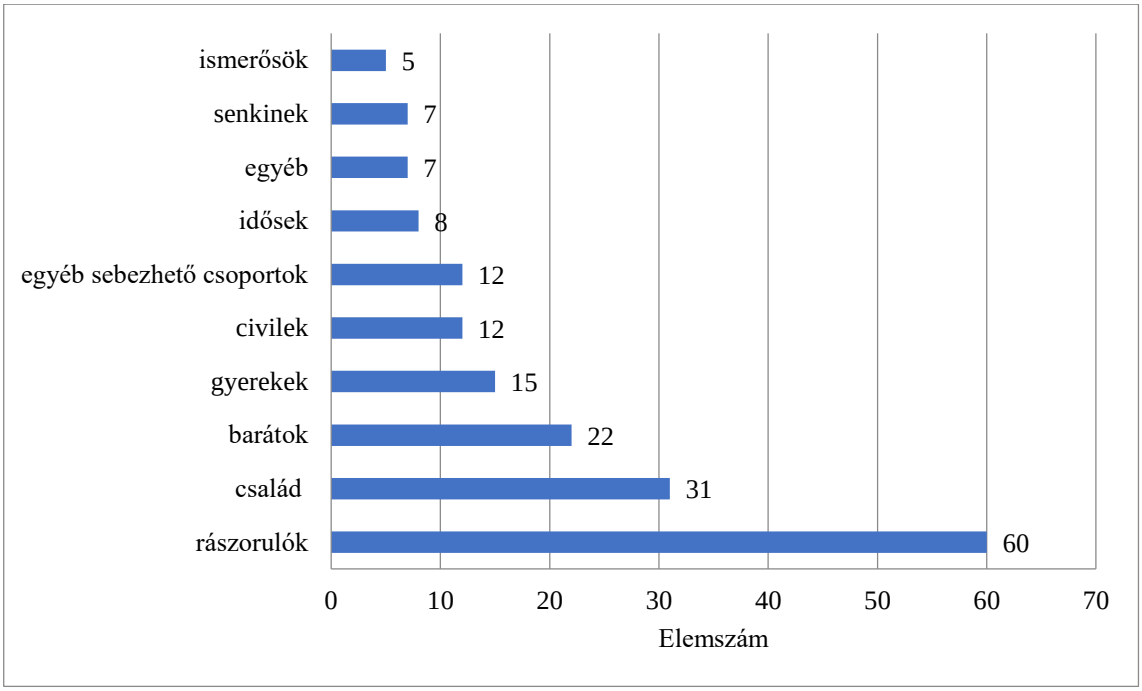

53. ábra: 21. diagram: Milyen esetben/kiknek végeznél ingyen, ellenszolgáltatás nélkül, vagy csökkentett díjas jogi munkát?

Az elsős joghallgatók kérdőívében is szerepelt, hogy fogalmazzák meg a saját szavaikkal, mit tekintenek pro bononak: *„Kérlek definiáld, hogy szerinted mi számít pro bono tevékenységnek!”* 37-en írták, hogy nem tudják definiálnia a kifejezést, mert nem ismerik a jelentését, 73-an fogalmaztak meg valamilyen választ, 7 kitöltés tekinthető itt „system missing”-nek a kézírás kiolvashatatlansága miatt, a többiek üresen hagyták a kérdést. A diákok válaszai jóval konkrétabbak voltak, mint az ügyvédeké; egészen pontos helyzeteket és szituációkat írtak le.

VII.3.3. Jogklinikai munkában résztvevő diákok

Az utolsó kvantitatív jellegű minta esetében már kizárólag csak a leíró statisztika eszközei használhatók az alacsony elemszám miatt. A 18 fő, akitől beérkeztek az adatok viszont a nagyarányú és hosszabb kvalitatív típusú kérdések miatt mégis hasznos összehasonlítást nyújthat a másik két mintával összevetve. A pályaválasztásra, pro bono és ügyvédi munkára, és közéleti témákra vonatkozó kérdések mellett itt a jogklinikai képzésre vonatkozó kérdéseket is meg kellett válaszolniuk a kitöltőknek.

VII.3.3.1. Demográfia

A 18 fő 94,4%-a nő, az egyik jogklinikai oktatásban résztvevő tanár szerint ez nagyjából valós adat a teljes populációra vonatkoztatva Az életkor módusza 22 év, az átlaga 14 év,

terjedelme pedig 14 év. Utóbbi, illetve az átlag és a módusz eltérése azért lehetséges, mert korábbi hallgatók is válaszoltak a kérdőívre, de alacsonyabb számban; így az eloszlásgörbe asszimetriája jobboldali ferdeséggel leírható. 85,4% államilag finanszírozott státuszú hallgató. 27,8% állandó lakhelye egyéb város, 44,4% megyei jogú városban/vármegye székhelyen él, 22,2% községben, 1 ember a fővárosban. 72,2% a 0-11-ig terjedő skálán 0-4-ig pontozott, tehát inkább nem, vagy egyáltalán nem tartja magát vallásosnak. Látható, hogy ebben a mintában a többihez képest jóval magasabb arányban képviseltetik magukat a nők, a kisebb településen élők és alacsonyabban a költségtérítéses finanszírozási formában tanulók.

VII.3.3.2. Pályaválasztás és képzés

A *„Mennyire volt könnyű/nehéz a karrierválasztás, mikor a jogi tanulmányait megkezdte?”* kérdésre a jogklinikai munkában résztvevő diákok mintájának átlaga (1-5-ig terjedő Likert-skálán) 3,33 volt, míg az ügyvédek mintájában ez 3,82. A *22. táblázat* azt igazolja, hogy a 8 felsorolt tényező közül a legmagasabb pontszámot kapott tényező, ami a pályaválasztást befolyásolta az, hogy a válaszadók a társadalom számára hasznos munkát szeretnének végezni. A jogklinikai munkában résztvevő hallgatók alacsony elemszáma miatt korlátozott a minták átlagainak[460] az összehasonlíthatósága, de az egyértelműen kijelenthető, hogy az ügyvédekhez hasonlóan ennek az almintának is a szülő nyomás (1-es pontszám n=14) és a mintakövetés (1-es pontszám n=15) volt a legkevésbé jellemző motivációja, a legjellemzőbb elemként pedig a társadalmi számára hasznos munka végzése jelenik meg.

[460] A szórás értéke ugyanezért nem szerepel a táblázatban.

32. táblázat: Az alábbi tényezők mennyire igazak rád? azért választottam a jogot, mert... (N=18) Likert skála 1-5			
	Átlag	**Medián**	**Módusz**
szülők, testvér, barátpéldáját követtem	**1,44**	1	1
szülői nyomásra választottam	**1,56**	1	1
doktori címet ad	2,44	2	2
magas társadalmi presztízsű pálya	3,33	4	4
segíteni szeretnék a rászorulóknak	3,56	3,5	3
anyagilag jövedelmezőszakmát akartam	3,61	4	4
szeretném, hogy a családom büszke legyen rám	3,78	4	5
a társadalom számára hasznos munkát szeretnék végezni	**4,06**	4	5

54. ábra: 32. táblázat: táblázat: Az alábbi tényezők mennyire igazak rád? azért választottam a jogot, mert... (N=18) Likert skála 1-5

A jogklinikai munkát végző diákok 78%-a mondta, *(22. diagram)* hogy a Szegedi Tudományegyetemen van olyan kurzus a jogklinikain kívül, amely a jogászi pályához szükséges jártasságok elsajátításában, fejlesztésében segít, ez több, mint a duplája az ügyvédek mintájában kialakult 33%-os értéknek.

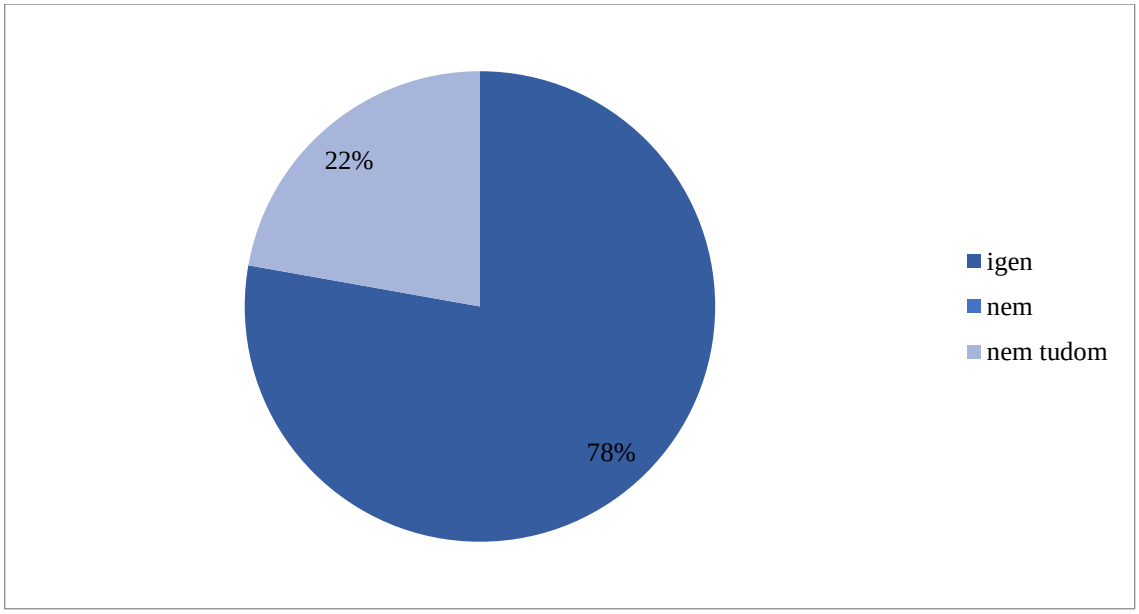

55. ábra: 22. diagram: diagram: A Te oktatási intézményedben van-e olyan más kurzus, amelyben a jogászi pályához szükséges jártasságok elsajátíthatók, fejleszthetők?

Emberi tulajdonságok tekintetében 51 kifejezésből áll össze a szófelhő *(4.ábra),* 6 az empátia, 4 a türelem, 3 pedig a figyelmesség. A két leggyakoribb elem megegyezik az ügyvédek mintájában találhatóval.

56. ábra: Véleményed szerint egy jó jogásznak milyen emberi tulajdonságokkal, jellemzőkkel kell bírnia? (szakmai tudást és ehhez kapcsolódó jellemzőket nem ideértve) (N=51)[461]

A szükséges kiegészítő tudások tekintetében *(23. diagram)* is erős átrendeződések történtek. A pénzügyi ismeretek, az idegen nyelv és az üzleti ismeretek az ügyvédek által besorolt 7-9. helyről jelen mintában a 3-5. helyre kerültek. Az informatikai tudás hátrébb sorolták a diákok a 4. ről a 9. helyre, míg az empátia a 2.-ról a 7. helyre került. Ez utóbbi szokatlan annak fényében, hogy a jogklinika egyik funkciója a diákok szociális érzékenyítése. A konfliktuskezelés készsége mindkettő mintában kiemelkedően fontos volt.

[461] Az 51-es elemszám nem a válaszadók, hanem az elemzés alá vont szövegkorpuszban szereplő szavak számára vonatkozik.

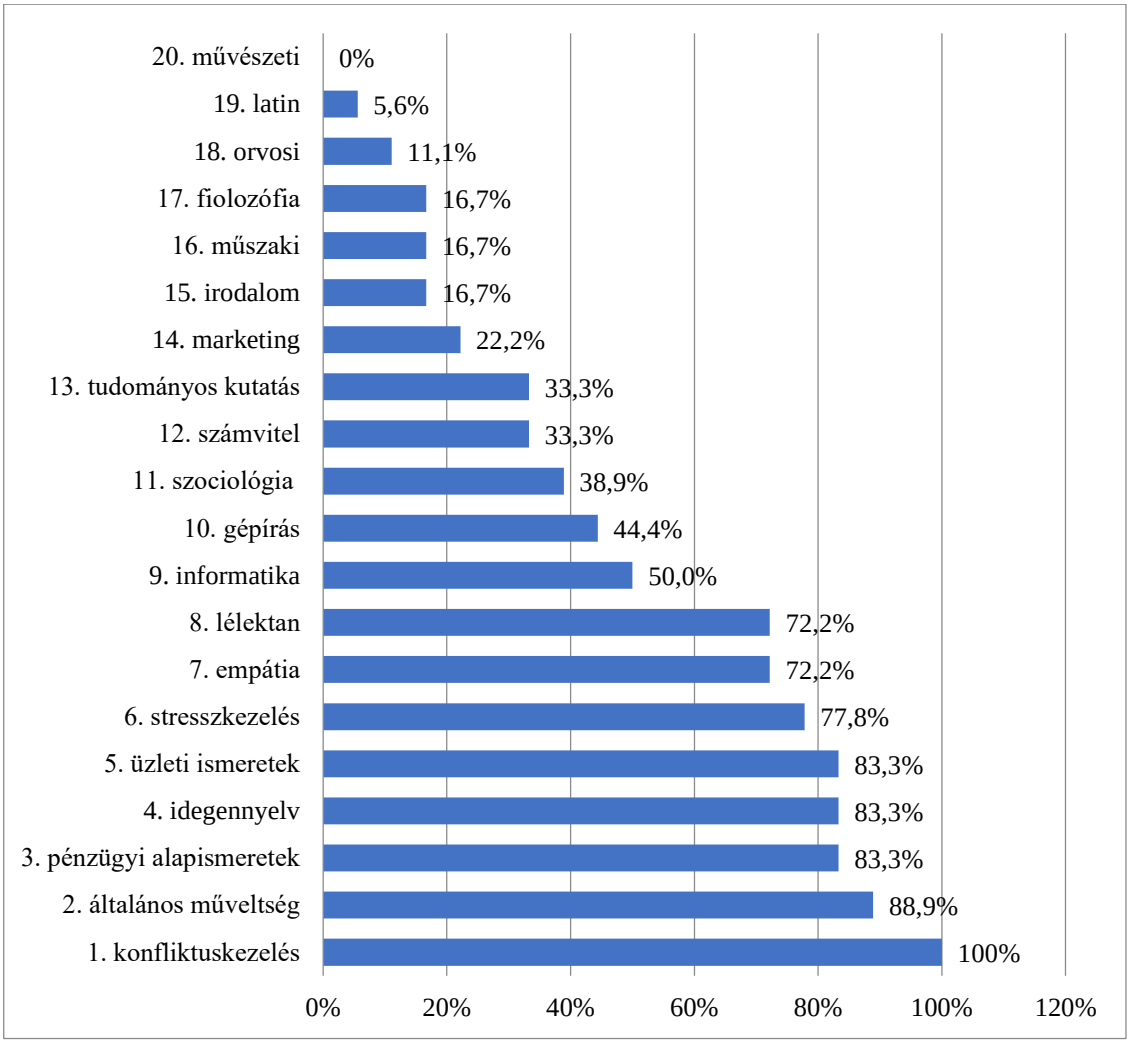

57. ábra: 23. diagram: Szerinted a jogi munkakörök magas szintű ellátásához milyen kiegészítő tudásra készségekre van szükség - a jogszabályok ismeretén túl? (Több válasz is lehetséges)

VII.3.3.3. Közélet

A közéleti kérdések tekintetében a jogklinikai munkában résztvevő diákság eredményei inkább hasonlítanak az ügyvédek mintájára, mint az elsős szaktársaikéra. Míg utóbbiban az *„az embernek elég a maga baja”* alkérdést 4-es pontszám fölé pontozták, *(24. diagram)* addig itt, ahogy az ügyvédeknél is 3-as alatt volt az átlag. *Ez sokkal szociálisabb attitűdöt feltételez. Az emberekkel szembeni bizalom itt sem túl magas, de jellemző itt is, hogy a tanulmányi eredményeket és az életörömöt magasra pontozták.* Míg a három felsorolt érték (liberális, baloldali, nemzeti) közül a másik két mintában a nemzeti volt az első helyen, itt a liberális érte el a legmagasabb pontszámot. A minta nagysága nem teszi lehetővé a korrelációs vizsgálatot, de mégis fontos megemlíteni, mert a politikai szemlélet valamelyest összefügg a társadalmi gondolkodással is; hisz a baloldali és liberális értékekhez inkább tartozik a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése, a társadalmi

szolidaritás mint közösségi értékcél, mint a jobboldali konzervatívhoz, még ha különböző formákban is; az előbbinél az egyenlőtlenségek csökkentése és újraelosztás, míg az utóbbinál esélyegyenlőség, illetve civil munka, és adományozás formájában. Így ez egy lehetséges magyarázata annak, hogy miért jellemzőbb a szociális attitűd a jogklinikai mintában.

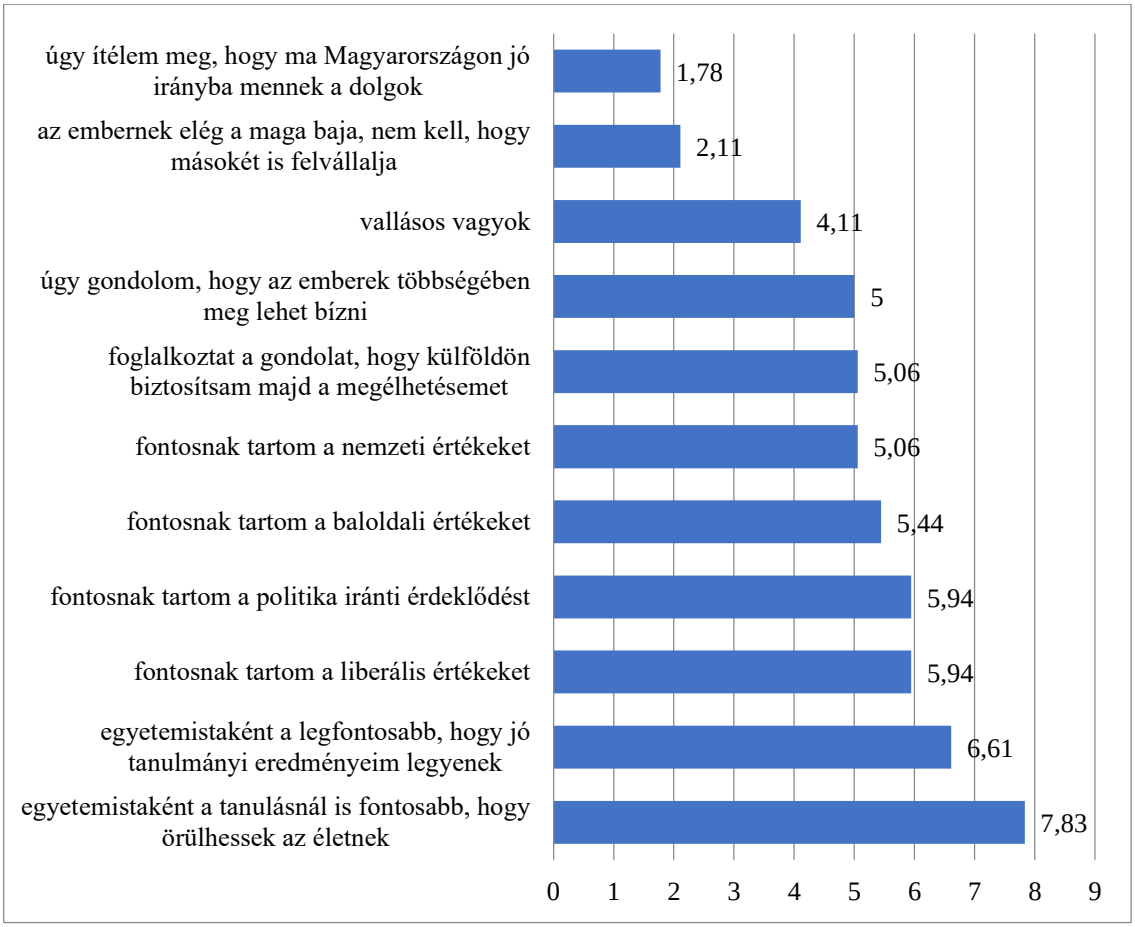

58. ábra: 24. diagram: Mennyire jellemzők rád az alábbiak? Mennyire értesz velük egyet? (0: egyáltalán nem, 10: teljes mértékben)

Az alacsony elemszám miatt a főkomponens elemzés itt nem végezhető el az intézményi bizalom blokkon, de így is jól látszik, *(25. diagram)* hogy a többi mintában egy komponensbe tartozó elemek viszonylag összetartanak átlagos pontszám tekintetében itt is. A politikai komponensbe került elemek, mint a politikai rendszer, a kormány, az országgyűlés, a köztársasági elnök és az egyház az, ami a legalacsonyabb pontszámot kapta; így tehát mind a három mintában ezekben az intézményekben bíznak a legkevésbé, különös tekintettel a politikai rendszerrel. Leginkább itt is a bíróságokban és a civil szervezetekben bíznak meg a válaszadók.

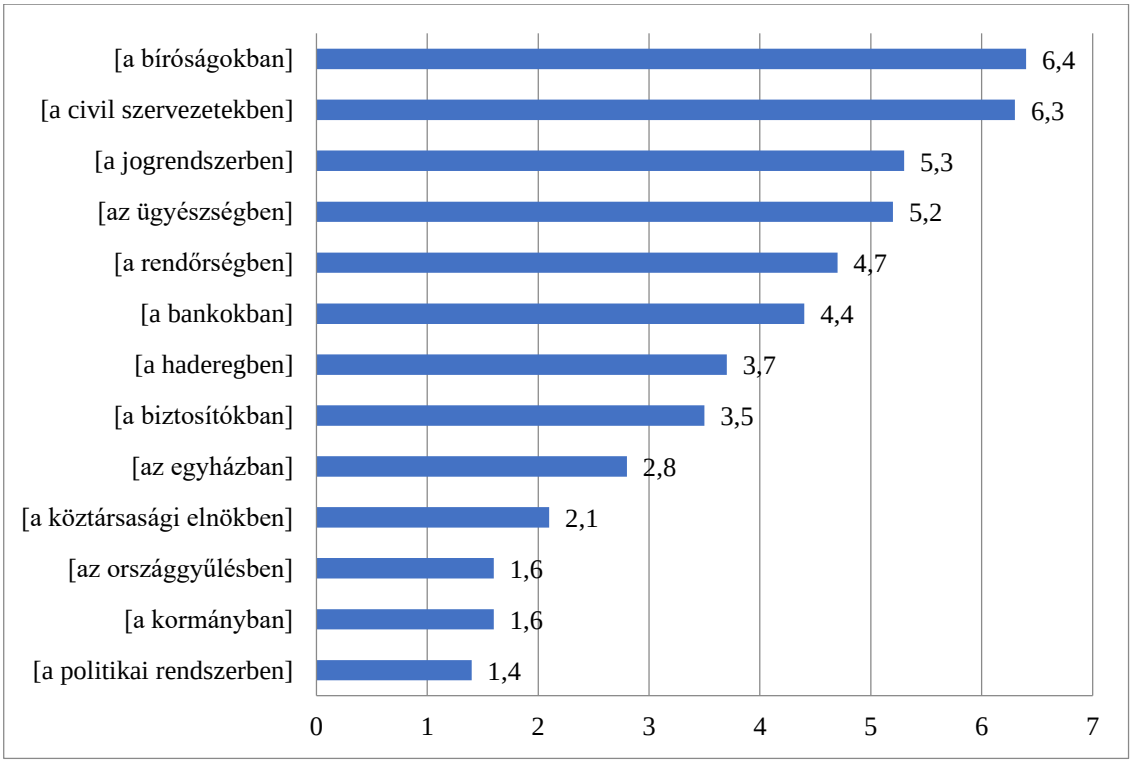

59. ábra: 25. diagram: Személy szerint mennyire bízol meg a következő nemzeti intézményekben

A 26. diagramon látható, hogy az élen az aktív eutanáziához való jog végzett, ezt követte a melegek házassághoz való joga, majd az alapjövedelem biztosítása. Látható, hogy az elsős joghallgatókhoz hasonlóan sokkal kevésbé megosztottak a válaszok, mint az ügyvédek mintájában, hisz több olyan kijelentés is van, amit több, mint az 50% bejelölt, a megoszlások azonban eltérnek. A jogklinikai munkában résztvevő diákok körében két nagyon aktuális, és társadalmi megosztó kérdés került az első helyre, szemben az ügyvédek mintájában, ahol ez a két válaszlehetőség a középmezőnyben végzett.

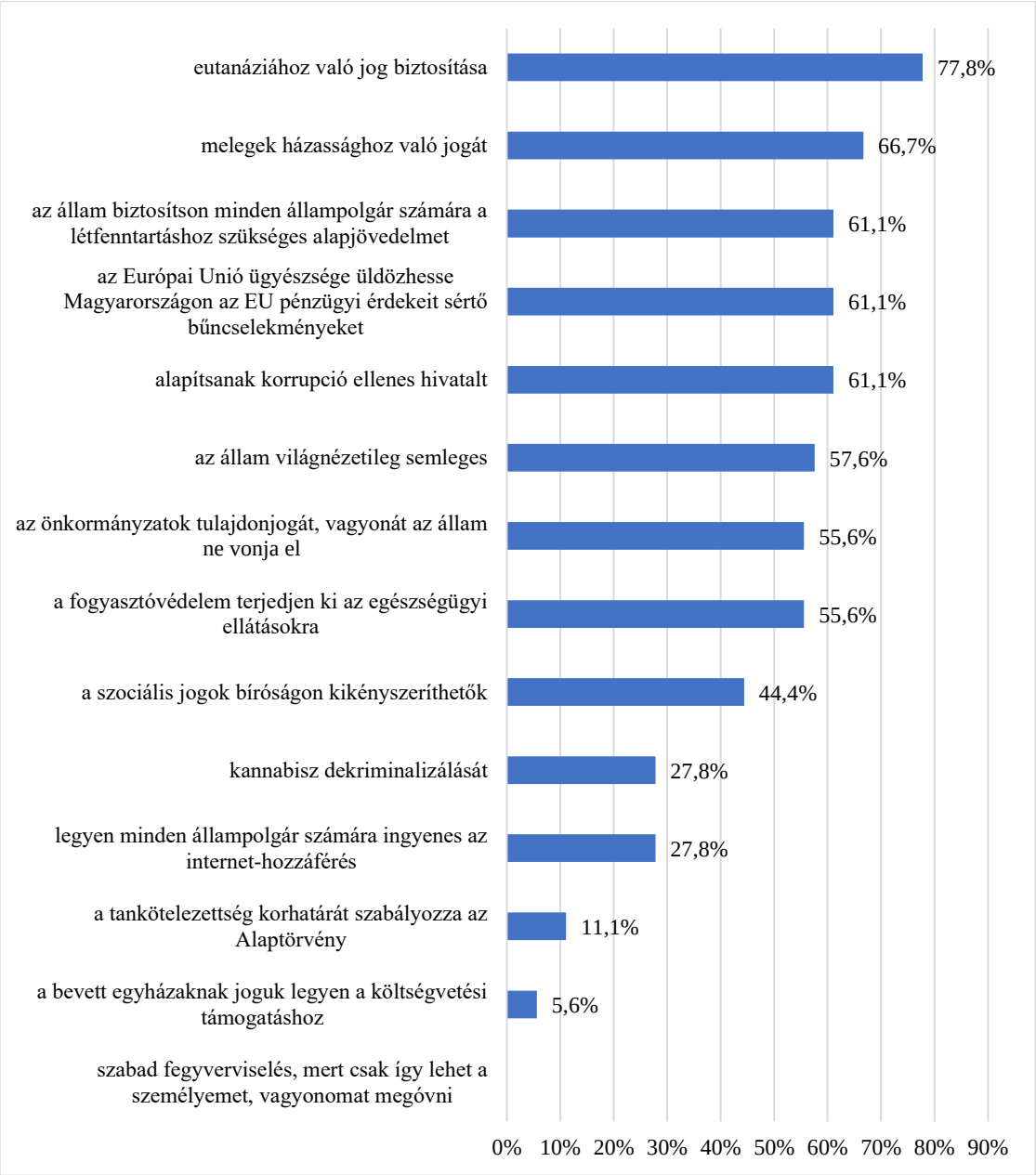

60. ábra: 26. diagram: Ha kiegészíthetnéd az Alaptörvényt, milyen alapvető értékeket, jogokat és kötelezettségeket fogalmaznál meg benne? (N=18)

VII.3.3.4. Önkéntesség, jogklinika és Pro Bono

A jogklinikai képzés hasznosságát már abból is feltételezhetjük, hogy a többség nem először vette föl a kurzust. A „*Hány szemesztert dolgoztál korábban összesen (ha már nem dolgozol ott)/hányadik szemesztere dolgozol jelenleg a jogklinikán (ha most is felvetted ezt a kurzust)?"* kérdésre érkező válaszok arányosan oszlottak el, 6 főnek ez az első féléve, 6-nak a második, és 6-nak a harmadik; 4 féléve senki sem vesz részt a jogklinikai munkában. Ez azért nem tudható be az IKSZ hatásának, mert többen írták, hogy az ő középiskolás éveik alatt nem volt még, és ehhez igazodik az is, hogy 18

emberből 12 nem „önkénteskedett” azokban az években. 12 fő családjában senki sem végez sem pro bono, sem önkéntes tevékenységet; 3 embernek az édesanyja, egynek a testvére, egynek a szűkebb családjából mindenki, egynek pedig a szülei és a nagyszülei is. A barátai önkéntes/pro bono tevékenységére vonatkozó kérdésből kiderült, hogy 27,8% társaságában senki nem végez, a többségnél (66,7%) néhányan végeznek.

Az arra a kérdésre, hogy *„Mi motivált a jogklinika kurzus kiválasztásakor?”* érkezett válaszok nagyon egyszerűen összefoglalhatók, és a motivációk között nem szerepel a mintakövetés. Két elem jelent meg, az egyik a tapasztalatszerzés volt, (n=10) a másik a másokon való segítés szándéka. A második nem jelent meg önállóan, az elsővel együtt írták (n=8). Tehát a tapasztalatszerzés, mint motiváció minden válaszban megjelent. *„Számomra nagyon szimpatikus volt a program alapgondolata, miszerint a joghallgatók úgy nyernek betekintést a gyakorlati munkába, hogy közben segítséget nyújtanak olyan személyeknek, akiknek nincs lehetőségük végzett jogászhoz fordulni, így mindenképp szerettem volna ennek részese lenni.”* – Ahogy egy megkérdezett hallgató írta.

A nyitott motivációra vonatkozó kérdést egy zárt követte *(27. diagram).* Itt is a tapasztalatszerzés a másoknak való segítés és az önfejlesztés jelennek meg a legnagyobb kategóriákként. Kevesen érzik viszont kötelességnek, hogy tegyenek a közjóért, viszont az ügyvédeknél az volt a 2. legjellemzőbb (49,4%) ok a pro bono munkára.

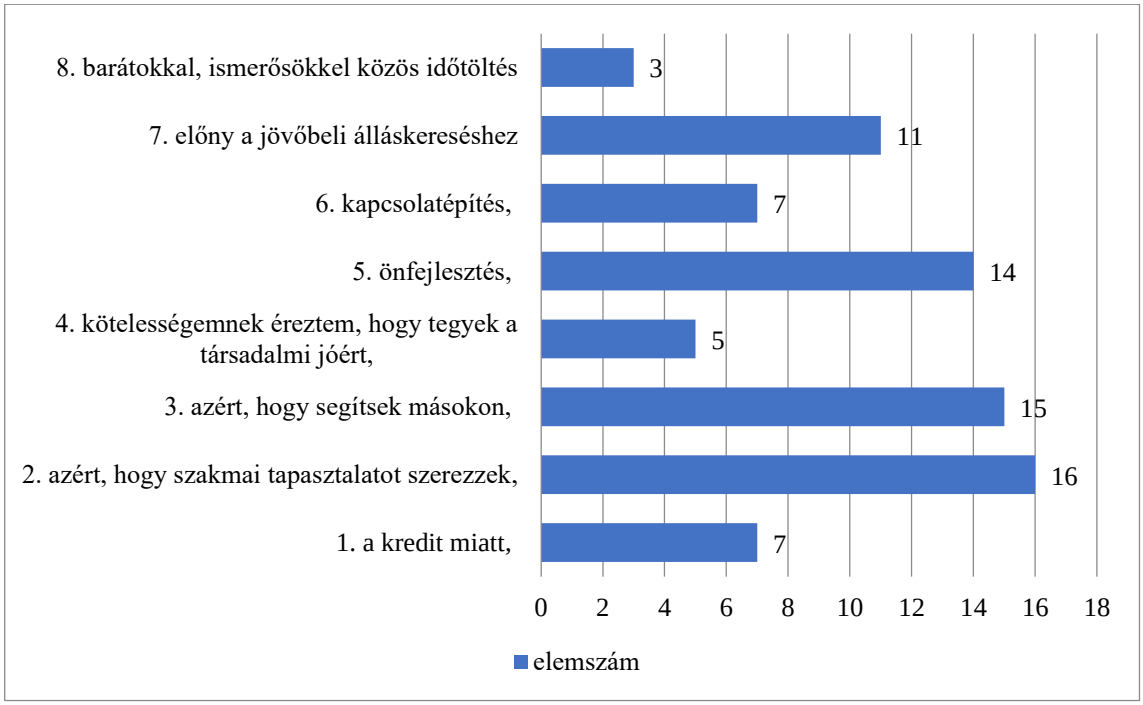

61. *ábra: 27. diagram: Miért dolgozol a jogklinikán? (több válasz is lehetséges, N=17)*

A pro bono definíciójára két személy volt a mintában, aki annyival írta le, hogy az *„fizetés nélküli munka”*. A megfogalmazások sokkal összetettebbek voltak, és többdimenziósak. *„Önszántunkból, mások élethelyzetére és körülményeire tekintettel, őszinte és tiszta szándékkal segítséget nyújtani ellenérték elvárása nélkül.”* Itt például az önkéntesség, az ingyenesség és az élethelyzet szubjektív megítélése mellett a tiszta szándék is megjelenik. *„Amennyiben valaki úgy nyújt bármilyen szolgáltatást, hogy a mögött nem piaci megfontolás áll, hanem erkölcsi és rászorultsági alapon teszi ezt; illetve társadalmi szempontból kiemelten fontos ügy kapcsán.”* Ebben az esetben is megjelenik a rászorultság, a szolgáltatás, és az anyagi szempontok mellett a közjó dimenziója. A megfogalmazások sokkal összetettebbek voltak, és többdimenziósak. Arra a kérdésre, hogy „*Milyen esetben/kiknek végeznél ingyen, ellenszolgáltatás nélkül jogi munkát?”* Senki sem válaszolta azt, hogy semmilyen esetben, családot és barátokat is csak ketten említettek, de nem kizárólagosan, hanem rászorulókkal együtt. Arányaiban sokan írtak civil szervezeteket, beleértve jogsegély szervezetek munkájában való részvételt, és egyéb sebezhető csoportokat, mint vakok és gyengén látók, hajléktalanok.

Az ügyvédek közül többen voltak, aki a kötelező jogi munka lehetséges negatív hatásait emelték ki elsősorban, vagy akár kizárólag, itt más a helyzet. „Vannak országok, ahol éves kvótákban meghatározott mennyiségű pro bono órát kötelesek az ügyvédek dolgozni. Mit gondolsz ennek milyen hatásai lehetnek?” kérdésre 6-an válaszoltak egyértelműen pozitívan, a további 12 válasz sem volt negatív, hanem komplexebb válaszok, amiben kifejtették a hallgatók azt is, hogy miért lenne jó, és azt is, hogy mi lehet a „buktatója*”*. *„A mennyiségtől függően, de nagyon hasznos kezdeményezésnek tartom, ugyanakkor sok buktatója is lehet. Egyrészről biztosíthatja a magas szintű jogi védelemhez és joghoz való hozzájutás lehetőségét, így pedig némileg kiegyenlíthetők az anyagi és egyéb státuszok szerinti különbségek a társadalmon belül. Másrészről azonban úgy látom, hogy visszaélésekre és hanyagságra is okot adhat, ha egyfajta kényszerként vezetik be egy jogrendszerben.”* Többekben felmerült a visszaélés lehetősége, az, hogy olyanok is pro bono alapon akarnának ügyvédet, akiknek valódi szükségük nincs rá.

A jogklinikai munka kötelező jellegét pozitív hatásúnak gondolta *mindenki „Igazi win-win szituációnak gondolom, amivel nem csak a társadalom és a joghallgató gazdagodik, hanem az egyetem és a koordináló ügyvédek is.”, „Megfelelően kiépített rendszer esetén szerintem ez egy kiváló lehetőség releváns szakmai tapasztalat*

szerzésére". Nem egy *zéró összegű játékról*[462] van tehát szó. Itt is azt emelték ki, a motivációra vonatkozó kérdéshez hasonlóan, hogy ez egy olyan terület, ahol a joghallgató tapasztalatot szerez úgy, hogy azzal segíteni is tud; plusz információként a nagyobb társadalmi és intézményi hasznon jelent meg.

A hatás, amit a személyes életükre kifejtett: *„Milyen változásokat tapasztaltál az életedben a jogklinikai munka eredményeként?"* olyan tulajdonságok változásában nyilvánult meg, amit a szakma elvégzéséhez szükséges emberi tulajdonságoknál fontosnak tartottak, nagy gyakorisággal, minden mintában, így a széles látókör, az empátia fejlődése az elfogadóbb és türelmesebb attitűd, a stressz kezelés megtanulása, a magabiztosabb kiállás elsajátítása és a kommunikációs készségek fejlődése. a szakmai fejlődés tekintetében is a szükséges emberi tulajdonságokhoz tart a válaszok egy része, így a lényeglátás, a logikus gondolkozás, magabiztosság, problémamegoldó képesség; e mellett többen írták már, hogy segített a pályaorientációban, hogy több jogi területbe is bele láttak, és, hogy itt alakult ki bennük a szakma szeretete. A direkt személyiségjegyek változására vonatkozó kérdésnél is a szakmához általuk is fontos tulajdonságokat sorolták föl, így az empátiát, a figyelmességet, türelmet, problémamegoldó és kommunikációs készséget. *Tehát egyértelműnek tekinthető, hogy a jogklinika nem csak szakmailag bír fejlesztő hatással, hanem személyiségformáló, szemléletfejlesztő hatása is van.*

A legtöbben *(28. diagram*) folytatni szeretnék a pro bono tevékenységet. Egy ember mondta, hogy nem.

[462] A játékelmélethez kapcsolódó fogalom. Olyan verseny- vagy döntési helyzetet ír le, ahol az egyik fél nyeresége pontosan megegyezik a másik fél veszteségével, így az összes nyereség és veszteség összege nulla.

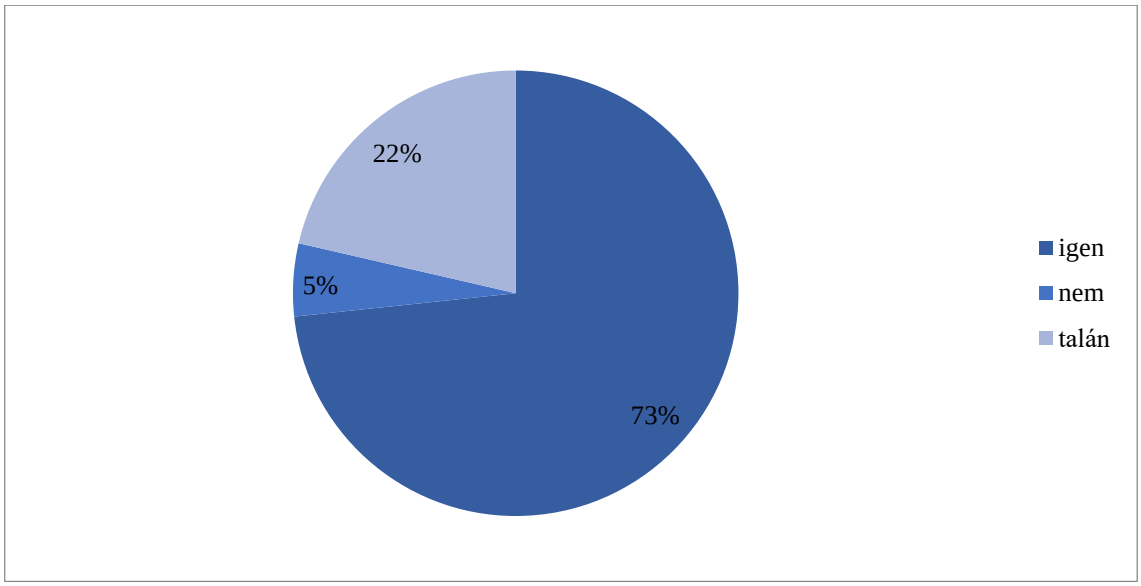

65. ábra: 28. diagram: A diploma megszerzése után tervezel pro bono tevékenységet is végezni? (N=18)

Természetesen a harmadik minta elemszámaiból nem fogalmazhatunk meg sziklaszilárdan megbízható állításokat, azonban az, hogy sok kérdés tekintetében mennyire hasonlók a válaszok, mint a többi mintában, máshol viszont teljes átrendeződések figyelhetők meg, az óvatos következtetések lehetőségének és a kutatás során felmerült új kérdések megfogalmazásának egyértelműen helyet ad.

VII.2.3.4. Mentálhigiénés/pszichológiai vonatkozás

A kérdőívekben és az interjúban kifejezetten mentálhigiénés, vagy pszichológiai vonatkozású kérdések nem szerepeltek, talán ezért még nagyobb a jelentősége annak, hogy a szöveges válaszok sok ilyen típusú megjegyzést tartalmaztak. Épp ezért az elemzés során sem szabad figyelmen kívül hagyni ezt az aspektusát az ügyvédek társadalmi felelősségvállalásának.

A fentiekben több kérdésnél is kialakultak olyan kategóriák, amik arra utaltak, hogy a pro bono munka végzése befolyással van az ügyvédek mentális állapotára, különböző tényezők által befolyásolt pozitív és negatív irányú változásokról is beszámoltak. Szó volt a segítő tevékenység okozta elégedettség érzésről, és arról is, mikor valaki kihasználtságot élt meg. A következőkben ezeknek a jelenségeknek a hátterét, magyarázatát mutatom be. Bár sem kutatási kérdés, sem adatfelvételi kérdés nem vonatkozott rá, az adatokból, főleg a nyitott kérdéseknél, kiviláglik, hogy az ügyvédeknél is megjelenik a *helper syndrom* a negatív megélések kapcsán, másként megfogalmazva a „túlsegítés”. Ez különösen akkor problematikus, mikor végül kiégéshez vezet.

Az ilyen esetekben egy patologikusnak mondható altruizmusról van szó, amit bár jószándék vezérel, és belső motiváció hajt, mégis káros lehet mind a segítőre, mind a segítettre. Abban az esetben fordul elő, ha a segítő személy, vagy szükség szerint annak környezete, nem ismeri fel a határait, mások szükségleteire fókuszál saját és akár családja kárára. Tipikus jellemzői a nemet mondás képtelensége, és a segítés mérlegelés nélküli automatizmusa, ez nem csak kimerültséghez, hanem depresszióhoz is vezethet.[463] Fontos ezért minden segítő tevékenységet végzőnek időnként önvizsgálatot tartani, hiszen, ahogy az az iszlám normáiban is megjelenik, akkor nem jó úgy adni, hogy annak az egyén családja is kárát látja. Bár az iszlám vallás ezt az adományozásra vonatkoztatja, de láthattuk azt is, hogy számos szent iratban is a segítő munkát is az adományozás egy fajtájának tekintik.

VII.3.4. Következtetések az empirikus adatokból

Összességében tehát az mondható el a három kvantitatív és egy kvalitatív jellegű minta eredményeiből, hogy a hipotézisek nagyobb része igazolható volt. A következőkben ezek részletes bemutatására kerül sor, tehát a hipotézisek tételes vizsgálatára az empirikus adatok alapján, majd ezt követi a kutatási kérdések átfogó megválaszolása a hipotézisek alapján.

VII.3.4.1. Hipotézis vizsgálat – a hipotézisek kiértékelése

1. *hipotézis (H1): Az ügyvédek többségének az önkéntesség fontos szempont a pro bono tevékenyégben, és nem tartaná előremutatónak, ha jogszabályilag tennék kötelezővé a pro bono munkát.*

A hipotézis beigazolódott, ugyanis azok, akik nem tartanák előremutatónak a jogszabályok által meghatározottan kötelező pro bonot, elsősorban a minőségromlással, a túlterheltségükkel hozták össze összefüggésbe, kifejtve azt, hogy aki nem önszántából végzi, az inkább csak „túl akar lenni rajta”, és ezért nem figyel annyira oda a munkavégzés minőségére, aki pedig egyébként is túlterhelt, nem képes odafigyelni erre. Így az önkéntesség, bár közvetetten, de a legfontosabb eleme az ügyvédek szerint a pro bononak ahhoz, hogy az valóban hatásos segítség lehessen.

[463] Az elmélet kidolgozása Schmidbauer német pszichológus 1977-ben megjelent *Die hiflosen Helfer* című művében bukkant föl, jellemzően a segítő szakmákban fordul elő. (Maringgere et all, 2023.)

2. *hipotézis (H2): A pro bonot 20%-nál kevesebb ügyvéd definiálja többdimenziósan, tehát összetett fogalomként, a legnagyobb csoportot azok teszik ki, akik pusztán ingyen munkaként határozzák meg.*

A második hipotézis megcáfolódott. Bár (171 főből 161) az általuk megfogalmazott definícióban annak elemeként használták az „ingyenes" kifejezést, azonban ehhez a legtöbb esetben társult más is; a leggyakrabban a „szakmai" (n=59) a „rászorulóknak végzett" (n=49) és a „segítségnyújtás kifejezések". Bár ennek oka nem bizonyítható jelen adatbázisok eredményeiből, de feltételezhetjük, hogy az olyan szervezetek munkájának hatására, mint a PilNet alapítvány a pro bono tevékenység egyre ismertebb és beágyazottabb a magyar ügyvédség körében.

3. *hipotézis (H3): A legjelentősebb motiváció belső forrású, szolidaritás alapú.*

A harmadik hipotézis elfogadható, valóban a szolidaritás alapú motiváció a leggyakoribb. Többen mondták, hogy a pro bono munkának belső meggyőződésből kell fakadnia. Sőt, ez a kérdéskör több különböző kérdésnél is felmerült. Akkor is, amikor a pro bonot kellett definiálniuk, és akkor is, mikor a munka jogi kötelezővé tételére kérdezett rá a kérdőív. Ennek a belső forrásnak az összetétele azonban többkomponensű. Jelentős számban van jelen a barátoknak, rokonoknak végzett, reciprocitás alapú ingyen munka; de ezek aránya kisebb volt, mint a rászorulóknak, és az egyéb sebezhető csoportoknak nyújtott ingyenes jogi segítség aránya. A munkadefiníció szerint ezek a >>közösség<< kategóriába tartoznak. A civilszervezetek szakirodalomban meghatározott motivációi közül a két utóbbi sorolható a tradicionális, altruista motivációkhoz; maguk az ügyvédek is akkor beszéltek belső indíttatásról a segítség vonatkozásában, ha rászorulóknak, sebezhető csoportoknak nyújtott segítségről beszéltek. Az elemszámok alapján kijelenthető, hogy ha a rokoni kapcsolatokat és az azokon alapuló ingyenes jogi segítséget figyelmen kívül hagyjuk, akkor is a belső forrású, szolidaritás alapú motiváció a legjellemzőbb.

4. *hipotézis (H4): Az ügyvédek többségében pozitívan élik meg a pro bono munka végzésének életükre gyakorolt hatását.*

A 4. hipotézis is igazolást nyert. A legtöbben úgy ítélik meg, hogy pozitív hatása van a pro bono munkának az életükre. Az ügyvédek pro bono tevékenysége eredményeként is jellemző az önkéntesség korábban már tárgyalt, mentális egészséget fejlesztő aspektusa.

E mellett más pozitív hatásokról is beszámoltak, például ennek a tevékenységnek a hatására kialakult új, értékes emberi kapcsolatokról. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy mindenkinek kizárólagosan pozitív tapasztalatai vannak, de a negatív tapasztalatról beszámolók számottevően kevesebben vannak, mint azok, akik pozitív hatást említettek.

5. *hipotézis (H5): Az ügyvédek intézményi bizalma általánosságban véve alacsonyabb, mint a teljes magyar lakosságé.*

Az ügyvédek felsorolt intézményekkel szembeni bizalma közül 3 hasonlítható össze a magyar lakosság intézményi bizalmának szintjével. A hipotézist mindhárom intézmény megítélése alátámasztotta. Azonos, 10 fokú Likert-skálán mérve az ügyvédek a politikai rendszerrel szembeni bizalmukban 2,25 átlagpontot értek el, országos viszonylatban ez 4,1-4,7; a rendőrség az ügyvédeknél 4,19-et, országos viszonylatban ez 5,7-6,1; a jogrendszer vonatkozásában az ügyvédeknél 4,53 az átlagpont, országos viszonylatban 4,9-5,3. Mind a két esetben a politikai rendszerben bíztak a legkevésbé, és bár a rangsor tekintetében a jogrendszer előrébb került az ügyvédek mintájában, mint a lakosság mintájában, de pontszámuk még így is alacsonyabb. Ennek oka több forrásban kereshető, egyrészt a rendszer mélyrehatóbb ismerete, hisz rendszeresen találkoznak munkájuk során a hatóságokkal, így azok hibáival is gyakrabban szembesülnek, továbbá a jog nyelvezetének ismerete, mint a kulturális tőle egy fontos dimenziója is magasabb a laikusokénál. Ezek összessége miatt nem csak találkoznak a rendszer hibáival, hanem értik és át is látják azokat. Ezt a lehetséges magyarázatot alátámasztja az adatok közül, hogy a jogszabályi környezetet, a politikát, a bürokráciát, a korrupciót, a hatóságokat és a bíróságokat is számottevő arányban sorolták föl, mint a munkájukat nehezítő tényezőket.

6. *hipotézis (H6): Az ügyvédek munkájukra hivatásként tekintenek, nem kényszerként.*

Ez a hipotézis is beigazolódott, hiszen egy három fokú skálán az ügyvédek 61,8%-a mondta, hogy teljes mértékben igaz rá, hogy hivatásként tekint a szakmájára, és csak 5,7% válaszolt így arra, hogy kényszernek tekinti a munkáját. Ezt alátámasztják azok az adatok is, miszerint a többségnek könnyű (23%), vagy nagyon könnyű (39%) volt a pályaválasztás, továbbá, hogy a pályaválasztás okai között a külső motivációs tényezők kapták a legalacsonyabb pontszámot (külső nyomás, mintakövetés), míg a

legmagasabbat az, hogy a társadalom számára hasznos munkát akartak végezni, ami a hivatástudat egyik legfontosabb elemét is jelenti egyúttal.

7. *hipotézis (H7): Az ügyvédség saját presztízsét, az orvosokat leszámítva, minden más szakmáké fölé rangsorolja.*

A 7. hipotézis nem igazoldódott be, mert bár valóban az orvosok presztízsét értékelték a legmagasabbra, és egyúttal a szórás is itt volt a legalacsonyabb, tehát ennek a hivatásnak a pontozásában értettek egyet a leginkább, ezt nem az ügyvédek követték a rangsorolásuk alapján. Hanem a 12 foglalkozási csoport közül, a mérnökök, majd az egyetemi tanárok. Bár utóbbitól az ügyvédek pontszáma csak 0,18-al marad el, így ennek a kettőnek a különbsége páros mintás T-próbával nem igazolható. Azonban az kijelenthető, hogy a 4 legmagasabb pontszámot kapott foglalkozás közül 3 olyan hivatásréteg, amelynek munkája a társadalmi jó elérésére irányul.

8. *hipotézis (H8): A joghallgatók a kötelező közösségi szolgálat óráin felül is végeztek középiskolás évek alatt önkéntes munkát.*

A 8. hipotézis igazoltnak tekinthető, ugyanis 68,5% végzett a kötelező közösségi szolgálaton felül önkéntes tevékenységet. Ezzel szemben a középiskolai önkéntesség aránya az ügyvédek körében alig haladta meg a 24%-ot Ennek egy magától értetődő magyarázata, hogy a mintába került ügyvédek nagy része a rendszerváltás előtt járt középiskolába, mikor a civil élet Magyarországon teljesen más mintázatot mutatott. Ezért ez az adat inkább tekinthető magas részvételi hajlandóságnak, mint az elesettekkel szembeni érdektelenségnek.

9. *hipotézis (H9): A szülői nyomás a legkevésbé jellemző érv a jogászképzés választásakor mindegyik mintában.*

Egyértelműen beigazolódott, hogy a 9. hipotézis, ugyanis a pályaválasztás okaira vonatkozó kérdés tekintetében mind az ügyvédek, mind az elsős joghallgatók mintájának esetében a szülői nyomás hatása került a legutolsó helyre a skála átlagpontjaiból. Ezt erősíti az is, hogy a többi hatástól, a szülői nyomáshoz hasonlóan, messze elmarad a második legalacsonyabbra pontozott hatás, ami a szülők, vagy testvérek példájának a követése volt. Az utolsó minta esetében is ez a két hatás kapta a legalacsonyabb pontszámot; bár itt fordítva kerültek a rangsorba, de átlagukban alig több, mint 0,1 pont különbség van, ami egy ilyen kicsi minta esetében nem tekinthető szignifikáns

különbségnek. Továbbá ebben a mintában is messze elmaradnak minden más hatás pontszámától, így tehát mind a 3 mintára igaz az a kijelentés, hogy a szülői nyomás a legkevésbé jellemző érv a jogászképzés választásakor a kutatásban résztvevők megítélése szerint. Ez azért is fontos, mert a nyomásból választott szakma nem jár hivatástudattal, így nem lehet a segítségnyújtási szándék indikátora sem. Ez látható a 6. számú hipotézisnél is, hiszen a hivatástudat léte együtt járását mutat a könnyű pályaválasztással, és a segítségnyújtási szándékból való pályaválasztással.

Fontos azonban kiemelni, hogy a résztvevők megítélése torzíthat a rangsor pontos sorrendjén, hiszen az egyén a rá helyezett nyomást érzékelheti tudatosan, a mintakövetésen alapuló döntések meghozataláról ez nem mondható el a legtöbb esetben.

10. *hipotézis (H10): Az elsős joghallgatók többsége nem tudja, hogy mi az a pro bono.*

Ezt a hipotézist a rendelkezésre álló adatok alapján sem megerősíteni, sem cáfolni nem lehet hitelt érdemlően, mert a ~200 fő közül ~110 feldolgozható válasz érkezett. Bár az érvényes válaszok alapján kijelenthetőnek látszik, hogy megcáfolható a hipotézis, hisz 73 diák definiálta, és tartalmi tévedések nélkül tette ezt, mindössze 37-en írták, hogy nem tudják definiálni a kifejezést, azonban módszertani szempontból kritikával kell kezelni ezt az arányt. Nagy az információhiány, a nemválaszolók torzítása olyan magas hibázási lehetőséget jelent, hogy ezt mégsem állíthatjuk biztosan, hogy a hipotézist cáfolhatjuk. Nem tudhatjuk ugyanis, hogy a közel 100 diák azért nem válaszolt, mert nem tudta a választ (ebben az esetben hibásan vetnénk el a hipotézist a beérkezett adatok alapján), vagy csak nem akartak válaszolni (a válaszadásra pedig tudományetikai okokból természetesen nem kötelezhettük őket).

11. *hipotézis (H11): Mindegyik mintában fontosabbnak tartják az empátiát, konfliktus- és stresszkezelést, mint a lexikális tudáselemeket.*

A H11-es hipotézis egyértelműen igazolást nyert. Mind a két *softskillt* magasan a lexikális tudáselemek fölé pontozták, a kiegészítő tudáselemeknél. Ennek a kijelentésnek a helytállóságát pedig az is alátámasztja, hogy a munkájukhoz szükséges emberi tulajdonságokra vonatkozó nyitott kérdésnél is az empátia volt a leggyakrabban megjelenő elem a mintákban, ami elengedhetetlen a pro bono végzéséhez is.

12. *hipotézis (H12): Az elsős diákok fontosabbnak tartják mások megsegítését, mint az ügyvédek.*

Ez a hipotézis nem csak hogy megcáfolódott, hanem az ellenkezője igazolódott be, amit a kétmintás T-próba is alátámasztott. 1-5-ig terjedő skálán az ügyvédek 3,1-re pontozták azt a kijelentést, hogy azért választották ezt a pályát, hogy segítsenek a rászorulóknak, az elsős joghallgatók pedig 2,7-re. Ezt a különbséget cizellálja a kérdés többi eleme is. Míg az ügyvédek a társadalom számára hasznos munka végzését pontozták a legmagasabbra, addig ez a joghallgatóknál az 5. helyre került, míg az első helyet az anyagilag jövedelmező pálya választása vette át. Ide kapcsolódik a korábban tárgyalt kijelentés, mi szerint a másik két mintánál nagyobb volt az elsősökben az egyetértés azzal, hogy *„az embereknek elég a maga baja, nem kell, hogy másokét is fölvállalja”.*

13. *hipotézis (H13): Az ügyvédek túlnyomó többsége érdeklődik a közéleti kérdések és a politika iránt.*

1-5-ig terjedő Likert skálán, ahol az 5 a teljes mértékben, a 4 pedig az inkább igen, 64%-a az ügyvédeknek adott 4-es és 5-ös pontszámot, tehát érdeklődik a közélet iránt, illetve a politika iránt. Mivel a politika a közösség ügyeinek intézése, különösen fontos a pro bono szempontjából, ahogy az az irodalmi áttekintésben is kifejtésre került, itt, az empirikus adatokkal alátámaszthatóvá vált.

Az eredmények értelmezhetők Max Weber *Politik als Beruf* (1919) című munkájának kontextusában, amelyben a politika mint hivatás jelenik meg, és amely szerint a politikai tevékenység nem redukálható hatalomszerzésre és hatalomgyakorlásra, hanem a közösség ügyeinek intézéséhez kapcsolódó, legitim uralmi forma.[464] Ebben az értelmezésben a politikai érdeklődés a hivatásrendi szerepfelfogás részeként is felfogható, különösen olyan jogászi professziók esetében, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a jogi normák alkalmazásához és a közéleti döntéshozatalhoz. A politikai érdeklődés ezen túl a *deliberatív demokrácia* elméleti megközelítésével is összekapcsolható, amely a közösségi ügyek intézését nem kizárólag képviseleti mechanizmusokhoz köti, hanem a nyilvános diskurzusban való aktív részvételhez is.[465] Ebből következően a magasabb közéleti orientáció a részvételi-demokratikus politikafelfogás irányába mutató attitűdként is értelmezhető.

[464] Weber, 1998.
[465] Szűcs, 2004.

A magyar jogelméleti diskurzusban Papp Ignác szuverenitás- és államelméleti megközelítései rámutatnak arra, hogy az állam és társadalom viszonya dinamikus és folyamatosan újratárgyalt viszonyrendszer, amelyben a jogászi hivatás közvetítő szerepet tölt be.[466] Fleck viszont már arra jut a *Csalók és csalódások* című könyvének kritikai jogszociológiai elemzésében, hogy Magyarországon a demokrácia, a jogállamiság, az emberei jogok elvei nem teljesültek az elmúlt években.[467] Ezek pedig szintén annak irányába mutatnak, hogy fontos a pro bono, kiváltképp a >> harc << szempontjából a közéleti kérdések megítélésének vizsgálata.

14. *hipotézis (H14): A pro bono meghatározása a jogklinikai munkában résztvevő diákok mintájában lesz a legpontosabb.*

Bár ez a hipotézis matematikailag nem tesztelhető sem azért, mert egy nyitott kérdés szöveges válaszai csak kódolással számszerűsíthetők, aminél a kutatói szubjektivitás nem zárható ki, még kevert módszertannal és triangulációval sem teljes mértékben, másrészről a jogklinikai munkában résztvevő diákok alacsony elemszáma miatt. Azonban az egyértelműen kijelenthető, hogy a nevezett csoporttagjai olyan komplex válaszokat írtak a pro bono meghatározására, amilyet az ügyvédek mintájából alig néhányan. Ezen felül paralingvisztikailag érezhető volt a diákok válaszaiból a bevonódottságuk. Így a hipotézist elfogadhatónak tekintem. Ennek oka lehet maga a kurzus tananyaga, illetve az is, hogy közvetlenül találkoznak rászorulókkal, így elsőkézből hallhatnak a problémáikról, aminek megoldásában nekik kell (szakmai felügyelet mellett) segíteniük.

15. *hipotézis (H15): A jogklinikai munkában résztvevő diákok nagyobb hajlandóságot mutatnak a jövőben pro bono munkát végezni, mint az ügyvédek általában.*

A 13. hipotézishez hasonlóan itt is kétmintás T-próbára lenne szükség, ha alkalmas lenne rá a minta. Ez a kijelentés beigazolódott, viszont fontos hozzátenni, hogy azok az ügyvédek, akikben fölmerült, hogy abbahagyják a pro bono munkát, nem a segítés szándéka szűnt meg, hanem túlterheltnek érzik magukat, vagy úgy érzik kihasználták a jószándékukat, és ezért kételkednek a folytatásban.

[466] Papp, 1981.
[467] Felck, 2025.

16. *hipotézis (H16): A jogklinikai munka kerettantervbe történő beillesztését kötelező tárgyként az ügyvédek és a jogklinikai munkában résztvevő diákok is pozitívnak tartják.*

A 16. hipotézis is beigazolódott, többségében pozitívnak látnák a jogklinikai munka kerettantervbe történő beépítését. Ennek oka többségében a diploma megszerzése előtti gyakorlati tapasztalat és tudás megszerzése. Azonban többek válaszaiból az is világosan látszik, hogy a hallgatók leterheltsége miatt már nem lenne hova plusz kötelezettségként beépíteni, így valamilyen elméleti, előadásközpontú tárgy helyére történő beépítést látnának megvalósíthatónak. Ez összefüggésbe hozható azzal, hogy az ügyvédek közül sokak a jogszabályi környezet gyors változására panaszkodtak, illetve azzal is, hogy több ügyvéd említette, hogy több éven keresztül tanulnak a diákok olyan, a képzés alatt hatályos jogszabályokat, amik a képzés végére hatályon kívül kerülnek, így az államvizsga előtt újra kell tanulniuk a joganyag nagy részét; hatékonyabb lenne, ha legalább részben máshova kerülnének így a képzésben a súlypontok.

Ez azért is fontos, mert Pokol a *Jogszociológiai vizsgálódások*ban, jogszociológiai elemzése során kifejtette, hogy a jogrendszer intézményesült struktúrája miatt nem közvetlenül és nem gyorsan reagál a társadalmi változásokra, hanem azokhoz képest inkább időben elnyújtott, történetileg formálódó módon adaptálódik.[468] Korábban (például a szocilista rendszerek megváltozása után) a korábban állandónak, stabilnak és alig változónak tekinthető jogszabályok hirtelen, rövid időintervallumokon (akár hónapok alatt) belül gyökeres változásokon mentek keresztül. A hagyományos képzés alapján elegendő volt a meglévő, hatályos normák elsajátítása, hiszen azok évtizedek múlva is releváns tudást szolgáltatta a professzió tagjainak. Feltételezhetjük, hogy ennek jogi szituációnak a megváltozása indikálta a képzés átalakítására vonatkozó igényt a válaszokban.

17. *hipotézis (H17): Számos jogi vonatkozású, aktuális és társadalmilag megosztó közéleti kérdésben fontosnak tartanák az Alaptörvény változást (eutanázia, abortusz, melegek házassághoz való joga) mindegyik mintában.*

Ennek a kérdésnek a megvizsgálására, a minták összehasonlítására, a legideálisabb ismét egy kétmintás T-próba alkalmazása lenne, azonban a jogklinikai munkában résztvevő

[468] Pokol, 2003.

diákok mintájának alacsony elemszáma miatt ez matematikailag nem alkalmazható megbízhatóan itt sem, azonban így is felfedezhetünk olyan különbségeket, amikre érdemes figyelmet fordítani.

A jogklinikai munkában résztvevő diákok körében két nagyon aktuális, és társadalmi megosztó kérdés került az első helyre, szemben az ügyvédek mintájában, ahol ez a két válaszlehetőség a középmezőnyben végzett. Bár ezek, a jogok a korábban tárgyalt okokból az elsős joghallgatók mintájába nem kerültek be, de így is kijelenthető, hogy teljesen más a rangsor a három mintában, hiszen az elsős joghallgatóknál az első két helyen szociális vonatkozású kijelentések szerepeltek, így a tankötelezettség életkorhatár szabályozása, és az egészségügyre kiterjedő fogyasztóvédelmi intézkedés, az ügyvédek mintájában pedig pénzügyi ügyletekkel kapcsolatosak voltak: az EU ügyészsége üldözhesse Magyarországon az EU pénzügyet sértő bűncselekményeket, illetve az önkormányzatok tulajdonjogát, vagyonát az állam ne vonhassa el. Ez a kérdéskör szorosan összefügg a jogi retorziókkal kapcsolatos ellenvéleményekből eredő >>harc<< motivációjú pro bono tevékenységekkel.

VII.3.4.2. Kutatási kérdések megválaszolása

Magyarországon, a szocializmus éveinek hozadékaként a pro bono gyakorlat egy sokkal újkeletűbb jelenség, mint például Nyugat-Európában, részben ennek következményeként sokan még az ügyvédek közül sem látják át komplexitását, illetve a rájuk rótt adminisztratív terhek miatt, illetve a piac telítettségéből adódó versenyhelyzet miatt kevés munkaórát tudnak ilyen jellegű szakmai önkéntes munkára szánni. Azonban a globalizáció hatására hazánkba is megérkező gyakorlatok és szervezetek egyre inkább átszövik a jogásztársadalmat, ez tetten érhető pro bono rendezvényekben, díjátadókban, a jogklinikai oktatás fejlődésében, és abban is, hogy bizonyos, speciális helyzetekben, például egy válság időszakában, a MÜK is felkéri a tagjait, pro bono tevékenység végzésére. Az ügyvédség nagy része kifejezetten ellenzi, ha jogszabályban előírnák a pro bono munka végzését, többek szerint azért, mert káros lenne, minőségromlást idéznek elő azzal, hogy olyanok is végzik, akik maguktól nem tennék, többek szerint azért, mert az ilyen tevékenységnek belső forrásúnak, motiváltságúnak kell lennie; a kettő gondolat gyökere pedig végső soron ugyan az.

Többségében meg tudják határozni a pro bonot, vagy legalábbis nem egysíkú fogalomként kezelik. Bár leírható ez a fajta munka a társadalmi cselekvés újraértelmezett

kategóriáival, de a túlnyomó többség csak az egyikbe, a >>közösségbe<< tartozik. A legdominánsabb motiváció ugyanis az elesetteknek való segítés belső forrású, autonóm szándéka, ami részben altruista személyiségvonásból, részben hivatásetikai elvekből fakad. Azt azonban fontos leszögezni, hogy mind az ügyvédek, mind a joghallgatók rendkívül érdeklődők a társadalmi kérdések iránt, és bizalmatlanabbak a politikai intézményekkel szemben, mint a magyar lakosság általában, ami aktívabb állampolgári részvételt eredményezhet, ezzel növelve a >>harc<< esélyét. Fogalma e miatt is választható le jól az olyan társadalmi felelősségvállalási kezdeményezésről, mint a CRS, vagy a jogklinikai munka; a jogklinikai munka Magyarországon mikro szinten tudja „csak" kifejteni a hatását, azáltal, hogy rászorulóknak biztosítja a joghoz jutást, hasonlóan a CRS-hez, ahol jellemzően kisközösségeket támogatnak hazánkban, ezzel szemben a >>harc<< során egy bevett társadalmi és/vagy jogi gyakorlatot igyekeznek megváltoztatni az ebben résztvevő ügyvédek: hol megítélésük szerint kiemelkedő jelenőségű esetekben nyújtott jogi képviselettel, hol egyfajta aktivita magatartás tanúsításával.

A joghoz jutásban lévő egyenlőtlenségek számottevő csökkentésére a jelenlegi terhek mellett, és a jelenlegi társadalmi és jogszabályi feltételek között a pro bono ügyvédi munkának nem tud a mostaninál számottevően nagyobb ráhatása lenni, az ügyvédek nagy része így is többet dolgozik napi 8 óránál, és sokan hétvégén, és munkaszüneti napon is dolgoznak, még ha kevesebbet is. Ehhez természetesen hozzájárul az is, hogy a bírói, közigazgatási döntések nem befolyásolják érdemben a jogi normákat, hisz Angliával, vagy Amerikával ellentétben hazánkban azok csak a felekre érvényesek. Tehát jogi áttörést sokkal inkább a közvélemény az egyes eseteken keresztüli befolyásolásával lehet elérni, illetve annak jogpolitikai becsatornázásával, így közvetett formában. Ez a változtatási szándék ugyancsak >>harcnak<< tekinthető.

A jogklinika beépítése a jogászképzésbe, nem többletként, hanem hálóterv módosítás formájában valamily teljesen elmélet alapú órák óraszámának a csökkentése mellett az ügyvédek szerint kívánatos lenne, illetve hozzájárulhatna a rászorulók joghoz jutásához, a mellett, hogy a diákok is gyakorlati tapasztalatot szereznének, miközben szociális érzékenységet is tanulhatnak. Az ösztönzők bevezetése az ügyvédek kapacitását is bővítené az által, hogy kevesebb munkaórával tudják elérni ugyan azt a bevételt, a többletidőt pedig, a feltételekhez szabott ösztönzők miatt garantáltan pro bono munkára fordítják.

VII.4. Összefoglalás

Bár a szakirodalom alapján a reflexív önkéntesség van a fiatalok körében előtérben, az ügyvédek és joghallgatók adatai alapján mégis az látható, hogy mindegyik csoport társadalmi a felelősségvállalás tekintetében elkötelezett, és aktív állampolgár is, hisz mindegyik mintában szereplők nagy része valamilyen formában végez, vagy végzett civil aktivitást. Az idősebb ügyvédek is végeztek valamiféle önkéntességhez hasonlítható tevékenységet a rendszerváltozás előtti évek béli fiatalságuk alatt is, tehát a pro bono munka, mint a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentésére irányuló tevékenység nem volt teljesen új számukra, mikor teret nyert országunkban.

Az ügyvédek pro bonora vonatkozó válaszaiban diszkrepancia mutatkozik abban, hogy többen voltak, akik komplexen definiálták a fogalmat, és azt mondták, hogy részt vállalnak a társadalmi felelősségvállalás ezen formájában, a tevékenység kedvezményezettjeire vonatkozó kérdésre adott válaszaikban csak a mikrokörnyezetüket – családjukat, barátaikat és ismerőseiket – nevezték meg.

Az ügyvédek mintájához hasonlóan a diákságról is elmondható, hogy a túlnyomó többségük belső elhatározásból választotta a pályát, nem szülői nyomásra, de egyértelmű az is, hogy - mindegyik csoport tagjai között - vannak többgenerációs ügyvéd családokba tartozók, ami jól mutatja a hivatás homogenitását. Az ügyvédek alig több, mint 30%-a mondta, hogy lehetősége van a jogászi pályához szükséges jártasság elsajátításához, és fejlesztéséhez hozzájáruló kurzusokon részt venni, viszont a jogklinikai munkában résztvevő diákok jelentős része szerint a jogklinikai kurzuson kívül más is van ilyen.[469] A kiegészítő és szakmai kompetenciák közül is – a lexikális tudáselemekkel szemben – a résztvevők elsősorban az olyan „soft skill" készségeket tartották kulcsfontosságúnak, mint a konfliktuskezelés, az empátia, a problémamegoldó képesség és a türelem. Ez a tendencia összhangban van azzal a változással, amelyet az információs technológia fejlődése, valamint a mesterséges intelligencia megjelenése hozott a jogi munkakörnyezetbe. A technológiai eszközök térnyerése a jogászi munkát egyre inkább támogatja, így a jövőben várhatóan a személyes készségek még hangsúlyosabbá válnak a szakma gyakorlása során.

[469] SZZTE ÁJTK-s oktatókkal megkezdett, hallgatói kurzusértékelő lapok elemzésén alapuló vizsgálat előzetes eredményei alapján az ilyen gyakorlatorientált kurzusokat érzik igazán hasznosnak a diákok.

Munkájukat leginkább a jogszabályi környezet, és az adminisztratív jellegű terhek nehezítik, de sokan válaszolták a korrupció és az autokratikus, nepotista társadalmi attitűd, vagy ahogy az egyik ügyvéd fogalmazott: az „urambátyám rendszer”, létét. Ezek a vélekedések egybecsengenek a politikai intézményekkel szembeni bizalmatlanságukkal. A technikai feladatok az idősebb ügyvédek számára jelentenek nagy terhet munkájuk során, a joghallgatók válaszai alapján már azt láthatjuk, hogy ők egy ugyan olyan szakmához szükséges természetes készségnek tekintik, mint a tárgyalóképességet, és a magabiztosságot.

A legtöbben végeznek, vagy végeztek ellentételezés nélküli munkát, illetve ez a jövőben is tervezik végezni mindhárom mintában, azonban a jogklinikai munkát végzőkre jellemzőbb az, hogy saját fejlődésüket éppúgy szem előtt tartják a jogklinikai munka során, mint azt, hogy társadalmilag hasznos munkát végezzenek, így ez sem *egy zéró kimenetelű játék.*

Az adatok alapján úgy gondolom érdemes a munkadefinícióval tovább dolgozni, hiszen kimutathatóvá vált a mintákból, hogy az ügyvédség, ha nem is egészében áll aktív állampolgárokból, igen nyitott a közéleti és politikai kérdésekre. Társadalmi felelősségvállalás tekintetében a presztízs részének érzik a társadalmi jóért való harcot, és ennek sokaknál része az is, hogy civil szervezeti, illetve pro bono munkájuk során ne „csak” mikroszintű hatást gyakoroljanak az egyének életére, hanem az ügyvédség egy jelentős része pro bono munkája közben arra törekszik, hogy aktív szerepe legyen a társadalmi változásokban. Ahogy arról korábban már volt szó, a konfliktusok a társadalmi rend átstrukturálását idézik elő, vagy legalábbis azt szándékoznak előidézni. Ennek a >>harcnak<< az ügyvédség egy jelentés része is aktív, tevőleges tagja.

VII.5. Következtetések és ajánlások

Az ügyvédség, mint hivatásréteg egyaránt pro bononak tekinti, mikor mikro szinten egy embernek segítenek a közjó jegyében, és azt is, ha makro szintű hatást érnek el, vagy kívánnak elérni egy nagyobb horderejű jogeset elvállalásán keresztül, társadalmi fejlesztésként tekintenek rá. Vannak azonban jónéhányan, akik differenciálnak, és csak akkor tekintik pro bononak az ingyenes jogi munkát, ha abban van valami többlet, ami változást hozhat a köz életében. Viszont itt visszaérkezünk ahhoz a kiinduló gondolathoz, hogy mi is a *jó*? Az európai jogharmonizációval és a globalizáció folyamataival az

alkotmányjogiasodó nemzetközi jog, vagy az alkotmányjog nemzetközi jogiasodása tekinthető az interszubjektíven meghatározott jónak?

Az adatokból nem kikövetkeztethető, és nem is lehet olyan adatfelvétel, amiből egy konkrét választ kaphatunk erre a kérdésre, ha igen, az akkor is csak nagyon mereven időhöz és térhez kötve lesz igaz. Ami viszont igazán fontos és tetten érhető az az, hogy a társadalmi változásokat az ügyvédség aktívan formálni kívánja, társadalmilag felelősen lépnek fel professzió szinten, a nehezítő tényezők ellenére is. Ahhoz, hogy tevékenységük hatékonyabban működhessen, ők maguk is szükségesnek látnak változtatásokat, amik *de lege feranda*-ként is felfoghatók a dolgozat szakmai ajánlásai mellett.

Az, hogy az ügyvédeket terheli a gyorsan változó közeg a diákok életében is rendszerint tetten érhető, például amikor valamelyik nagyobb volumenű jogforrás az államvizsgák előtti hetekben változik. A technika annyira át-és átszövi a társadalmat, és a most végző joghallgatók már együtt is nőttek és szocializálódtak vele, hogy az információk nagy része pillanatokon belül elérhető. Érdemes lenne tehát a hálóterveket, és a tematikákat a jogi oktatási intézményeknek átstrukturálni a jelen kor változó kihívásaira és a piac változó igényeire reflektálva. Ma már nem a lexikális tudás az elsődleges érték, hanem azok a készségek és képességek, amikkel a pillanatok alatt inkorpolálható tudást feldolgozhatják, felhasználhatják, és alkalmazhatják. A lexikális tudáselemekre koncentráló tárgyak terhelésének csökkentése teret engedne több gyakorlati tárgynak, a tudásanyag pedig jobban hasznosulhatna a munka világában. Másrészt a fiatalok egyre rövidebb ideig képesek koncentrálni, a gyakorlati interaktív órák könnyebb, befogadhatóbb tanulási platformot jelentenének számukra.

Az ügyvédség túlterheltsége az adminisztratív terheknek nagymértékben köszönhető, ugyanis a pro bono tevékenységről is kell kiállítaniuk „nullás számlát”, ha teljesen szabályszerűen akarnak eljárni. Ezen terhek csökkentése mellett a pro bono tevékenységük motiválásában talán még hatékonyabb lenne, például ösztönzők bevezetése, pozitív megerősítés formájában, adókedvezményként. A kedvezményként nem befizetett adó ugyanis kapacitás szabadít fel, amit kereső tevékenység helyett újabb pro bono órákba forgathat az ügyvéd. Semmiképpen sem javasolt pozitív büntetés alkalmazása, vagyis bírság bevezetése, az minőségromlást eredményezne azáltal, hogy egyfajta adóvá tenné a pro bonot olyanok számára is, akik segítenének, de az élethelyzetük valamilyen okból nem teszi lehetővé egy adott időszakban.

Ezek mellett fontos lenne azonban figyelni arra is, hogy megtanulhassák a jövő ügyvédei, hogy miként őrizhetik meg a mentális egészségüket, hiszen látható, hogy számos ügyvéd küzd kiégés és „helper syndrom" *szerű* tünetekkel az adatok alapján. A jogklinikai programok nagyobb volumenű megvalósításával annak égisze alá vonható lenne a mentális egészség megőrzéséhez szükséges siftskillek fejlesztése, akár a többi egyetemi service-learning programmal, így például a TM, összefogva. Fontos lenne továbbá a már meglévő jogklinikai programok láthatóvá tétele, ugyanis sok ügyvéd egyáltalán nem tud a létezésükről, pedig társadalmi aktív természetéből eredően jelleméhez tartozik, hogy szívesen részt venne rajta.

IX. Zárszó

Fontos megemlíteni a kutatásnak azon korlátját, hogy egy olyan kutatás, ami politikai és közéleti vonatkozású, más témáknál jobban van a kortás társadalmi események hatása alatt, így mindig egy korlenyomatként értelmezhető. Jelen disszertáció lezárásának pillanatában a 2026-os választásokat megelőző politikai események és a felfokozott közhangulat ezt a szokásosnál is sokkal jobban aláhúzzák. Az ügyvédek jogállamiságba vetett bizalmának állapotának változása, így a megrendültség fokozódása, vagy enyhülése nagyban függ a választások eredményétől és az azt követő időszak változásaitól; ezen keresztül, közvetve a változások az ügyvédek közéleti aktivitására és pro bono munkájára is nagy hatással lehetnek. Így fontos lehet az adatfelvétel megismétlése, hogy a hivatásréteg a dolgozat tárgyát képező kérdésekre vonatkozó felfogásának változását feltérképezhessük.

Jelen disszertáció folytatásának másik lehetséges irányát is az oktatás szegmense jelenti. A végzett ügyvédek és a diákok adataiból is látható ugyanis, hogy magasnak ítélik a terheltségüket, például az időhiány tekintetében, így fontos annak feltérképezése, hogy milyennek látják a diákok az egészségi állapotukat, mind mentális, mind fizikai tekintetben, azt, hogy vannak e támogató kapcsolataik, illetve mennyire érzik úgy, hogy az olyan *soft skilleket*, mint a konfliktuskezelés, van e lehetőségük órai keretek között elsajátítani. Ennek a feltérképezéséhez már készült egy kérdőív, amiben így arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen a joghallgatók mentális egészsége. A kérdőív célja, hogy képet kaphassunk róla, milyen stressz szintnek van kitéve a diákság, milyen kihívásokkal néznek szembe, illetve, hogy van-e lehetőségük arra, hogy a mentális egészségük megőrzését szolgáló *soft skill*eket fejleszthessék. Már az előzetes adatokból is kirajzolódni látszik egy trend arra vonatkozóan, hogy elégedetlenek az alvási szokásaikkal, vizsgaidőszakon kívül is stresszesnek érzik magukat, vizsgák, ZH-k, és beadandók miatt gyakran élik meg szorongás terhét, érzelmi jóllétüket pedig rossznak ítélik.

X. Irodalomjegyzék

A

- Ádám Antal (1994): Az alapjogok jellegéről és védelméről. In: *JURA. 1994/2.* szám: 1–10.
- Ákos Huszár-Ágnes Győri-Karolina Balogh (2023): Resistance to Change: Intergenerational Class Mobility in Hungary, 1973–2018. *Sociological Research Online, 28(3).*
- Amelia Sargent (2011): Mandatory Pro Bono: Pros and Cons. https://www.lexisnexis.com/legalnewsroom/lexis-hub/b/career-news-and-trends/posts/mandatory-pro-bono-a-good-idea (utolsó letöltés: 2026.08.28.)
- Apáthy István (1892): A Jótékonyság, mint természeti törvény. Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egylet Orvos-Természettudományi Szakosztályából. III., *Népszerű Szak, XIV. kötet, 3. füzet*: 77–100. https://real.mtak.hu/198518/1/pdf8587.pdf (utolsó letöltés: 2026.08.28.)
- Atkinson & Hilgard et al. (2005): Pszichológia. Osiris Kiadó, Budapest.
- Austin Sarat – Stuart Scheingold (1998): Introduction. In Austin Sarat – Stuart Scheingold (szerk.): *Cause Lawyering: Political Commitments and Professional Responsibilities*. Oxford University Press, New York–Oxford, 1998. 3-28.

B

- Babbie, Earl (2001): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Balassa Kiadó, Budapest.
- Badó Attila – Feleky Gábor – Lőrinczi János – Patyi Zsófia (2017): Összehasonlító motivációs vizsgálat a szegedi joghallgatók körében. *MTA Law Working Papers, 4(11),* 1–40.
- Badó Attila – Lőrinczi János – Patyi Zsófia (2018): „A magyar joghallgatók motivációi, céljai, életstratégiái egy empirikus vizsgálat alapján.” *Acta Universitatis Szegediensis: Forum: Acta Juridica et Politica*, 8. évf. 2. sz. (2018), 35–63.

- Balogh, Dániel (2023): A háborús borzalmak gyönyöre? Saiva és buddhista retorika kelet-dekkáni földadományozó táblákon. Keletkutatás, 2022 (1), 21–49. https://doi.org/10.24391/KELETKUT.2022.1.21 (utolsó letöltés: 2026.08.28.)
- Balogh Lídia – Gellér Judit (2019): Roma nők hátrányos megkülönböztetése a szülészeti ellátás során: két magyarországi jogeset, háttérrel. *Fundamentum*, 23. évf. 1–2. sz., 204–223.
- Baranyi Bertold (2017): Az ügyvédi tevékenységről szóló törvényből fakadó informatikai kihívások és lehetőségek. *E-közigazgatás*, 87–91. https://kozszov.org.hu/dokumentumok/UMK_2017/3/09_Ugyvedi_tevekenyseg.pdf (utolsó letöltés: 2026.08.28.)
- Baritz Sarolta Laura (é.n.): A „Háromdimenziós gazdaság" koncepciója. In: Zsolnai László (szerk.): *Gazdaság és vallás*. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest: 45–61 https://unipub.lib.uni-corvinus.hu/7537/1/e-book_BCE_Gazdasag_es_vallas.pdf#page=18 (utolsó letöltés: 2026.08.28.)
- Barnhizer, David (1995): Of Rat Time and Terminators. Journal of Legal Education, Vol. 45, No. 1, 49–59. https://www.jstor.org/stable/42893370 (utolsó letöltés: 2026.08.28.)
- Bartal Anna Mária (2023): Kihívás és/vagy lehetőség? – Szakirodalmi ajánlások az epizodikus önkéntesek toborzásához, foglalkoztatásához és megtartásához. *Önkéntes Szemle*, 3(1), 130–148. DOI: 10.53585/OnkSzem.2023.1.130-148.
- Bartus, Tamás (2003): Logisztikus regressziós eredmények értelmezése. Statisztikai Szemle, 81(4).
- Benneworth, Paul Stephen – Ćulum, Bojana – Farnell, Thomas – Kaiser, Frans – Seeber, Marco – Šćukanec, Ninoslav – Vossensteyn, Hans – Westerheijden, Donald F. (2018): Mapping and Critical Synthesis of Current State-of-the-Art on Community Engagement in Higher Education. Institute for the Development of Education. https://research.utwente.nl/en/publications/mapping-and-critical-synthesis-of-current-state-of-the-art-on-com (utolsó letöltés: 2026.08.28.)
- Bertalan, László (2001): Max Weber cselekvéselmélete és cselekvéstipológiája (előadásvázlatok). *Szociológiai Szemle*, (3), 113–136.

- Bhagavad-gítá (1997): a Magasztos Szózata. Budapest, Terebess Kiadó.
- Bocz János (2010): A nonprofit szektor magyarországi működését befolyásoló tényezők. Statisztikai Szemle 2010/4: 353–370. http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2010/2010_04/2010_04_001.pdf (utolsó letöltés: 2026.08.28.)
- Bodó, Márton (2014): A közösségi szolgálat 2011-es bevezetése és tanulságai. Új Pedagógiai Szemle, 2014/3–4, 47–68.
- Bourdieu, Pierre (é.n.): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz Róbert (szerk.) (1999): A társadalmi rétegződés komponensei. Budapest: Új Mandátum, 156–178.
- Bukodi, Erzsébet (2000): A házassági homogámia és heterogámia időbeli változása. https://www.ksh.hu/statszemle_archive/2001/2001_02/2001_02_142.pdf (utolsó letöltés: 2026.08.28.)
- Bukodi, Erzsébet (2004): Ki, mikor, kivel (nem) házasodik? Párválasztás Magyarországon. Századvég Kiadó, Budapest.

C

- Clark, Robert (2004): The classical origins of Pavlov's conditioning. *Integrative Physiological and Behavioral Science*, 39(4), 279–294.
- Craig Eggett (2019): The Role of Principles and General Principles in the 'Constitutional Processes' of International Law. Netherlands International Law Review, 66, 197–217. https://doi.org/10.1007/s40802-019-00139-1 (utolsó letöltés: 2026.08.28.)
- Craig Eggett (2019): The Role of Principles and General Principles in the 'Constitutional Processes' of International Law. *Netherlands International Law Review*, 66, 197–217. https://doi.org/10.1007/s40802-019-00139-1 (utolsó letöltés: 2026.08.28.)
- Csapó, Benő (2003): A képességek fejlődése és iskolai fejlesztése. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Császár Balázs (2016): Közösségi részvétel, közéleti részvétel, politikai orientáció. In Utasi Ágnes (szerk.): *Ügyvédek a gyorsuló időben (1998–2015).* Belvedere Meridionale, Szeged, 2016, 153–186.
- Cummings, Scott L. – Sandefur, Rebecca L. (2013): Beyond the numbers: What we know—and should know—about American pro bono. Harvard Law & Policy Review, 7(1), 83–111.
- Czike Klára, Bartal Anna Mária (2005): Nonprofit szervezetek és önkéntesek – új szervezeti típusok és az önkéntes tevékenységet végzők motivációi és vezetési típusok az önkéntes foglalkoztatásban. Acta Civitas.

D

- Deborah L. Rhode (1999): Cultures of Commitment: Pro Bono for Lawyers and Law Students. Fordham Law Review 67(5): 2415–2448. https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/flr67&div=82&id=&page= (utolsó letöltés: 2026.08.28.)
- Dobossy Imre – Virág Eszter – Vukovich Gabriella – Domokos Tamás – Mahler Balázs (2006): *A foglalkoztatási célú civil szervezetek helyzetének országos vizsgálata. Záró jelentés.* Székesfehérvár: SZITI Szociális Egyesület – Echo Survey Szociológiai Kutatóintézet.
- Douglas E. Litowitz (2002): Franz Kafka's Outsider Jurisprudence. *Law & Social Inquiry*, 2002, Vol. 27, No. 1, 103–137., különösen 103–116. https://www.jstor.org/stable/829095 (utolsó letöltés: 2026.08.28.)
- Draskovich Edina (2017): Ügyvédi tevékenység. Infojegyzet 2017/28. https://www.parlament.hu/documents/10181/1202209/Infojegyzet_2017_28_ugyvedi_tevekenyseg.pdf/492f9a44-fc62-487d-9437-45656c2bb518 (utolsó letöltés: 2026.08.28.)
- Dudley, Richard M. (2012): *The Shapiro–Wilk Test for Normality*. Massachusetts Institute of Technology (MIT), Department of Mathematics.
- Durkheim Émile (2006): A vallás elemei: A vallásos élet alapvető formái (Hunyady B. ford.). Osiris Kiadó. (Eredeti mű: 1912)

E

- Elekes Zsuzsanna - Paksi Bernadett..(2005) (2005): Alkohol- és egyéb drogfogyasztási szokások budapesti 9-10. évfolyamos középiskolások körében, 2005.
- Elekes, Zsuzsanna (1992): Kábítószerek és kábítószer-fogyasztás. In Andorka Rudolf, Kolosi Tamás és Vukovich György (szerk.), *Társadalmi riport 1992* (318–333. o.). TÁRKI.
- Elekes, Zsuzsanna (2011): *Egészségkárosító magatartások és mérési módszerek*. Budapesti Corvinus Egyetem.
- Engin F. Isin & Bryan S. Turner (2007): Investigating Citizenship: An Agenda for Citizenship Studies. Citizenship Studies, Vol. 11, No. 1, 5–17.
- Erát Dávid (2022): Párválasztási szokások Magyarországon. A homogámia és heterogámia alakulása 1980 és 2016 között. In Kolosi Tamás, Szelényi Iván és Tóth István György (szerk.), Társadalmi Riport 2022 (119-136). TÁRKI, Budapest.
- Erát Dávid – Huszár Ákos – Füzér Katalin (2022): Társadalmi mobilitás és partnerszelekció. In Kolosi Tamás, Szelényi Iván és Tóth István György (szerk.), Társadalmi Riport 2022 (193-205). TÁRKI, Budapest.
- Eva Kassoti (2017): The Constitutionalization of International Law and the Challenge of Non-State Actors. *ICL Journal*, 11(2), 177–210. https://doi.org/10.1515/icl-2017-0013 (utolsó letöltés: 2026.08.28.)

F

- Falus Iván (2007): Didaktika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Farkas László (2011): A magyar nonprofit szektor adatai. In: Gábor Kuti (szerk.): Nemzeti Civil Alapprogram tapasztalatai 2007–2011. Országos Civil Információs Centrum, Budapest.
- Fazekas Anna – Nagy Ádám – Monostori Kristóf (2018): „Bú, baj, bánat messzeszalad!" Életeseménye, problémák, mobilitás, migráció. In: Margón Kívül

– magyar ifjúságkutatás 2016. Szerk.: Nagy Ádám, Excenter Kutatóközpont, 2018: 315–349.

- Fekete Mariann (2018): eIDŐ, AVAGY A SZABADIDŐ BEHÁLÓZÁSA Generációs kultúrafogyasztás a digitális korban. Belvedere, Szeged, 2018.
- Fekete, Z., & Kurdi, P. (2014): A fiatalok értékrendje és önkéntessége. Szociológiai Szemle, 24(3), 44–60.
- Fényes Hajnalka (2011): Az önkéntes tevékenység definíciói, nemzetközi trendjei, valamint egyéni és csoportszintű meghatározó tényezői. *Szociológiai Szemle,* 2011/2, 153–162.
- Fényes Hajnalka, Kiss Gabriella (2011): Az önkéntesség szociológiája. Bp., Kék 2011/I. szám, 35–47. http://epa.oszk.hu/02900/02936/00006/pdf/EPA02936_kultura_es_kozosseg_2011_01_035-048.pdf (utolsó letöltés: 2026.08.28.)
- Ferge Zsuzsa (1976): Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága. Neveléstudományi és társadalmi gyakorlat, (4). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fleck Zoltán (2017): *A jogászképzés szintleíró jellemzői*. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2017.
- Fónai Mihály (2010): A jogi és igazgatási képzési területen végzettek elhelyezkedésének presztízsszempontjai. In Garai Orsolya – Horváth Tamás – Kiss László – Szép Lilla – Veroszta Zsuzsanna (szerk.): *Diplomás pályakövetés IV. Frissdiplomások*. Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft., Budapest, 2010, 227–244.
- Fónai Mihály (2014): *Joghallgatók – honnan jönnek és hová tartanak?* Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar – DELA Könyvkiadó Kft., Debrecen, 2014, 145 o. ISBN 978-963-473-748-3.
- Fónai Mihály (2016): A jogászok szociológiai jellemzői: Létszám, foglalkozás, kor és nem szerint. In Jakab András és Gajduschek György (Eds.), *A magyar*

jogrendszer állapota (pp. 940–962). MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet.

- Fónai Mihály – Barta Attila – Gyüre Annamária Csilla – Pénzes Ferenc (2014): A joghallgatók rekrutációja és professzió-képének néhány eleme. *Pro Futuro*, 2014/2., 11–37., 12.
- Fónai Mihály – Barta Attila – Gyüre Annamária Csilla – Pénzes Ferenc (2014): A joghallgatók rekrutációja és professzió-képének néhány eleme. *Pro Futuro, 4*(2), 11–37.
- Forray Róbert (2021): Jogtudomány. HVG-ORAC Kiadó, Budapest.
- Frivaldszky János (2012): Jogi kényszer és jogi szankció jogelméleti szempontból. *Versenyjogi Tanulmányok*, 2012/1., 2–35.

G

- Géring Zsuzsanna (2014): Profit és/vagy közösségi szerepvállalás? - Vállalati társadalmi felelősségvállalás vezetői szemmel. *Vezetéstudomány / Budapest Management Review*, 45(12), 53–66.
- Giddens, Anthony (2006): Szociológia. Osiris Kiadó, Budapest.
- Gócza Ágnes (2016): Fónai Mihály »Joghallgatók - honnan jönnek és hová tartanak?« című könyvéről. *Miskolci Jogi Szemle*, 11(1).
- Greenspan Mark (é.n.): Talmud Torah: Mitzvah, Mission and Meaning. Parashat Naso, Numbers 4: 21–7: 89 “Torah Study” by Rabbi Eliezer Diamond, (pp. 81–97) in The Observant Life https://www.rabbinicalassembly.org/story/talmud-torah-mitzvah-mission-and-meaning (utolsó letöltés: 2026.08.28.)
- Greenwood, Ernest (1957): Attributes of a Profession. *Social Work*, 2(3), 1957, 45–55., 45.

H

- Hamar Imre (2004): A kínai buddhizmus története. ELTE Kelet-ázsiai Tanszék & Balassa Kiadó.

- Hámori Antal (2022): Javaslat a még meg nem született emberi lény életének fokozottabb védelme érdekében. *Jogelméleti Szemle*, 2022(1), 36–54.
- Hideg Milán (2019): Panasznap helyett Ügyfélsegítő - A nyilvános félfogadási nap új szerepe a bíróságokon (JK, 2019/4., 179–185. o.)
- Hideg Milán (2019): Panasznap helyett Ügyfélsegítő – A nyilvános félfogadási nap új szerepe a bíróságokon. *Jogtudományi Közlöny*, 2019/4., 179–185.
- Horváth Barna (2001): *Angol jogelmélet*. Pallas Stúdió – Attraktor Kft., Budapest, 2001, 324–326.
- Hugen, Beryl (2023): Az elhívás: a szociális munka gyakorlatának spirituális modellje. Párbeszéd: Szociális munka folyóirat, 10. különszám. https://ojs.lib.unideb.hu/parbeszed/article/view/12854/11268 (utolsó letöltés: 2026.08.28.)

J

- Jakab Éva – Kaiser Tamás – Kiss György (2015): Stratégiák és reformok az állam működésében. Pro Publico Bono – Public Administration, 3(1), 167–178.
- Janelle Fetterolf & Laura Clancy (2024): Support for legal abortion is widespread in many places, especially in Europe. https://www.pewresearch.org/short-reads/2024/05/15/support-for-legal-abortion-is-widespread-in-many-countries-especially-in-europe/ (utolsó letöltés: 2026.08.28.)
- Jin-Suk Yoon (2018): A Study on the ProBono Activation Plan for Sustainable Beauty. *Journal of the Korea Convergence Society*, 9(11), 403–415. https://koreascience.kr/article/JAKO201809258121231.page (utolsó letöltés: 2026.08.28.)
- Jurečková, Jana – Picek, Jan (2007): Shapiro–Wilk-type test of normality under nuisance regression and scale. Computational Statistics & Data Analysis, 51, 5184–5191.

K

- Kálmán Renáta (2018): Lengyel-magyar két jó barát, avagy a jogklinika programok összehasonlító elemzése. In: Fejes Zsuzsanna (szerk.), *Jog és Kultúra*. Szeged.
- Kálmán Renáta (2019): A jogklinika, mint alternatív oktatási módszertan?! *Miskolci Jogi Szemle*, 14(1).
- Kálmán Renáta (2019): A jogklinika mint alternatív oktatási módszertan?! *Miskolci Jogi Szemle*, 2019/1., 2. kötet, 68–83.
- Kálmán Renáta (2021): A jogklinika-módszertan által fejlesztett kompetenciák egy hazai empirikus kutatás tükrében. Iustum Aequum Salutare, 17(3), 105–119.
- Kálmán Renáta (2021): A jogklinika-módszertan által fejlesztett kompetenciák egy hazai empirikus kutatás tükrében. *Iustum Aequum Salutare*, XVII. évf., 2021/3., 105–119.
- Kálmán Renáta (2023): A felsőoktatásban tanulók pro bono tevékenysége - Fókuszban a joghallgatók. *KJSZ*, 2023/2, 18–24.
- Kálmán Renáta (2023): A jogklinikai módszertan: A jogklinika szerepe Magyarország és az Egyesült Államok jogászképzésében. Iurisperitus Bt., Szeged. ISBN 9786156268396.
- Kapitány Balázs (2012): A hátrányos társadalmi helyzetek generációk közötti átörökítése: egy magyarországi követéses vizsgálat eredményei. Esély, 2012(2).
- Karsai Krisztina (1998): *A kábítószer-fogyasztás büntetendősége. Elvek, elméletek pro és kontra*. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica, Tomus LIV, Fasciculus 11, Szeged, 1998.
- Karsai Krisztina – Márki Dávid – Paizs Melinda Adrienn (2023): Jogtudatkutatás és a „bűnös mítoszok". Forum: Acta Juridica et Politica, 13(1), 111–132.
- Kerezsi Klára és Parti Katalin (szerk.) (2008): *Látens fiatalkori devianciák: Fiatalkori devianciák egy önbevalláson alapuló felmérés tükrében – ISRD-2*. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar – Országos Kriminológiai Intézet.

- Korsósné Delacasse Krisztina (2020): Ügyvédség. *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, 2020. https://ijoten.hu/szocikk/ugyvedseg (utolsó letöltés: 2026.08.28.)
- Kumm, Mattias (2004): The Legitimacy of International Law: A Constitutionalist Framework of Analysis. *European Journal of International Law*, 15(5), 907–931. DOI: 10.1093/ejil/15.5.907.
- Kun Attila (2012): Új irányvonalak az uniós CSR stratégiában. *Lex-HR-Munkajog*, Complex Kiadó, Budapest.

L

- Láncos Petra Lea (2018): Az uniós soft law kutatásának főbb eredményei és aktuális kihívásai. *Iustum Aequum Salutare*, 2018/4., 55–68.
- Latham & Watkins LLP (2010): *A Survey of Pro Bono Practices and Opportunities in Selected Jurisdictions*. Pro Bono Institute, September 2010.
- Latham & Watkins LLP (2019): *A Survey of Pro Bono Practices and Opportunities*. Pro Bono Institute.
- Lattmann Tamás – Kajtár Gábor – Stauber Péter – Jeney Petra (2009): A nemzetközi jog alkotmányosítása. *Fundamentum*, 2009/1., 49–63.
- Lipták Mónika Zoé – Tarkó Klára (2020): Az egészséggel kapcsolatos naiv elméletek, tévképzetek egy próbamérés tapasztalatai alapján. Egészségfejlesztés, 61(2), 74–81.
- Lőrinczi Petra (2024): Buddhizmus a Koreai-félszigeten a protestáns keresztyénség viszonylatában. Református Szemle 2024/3: 252–277.

M

- Magos, Gergely (2017): Mérlegen a hivatások (A professzionalizációs paradigma historiográfiája). AETAS - Történettudományi folyóirat, 2, 138–157.
- Málovics György (2024): Az egyetemi közösségi szerepvállalás lehetséges szerepe a társadalmi innovációk létrehozásában hazai kontextusban. *Tér és Társadalom*, 38(2), 71–102.

- Málovics György (2024): Hazai egyetemi közösségi szerepvállalási gyakorlatok a társadalmi igazságosság lencséjén keresztül. Civil Szemle, 21(4), 71–87.
- Málovics György, Bajmócy Zoltán, Csernék Janka, Fehért Bori, Frigyik Márta, Juhász Judit, Matolay Réka, Müllner András, Szerencsés Rita (2024): Az egyetemi közösségi szerepvállalás lehetséges szerepe a társadalmi innováció létrehozásában, hazai környezetben. In: Tár és Társadalom, 38(2), 71–102.
- Málovics György, Bajmócy Zoltán, Géber Judit, Juhász Judit, Méreiné Berki Boglárka, Mihók Barbara (2022): A közösségi szerepvállalás mint az egyetemek újra felfedezett, de elhanyagolt feladata. Magyar Tudomány, 183(5), 631–643.
- Málovics György et al. (2022): A közösségi szerepvállalás mint az egyetemek újra felfedezett, de elhanyagolt feladata. *Magyar Tudomány*, 183(5), 631–643.
- Michael MacCann – Helena Silverstein (1998): Rethinking Las's „Allurements": A Relation Analysis of Social Movement Lawyers in the United Stated. In Austin Sarat – Stuart Scheingold (szerk.): *Cause Lawyering: Political Commitments and Professional Responsibilities*. Oxford University Press, New York–Oxford, 1998. 261-292.
- Miklós Sükösd (2017): Buddhizmus a médiában: Az amerikai, brit és angol nyelvű kínai újságok értelmezési keretei. Médiakutató, 18(1/2), 55–74.
- Murányi István (2000): Nevelőotthonokban élő fiatalok drogfogyasztása és értéktudata. In Barát Katalin, Murányi István és Pénzes Marianna, *Drog – érték – család: Nevelőotthonban élő fiatalok drogfogyasztása és értékrendje* (49–97. o.). Északkelet-magyarországi Szenvedélybetegségeket Megelőző Egyesület.

N

- Nagy Éva (2018): Az önkéntesség motivációi. Civil Szemle, 15(1), 5–24.
- Nagy Károly (2000): Soft law jellegű szabályok Magyarország kisebbségi rendelkezéseket tartalmazó kétoldalú szerződéseiben. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica*, Tomus LVIII., 2000, 399–408.
- Nagy Zsolt (2015): *Jogszociológiai irányvonalak*. Pólay Elemér Alapítvány–Iurisperitus.

- Nagy Zsolt (2015): *Jogszociológiai irányvonalak*. Pólay Elemér Alapítvány – Iurisperitus, Szeged, 2015.
- Nagy Zsolt (é.n.): *Az etika fogalma a jogi oktatás fényében*. Kézirat.
- Nagy Zsolt, Tóth Judit (2017): *Jogászi etika és felelősség*. Iurisperitus Kiadó, Szeged.
- Nagy Zsolt – Tóth Judit (2017): *Jogászi etika és felelősség*. Iurisperitus, Szeged, 2017.
- Navratil Szonja (2014): *A jogászi hivatásrendek története Magyarországon (1868/1869–1937)*. ELTE Eötvös Kiadó.
- Németh Eszter (2012): Hozzátartozók sérelmére elkövetett erőszakos cselekmények. *Szám-Lap*, Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.gov.hu/szamlap/eletunk_csbe.html (utolsó letöltés: 2026.08.28.)
- Nevins Danny (é.n.): Rebranding Tzedakah: From Charity to Sacred Spending. "Torah Study" by Rabbi Eliezer Diamond.

O

- Oppler Emil (1929): *Az ügyvédkedés művészete*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó.
- Országh, L., & Varga, K. (2012): Jogi szaknyelv. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

P

- Paizs Melinda Adrienn (2017): *Vallás*, ideológia, vagy *szubkultúra*? – Raszták Magyarországon. In: Vallásdömping. Szerk.: Szilárdi Réka. 2018: 103–132.
- Paizs, Melinda Adrienn (2021): A bevezető fejezet egyes részei megjelentek a *Comparative Law Working Papers* – Volume 5. No. 2. – Hallgatói különszámában.
- Paksi Borbála – Arnold Petra (2007): A magyarországi felnőtt népesség drogérintettsége – új fejlemények. Magyar Addiktológiai Társaság VI. Országos

Kongresszusa, Siófok, 2007. november 22–24. *Addiktológia (Addictologia Hungarica),* VI. Supplementum 1, 49.

- Paksi Borbála – Arnold Petra – Schmidt Andrea – Gurály Zoltán – Breitner Péter (2008): Drogfogyasztás és hajléktalanság. In: Addiktológia, 2008, 2: 101–130.
- Paksi Borbála – Elekes Zsuzsanna (2004): : A 11.-12. évfolyamos középiskolások alkohol- és drog fogyasztása Budapesten 2004-ben. Addiktológia, 2004, 3: 308–331.
- Paksi Borbála – Elekes Zsuzsanna (2004): A 11–12. évfolyamos középiskolások alkohol- és drogfogyasztása Budapesten 2004-ben. *Addiktológia*, 3(3), 308–330.
- Philip H. Mirvisa, Stephen T. Hurley, Amanda MacArthur (2014): Transforming executives into corporate diplomat. *Organizational Dynamics*, 43, 235–245.
- Pierre Bourdieu (1996): *The State of Nobility. Elite Schools and the Field of Power*. Trans.: Lauretta C. Clough. Stanford University Press, Stanford, 1996, 6.
- Pokol Béla (1998): A jog szerkezete. Rejtjel Kiadó.
- Pokol Béla (2002): A társadalom jogászi telítettsége. JK, 2002(5), 205–215.
- Pokol Béla (2016): A jurisztokratikus kormányforma és szerkezeti kérdései. *Jogelméleti Szemle,* 2016/1, 81–93.
- Pokol Béla (2016): A jurisztokratikus kormányforma és szerkezeti kérdései. Pázmány Law Working Papers, 2016/8.

R

- Rácz József (1989): Ifjúsági szubkultúrák és fiatalkori “devianciák”. Animula Könyvek, Magyar Pszichiátriai Társaság, Budapest, 1989.
- Rácz József (1990): A 80-as évek ifjúsági szubkultúrái Magyarországon. Valóság, 33, 1990: 69–82. Rácz József (1992): Drug use by the members of youth subcultures in Hungary. The International Journal of the Addictions, 1992: 289–300.

- Rao Nalini (2016): Royal religious beneficence in pre-modern India: social and political implications. Int. J. Dharma Studies, 4: 7. DOI: 10.1186/s40613-016-0030-z.
- Rossier, Clémentine (2003): Estimating Induced Abortion Rates: A Review. *Studies in Family Planning*, 34(2), 87–102.
- Rossier, Clémentine (2003): Estimating induced abortion rates: A review. *Studies in Family Planning*, 34(2): 87–102. https://doi.org/10.1111/j.1728-4465.2003.00087.x (utolsó letöltés: 2026.08.28.)

S

- Salamin Pálné (szerk.) (2012): A szegénység generációk közötti átörökítése. KSH.
- Syi. (2011): Max Weber cselekvéselméleti ontológiája. *Szociológiai Szemle*, 2021(2), 87–110.
- Szabó Miklós (2011): A jog alkothatóságáról. *Magyar Jogi Szemle*, 2011. évi 1. különszám, 183–195., különösen 192–193.
- Szilárd Pálma Bernadett – Badics Milán Csaba (2024): Normális eloszlás vizsgálata: melyik tesztet alkalmazzuk a gyakorlatban? Statisztikai Szemle, 102(1), 5–37. https://doi.org/10.20311/stat2024.01.hu0005 (utolsó letöltés: 2026.08.28.)
- Szőcs Béla (2011): A magyarországi zsidók településtörténete az egyetemes zsidóvándorlás tükrében. Keresztény Szó, 22(8), 18–24.

T

- Tátrai Annamária (2022): Magyarország szegénységi térképe. In: Kolosi Tamás, Szelényi Iván, Tóth István György (szerk.), *Társadalmi Riport 2022*. TÁRKI, Budapest, 261–282.

- Tóth Eszter Zsófia (2022): Abortusz a Kádár-korszakban – A terhességmegelőző módszerek átalakulásának évtizedei. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat*, 12(2), 67–79.
- Tóth István György (2019): Szociológia. Budapest: Osiris.
- Tóth Judit (2017): Legal Clinic as a Promising Alternative Instrument in Hungary. *Jogelméleti Szemle*, 4.

U

- Utasi Ágnes (1999): Középosztályi életvitel és életstílusok – Az ügyvédek mintája. In Utasi Ágnes (szerk.): *Az ügyvédek hivatásrendje*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999, 11–124.
- Utasi Ágnes (2016): Változás és állandóság az ügyvédek életvitelében (1998–2015). In Utasi Ágnes (szerk.), *Ügyvédek a gyorsuló időben (1998–2015)* (pp. 11–122). Belvedere Meridionale.
- Utasi Ágnes (szerk.) (1999): *Az ügyvédek hivatásrendje*. Új Mandátum Könyvkiadó. Bibliográfiai és tartalmi adatok.

V

- Vargha András (2000): Matematikai statisztika. Pólya Kiadó, Budapest.
- Vaskovics László (2014): Családszerkezeti átalakulások európai kitekintésben. *Szociológiai Szemle*, 24(1), 5–39.
- Visegrádi András (2006): *A jogi szabályozás eredményessége*. Budapest-Pécs: Dialóg Campus Kiadó.

W

- Weber, Max (1987): *Gazdaság és társadalom 1. Szociológiai kategóriatan*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Wright, Quincy (1923): International Law in its Relation to Constitutional Law. *American Journal of International Law*, Vol. 17, No. 2, 1923, 234–244. https://doi.org/10.2307/2188107 (utolsó letöltés: 2026.08.28.)

Y

- Yap, Bee Wah – Sim, Chiaw Hock (2011): Comparisons of various types of normality tests. Journal of Statistical Computation and Simulation, 81(12), 2141–2155.

X.2. Jogforrások és webes források

- 1997. évi CLVI. törvény a közhasznú szervezetekről (online: https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700156.TV)
- 25/1998. (VI. 17.) NM rendelet a művi meddővételről (online: https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99800025.nm)
- 8/1953. (II. 8.) MT rendelet a gyermektelenek adójáról (online: https://jogkodex.hu/jsz/1953_8_mt_rendelet_2227885)
- 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről. (online: https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200100.tv)
- 32/1992. (XII. 23.) NM rendelet a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény (online: https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99200032.nm)

- Európai Bizottság (2011): *COM(2011) 681 final*. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0681&from=EN
- Magyarország Országgyűlése (2017): *2017. évi LXXVIII. törvény az ügyvédi tevékenységről*.https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1700078.tv
- Magyar Közlöny (2017): 2017. évi 182. szám. http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/mk17182.pdf
- Ügyvédfórum (2016): MÜK álláspont az Ügyvédi törvény IM-téziseiről. http://ugyvedforum.hu/cikkek/2016/11/muk-allaspont-az-uj-ugyvedi-torveny-im-teziseirol
- Magyarország Ügyészsége (2018): Az ügyészség változó szerepe az új büntetőeljárásban. http://ugyeszseg.hu/az-ugyesz-valtozo-szerepe-az-uj-buntetoeljarasban/
- European Judicial System – Data Tables (2020): Version 2020.1. https://public.tableau.com/app/profile/cepej/viz/CEPEJ-Explorerv2020_1_0EN/Tables (letöltve: 2022.01.11)

- IBM Service Corps (weboldal): https://www.ibm.org/initiatives/ibm-service-corps
- Pyxera Global: Collaboration and Community Impact. https://www.pyxeraglobal.org/collaboration-community-impact/
- HelloBaby (weboldal): Tudjátok mi az a KORIP? Koraszülötteknek készült horgolt polip. https://hellobaby.hu/tudjatok-mi-az-a-korip-koraszulotteknek-keszult-horgolt-polip/
- 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról. https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor
- 2011. évi CXC törvény a nemzeti köznevelésről. https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100190.tv
- 4/1973. (XII.1.) EüM rendelet a terhességmegszakítás iránti kérelem elbírálásáról. https://jogkodex.hu/jsz/1973_4_eum_rendelet_3201961
- EU 2016/679-es általános adatvédelmi rendelet (GDPR). https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1600679.eu
- Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Tanulmányi tájékoztató 2024/2025. https://portal.kre.hu/tajekoztato_kiadvany2024/ajk/AJK_Tanulmanyi_tajekoztato_%20Jogasz_2024_2025.pdf
- KSH (2010): Életünk. https://www.ksh.hu/szamlap/eletunk.html
- KSH, Statisztikai tükör: A nonprofit szektor legfontosabb jellemzői 2019-ben. 2021.02.31. https://www.ksh.hu/apps/shop.kiadvany?p_kiadvany_id=1061489&p_lang=HU
- Hadith Answers (2024): The best of people are those who benefit others. https://hadithanswers.com/the-best-of-people-are-those-who-benefit-others/
- Police Lëtzebuerg (2023). https://police.public.lu/en/actualites/2023/07/semaine-30/dispositions-cannabis-en.html
- Petőfi Népe (1974): Szülés, művi terhességmegszakítás, vagy fogamzásgátlás? https://library.hungaricana.hu/hu/view/BacsKiskunMegyeiNepujsag_1974_04/?pg=182&layout=s&query=el%20kell%20%C3%A9rni
- Rövid Irén: www.szingliterkep.hu
- KSH (2023): A fenntartható fejlődés indikátorai. https://www.ksh.hu/stadat_files/gsz/hu/gsz0014.html

- Szegedi Ügyvédi Kamara – Pro Bono Nap 2025.03.13 https://www.szegediugyvedikamara.hu/hirek/2025-03-13_pro-bono-nap-a-szegedi-%C3%BCgyv%C3%A9di-kamar%C3%A1ban/
- Szegedi Tudományegyetem HR-Portal https://u-szeged.hu/hr-portal/hr-kezikonyv/hr-kezikonyv
- Sexual and reproductive health and rights in the EU, in the frame of women's health (2022/C81/04) (2020/2215(INI)).
- https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0006.html
- https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0014.html
- https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0042.html
- Amelia Sargent (2011): Mandatory Pro Bono: Pros and Cons. https://www.lexisnexis.com/legalnewsroom/lexis-hub/b/career-news-and-trends/posts/mandatory-pro-bono-a-good-idea
- Latham & Watkins LLP (2016): *A Survey of Pro Bono Practices and Opportunities in 84 Jurisdictions*. Pro Bono Institute. https://www.lw.com/admin/Upload/Documents/Global%20Pro%20Bono%20Survey/A-Survey-of-Pro-Bono-Practices-and-Opportunities.pdf (utolsó letöltés: 2026.08.28.)
- Latham & Watkins LLP (2010): *Pro Bono Practices and Opportunities in the Czech Republic*. Pro Bono Institute. http://www.probonoinst.org/wpps/wp-content/uploads/czech-republic.pdf
- Latham & Watkins LLP (2019): *Pro Bono Practices and Opportunities in South Korea*. Pro Bono Institute. https://www.lw.com/admin/Upload/Documents/Global%20Pro%20Bono%20Survey/pro-bono-in-south-korea-2.pdf
- Latham & Watkins LLP (2019): *Pro Bono Practices and Opportunities in Poland*. Pro Bono Institute. https://www.lw.com/admin/Upload/Documents/Global%20Pro%20Bono%20Survey/pro-bono-in-poland-3.pdf
- Latham & Watkins LLP: Pro Bono Practices and Opportunities in South Korea. https://www.lw.com/admin/Upload/Documents/Global%20Pro%20Bono%20Survey/pro-bono-in-south-korea.pdf

- HVG (2023): Máté-Tóth András valláskutató: Magyarországon a vallásosság intézményi formái jelentősen gyengültek. https://hvg.hu/360/20231001_HVG_MATE_TOTH_ANDRAS_EGYHAZAK_VALLAS_NEPSZAMLALAS_TRENDBEN_VAGYUNK
- Legal Education and Professional Development - An Educational Continuum Report of The Task Force on Law Schools and the Profession: Narrowing the Gap. American Bar Association, 1992. https://www.corteidh.or.cr/tablas/28961.pdf
- https://hbsc.ppk.elte.hu/dstore/document/10668/Nemeth_Iskolaskoru_gyermekek_egeszsegmagatartasa_0526.pdf
- https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/378547/9789289061155-eng.pdf?sequence=1
- https://rm.coe.int/cepej-report-2020-22-e-web/1680a86279
- https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/Statistics/EN_STAT_2024_Number-of-lawyers-in-European-countries.pdf
- Az EU kábítószer elleni cselekvési terve (2017-2020) (2017). Az Európai Unió Tanácsa. C215.
- Európai kábítószer jelentés – tendenciák és fejlemények. (2021) Luxembourg: Az Európai Unió Kiadóhivatala. doi:10.2810/045562
- H/11798. számú országgyűlési határozati javaslat a Nemzeti Drogellenes Stratégiáról, 2013-2020, Tiszta tudat, józanság, küzdelem a kábítószer-bűnözés ellen. (2013) Előadó: Balog Zoltán.
- 2007-es ÉVES JELENTÉS az EMCDDA számára“. MAGYARORSZÁG” Új fejlemények, trendek és részletes információk a kiemelt témákról. (2007) Nemzeti Drog Fókuszpont: Nemzeti Kábítószer Adatgyűjtő és Kapcsolattartó Központ.
- WHO review of cannabis and cannabis-related substances. (2020) https://www.who.int/teams/health-product-and-policy-standards/controlled-substances/who-review-of-cannabis-and-cannabis-related-substances (2024.03.23)
- A kannabisz gyógyászati célra történő alkalmazásáról: 2018/2775 (RSP): https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-8-2019-0071_HU.html
- Európai kábítószer jelentés – tendenciák és fejlemények, 2019. https://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/11364/20191724_TDAT190 01HUN_PDF.pdf (online: 2023.12.11.)

- Az EU kábítószer elleni cselekvési terve (2017-2020) https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52017XG0705(01)&from=EN
- Nemzeti Drog Fókuszpont: "MAGYARORSZÁG" Új fejlemények, trendek és részletes információk a kiemelt témákról: http://drogfokuszpont.hu/wp-content/uploads/nr_08_hu.pdf
- https://www.madaszsz.hu/post/konferencia_meghivo
- https://rtl.hu/tudomany-tech/2022/01/01/zacher-gabor-interju-koronavirus-covid-marihuana
- The Guardian: Malta to legalise cannabis for personal use in European first. https://www.theguardian.com/society/2021/dec/13/malta-to-be-first-in-europe-to-legalise-cannabis-for-personal-use
- The Guardian: Luxembourg first in Europe to legalise growing and using cannabis. https://www.theguardian.com/world/2021/oct/22/luxembourg-first-in-europe-to-legalise-growing-and-using-cannabis
- Lars F. Lindemann: https://twitter.com/LFLindemann/status/1461672493199015940
- Swissinfo: Zurich to launch recreational cannabis trial. https://www.swissinfo.ch/eng/zurich-to-launch-recreational-cannabis-trial/46946820
- The New York Times: Growing a Little Marijuana at Home Is Not a Crime, Italy's Top Court Says. https://www.nytimes.com/2019/12/27/world/europe/italy-marijuana-growing-cannabis.html
- DW: German parliament legalizes cannabis for medical consumption. https://www.dw.com/en/german-parliament-legalizes-cannabis-for-medical-consumption/a-37189942
- The Left Bloc party's Bill 859: PROJETO DE LEI N.º 859/XIV/2.ª LEGALIZA A CANÁBIS PARA USO PESSOAL. https://app.parlamento.pt/webutils/docs/doc.pdf?path=6148523063446f764c324679626d56304c334e706447567a4c31684a566b786c5a79394562324e316257567564473975357357059326c6864476c32595338774d6a4934597a4e6a4f5330785a4751324c545135596a45744f445534595330774e7a67354d544a6a59575577

4e7a59755a47396a&fich=0228c3c9-1dd6-49b1-858a-078912cae076.doc&Inline=true

- Liberal Initiative party's Bill 862: Projeto de Lei n.º 862/ XIV / 2.ª ESTABELECE A LEGALIZAÇÃO DA CANÁBIS: https://app.parlamento.pt/webutils/docs/doc.pdf?path=6148523063446f764c324679626d56304c334e706447567a4c31684a566b786c5a79394562324e31625756756447397a5357357059326c6864476c32595338304e575269597a566b4d53307a4d54566c4c5451794e574d744f5451774f5330794f446b785a545530596a426d4e3245755a47396a&fich=45dbc5d1-315e-425c-9409-2891e54b0f7a.doc&Inline=true (
- H/1184. A terhesség-megszakítások jelentőségének érzékeltetése érdekében szükséges intézkedés bevezetéséről. (online: https://www.parlament.hu/irom41/01184/01184.pdf)
- AZ EURÓPAI PARLAMENT 2021. június 24-i (2022/C 81/04) ÁLLÁSFOGLALÁSA a szexuális és reprodukciós egészség és jogok helyzetéről az EU-ban a nők egészségével összefüggésben (2020/2215(INI))
- Conseil National Des Barreaux https://cnb.avocat.fr/fr/conference-lengagement-des-avocats-pour-les-droits-des-personnes-lgbt

X.3. Hivatkozott sajtóorgánumok

https://www.origo.hu/tudomany/20190104-bretbart-az-abortusz-a-vezeto-halalok-a-vilagon.html

https://magyarnemzet.hu/belfold/2021/01/43-millio-nema-kialtas-vilagszerte-rengeteg-az-abortusz

https://vasarnap.hu/2022/04/27/evente-73-millio-ember-eletet-koveteli-megis-legalis/

„A család érték. Ahogy Amerikában, ugyanúgy Magyarországon." c. video, 2020. október 22. https://www.facebook.com/watch/?ref=external&v=293353898298813

vasárnap.hu: Nem csak a kislányokat érinti a szelektív abortusz (online: https://vasarnap.hu/2022/04/13/nem-csak-a-kislanyokat-erinti-a-szelektiv-abortusz/)

vasárnap.hu: Az abortusz a leggyakoribb halálozási ok (online: https://vasarnap.hu/2022/01/07/az-abortusz-lett-a-leggyakoribb-halalozasi-ok/)

hvg.hu: Babarczy Eszter – Mi a helyzet az abortusszal? (online: https://hvg.hu/shake/20110509_eselyegyenoseg_babarczy_eszter)

M. D. (2011). „Abortuszellenes kampányt indít a kormány.” Népszabadság. (online: http://nol.hu/belfold/abortuszellenes_kampanyt_indit_a_kormany)

Gulyás Gergely (2010). Interjú. „Gulyás Gergely: Az abortuszt betiltani nem szabad.” Hír24. (online: http://fn.hir24.hu/itthon/2010/11/22/gulyas_gergely_abortuszt_betiltani/)

Orbán Viktor (2011). Parlamenti felszólalás. „Újra cigánykérdésben csapott össze Orbán és Vona.” Origo.(online: http://www.origo.hu/itthon/20110214-orban-nincs-felesleges-elet-a-miniszterelnok-valasza-a-ciganyokkal.html valamint: http://videa.hu/videok/hirek-politika/vona-gardamellenyben-reakciok-cigany-eu-fidesz-623EzxlqM5IyRWzw)

X.4. Hivatkozott jogvédő szervezetek

https://helsinki.hu/rolunk/

https://tasz.hu/

https://www.facebook.com/amnesty

https://hatter.hu/tevekenysegunk

https://www.patent.org.hu/így-segítünk

https://hintalovon.hu

XI. Melléklet

XI.1. Táblázatok jegyzéke

1. táblázat: Neme?

		Elemszám	*Százalék*	*Érvényes százalék*	*Kumulált százalék*
		5	2,9	2,9	2,9
	Férfi	100	58,5	58,5	61,4
	Nő	66	38,6	38,6	100
	Összesen	171	100	100	

2. táblázat: Életkori átlag

Neme?	*Átlag*	*Elemszám*	*Std. Deviation*
Férfi	51,23	100	12,11632
Nő	49,58	66	11,52263
Összesen	50,57	166	11,87629

3. táblázat: Hány alkalmazottja/beosztottja van? Hány ember munkájáért felelős? (beleértve a fogalmazókat, jogi diplomásokat, adminisztrátorokat is)

	Elemszám	*Százalék*	*Érvényes százalék*	*Kumulált százalék*
0	82	48	48,5	48,5
1	47	27,5	27,8	76,3
2	17	9,9	10,1	86,4
3	7	4,1	4,1	90,5
4	2	1,2	1,2	91,7
5	3	1,8	1,8	93,5
6	2	1,2	1,2	94,7
8	1	,6	,6	95,3
9	1	,6	,6	95,9
10	1	,6	,6	96,4
15	3	1,8	1,8	98,2
20	1	,6	,6	98,8
25	1	,6	,6	99,4
40	1	,6	,6	100
Összesen	169	98,8	100	
System Missing	2	1,2		
Összesen	171	100		

4. táblázat: Normalitás teszt						
	Kolmogorov-Smirnov[a]			***Shapiro-Wilk***		
	Statistic	*df*	*Sig.*	*Statistic*	*df*	*Sig.*
Születésének éve?	,106	166	,000	,967	166	,001
a. Lilliefors Significance Correction						

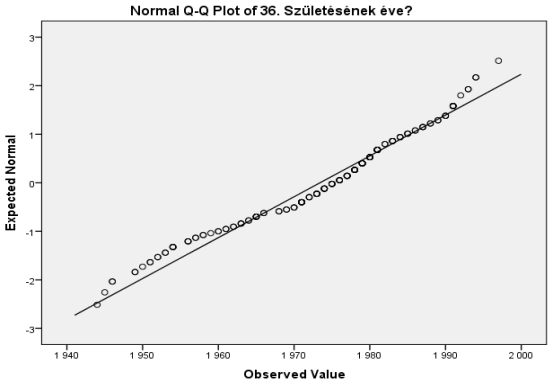

1. ábra: Normaitás vizsgálat, illeszkedés.

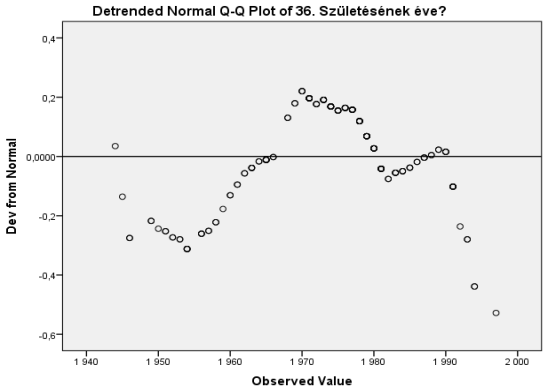

2. ábra: normalitásvizsgálat, eloszlás

5. táblázat: Mi az Ön családi állapota? Kérem, a tényleges állapotot jelölje, ne csak a hivatalosat!				
	Elemszám	*Százalék*	*Érvényes százalék*	*Kumulált százalék*
hajadon/nőtlen	9	5,3	5,7	5,7
élettársi kapcsolatban él	17	9,9	10,8	16,5
házas	109	63,7	69,0	85,4
elvált	13	7,6	8,2	93,7
özvegy	4	2,3	2,5	96,2
párkapcsolatban él	6	3,5	3,8	100
Összesen	158	92,4	100	
System Missing	13	7,6		
Összesen	171	100		

6. táblázat: Mi az Ön családi állapota? Kérem, a tényleges állapotot jelölje, ne csak a hivatalosat! * életkori kategóriák Crosstabulation

	életkori kategóriák				*Összesen*
	1997-1984	*1983-1970*	*1969-1986*	*1955-*	
hajadon/nőtlen	2	4	1	2	9
	7,1%	4,9%	3,1%	11,8%	5,7%
élettársi kapcsolatban él	4	11	1	1	17
	14,3%	13,6%	3,1%	5,9%	10,8%
házas	19	57	21	12	109
	67,9%	70,4%	65,6%	70,6%	69%
elvált	1	7	4	1	13
	3,6%	8,6%	12,5%	5,9%	8,2%
özvegy	0	0	3	1	4
	,0%	0,0%	9,4%	5,9%	2,5%
párkapcsolatban él	2	2	2	0	6
	7,1%	2,5%	6,3%	0,0%	3,8%
Összesen	28	81	32	17	158
	100%	100%	100%	100%	100%

7. táblázat: Chi-Square Tests

	Value	*df*	*Asymp. Sig. (2-sided)*
Pearson Chi-Square	18,138[a]	15	,255
Likelihood Ratio	19,293	15	,201
Linear-by-Linear Association	,794	1	,373
N of Valid Cases	158		

a. 18 cells (75,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is,43.

8. táblázat: Melyik egyetemen tanult? egyetem_kat_gyakorlat Crosstabulation			
	igen	*nem*	*Összesen*
DE	4	5	9
	44,4%	55,6%	100%
ELTE	13	14	27
	48,1%	51,9%	100%
JATE	7	8	15
	46,7%	53,3%	100%
JPTE	2	6	8
	25%	75%	100%
KRE	1	2	3
	33,3%	66,7%	100%
ME	4	7	11
	36,4%	63,6%	100%
PPKE	2	5	7
	28,6%	71,4%	100%
PPTE	0	1	1
	,0%	100%	100%
PTE	5	5	10
	50,0%	50,0%	100%
SZIE	2	1	3
	66,7%	33,3%	100%
SZTE	6	25	31
	19,4%	80,6%	100%
Összesen	46	79	125
	36,8%	63,2%	100%

9. táblázat: A következő állítások közül melyik felel meg leginkább a felfogásának?				
	Elemszám	*Százalék*	*Érvényes százalék*	*Kumulált százalék*
Egy személyes istenben hiszek	79	46,2	49,1	49,1
Több isteni hatalomban hiszek	1	,6	,6	49,7
Egy felsőbb hatalomban hiszek, ami nem egy személy	22	12,9	13,7	63,4
Egyetemes elvekben hiszek (sors, karma, stb.)	22	12,9	13,7	77,0
Nincs istenképem	37	21,6	23	100
Összesen	161	94,2	100	
System Missing	10	5,8		
Összesen	171	100		

10. táblázat: Mennyire volt könnyű/nehéz a karrierválasztás, mikor a jogi tanulmányait megkezdte?		
	Érvényes elemszám	170
	Missing	1
Átlag		3,8294
Medián		4
Módusz		5
Std. Deviation		1,17179

11. táblázat: . Önt személy szerint mennyire érdeklik a közéleti kérdések, a politika?		
Átlag	*Elemszám*	*Std. Deviation*
3,7964	167	1,22984

12. táblázat: Személy szerint mennyire bízik meg a következő nemzeti intézményekben? (0-tól 10-es skálán, ahol a 0 az egyáltalán nem, a 10 pedig a teljes mértékben)		
	átlag	szórás
[a politikai rendszerben]	**2,25**	2,66044
[az országgyűlésben]	**2,50**	2,85572
[a kormányban]	**2,55**	2,94254
[a köztársasági elnökben]	2,85	3,01927
[a biztosítókban]	3,02	2,39596
[az ügyészségben]	3,58	2,76233
[az egyházban]	3,58	3,05636
[a bankokban]	3,82	2,56319
[a hadseregben]	4,08	2,61367
[a rendőrségben]	4,19	2,42880
[a jogrendszerben]	**4,53**	2,65435
[a civil szervezetekben]	**4,77**	2,38203
[a bíróságokban]	**5,32**	2,58841

13. táblázat: Előfordult-e, hogy ellenszolgáltatás nélkül vállalt ügyet?

	Elemszám	*Százalék*	*Érvényes százalék*	*Kumulált százalék*
nem	20	1,9	1,9	1,9
igen, egyszer	28	2,6	2,6	4,5
többször	729	67,8	68,3	72,8
rendszeresen	291	27	27,2	100
Összesen	1068	99,3	100	

14. táblázat: Tanulmányaid mellett dolgozol-e, van-e önálló kereseted?				
	Elemszám	*Százalék*	*Érvényes százalék*	*Kumulált százalék*
nem dolgozom, nincs önálló keresetem	92	55,8	56,4	56,4
igen, alkalmi jelleggel dolgozom	57	34,5	35,0	91,4
igen dolgozom, nem teljes állásban (kevesebb, mint napi 8 órában)	10	6,1	6,1	97,5
igen dolgozom, teljes állásban (napi 8 órában)	4	2,4	2,5	100
Összesen	163	98,8	100	
System Missing	2	1,2		
Összesen	165	100		

15. táblázat: Egyetemi tanulmányaid alatt ... * Tanulmányaid mellett dolgozol-e, van-e önálló kereseted? Crosstabulation						
		Tanulmányaid mellett dolgozol-e, van-e önálló kereseted?				*Összesen*
		nem dolgozom, nincs önálló keresetem	*igen, alkalmi jelleggel dolgozom*	*igen dolgozom, nem teljes állásban (kevesebb, mint napi 8 órában)*	*igen dolgozom, teljes állásban (napi 8 órában)*	
Egyetemi tanulmányaid alatt ...	*szülői háztartásban élsz?*	12	18	3	2	35
	kollégista vagy?	20	7	1	0	28
	albérlő vagy (önállóan bérelsz egy szobát)?	10	5	1	0	16
	albérlő vagy (mással/másokkal közösen bérelsz egy szobát)?	4	5	0	0	9
	albérlő vagy (lakást bérelsz önállóan)?	13	4	1	0	18
	- albérlő (lakást bérelsz mással/másokkal közösen)?	17	14	2	0	33
	szívességi szobahasználó vagy rokonnál, ismerősnél?	0	0	0	2	2
	szívességi lakáshasználó vagy (rokon, ismerős jóvoltából)?	2	0	0	0	2
	saját lakásodban laksz?	11	4	2	0	17
	egyéb helyen élsz?	3	0	0	0	3
Összesen		92	57	10	4	163

XI.2. Mérőeszközök

XI.2.1. Interjú vázlat - jogászok

- Milyen típusú gimnáziumban tanult?
- Mennyire volt könnyű a pályaválasztás kérdése az ön számára?
- Végzett a felsőoktatási ideje alatt, vagy akár korábban önkéntes (fizetség nélküli) munkát?
- Volt tagja valamilyen kulturális-/sportegyesületnek, szakkollégiumnak, kutatócsoportnak, jótékonysági szervezetnek a diák évei alatt?
- Azóta végez az egyetemi oktatáson kívül ingyenes jogi munkát?
- Ha igen: Miért végezte ezt a tevékenységet, Milyen tényezők befolyásolták döntésében? pl. úgy gondoltam, hogy hasznosak lesznek számomra a szakmai karrierem során, vagy altruista motiváltság által vezérelt cselekvés volt, társadalmi felelősségvállalás.
- Milyen típusú ügyeket vállal? Miért pont ilyeneket?
- Szülei/barátai vettek e részt önkéntes munkában?
- Milyen változásokat tapasztalt az életében a pro bono munkájának eredményeként?
- Milyen személyiségjegyeket változtatott meg Önben ez a munka?
- Bizonytalanodott el valaha abban, hogy ezt a tevékenységet tovább folytassa?
- Milyen körülmények között nem folytatná?
- Milyennek látja az országban a pro bono tevékenységek végzésének lehetőségét? Jogi szabályozottságát? Ha kellene, milyen módon kellene a jogszabályokat módosítani?
- Az oktatásnak mennyire része a jogklinikai munka? a probono szemlélet elsajátításának lehetősége mennyire biztosított?
- Mennyire tartja a jogász szakmát nyitottnak a pro bono munkára vonatkozóan?
- Környezetében mások is végeznek ilyen tevékenységet?

XI.2.1. Interjú vázlat – *rendőr*

- Melyik településen látsz el szolgálatot?
- Milyen rendfokozattal rendelkezel?

- Milyen esetekhez, milyen emberekhez hívnak ki leginkább benneteket csendháborításhoz, randalírozáshoz?
- Milyen tapasztalatod van kannabisz fogyasztókkal?
- Előfordul, hogy miattuk érkezik bejelentés?
- Előfordul, hogy közúti ellenőrzésnél olyan parancsot adtok, hogy kifejezetten a raszta szubkultúrára jellemző motívumokat keressetek, és az alapján válasszátok ki, hogy kit állítotok meg? (pl. kenderlevél, zöld-sárga-piros trikolor, raszta haj, stb.)
- Személyes meglátásod szerint szükséges annyi energiát és financiális forrást fordítani a kannabisz fogyasztók üldözésére, amennyit erre fordítanak?
- A jogi szabályozást megfelelőnek látja?
- A büntetés mértékét a többi tudatmódosító szerhez képest?

XI.2.2. Kérdőívek

XI.2.2.1. ügyvédek

1. Mennyire volt könnyű/nehéz a karrierválasztás, mikor a jogi tanulmányait megkezdte? *1 – nagyon nehéz volt; 5 – nagyon könnyű volt*
2. Az alábbi tényezők mennyire igazak Önre? azért választottam a jogot, mert… *(Likert skála 1-5)*
    1. magas társadalmi presztízsű pálya
    2. szülői nyomásra választottam
    3. anyagilag jövedelmező szakmát akartam
    4. a társadalom számára hasznos munkát szeretnék végezni
    5. szülők, testvér, barát példáját követtem
    6. segíteni szeretnék a rászorulóknak
    7. szeretném, hogy a családom büszke legyen rám
    8. a doktori címet ad
3. Középiskolás évei alatt végezett valamilyen önkéntes munkát? Ha igen, mit?
4. A jogi diploma megszerzése óta részt vett valamilyen szakmai továbbképzésen? *igen - nem*
5. Milyen jellegű szakmai továbbképzésen vett részt?
6. Hány alkalmazottja/beosztottja van? Hány ember munkájáért felelős? (beleértve a fogalmazókat, jogi diplomásokat, adminisztrátorokat is)

7. Hány órát tölt pénzkereső tevékenységgel egy átlagos munkanapon/hétköznap?
8. Hány órát tölt pénzkereső tevékenységgel egy átlagos szabadnapon/hétvégén?
9. Kérem értékelje a felsorolt hivatásokat egyenként, a társadalmi elismerés, presztízs skáláján! *1. alacsony – 5. magas*
    1. orvos
    2. mérnök
    3. politikus
    4. középiskolai tanár
    5. egyetemi tanár
    6. ügyvéd
    7. gyógyszerész
    8. nagyvállalkozó
    9. közgazdás
    10. lelki vezető (lelkész, pap, guru, stb.)
    11. szakmunkás (pl. kőműves, villanyszerelő, csőszerelő, stb.)
    12. marketinges
    13. adatelemző
10. 10. Kérem definiálja, hogy Ön szerint mi számít pro bono tevékenységnek!
11. Előfordult-e, hogy ellenszolgáltatás nélkül vállalt ügyet? *rendszeresen - igen, többször - igen, egyszer - nem*
12. Milyen esetben/kiknek végez ingyen, ellenszolgáltatás nélkül jogi munkát? Ha az előző kérdésre nem volt a válasza, akkor a jövőben milyen esetben vállalna ilyen munkát?
13. A családjában végez valaki pro bono tevékenységet, vagy önkéntes munkát? Ha igen ki?
14. Mi nehezíti, mi akadályozza leginkább Önt a hivatása elvégzésében?
15. Melyek a hivatása pozitívumai?
16. Hogy tekint ügyvédi foglalkozására? *teljes mértékben – részben – egyáltalán nem*
    1. jövedelemszerzés
    2. hivatás
    3. szolgálat
    4. hobbi
    5. kényszer

17. Képvisel-e, támogat-e ügyvédi munkájával valamilyen formában alapítványt, civil szervezetet? *igen - nem*
18. Évente megközelítőleg hány Ft-ot fordít Ön jótékonyságra? (pl. adomány)
19. Önt személy szerint mennyire érdeklik a közéleti kérdések, a politika*? 1. egyáltalán nem érdekli - 5 nagyon érdekli*
20. A következő állítások közül melyik felel meg leginkább a felfogásának?
    1. *Egy személyes istenben hiszek*
    2. *Több isteni hatalomban hiszek*
    3. *Egy felsőbb hatalomban hiszek, ami nem egy személy*
    4. *Egyetemes elvekben hiszek (sors, karma, stb.)*
    5. *Nincs istenképem*
21. Tagja-e az Ügyvédi Kamarán kívül valamilyen más szakmai szervezetnek, kamarának? *igen - nem*
22. Mennyire jellemzők Önre az alábbiak? Mennyire ért velük egyet? *0: egyáltalán nem, 10: teljes mértékben*
    1. úgy gondolom, hogy az emberek többségében meg lehet bízni
    2. foglalkoztat a gondolat, hogy külföldön biztosítsam majd a megélhetésemet
    3. fontosnak tartom a baloldali értékeket
    4. fontosnak tartom a nemzeti értékeket
    5. fontosnak tartom a liberális értékeket
    6. fontosnak tartom a politika iránti érdeklődést
    7. egyetemistaként a legfontosabb, hogy jó tanulmányi eredményeim legyenek
    8. egyetemistaként a tanulásnál is fontosabb, hogy örülhessek az életnek
    9. úgy ítélem meg, hogy ma Magyarországon jó irányba mennek a dolgok
    10. vallásos vagyok
    11. az embernek elég a maga baja, nem kell, hogy másokét is felvállalja
23. Személy szerint mennyire bízik meg a következő nemzeti intézményekben? *(Likert skálat 1-5)*
    1. a politikai rendszerben
    2. a jogrendszerben
    3. a rendőrségben

4. a hadseregben
5. az ügyészségben
6. a bíróságokban
7. a kormányban
8. az országgyűlésben
9. a bankokban
10. a biztosítókban
11. a civil szervezetekben
12. az egyházban
13. a köztársasági elnökben

24. A baráti környezetében végez valaki önkéntes tevékenységet/pro bono munkát? *senki - egyvalaki - néhányan - sokan*
25. Vannak országok, ahol éves kvótákban meghatározott mennyiségű pro bono órát kötelesek az ügyvédek dolgozni. Mit gondol, ennek milyen hatásai lehetnek?
26. Számos országban kötelező jogklinikai munkát végezni a diploma megszerzése előtt. Mit gondol ennek a hatásairól?
27. Milyen változásokat tapasztalt az életében a pro bono munka eredményeként?
28. Szakmailag milyen hatása volt a pro bono munkának az Ön életére?
29. Milyen személyiségjegyek változtak meg Önben a munka hatására?
30. Merült fel Önben, hogy abbahagyja a segítő tevékenységet? Ha igen, miért?
31. Miért dolgozik pro bono alapon? (több válasz is lehetséges)
    1. *a szükséges kreditek megszerzése miatt*
    2. *szakmai tapasztalataim bővítéséért*
    3. *azért, hogy segítsek másokon*
    4. *kötelességemnek éreztem, hogy tegyek a társadalmi jóért*
    5. *önfejlesztés*
    6. *kapcsolatépítés*
    7. *előny a jövőbeli álláskereséshez*
    8. *barátokkal, ismerősökkel közös időtöltés*
32. Az Ön oktatási intézményében volt olyan kurzus tanulmányai alatt, amelyben a jogászi pályához szükséges jártasságok elsajátíthatók, fejleszthetők? *igen - nem - nem tudom*

33. Véleménye szerint egy jó jogásznak milyen emberi tulajdonságokkal, jellemzőkkel kell bírnia? (szakmai tudást és ehhez kapcsolódó jellemzőket nem ide értve) Sorolja fel a három legfontosabbat!
34. Ön szerint a jogi munkakörök magas szintű ellátásához milyen kiegészítő tudásra, készségekre van szükség - a jogszabályok ismeretén túl? (Több választ is megjelölhet!)
    1. *empátia*
    2. *konfliktuskezelés*
    3. *számvitel és könyvelés*
    4. *marketing*
    5. *lélektan*
    6. *orvostudomány*
    7. *informatika*
    8. *pénzügyi alapismeretek*
    9. *filozófia*
    10. *irodalom*
    11. *tudományos kutatás*
    12. *latin*
    13. *gépírás*
    14. *szociológia*
    15. *stresszkezelés*
    16. *műszaki*
    17. *művészeti*
    18. *idegen nyelv*
    19. *általános műveltség*
    20. *üzleti ismeretek*
35. Ha kiegészíthetné az Alaptörvényt, milyen alapvető értékeket, jogokat és kötelezettségeket fogalmazna meg benne? (Több válasz is lehetséges)
    1. *szabad fegyverviselés, mert csak így lehet a személyemet, vagyonomat megóvni*
    2. *az állam világnézetileg semleges*
    3. *a szociális jogok bíróságon kikényszeríthetők*
    4. *alapítsanak korrupció ellenes hivatalt*

5. *a tankötelezettség korhatárát szabályozza az Alaptörvény*
6. *a fogyasztóvédelem terjedjen ki az egészségügyi ellátásokra*
7. *a bevett egyházaknak joguk legyen a költségvetési támogatáshoz*
8. *az önkormányzatok tulajdonjogát, vagyonát az állam ne vonja el*
9. *legyen minden állampolgár számára ingyenes az internet-hozzáférés*
10. *az Európai Unió ügyészsége üldözhesse Magyarországon az EU pénzügyi érdekeit sértő bűncselekményeket*
11. *az állam biztosítson minden állampolgár számára a létfenntartáshoz szükséges alapjövedelmet*
12. *abortuszhoz való jogot*
13. *kannabisz dekriminalizálását*
14. *melegek házassághoz való jogát*
15. *aktív eutanáziához való jog biztosítása*
16. *egyéb...*

36. Születésének éve?
37. Mi az Ön családi állapota? Kérem, a tényleges állapotot jelölje, ne csak a hivatalosat!
38. Neme? *Férfi - Nő - Egyéb...*
39. Állandó lakóhelye?
    1. Főváros
    2. Megyei jogú város, megyeszékhely
    3. Egyéb város
    4. Község
    5. Egyéb (Külterület, tanya)
40. Melyik egyetemen tanult?

XI.2.2.2. elsős joghallgatók vonatkozó kérdései

2. Kérlek definiáld, hogy szerinted mi számít pro bono tevékenységnek!
3. Milyen tevékenységet választottál középiskolában az 50 óra közösségi szolgálat teljesítésére? Miért azt?
4. Középiskolás éveid alatt végeztél valamilyen önkéntes munkát? (az érettségihez kötelezőn felül) Ha igen, mit?
5. Milyen esetben/kiknek végeznél ingyen, ellenszolgáltatás nélkül jogi munkát?

6. Mennyire jellemzők rád az alábbiak? Mennyire értesz velük egyet? *0: egyáltalán nem, 10: teljes mértékben*
    - úgy gondolom, hogy az emberek többségében meg lehet bízni
    - foglalkoztat a gondolat, hogy külföldön biztosítsam majd a megélhetésemet
    - fontosnak tartom a baloldali értékeket
    - fontosnak tartom a nemzeti értékeket
    - fontosnak tartom a liberális értékeket
    - fontosnak tartom a politika iránti érdeklődést
    - egyetemistaként a legfontosabb, hogy jó tanulmányi eredményeim legyenek
    - egyetemistaként a tanulásnál is fontosabb, hogy örülhessek az életnek
    - úgy ítélem meg, hogy ma Magyarországon jó irányba mennek a dolgok
    - vallásos vagyok
    - az embernek elég a maga baja, nem kell, hogy másokét is felvállalja
7. Személy szerint mennyire bízol meg a következő nemzeti intézményekben? *(Likert skálat 1-5)*
    1. a politikai rendszerben
    2. a jogrendszerben
    3. a rendőrségben
    4. a hadseregben
    5. az ügyészségben
    6. a bíróságokban
    7. a kormányban
    8. az országgyűlésben
    9. a bankokban
    10. a biztosítókban
    11. a civil szervezetekben
    12. az egyházban
    13. a köztársasági elnökben

8. Milyen státuszban végzed jogi tanulmányaidat? *államilag finanszírozott hallgatóként – önköltséges hallgatóként*
9. Szerinted a jogi munkakörök magas szintű ellátásához milyen kiegészítő tudásra készségekre van szükség - a jogszabályok ismeretén túl? (Több választ is megjelölhetsz!)
    a. *empátia*
    b. *konfliktuskezelés*
    c. *számvitel és könyvelés*
    d. *marketing*
    e. *lélektan*
    f. *orvostudomány*
    g. *informatika*
    h. *pénzügyi alapismeretek*
    i. *filozófia*
    j. *irodalom*
    k. *tudományos kutatás*
    l. *latin*
    m. *gépírás*
    n. *szociológia*
    o. *stresszkezelés*
    p. *műszaki*
    q. *művészeti*
    r. *idegen nyelv*
    s. *általános műveltség*
    t. *üzleti ismeretek*
10. Ha kiegészíthetnéd az Alaptörvényt, milyen alapvető értékeket, jogokat és kötelezettségeket fogalmaznál meg benne?
    a. *szabad fegyverviselés, mert csak így lehet a személyemet, vagyonomat megóvni*
    b. *az állam világnézetileg semleges*
    c. *a szociális jogok bíróságon kikényszeríthetők*
    d. *alapítsanak korrupció ellenes hivatalt*
    e. *a tankötelezettség korhatárát szabályozza az Alaptörvény*

f. *a fogyasztóvédelem terjedjen ki az egészségügyi ellátásokra*
g. *a bevett egyházaknak joguk legyen a költségvetési támogatáshoz*
h. *az önkormányzatok tulajdonjogát, vagyonát az állam ne vonja el*
i. *legyen minden állampolgár számára ingyenes az internet-hozzáférés*
j. *az Európai Unió ügyészsége üldözhesse Magyarországon az EU pénzügyi érdekeit sértő bűncselekményeket*
k. *az állam biztosítson minden állampolgár számára a létfenntartáshoz szükséges alapjövedelmet*
l. *abortuszhoz való jogot*
m. *kannabisz dekriminalizálását*
n. *melegek házassághoz való jogát*
o. *eutanáziához való jog biztosítása*
p. *egyéb...*

12. Születésed éve?
13. Nemed? *Férfi – Nő – Egyéb…*
14. Állandó lakóhelyed?
    1. *Állandó lakhelyed? Főváros*
    2. *Megyei jogú város, megyeszékhely*
    3. *Egyéb város3*
    4. *Község*
    5. *Egyéb (Külterület, tanya)*

XI.2.2.3. jogklinikai munkában résztvevő diákok

11. Mennyire volt könnyű/nehéz a karrierválasztás, mikor a jogi karra jelentkeztél? *1 nagyon nehéz – 5 nagyon könnyű*
12. Az alábbi tényezők mennyire igazak rád? azért választottam a jogot, mert… *(Likert skála 1-5)*
    1. magas társadalmi presztízsű pálya
    2. szülői nyomásra választottam
    3. anyagilag jövedelmező szakmát akartam
    4. a társadalom számára hasznos munkát szeretnék végezni
    5. szülők, testvér, barát példáját követtem
    6. segíteni szeretnék a rászorulóknak

7. szeretném, hogy a családom büszke legyen rám
8. a doktori címet ad

13. Milyen tevékenységet választottál középiskolában az 50 óra közösségi szolgálat teljesítésére? Miért azt?
14. Középiskolás éveid alatt végeztél valamilyen önkéntes munkát? (az érettségihez kötelezőn felül) Ha igen, mit?
15. Mi motivált a jogklinika kurzus kiválasztásakor?
16. Hány szemesztert dolgoztál korábban összesen (ha már nem dolgozol ott)/hányadik szemesztere dolgozol jelenleg a jogklinikán (ha most is felvetted ezt a kurzust)? *1; 2; 3; 4*
17. Kérlek definiáld, hogy szerinted mi számít pro bono tevékenységnek!
18. Milyen esetben/kiknek végeznél ingyen, ellenszolgáltatás nélkül jogi munkát?
19. A diploma megszerzése után tervezel pro bono tevékenységet is végezni*? igen – talán – nem – nem tudom, hogy mit jelent a kifejezés*
20. Mennyire jellemzők rád az alábbiak? Mennyire értesz velük egyet? *0: egyáltalán nem, 10: teljes mértékben*
    - úgy gondolom, hogy az emberek többségében meg lehet bízni
    - foglalkoztat a gondolat, hogy külföldön biztosítsam majd a megélhetésemet
    - fontosnak tartom a baloldali értékeket
    - fontosnak tartom a nemzeti értékeket
    - fontosnak tartom a liberális értékeket
    - fontosnak tartom a politika iránti érdeklődést
    - egyetemistaként a legfontosabb, hogy jó tanulmányi eredményeim legyenek
    - egyetemistaként a tanulásnál is fontosabb, hogy örülhessek az életnek
    - úgy ítélem meg, hogy ma Magyarországon jó irányba mennek a dolgok
    - vallásos vagyok
    - az embernek elég a maga baja, nem kell, hogy másokét is felvállalja
21. Személy szerint mennyire bízol meg a következő nemzeti intézményekben? *(Likert skálat 1-5)*

1. a politikai rendszerben
2. a jogrendszerben
3. a rendőrségben
4. a hadseregben
5. az ügyészségben
6. a bíróságokban
7. a kormányban
8. az országgyűlésben
9. a bankokban
10. a biztosítókban
11. a civil szervezetekben
12. az egyházban
13. a köztársasági elnökben

15. A családodban végez valaki pro bono tevékenységet, vagy önkéntes munkát? Ha igen ki?
16. A baráti környezetedből végez valaki önkéntes tevékenységet/pro bono munkát? *senki – egyvalaki – néhányan – sokan*
17. Vannak országok, ahol éves kvótákban meghatározott mennyiségű pro bono órát kötelesek az ügyvédek dolgozni. Mit gondolsz ennek milyen hatásai lehetnek?
18. Számos országban kötelező jogklinikai munkát végezni a diploma megszerzése előtt. Mit gondolsz ennek a hatásairól?
19. Milyen változásokat tapasztaltál az életedben a jogklinikai munka eredményeként?
20. Szakmailag milyen hatása volt a jogklinikai munkának?
21. Milyen személyiségjegyek változtak meg benned a munka hatására?
22. Merült fel benned, hogy abbahagyd a segítő tevékenységet? Ha igen, miért?
23. Miért dolgozol a jogklinikán? (több válasz is lehetséges)
    1. *a kredit miatt*
    2. *azért, hogy szakmai tapasztalatot szerezzek*
    3. *azért, hogy segítsek másokon*
    4. *kötelességemnek éreztem, hogy tegyek a társadalmi jóért*
    5. *önfejlesztés*
    6. *kapcsolatépítés*
    7. *előny a jövőbeli álláskereséshez*

8. *barátokkal, ismerősökkel közös időtöltés*

24. A Te oktatási intézményedben van-e olyan más kurzus, amelyben a jogászi pályához szükséges jártasságok elsajátíthatók, fejleszthetők? *igen - nem - nem tudom*
25. Véleményed szerint egy jó jogásznak milyen emberi tulajdonságokkal, jellemzőkkel kell bírnia? (szakmai tudást és ehhez kapcsolódó jellemzőket nem ideértve) Sorold fel a három legfontosabbat!
26. Szerinted a jogi munkakörök magas szintű ellátásához milyen kiegészítő tudásra készségekre van szükség - a jogszabályok ismeretén túl? (Több választ is megjelölhetsz!)
    1. *empátia*
    2. *konfliktuskezelés*
    3. *számvitel és könyvelés*
    4. *marketing*
    5. *lélektan*
    6. *orvostudomány*
    7. *informatika*
    8. *pénzügyi alapismeretek*
    9. *filozófia*
    10. *irodalom*
    11. *tudományos kutatás*
    12. *latin*
    13. *gépírás*
    14. *szociológia*
    15. *stresszkezelés*
    16. *műszaki*
    17. *művészeti*
    18. *idegen nyelv*
    19. *általános műveltség*
    20. *üzleti ismeretek*
27. Ha kiegészíthetnéd az Alaptörvényt, milyen alapvető értékeket, jogokat és kötelezettségeket fogalmaznál meg benne?
    1. *szabad fegyverviselés, mert csak így lehet a személyemet, vagyonomat megóvni*

2. *az állam világnézetileg semleges*
3. *a szociális jogok bíróságon kikényszeríthetők*
4. *alapítsanak korrupció ellenes hivatalt*
5. *a tankötelezettség korhatárát szabályozza az Alaptörvény*
6. *a fogyasztóvédelem terjedjen ki az egészségügyi ellátásokra*
7. *a bevett egyházaknak joguk legyen a költségvetési támogatáshoz*
8. *az önkormányzatok tulajdonjogát, vagyonát az állam ne vonja el*
9. *legyen minden állampolgár számára ingyenes az internet-hozzáférés*
10. *az Európai Unió ügyészsége üldözhesse Magyarországon az EU pénzügyi érdekeit sértő bűncselekményeket*
11. *az állam biztosítson minden állampolgár számára a létfenntartáshoz szükséges alapjövedelmet*
12. *abortuszhoz való jogot*
13. *kannabisz dekriminalizálását*
14. *melegek házassághoz való jogát*
15. *aktív eutanáziához való jog biztosítása*
16. *egyéb...*

28. Születésed éve?
29. Nemed? *Férfi – Nő – Egyéb…*
30. Állandó lakóhelyed?
    6. *Állandó lakhelyed? Főváros*
    7. *Megyei jogú város, megyeszékhely*
    8. *Egyéb város3*
    9. *Község*
    10. *Egyéb (Külterület, tanya)*
31. Milyen státuszban végzed jogi tanulmányaidat? *államilag finanszírozott hallgatóként – önköltséges hallgatóként*
32. Melyik egyetemen tanulsz/tanultál?